

**ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

**ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ»**

Η Ρωσία ως αναδύομενη απειλή για την ευρωπαϊκή ασφάλεια

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αντώνιος Ν. Καλαβρουζιώτης

Αθήνα, 2019

Τριμελής Επιτροπή

Κωνσταντίνος Κολιόπουλος Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

(Επιβλέπων)

Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Κωνσταντίνος Υφαντής, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Αντώνιος Καλαβρουζιώτης, 2019

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

**ΔΗΛΩΣΗ ΜΗ ΛΟΓΟΚΛΟΠΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΛΗΨΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ
ΕΥΘΥΝΗΣ**

Δηλώνω υπεύθυνα ότι, η συγκεκριμένη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία μου, στο πλαίσιο συμμετοχής μου στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στις «Στρατηγικές Σπουδές Ασφάλειας» (Master of Arts in Strategic Security Studies) του Τμήματος Διεθνών Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών (ΔΕΠΣ) του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, είναι αποτέλεσμα πρωτότυπης έρευνας και δεν χρησιμοποιώ πνευματική ιδιοκτησία τρίτων χωρίς αναφορές. Οι πηγές στις οποίες ανέτρεξα αναφέρονται πλήρως στο σύνολό τους. Επίσης, διά της παρούσας δήλωσης αναλαμβάνω όλες τις νομικές και διοικητικές συνέπειες που δύναται να αντιμετωπίσω στην περίπτωση που αποδειχθεί ότι, η εργασία μου αποτελεί προϊόν λογοκλοπής.

Ο ΔΗΛΩΝ

Ονοματεπώνυμο : Αντώνιος Καλαβρουζιώτης

Αριθμός Μητρώου : 1218Μ222

Υπογραφή :

Συντομογραφίες

A/Φ: αεροσκάφος/η

A/T: αντιτορπιλικό

ΑΝΣΚ: Αντικειμενικός Σκοπός

ΔΜ: Διοικητική Μέριμνα

ΔΝΤ: Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

Ε/Π: ελικόπτερο/α

ΕΔ: Ένοπλες Δυνάμεις

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΕ/Π: επιθετικά Ε/Π

ΕΣΣΔ: Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών

κ-μ: κράτη/ών-μέλη/ών

ΚΑΚ: Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών

Κ/β: κορβέτα

Κ/Β Κατευθυνόμενο Βλήμα

ΜΚΔ: μέσα κοινωνικής δικτύωσης

ΜΚΟ: μη κυβερνητική οργάνωση

ΝΑ: νοτιοανατολικά

ΟΜΚ: όπλα μαζικής καταστροφής

ΟΟΣΑ: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας & Ανάπτυξης

ΟΑΣΕ: Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη

Π/Υ: προϋπολογισμός

Π/Β: πυροβολικό

ΠΝ: Πολεμικό Ναυτικό

ΠΟ: πυρηνικά όπλα/πυρηνικό οπλοστάσιο

ΡΕΔ: ρωσικές Ένοπλες Δυνάμεις

ΣΑ: Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ

ΤΟΜΑ: τεθωρακισμένα οχήματα μάχης

ΤΟΜΠ: τεθωρακισμένο όχημα μεταφοράς προσωπικού

ΤΠΚ: Ταχύ Περιπολικό Κατευθυνομένων Βλημάτων (Πυραυλάκατος)

Υ/Β: υποβρύχιο

ΥΠ: υβριδικός πόλεμος

ΥΠΑΜ: Υπουργείο/ός Άμυνας

ΥΦΑ: υγροποιημένο φυσικό αέριο

Φ/Γ: φρεγάτα
ΨΕ: ψυχολογικές επιχειρήσεις
ΨΠ: ψυχρός πόλεμος
A2/AD: anti-access, area-denial
Bbl: βαρέλια αργού πετρελαίου
BRICS: Brazil, Russia, India, China & South Africa
C2: Command & Control
C4ISR: Command, Control, Communication, Computer, Intelligence, Surveillance & Reconnaissance
CAATSA: Countering America's Adversaries Through Sanctions Act
CIA: Central Intelligence Agency
CFE: Treaty on Conventional Armed Forces in Europe
CSTO: Collective Security Treaty Organization
EURASEC: Eurasian Economic Community
FBI: Federal Bureau of Investigation
FSB: Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Ασφαλείας της Ρωσίας (ФСБ)
GPV 2027: Gosudarstvennaia Programma Vooruzheniia, δεκαετές πρόγραμμα εξοπλισμών Ρωσίας, 2018-2027
GRU: Στρατιωτική Υπηρεσία Πληροφοριών (ГРУ)
ICBM: Intercontinental Ballistic Missile
INF: Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty
ISR: Intelligence, Surveillance & Reconnaissance
m³: κυβικά μέτρα
Mt: εκατομμύρια τόνοι
NSA: National Security Agency
SAP: State Armament Program
SCO: Shanghai Cooperation Organisation
TNW: Tactical Nuclear Weapons
UAVs: unmanned aerial vehicles

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά όλους όσους συνέβαλαν στην εκπόνηση της μεταπτυχιακής διπλωματικής μου εργασίας.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον κ. Κωνσταντίνο Κολιόπουλο, αναπληρωτή καθηγητή Διεθνούς Πολιτικής - Στρατηγικών Σπουδών στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, για την καθοδήγηση, την παροχή πολύτιμου υλικού και τη συνεχή υποστήριξή του.

Επίσης, ευχαριστώ την κα Μαριλένα Κοππά, αναπληρώτρια καθηγήτρια Συγκριτικής Πολιτικής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και τον κ. Κωνσταντίνο Σχινά, εμπειρογνώμονα-σύμβουλο Α' στο Υπουργείο Εξωτερικών, για την παροχή πολύτιμου υλικού.

Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω ιδιαίτερα τις ευχαριστίες μου στην οικογένειά μου, στην Κλεοπάτρα, στον Νικόλα και στη Χριστίνα, για την κατανόησή τους και τη συνδρομή τους στην προσπάθειά μου, καθώς και ανέλαβαν στον βαθμό που μπορούσαν την «αυτοδιαχείριση» των διαφόρων θεμάτων τους, επιβαρύνοντας τους ίδιους, αλλά επιτρέποντας σε εμένα να έχω περισσότερο χρόνο αφοσιωθώ στη μελέτη και στην εκπόνηση της εργασίας μου.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	14
Κεφάλαιο πρώτο	15
Σύντομη Ιστορική Αναδρομή της Ρωσία (έως το 1999)	15
Κεφάλαιο δεύτερο	36
Περίοδος Putin (1999-2019) – Οπτική της Ρωσίας για τη Δύση.....	36
Κεφάλαιο τρίτο	52
Στρατηγική και Εξωτερική Πολιτική της Ρωσίας.....	52
3.1 Στρατηγική της Ρωσίας – Στρατηγικά Δόγματα.....	53
3.2 Στρατιωτική Ισχύς και Εξοπλισμοί, Προβολή Στρατιωτικής Ισχύος και Στρατιωτικές Επεμβάσεις.....	60
3.3 Κυβερνοπόλεμος - Επιχειρήσεις Επιρροής - Υβριδικός Πόλεμος.....	85
3.4 Εμπορικές Σχέσεις ΕΕ-Ρωσίας και Ενεργειακή Εξάρτηση ΕΕ από Ρωσία..	102
Κεφάλαιο τέταρτο	114
Ευρωπαϊκή ασφάλεια και η πολιτική της ΕΕ	114
Κεφάλαιο πέμπτο	124
Ρωσία και ευρωπαϊκή ασφάλεια υπό το πρίσμα θεωριών των Διεθνών Σχέσεων.....	124
5.1 Φιλελεύθερη Σχολή.....	126
5.2 Ρεαλιστική Σχολή.....	141
Συμπεράσματα	152
Πηγές - Βιβλιογραφία	163

Πίνακες

Πίνακας 1, Προβλεπόμενα από το SAP 2020 ποσοστά (%) προμήθειας σύγχρονου στρατιωτικού εξοπλισμού ανά κατηγορία όπλων.	68
Πίνακας 2, Αεροπορικές Δυνάμεις της Ρωσίας.	79
Πίνακας 3, Εισαγωγές αγαθών από Ρωσία (2018).	104
Πίνακας 4, Εισαγωγές αργού πετρελαίου και χώρες προέλευσης, 2000 – 2017.	107
Πίνακας 5, Εισαγωγές κ-μ της ΕΕ σε πετρέλαιο και φυσικό αέριο από Ρωσία.	110

Χάρτες

Χάρτης 1, Χάρτης της Ευρώπης το 1500 μ.Χ.	21
Χάρτης 2, Χάρτης των κ-μ της Ευρασιατικής Οικονομικής Ένωσης.	47
Χάρτης 3, Χάρτης του ΝΑΤΟ έως το 1990.	49
Χάρτης 4, Χάρτης του ΝΑΤΟ μετά το 2014.	49
Χάρτης 5, Οι χώροι ευθύνης των 5 Διακλαδικών Στρατηγικών Διοικήσεων.	67
Χάρτης 6, Περιοχές ανάπτυξης ρωσικών δυνατοτήτων Α2/ΑD.	70
Χάρτης 7, Αεροπορικές Βάσεις της Ρωσίας.	78
Χάρτης 8, Κριμαία και Ανατολικές Επαρχίες Donetsk, Luhansk.	99

Γραφήματα

Γράφημα 1, Η Ρωσία ως βασικός εμπορικός εταίρος της ΕΕ (2018).	103
Γράφημα 2, Εισαγωγές & εξαγωγές αγαθών από τη Ρωσία, 2008 & 2018.	103
Γράφημα 3, Ενεργειακή κατανάλωση της ΕΕ, 1990 – 2017.	106
Γράφημα 4, Εισαγωγές αργού πετρελαίου & χώρες προέλευσης, 2000 – 2017.	107
Γράφημα 5, Εισαγωγές της ΕΕ φυσικού αερίου από Ρωσία & έτερους κύριους προμηθευτές, 2018 - 1 ^ο εξάμηνο 2019.	108
Γράφημα 6, Εισαγωγές της ΕΕ φυσικού αερίου από Ρωσία & λοιπές χώρες, 2015 - 1 ^ο εξάμηνο 2019.	109

Εικόνες

Εικόνα 1, Απεικόνιση του αγωγού φυσικού αερίου «Power of Siberia».	42
Εικόνα 2, Νέου τύπου υπερηχητικό όχημα (hyper-sonic glide vehicle – HGV)	73
Εικόνα 3, Κακόβουλες & επικαλυπτόμενες χρήσεις της πληροφόρησης – πληροφορίας.	92
Εικόνα 4, Αγωγοί Nordstream & Turkstream.	113
Εικόνα 5, Αγωγοί στην Ευρώπη.	113

Η Ρωσία ως αναδυόμενη απειλή για την ευρωπαϊκή ασφάλεια

Αντώνιος Καλαβρουζιώτης

Περίληψη

Για την ΕΕ στο σύνθετο και μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον, αναδύονται προκλήσεις και απειλές όπως τρομοκρατία, υβριδικές απειλές, οικονομική αστάθεια, κλιματική αλλαγή, ενεργειακή ανασφάλεια κ.α. Ταυτόχρονα, δραστικές αλλαγές επήλθαν στις σχέσεις της με τη Ρωσία, μετά τα γεγονότα της Κριμαίας και πλέον η ΕΕ πρέπει να αντιμετωπίσει τη Ρωσία είτε ως οιονεί εταίρο, είτε ως αναδυόμενη απειλή.

Μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ και μία περίοδο εσωτερικών ανακατατάξεων και εξουθένωσης, η Ρωσία κατόρθωσε να ανακάμψει αποφασισμένη να ανακτήσει ηγετικό και ισότιμο ρόλο με τους «μεγάλους δρώντες» στο διεθνές γίγνεσθαι, συνιστώντας έναν κύριο πόλο ισχύος. Προκειμένου να αποκτήσουμε μία τεκμηριωμένη άποψη επί του θέματος, εξετάζουμε τη δική της οπτική για το διεθνές περιβάλλον και τα επίσημα κυβερνητικά έγγραφα στα οποία αυτή αποτυπώνεται, τη στρατιωτική της ισχύ και πως αυτή προβάλλεται και χρησιμοποιείται, τις αυξημένες δυνατότητές της στις επιχειρήσεις επιρροής και στον υβριδικό πόλεμο, τις εμπορικές της σχέσεις με την ΕΕ και την ευρωπαϊκή ενεργειακή εξάρτηση από τη Ρωσία. Στην ανάλυσή μας χρησιμοποιούμε και μέρος της θεωρίας των Διεθνών Σχέσεων, καθόσον είναι η κατ' εξοχήν επιστήμη που εξετάζει το διεθνές περιβάλλον και τις διακρατικές σχέσεις.

Από την εξέταση των ανωτέρω διαπιστώνουμε ότι η Ρωσία έχει πυρηνικές και συμβατικές στρατιωτικές δυνατότητες τις οποίες εκσυγχρονίζει και όπως έχει αποδείξει, έχει την αποφασιστικότητα και τη βούληση να προκρίνει τη χρήση στρατιωτικής ισχύος ως εργαλείο χειρισμού των θεμάτων ασφάλειας και εξωτερικής πολιτικής. Περαιτέρω ανησυχία δημιουργείται για την ευρωπαϊκή ασφάλεια από την ενίσχυση των ρωσικών στρατιωτικών δυνάμεων στα δυτικά της σύνορα, με το ΝΑΤΟ και την Ευρώπη. Στην παρούσα περίοδο δεν κρίνεται ως άμεση η ρωσική στρατιωτική απειλή για την ΕΕ, αλλά δεν μπορεί να αποκλεισθεί ως ενδεχόμενο.

Η ΕΕ επίσημα δεν θεωρεί τη Ρωσία ως απειλή, πλην όμως δεν αποδέχεται τις επεμβάσεις της Ρωσίας και την προσάρτηση της Κριμαίας. Ορισμένες δε, από τις αναγνωρισμένες απειλές για την ΕΕ δύνανται να αποτελέσουν πεδίο δράσης της Ρωσίας, όπως η απειλή για την ενεργειακή ασφάλεια, απειλές στον κυβερνοχώρο και

οι υβριδικές απειλές. Στον τομέα της ενεργειακής ασφάλειας η ΕΕ καλύπτει μεγάλο μέρος των ενεργειακών της αναγκών από τη Ρωσία, γεγονός που την καθιστά ευάλωτη στη Ρωσία, αλλά ταυτόχρονα και η Ρωσία είναι εξαρτημένη από την ΕΕ προκειμένου να διαθέτει τα προϊόντα της που αποφέρουν απαραίτητα έσοδα στην οικονομία της.

Υπό το πρίσμα των Διεθνών Σχέσεων καταλήγουμε ότι, η αλληλεξάρτηση είναι δυνατόν να μειώσει τις πιθανότητες σύγκρουσης, εντούτοις «η οικονομική αλληλεξάρτηση δεν εγγυάται ότι η συνεργασία θα θριαμβεύσει επί της σύγκρουσης». Ο Ρεαλισμός παραμένει πάντα επίκαιρος και κυρίαρχος και υιοθετείται διαχρονικά από τους ηγέτες της Ρωσίας.

Με τη Ρωσία, η οποία αποτελεί πόλο ισχύος στο διεθνές σύστημα και τον σημαντικότερο εμπορικό εταίρο της, η ΕΕ θα πρέπει να διεξάγει διάλογο σχετικά με τα σημεία στα οποία υπάρχουν διαφωνίες και να συνεργαστεί μαζί της εάν και όταν τα συμφέροντά τους συμπίπτουν, σεβόμενη τις πολιτικές της ευαισθησίες και τις ανησυχίες της για την ασφάλειά της. Ταυτόχρονα όμως, θα συνεχίσει να ενθαρρύνει με διαφάνεια και σύνεση το σεβασμό προς τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις δημοκρατικές αρχές και αξίες, καθώς και την εμβάθυνση ενός ειλικρινούς διαλόγου με τη Ρωσία και τη συμμετοχή της στην ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική ασφαλείας.

Λέξεις κλειδιά : Ρωσία, Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), στρατηγική, εξωτερική πολιτική, ισχύς, δυνατότητες.

Russia as emerging threat for the European security

Antonios Kalavrouziotis

Abstract

For the EU in the ever-changing international environment, challenges and threats such as terrorism, hybrid threats, economic instability, climate change, energy insecurity and more are emerging. At the same time, drastic changes have taken place in relations with Russia following the events of Crimea and Ukraine, and the EU must now face Russia either as an eventually partner or as an emerging threat.

After the collapse of the USSR and a period of internal reconfiguration and decay, Russia managed to recover and is determined to recover an equal role with the "big players" in international affairs, constituting a major pillar of power. In order to gain a substantiated view on the subject, we examine its own perspective on the international environment and the official government documents in which Russia's perspective is embedded, its military power and how it is projected to the rest of the world and used, its enhanced capabilities in influence operations and in hybrid warfare, its trade relations with the EU and Europe's energy dependence on Russia. In our analysis we also use part of the theory of International Relations, since it is the predominant science that examines the international environment and transnational relations.

From the above considerations we can conclude that Russia has nuclear and conventional military capabilities which modernizes and at the same time, as Russia has shown, has the will and often chooses to use military power as a tool to handle security and foreign policy issues. Further concern is being raised about European security by the reinforcement of Russian military forces at the Russian western borders with NATO and Europe. The Russian military threat to the EU is not currently seen as immediate or imminent, but it cannot be excluded.

The EU does not officially see Russia as a threat, but does not accept Russia's intervention and the annexation of Crimea. In addition, some of the recognized threats to the EU may be Russia's scope of action, such as the threat to energy security, cybersecurity and hybrid threats. In the field of energy security, the EU covers much of its energy needs from Russia, which makes it vulnerable in Russia, but at the same time Russia is dependent on the EU to continue to provide its products in order to bring much needed revenue to its economy.

In the light of International Relations we conclude that interdependence can reduce the chances of conflict, however "economic interdependence does not guarantee that cooperation will triumph over conflict". Realism has always been timely and dominant and has been adopted by Russian leaders over time.

With Russia, which is a pillar of power in the international system and its most important trading partner, the EU should engage in dialogue on points of disagreement and cooperate with it if and when their interests coincide, with respect to Russia's security sensitivities and concerns. At the same time, however, EU should continue to encourage transparency and prudence with respect for human rights and democratic principles and values, as well as the deepening of a frank dialogue with Russia and its involvement in European security architecture.

Keywords: Russia, European Union (EU), strategy, foreign policy, power, capabilities.

Θ Ε Μ Α : Η Ρωσία ως αναδυόμενη απειλή για την ευρωπαϊκή ασφάλεια

Εισαγωγή

Η Ευρώπη τις τελευταίες δεκαετίες μέσα από μία τεράστια προσπάθεια για ειρηνική συμβίωση, συνεργασία και προώθηση κοινών αξιών που οδήγησε στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), πέτυχε αξιοζήλευτα επίπεδα ανάπτυξης και ευημερίας. Όμως μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση εισήλθε σε μία φάση εσωτερικής αμφισβήτησης και ταυτόχρονα κρίσεις και συγκρούσεις ξέσπασαν στα ανατολικά σύνορά της, παραβιάζοντας την ευρωπαϊκή τάξη και ασφάλεια. Απειλές όπως η τρομοκρατία, η οικονομική αστάθεια, η κλιματική αλλαγή, η ενεργειακή ανασφάλεια, οι υβριδικές απειλές, είναι ορατοί κίνδυνοι και η ΕΕ αναλαμβάνει ενέργειες για την ενίσχυση της άμυνας και της ασφάλειάς της. Στο πλαίσιο αυτό και όσον αφορά στη Ρωσία, η Ευρώπη θα πρέπει να αποφασίσει είτε να την αντιμετωπίσει ως οιονεί εταίρο, είτε ως αναδυόμενη απειλή. Βέβαια υπάρχει και η τρίτη επιλογή, ο συγκερασμός των δύο αυτών οπτικών, ήτοι η διατήρηση του διαλόγου, καθώς και σχέση συνεργασίας όπου αυτό είναι εφικτό.

Η Ρωσία είναι μία μεγάλη χώρα που αποτελεί σύνορο και ταυτόχρονα γέφυρα Ευρώπης και Ασίας, με τον ρωσικό δικέφαλο αετό να κοιτάζει προς δύση και ανατολή. Δημιουργήθηκε επί Βυζαντίου από όπου και γαλουχήθηκε, μαθήτευσε και όρθωσε το ανάστημά της, δανειζόμενη πλείστα στοιχεία από την Ευρώπη, αλλά ποτέ δεν ενσωματώθηκε διατηρώντας την ιδιαίτερή της ταυτότητα, άλλοτε συμμαχώντας και άλλοτε πολεμώντας τις ευρωπαϊκές δυνάμεις. Άλλοτε αποτελούσε για την Ευρώπη ελπίδα ως το τελευταίο (και πάντα αζεπέραστο) εμπόδιο απέναντι στην κυριαρχία μιας δύναμης στην Ευρώπη (Σουηδία, Γαλλία, Γερμανία) και παράγοντας σταθερότητας ως μέρος της σύνθετης ισορροπίας δυνάμεων (Τετραπλή Συμμαχία, Ιερή Συμμαχία) και άλλοτε αποτελούσε απειλή, καταφεύγοντας εύκολα στη λύση του πολέμου και επιλέγοντας το ρίσκο της ήττας αντί του συμβιβασμού, όπως στον Κριμαϊκό Πόλεμο, στους βαλκανικούς πολέμους του 1875 ή στον ρωσο-ιαπωνικό πόλεμο του 1904-05, όπου και η ήττα της από την Ιαπωνία σφράγισε μάλλον οριστικά τις φιλοδοξίες της στην Άπω Ανατολή. Στις αρχές του 18^{ου} αιώνα πάλευε για την επιβίωσή της ενώ μέχρι τα μισά του ίδιου αιώνα συμμετείχε στον Επταετή Πόλεμο και ο στρατός της βρισκόταν στο Βερολίνο και αργότερα και στο Παρίσι (μετά την πτώση του Ναπολέοντα) και μόλις έναν αιώνα αργότερα συμμετείχε στο διαμελισμό της Πολωνίας, είχε καταλάβει τη Φιλανδία και επεκτείνει τα σύνορά της

850 χλμ. δυτικότερα, από τον Δνείπερο στον Βιστούλα.¹ Μετά από μία κάμψη της ισχύος της και της διεθνούς παρουσίας της που επήλθε μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ, έχει πλέον ανακάμψει και είναι αποφασισμένη να επανακτήσει ηγετικό και ισότιμο ρόλο με τους «μεγάλους δρώντες» στο διεθνές γίγνεσθαι. Η στρατηγική αυτή επιδίωξη της Ρωσίας και οι ενέργειές της δημιουργούν αυξανόμενη ανησυχία στην ΕΕ, καθόσον η Ρωσία είναι «πολύ μεγάλη» για να μην τη λάβει υπόψη της, αλλά ταυτόχρονα η ΕΕ δεν πρέπει να επιτρέψει να μεταβληθεί σε «όμηρό» της.

Στην παρούσα εργασία εξετάζουμε το ρόλο της Ρωσίας ως αναδυόμενη απειλή για την ευρωπαϊκή ασφάλεια και τις παραμέτρους της. Η εξέταση θα αφορά στη στάση της Ρωσίας όσον αφορά τις εξωτερικές της σχέσεις και πολιτική, καθώς και τους τομείς εκείνους που ενδεχομένως συνιστούν απειλή για την ασφάλεια της Ευρώπης και ως αυτοί έχουν αποτυπωθεί στις αποφάσεις και θέσεις της ΕΕ όσον αφορά στη στρατηγική για την άμυνα και την ασφάλειά της. Ακολουθως εξετάζουμε Ρωσία και ευρωπαϊκή ασφάλεια υπό το πρίσμα θεωριών των Διεθνών Σχέσεων, καταλήγοντας ότι η συνεργασία συμβάλει στη σταθερότητα καθόσον η ανάπτυξη και η ευημερία κράτους και πολιτών αποτελούν ισχυρά αντικίνητρα προσφυγής σε σύγκρουση, εντούτοις «η οικονομική αλληλεξάρτηση δεν εγγυάται ότι η συνεργασία θα θριαμβεύσει επί της σύγκρουσης» και φυσικά δεν θα πρέπει να ξεχνάμε τις αρχές του Ρεαλισμού, ο οποίος παραμένει πάντα επίκαιρος και εκτιμάται και κυρίαρχος.

Κεφάλαιο πρώτο

Σύντομη Ιστορική Αναδρομή της Ρωσίας (έως το 1999)

Για να επιχειρήσουμε να εξετάσουμε, να αναλύσουμε την εξωτερική πολιτική μίας χώρας, θα πρέπει να προσπαθήσουμε να την κατανοήσουμε και θα πρέπει να έχουμε μία εικόνα του παρελθόντος της, των καταβολών της και ως εκ τούτου θα προβούμε σε μία σύντομη εξέταση και ιστορική αναδρομή της Ρωσίας. Η Ρωσία σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας της ήταν και παραμένει ένας συνδυασμός πολλών στοιχείων, έχοντας μία ιδιαίτερη, προσωπική εθνική ταυτότητα που από μόνη της αρκεί να χαρακτηρίσει τον Ρώσο, ώστε αν κανείς τον ρωτήσει αν είναι Ευρωπαίος ή Ασιάτης, είναι πιθανό να απαντήσει «τίποτα από τα δύο, είμαι Ρώσος».² Αποτελεί μία τεράστια

¹ Henry Kissinger, Διπλωματία, [μτφ. Γιούρι Κοβαλένκο], (Αθήνα: ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ, 1995), σ. 85, 193-194, 216

² Tim Marshall, Αιγμάλωτοι της Γεωγραφίας, [μτφ. Σπύρος Κατσούλας], (Αθήνα: Διόπτρα, 2019), σ. 42

χώρα σε έκταση και φυσικό πλούτο, διατηρώντας για αιώνες έναν πρωταγωνιστικό ρόλο στα διεθνή δρώμενα, γεγονός άλλωστε που δικαιολογεί και τη μεγάλη ιδέα που διαμόρφωσε η ίδια για τον εαυτό της. Εντούτοις, παρά τα επιτεύγματά της και φυσικά και τη συμβολή της στην τέχνη και κυρίως στη μουσική (Anton Rubinstein, Tchaikovsky) και στη λογοτεχνία (Gogol, Turgenev, Dostoevsky, Tolstoy), δεν αποτέλεσε πολιτιστικό μαγνήτη για τους λαούς που κατέκτησε, ούτε κοινωνικό πρότυπο για έτερες κοινωνίες ή ακόμη και για τους ίδιους τους υπηκόους της, αλλά αποτελούσε μία φυσική και μυστηριακή δύναμη, που η επεκτατικότητά της, ο απολυταρχισμός της και η μυστικοπάθειά της ενέπνεε φόβο.³

Στις αρχές του Μεσαίωνα Σκανδιναβοί είχαν αποικίσει μεγάλο μέρος της έκτασής της, αλλά η θρησκεία, το αλφάβητο και το ημερολόγιο προήλθαν από το Βυζάντιο. Η κοινωνική διαστρωμάτωση με τους βογιάρους (ανώτερη φεουδαρχική τάξη κάτω ακριβώς από τον ηγεμόνα) και τους δουλοπάροικους δεν διέφερε από της δυτικής Ευρώπης, αλλά μεγάλο μέρος του ρωσικού πολιτισμού δεν ήταν ευρωπαϊκής προέλευσης. Η λογοτεχνία ήταν ανύπαρκτη, η αριθμητική μόλις που ήταν γνωστή, οι αραβικοί αριθμοί δεν χρησιμοποιούνταν και για τους υπολογισμούς οι έμποροι χρησιμοποιούσαν τον άβακα. Η τέχνη περιοριζόταν σχεδόν αποκλειστικά στην εικονογραφία και τη θρησκευτική αρχιτεκτονική με ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τους μυτερούς τρούλους και τα ήθη και τα έθιμα ελάχιστα θύμιζαν τα ευρωπαϊκά. Οι γυναίκες των ανώτερων τάξεων κάλυπταν το πρόσωπό τους και οι άνδρες είχαν μακριές κυματιστές γενειάδες και μακριά, σαν χιτώνες, ρούχα.⁴ Η Ρωσία ως ονομασία δεν υφίστατο, αλλά μέχρι τον 15^ο αιώνα οι κάτοικοι και οι περιοχές τους ονομάζονταν Ρως με πρωτεύουσα το Κίεβο, περιλαμβάνοντας τις σημερινές περιοχές της Λευκορωσίας, το βόρειο μισό της Ουκρανίας και το κεντρικό και βορειοδυτικό κομμάτι της Ευρωπαϊκής Ρωσίας, καθώς και λαούς που δεν ήταν Ρώσοι ή σλάβοι, αλλά θεωρούνταν αναπόσπαστο μέρος της ρωσικής κοινωνίας. Γεωγραφικά βρισκόταν μακριά από τη δυτική Ευρώπη και τη Μεσόγειο, προσηλωμένη στην «αιρετική» και μειοψηφούσα στην Ευρώπη, Ορθοδοξία. Μέχρι και τον 19^ο αιώνα παρέμενε οικονομικά καθυστερημένη, με πρωτόγονη γεωργία, λίγες και μικρές πόλεις και μαζικό αναλφαβητισμό. Στο ευρωπαϊκό σκηνικό εισήλθε αργά. Με περιοχές και πληθυσμούς στην επικράτειά της από τρεις διαφορετικούς πολιτισμικούς κόσμους

³ Kissinger, *Διπλωματία*, σ. 164

⁴ Edward M. Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία, Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, [μτφ. Τάσος Δαρβέρης], (Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο Α.Ε., 2006, Δ' έκδ), σ. 315-316

(Ευρώπης, Ασίας και μουσουλμανισμού) δεν αποτελούσε εθνικό κράτος με την ευρωπαϊκή έννοια, αλλά μια αυτοκρατορία που δεν έμοιαζε και ούτε μπορούσε να συγκριθεί με καμιά ευρωπαϊκή χώρα, αλλάζοντας συνεχώς σχήμα και μέγεθος προσαρτώντας και ενσωματώνοντας διαρκώς νέα εδάφη και νέες μη ρωσικές εθνότητες, εξού και η δημιουργία και διατήρηση τεράστιων στρατευμάτων που δεν αντιστοιχούσαν σε οποιαδήποτε ενδεχόμενη εξωτερική απειλή.⁵

Μετά τη μογγολική εισβολή τον 13^ο αιώνα, το Κίεβο ισοπεδώθηκε και δεν ανέκαμψε επί τουλάχιστον ενάμιση αιώνα. Η Ρως του Κιέβου σταδιακά κατακερματίστηκε. Οι περιοχές του Novgorod και οι βορειοανατολικές περιοχές άρχισαν να διαμορφώνουν νέα γλώσσα και κουλτούρα, τις ρωσικές και από την περίοδο αυτή μπορούμε πλέον να μιλάμε για Ρώσους και Ρωσία, αν και ο όρος Ρως αντικαταστάθηκε αργότερα, στα τέλη του 15^{ου} αιώνα. Τα Δουκάτα των Ρως και ιδιαίτερα εκείνα των βορειοανατολικών περιοχών και του Novgorod, βρίσκονταν στις παρυφές της μογγολικής αυτοκρατορίας, της Χρυσής Ορδής, στην οποία πλήρωναν φόρο υποτέλειας, αλλά η ζωή των κατοίκων συνεχιζόταν όπως πριν και παράλληλα αποκαθίσταντο οι κατεστραμμένες περιοχές. Η Μόσχα που εμφανίζεται για πρώτη φορά σε γραπτό κείμενο το 1147 ως μικρό φρούριο, εδραιώνεται στα τέλη του 13^{ου} αιώνα κατά μήκος του ποταμού Μόσχοβα, επισκιάζοντας μετά από πολλές πολιτικές αντιπαλότητες και συγκρούσεις ακόμη και το μεγάλο δουκάτο των βορειοανατολικών περιοχών, του Βλαντίμιρ και συγκεντρώνοντας την επικυριαρχία των βορειοανατολικών περιοχών. Ο Ιβάν αργότερα την οχύρωσε με το πρώτο ξύλινο κρεμλίνο, δηλαδή φρούριο. Εκεί παράλληλα μετακινήθηκε και η κεφαλή της εκκλησίας, η οποία μετά την καταστροφή του Κιέβου είχε μείνει χωρίς έδρα και αρχικά βρήκε καταφύγιο στο Βλαντίμιρ, για να καταλήξει εν τέλει στη Μόσχα ενισχύοντας την ισχύ του Δούκα της Μόσχας, ο οποίος πλέον είχε στο πλευρό του τον Μητροπολίτη του Κιέβου και Πασών των Ρωσιών. Το Novgorod συνέδραμε τα δουκάτα της βορειοανατολικής Ρως (με επικυρίαρχο τον Δούκα της Μόσχας) στη διαμόρφωση του ρωσικού κράτους, έχοντας ήδη από τον 12^ο αιώνα αρχίσει να διαμορφώνει τον δικό του τρόπο διακυβέρνησης και το οποίο λόγω της γεωγραφικής του θέσης αντιμετώπισε τον 13^ο αιώνα επικίνδυνους αντιπάλους από τα δυτικά, ήτοι τα γερμανικά σταυροφορικά τάγματα (των Τευτόνων Ιπποτών και των Αδελφών του Ξίφους, στην περίφημη «Πορεία προς την Ανατολή», η οποία κατέχει εξέχουσα θέση

⁵ Kissinger, Διπλωματία, σ. 29 και Paul Bushkovitch, Ιστορία της Ρωσίας, [μτφ. Θάλεια Σπανού], (Αθήνα: Αιώρα, 2016), σ. 10-13

στη γερμανική ιστορία) και την ανατολική προέλαση των πανίσχυρων Σουηδών κατά μήκος των φινλανδικών ακτών, φθάνοντας μέχρι και τα εδάφη του Νόβγκοροντ. Το Novgorod υπό τον πρίγκιπα Αλέξανδρο Νιέφσκι πολέμησε επιτυχώς τους εν λόγω αντιπάλους και λίγο αργότερα, στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, τα γερμανικά τάγματα αναγκάστηκαν να στρέψουν την προσοχή τους στη νέα αναδύομενη δύναμη της Λιθουανίας που στο απόγειό της έφθασε να είναι σε έκταση και ίσως και σε πληθυσμό η μεγαλύτερη χώρα της Ευρώπης, από την οποία αργότερα προέκυψε η συγκρότηση των εθνών της Λευκορωσίας και της Ουκρανίας.⁶

Η Μόσχα παράλληλα έχοντας εδραιώσει την πρωτοκαθεδρία της στα βορειοανατολικά, άρχισε να επεκτείνει την κυριαρχία της προσαρτώντας τη μία περιοχή μετά την άλλη, ταυτόχρονα με εμφύλιες συγκρούσεις για την εξουσία, αλλά έχοντας το πλεονέκτημα ότι βρισκόταν σε ένα σχετικά απομονωμένο περιβάλλον, με τη μογγολική Ορδή αφενός να βρίσκεται πλέον σε φάση διάλυσης, αφετέρου να επηρεάζει έμμεσα την απαρχή για τη δημιουργία του νέου κράτους, αποτελώντας τον «κοινό εχθρό» για τους Ορθόδοξους σλαβικούς πληθυσμούς και ως εκ τούτου παρέχοντάς τους το αίσθημα ότι μοιράζονται έναν κοινό σκοπό και το έναυσμα για ενότητα.⁷ Ταυτόχρονα, η γεωγραφική της θέση, πλησίον ποταμών που κατέληγαν στις βόρειες και στις νότιες θάλασσες, της παρείχε πλεονεκτήματα έναντι των υπολοίπων ανταγωνιστών. Η γέννηση της Ρωσίας από το Μεγάλο Δουκάτο της Μόσχας ή αλλιώς Μοσχοβία, θα μπορούσε να ορισθεί το 1478 με την οριστική προσάρτηση του Novgorod από τον Μεγάλο Ιβάν Γ' (Ivan III) πρώτο αυτοκράτορα και ηγεμόνα πασών των Ρωσίων και την ένωση υπό μία ηγεσία των δύο σημαντικότερων πολιτικών και εκκλησιαστικών κέντρων της μεσαιωνικής Ρωσίας. Ο ίδιος πραγματοποίησε και τα πρώτα βήματα εξάπλωσης και ακολούθως και ο γιος του ο Βασίλειος ο Γ' (Vasili III) και επέκτειναν τα σύνορα στα βόρεια και δυτικά περίπου όσο είναι τα σημερινά και στα νότια και ανατολικά να φθάνουν στα φυσικά όρια μεταξύ δάσους και στέπας. Αυτά τα όρια, παρά τις μεταγενέστερες επεκτάσεις, αποτέλεσαν τον πυρήνα του ρωσικού κράτους μέχρι τα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Η εμφάνιση του νέου κράτους ήρθε αμέσως μετά από μια σημαντική αλλαγή της ρωσικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, τη θέσπιση της αυτοκεφαλίας της (1448) και η οποία ερμήνευσε το θείο σχέδιο και τη θέση σε αυτό του ρωσικού έθνους και κράτους, ως

⁶ Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία, Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, σ. 316-317 και Bushkovitch, *Ιστορία της Ρωσίας*, σ. 33-46

⁷ James H. Billington, *The Icon and the Axe*, (New York: Vintage Books, 1970), p. 14

το «νέο Ισραήλ», τη Μόσχα ως η «νέα Ιερουσαλήμ», το έθνος ως ο «περιούσιος λαός» και όπως το αρχαίο Ισραήλ, έτσι και η Ρωσία ήταν περικυκλωμένη από άπιστους εχθρούς, τους καθολικούς Σουηδούς και Πολωνούς στα δυτικά και τους Τατάρους και μωαμεθανούς στα νότια και ανατολικά. Λίγο αργότερα, το 1472 ο Ιβάν παντρεύθηκε τη Σοφία Παλαιολόγου, ανιψιά του τελευταίου Βυζαντινού αυτοκράτορα, συγκεντρώνοντας πλέον στη Μόσχα και στο ρωσικό κράτος τις ελπίδες της Ορθόδοξης Εκκλησίας και λίγο αργότερα η Ρωσία υιοθέτησε ως έμβλημά της τον δικέφαλο αετό του Βυζαντίου.⁸

Ακολούθως στον ρωσικό θρόνο ανέβηκε ο Ιβάν Δ' (Ivan IV 1530-1584) (με μεταγενέστερο προσωνύμιο Τρομερός - Γκρόζνι : αυτός που προκαλεί δέος), ο οποίος μέχρι σήμερα αποτελεί αμφιλεγόμενη προσωπικότητα και υπήρξε ο μακροβιότερος ηγέτης της Ρωσίας ηγεμονεύοντας για πάνω από μισό αιώνα. Στέφθηκε για πρώτη φορά στη ρωσική ιστορία ως Τσάρος, λέξη με ετυμολογική προέλευση από τη λέξη καίσαρ, αλλά ήταν και η ρωσική λέξη για τον χάνο της Χρυσής Ορδής και τους διαδόχους του, για τον Οθωμανό σουλτάνο, αλλά ίσως και πιο σημαντικό, ήταν η λέξη για τον Δαβίδ και τον Σολομώντα στη σλαβική μετάφραση της Παλαιάς Διαθήκης, υποδεικνύοντας με τον τρόπο αυτόν, την ισότητα του Ρώσου ηγεμόνα με τους βασιλείς της Δύσης, της Ανατολής και της Παλαιάς Διαθήκης. Μάλιστα, για να μη διαφεύγει ο συνειρμός της συνέχειας και της καταγωγής από τους βασιλείς (τσάρους στα ρωσικά) της Παλαιάς Διαθήκης, ο Ιβάν είχε διακοσμήσει τους τοίχους της αίθουσας ακροάσεων του Κρεμλίνου με θέματα από την Παλαιά Διαθήκη. Με αρχιτέκτονες από την Ιταλία ξεκίνησε την ανέγερση του Κρεμλίνου, ένα τεράστιο κτιριακό συγκρότημα, ως σύμβολο της ισχύος και της ανεξαρτησίας της Ρωσίας. Παράλληλα, διακήρυξε την πρόθεσή του να ανακαταλάβει τα πατρογονικά εδάφη και ξεκίνησε μια πρωτοφανή δραστηριότητα τριάντα πέντε ετών αφήνοντας το στίγμα του και στις επόμενες γενιές. Η νεαρή Ρωσία ήταν ανυπεράσπιστα γεωγραφικά, χωρίς βουνά, ερήμους ή άλλα φυσικά εμπόδια και φυσικές οχυρώσεις, παρά μόνο επίπεδη γη προς όλες τις κατευθύνσεις και πίσω από τη στέπα να караδοκούν οι Μογγόλοι ή όποιος εχθρός θα μπορούσε να προκύψει. Έτσι, ο Ιβάν ο Τρομερός πρώτος συνέλαβε και έθεσε σε εφαρμογή την «επιθετική άμυνα», δίνοντας το έναυσμα της χωρίς όρια επέκτασης κυρίως προς ανατολάς και σε κάθε ευκαιρία, χωρίς όμως αυτή να στηρίζεται, σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα και μέτρα, σε μία προηγμένη

⁸ Bushkovitch, Ιστορία της Ρωσίας, σ. 50-60 και Billington, The Icon and the Axe, p. 58

δημογραφική και οικονομική βάση. Προς τα Ν-ΝΑ κατέλαβε το Καζάν και την επικράτεια του που ανήκε στον Χάνο και ακολούθως κατευθύνθηκε προς τα νότια, τον Βόλγα και κατέλαβε το Αστραχάν με τις γύρω περιοχές και εν τέλει το σύνολο της λεκάνης του Βόλγα, ενσωματώνοντας για πρώτη φορά μεγάλους μη χριστιανικούς πληθυσμούς, τους Τατάρους και άλλους λαούς του Βόλγα, τους οποίους οι Ρώσοι δεν προσπάθησαν να τους προσηλυτίσουν μαζικά, αλλά παρέμειναν μουσουλμάνοι ασκώντας ελεύθερα τα θρησκευτικά τους καθήκοντα. Νομαδικοί λαοί συνέχισαν μεν να διασχίζουν τον Βόλγα, αλλά πλέον υπό τον έλεγχο της Ρωσίας, η οποία είχε δημιουργήσει μία νέα γεωπολιτική κατάσταση. Παράλληλα, ο Ιβάν δημιούργησε σχέσεις με τους Κιρκάσιους, τους Τσετσένους και άλλους λαούς του Καυκάσου. Προς τα δυτικά θέλοντας να έχει στην κυριαρχία του τα σημαντικά για την πρόσβασή του στη Βαλτική Θάλασσα, λιμάνια Dorpat και Narva, ξεκίνησε έναν αποτυχημένο πόλεμο, παρά τις αρχικές επιτυχίες, για την προσάρτηση της Λιβονίας, προκαλώντας την αντίδραση της Πολωνίας και της Λιθουανίας και αργότερα και της Σουηδίας, προκειμένου να αποτραπεί η ισχυροποίηση και η εις βάρος τους ενδυνάμωση και επέκταση προς τα δυτικά της Ρωσίας (χάρτης 1). Οι επακόλουθες στρατιωτικές ήττες της Ρωσίας οδήγησαν σε υπερφορολογήσεις για την υποστήριξη ενός αποτυχημένου πολέμου, σε εσωτερικές έντονες αναταραχές, καθώς και σε αμφισβητήσεις εκ των έσω της ηγεμονίας του. Στα τελευταία χρόνια της βασιλείας του, μία εκστρατεία - χωρίς μάλιστα να έχει ουσιαστική κρατική υποστήριξη – είχε ως αποτέλεσμα μία τεράστια προς τα ανατολικά διεύρυνση της ρωσικής επικράτειας, όταν ο Κοζάκος Αξιωματικός Yermak διασχίζοντας τα Ουράλια εισήλθε στη δυτική Σιβηρία και έφθασε μέχρι την πρωτεύουσα του χανάτου των Τατάρων της Σιβηρίας την οποία κατέκτησε και ανακήρυξε εν ονόματι του Τσάρου τη ρωσική κυριαρχία και ίδρυσε πλησίον των ερειπίων της πρωτεύουσας του χανάτου Qashliq, το οχυρό Tobolsk που ακολούθως αποτέλεσε το νευραλγικό κέντρο της κατάκτησης της Σιβηρίας. Ο Ιβάν και οι διάδοχοί του, διακρίνοντας την τεράστια ευκαιρία επέκτασης, έστειλαν Κυβερνήτη και φρουρά ενσωματώνοντας αρχικά το δυτικό 1/3 της Σιβηρίας και σταδιακά έως το 1640 εξερευνήσεις και κατακτήσεις είχαν ως αποτέλεσμα τη διεύρυνση της ρωσικής επικράτειας στα ανατολικά έως τον Ειρηνικό ωκεανό, έχοντας αρχικά και άμεσα αποτελέσματα στην εισροή μεγάλων κερδών για τους

Ρώσους εμπόρους και το κρατικό θησαυροφυλάκιο, αλλά και μακροπρόθεσμα γεωπολιτικά αποτελέσματα.⁹

Χάρτης 1, Χάρτης της Ευρώπης το 1500 μ.Χ.

Σημείωση: αναδημοσίευση από το « Europe in Year 1500», [Euratlas.net](https://www.euratlas.net/history/europe/1500/index.html), <https://www.euratlas.net/history/europe/1500/index.html>

Έτσι, άρχισε μία περίοδος ταχύτατης και τεράστιας επέκτασης που αντιστοιχούσε σε ένα ρυθμό 50 τετρ. μιλίων ανά ημέρα για αιώνες, προσθέτοντας στην επικράτειά της κάθε χρόνο κατά μέσο όρο εκτάσεις μεγαλύτερες από τις επικράτειες πολλών ευρωπαϊκών κρατών, ήτοι 100.000 τετραγωνικά χλμ. ετησίως από το 1552 έως το 1917 και φθάνοντας η επικράτειά της να αποτελεί το 1/6 της χερσαίας έκτασης της γης, αποκτώντας πλέον προς τα νότια και ΝΑ, «στρατηγικό βάθος» και έτσι οιοσδήποτε αντίπαλος προκειμένου να την απειλήσει θα έπρεπε να

⁹ Burns, Ευρωπαϊκή Ιστορία, Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι, σ. 318 και Kissinger, Παγκόσμια Τάξη, σ. 83 και Bushkovitch, Ιστορία της Ρωσίας, σ. 61-66 και Marshall, Αιχμάλωτοι της Γεωγραφίας, σ. 39 και Billington, The Icon and the Axe, p. 67

διαθέτει τεράστιο στρατό, μεγάλες γραμμές ανεφοδιασμού και την ανάλογη ισχύ για να αντιμετωπίσει καλά οχυρωμένες αμυντικές θέσεις.¹⁰ Αξίζει να σημειώσουμε ότι, τον χειρισμό των θεμάτων πολιτικής έναντι της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, των Βαλκανίων και της Άπω Ανατολής είχε αναλάβει το Υπουργείο Ασιατικών Υποθέσεων, το οποίο ήταν ανεξάρτητο και ανταγωνιστικό του Υπουργείου Εξωτερικών το οποίο προσανατολιζόταν κυρίως προς τη Δύση, συμπεραίνοντας από τον αυτόν τον μηχανισμό λήψεως αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής, τη διττή φύση της ρωσικής αυτοκρατορίας.¹¹ Επίσης, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι δύομιση αιώνες εξάρτησης από τους Μογγόλους (1237-1478) και ο αγώνας ακολούθως του νέου αυτού κράτους να σταθεροποιηθεί και να εξασφαλισθεί απέναντι σε πανταχόθεν εξωτερικές απειλές και κυρίως από Ν και ΝΑ, είχε ως αποτέλεσμα τον προσανατολισμό της Ρωσίας προς την Ανατολή και τις ασταμάτητες κατακτήσεις περιοχών πολλών εκ των οποίων ήταν ελάχιστα κατοικημένες και με ελάχιστη επαφή με τον σύγχρονο πολιτισμό, την ίδια ώρα που η Ευρώπη άνοιγε τεχνολογικούς και πνευματικούς δρόμους προς τη νέα εποχή των μεγάλων ανακαλύψεων και των ευρωπαϊών θαλασσοπόρων. Ενώ η Ευρώπη ανακάλυπτε εκ νέου τον κλασσικό ανθρωπισμό, διαμόρφωνε και πρόβαλε νέες αντιλήψεις περί ελευθερίας και ατομικότητας, η Ρωσία αναδυόταν στη διεθνή σκηνή έχοντας ως σύμβολο και προβάλλοντας την πίστη στην απόλυτη και μοναδικής ελέω Θεού εξουσίας του τσάρου ως «ζώσας εικόνας του Θεού» και δημιουργώντας μία χώρα αντιθέσεων, όπου η το λούστρο της σύγχρονης δυτικής μοναρχίας ήταν η επιφάνεια που κάλυπτε τον απόλυτο δεσποτισμό, ο οποίος στηριζόταν σε μογγολικές και ταταρικές πρακτικές.¹²

Επικίνδυνες και δολοφονικές ίντριγκες από ισχυρούς βογιάρους και εξωτερικοί εχθροί ακολούθησαν το θάνατο του Ιβάν και των διαδόχων του, σβήνοντας τη δυναστεία που βασιλεύε από τον καιρό του πρίγκιπα Vladimir του Κιέβου, ενώ παράλληλα στα τέλη του 16^{ου} αιώνα δημιουργήθηκε ο θεσμός των δουλοπαροίκων, με τους αγρότες να γίνονται δούλοι των βογιάρων, των γαιοκτημόνων, της κατώτερης αριστοκρατίας και της εκκλησίας. Εξεγέρσεις των

¹⁰ Stephen Kotkin, «Russia's Perpetual Geopolitics, Putin Returns to the Historical Pattern», Foreign Affairs.com, May/June 2016, <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2016-04-18/russias-perpetual-geopolitics>, (έγινε πρόσβαση στις 18 Οκτωβρίου 2019) και Marshall, Αγμάλωτοι της Γεωγραφίας, σ. 40 και Henry Kissinger, Παγκόσμια Τάξη, [μτφ. Χρήστος Καψάλης], (Αθήνα: Λιβάνης, 2014), σ. 83

¹¹ Kissinger, Διπλωματία, σ. 196

¹² Kissinger, Παγκόσμια Τάξη, σ. 80, 83

χωρικών και των Κοζάκων σε συνδυασμό με εσωτερικές συγκρούσεις φατριών για την ηγεμονία οδήγησαν στην περίπου δεκαετή Περίοδο των Ταραχών, τέλη 16^{ου} αιώνα – αρχές 17^{ου} αιώνα, κατά την οποία συνεχόμενα ηγεμόνες και σφετεριστές δολοφονούνται και εναλλάσσονται στον θρόνο, ξεσπούν συνεχώς εξεγέρσεις των χωρικών και βρίσκουν την ευκαιρία και εισβάλουν δύο προαιώνιοι εχθροί, η Πολωνία και η Σουηδία, με αποτέλεσμα όλων αυτών τεράστιες περιοχές να καταστραφούν και ο πληθυσμός να αποδεκατισθεί. Το «εθνικό κίνημα» που δημιουργείται από την Εκκλησία (τον Πατριάρχη Ερμογένη), ευγενείς και στρατιωτικούς καταφέρνει να ενώσει την μέχρι τότε διαιρεμένη Ρωσία, να συγκεντρώσει στρατεύματα και να υποστηρίξει την προσπάθεια δημιουργίας σταθερής κυβέρνησης και ανάδειξης νέου και καθολικά αποδεκτού τσάρου. Έτσι, το 1613 η νέα δυναστεία, των Romanov, αναρριχήθηκε στον ρωσικό θρόνο με τον Mikhail και η οποία παρέμεινε μέχρι το 1917. Τελειώνοντας παράλληλα και η Περίοδος των Ταραχών ο πληθυσμός άρχισε πάλι να αυξάνεται και να αναπτύσσεται η οικονομική ζωή, το εμπόριο και η ευημερία - αν και η δουλοπαροικία παρέμεινε - δίνοντας τη δυνατότητα στη Ρωσία να διατηρήσει και να ενσωματώσει τις νέες κτήσεις της της Σιβηρίας και των νοτίων στεπών της, αυξάνοντας τον πλούτο για τους εμπόρους, τους αστούς και το κράτος. Επίσης, ανελήφθησαν μεγάλα αμυντικά έργα οχύρωσης σε στρατηγικά σημεία - περάσματα ποταμών και λόφων στα νότια σύνορα - προκειμένου να κρατηθούν μακριά οι Τάταροι επιδρομείς, με αποτέλεσμα η νέα κατάσταση ασφαλείας να επιτρέψει τις μετακινήσεις πληθυσμών στα νότια και την καλλιέργεια των πλούσιων νέων γαιών, τροφοδοτώντας τον αυξανόμενο πληθυσμό, ενισχύοντας τη βιοτεχνική παραγωγή και συνεισφέροντας στον περαιτέρω πλούτο και ευημερία της Ρωσίας, αλλά και εξελίσσοντας την πρωτεύουσα, τη Μόσχα, σε μεγάλη πόλη. Να επισημάνουμε ότι, τον 17^ο αιώνα η Ρωσία απέκτησε την επικυριαρχία των Κοζάκων της Ουκρανίας και των περιοχών τους (γεγονός που μετέπειτα θα είχε βαθιές πολιτικές, πολιτισμικές και θρησκευτικές επιπτώσεις), την οποία οι ίδιοι προσέφεραν στη Ρωσία προκειμένου να αντιμετωπίσουν την απειλή της Πολωνίας και παράλληλα δημιούργησε νέο στρατό με βάση τα ευρωπαϊκά πρότυπα και υπό την καθοδήγηση Αξιωματικών που προσέλαβε από τα ευρωπαϊκά κράτη της Δύσης.¹³

¹³ Bushkovitch, *Ιστορία της Ρωσίας*, σ. 68-90 και «Ρομανόφ - Η γένεση μιας δυναστείας», *Historical Quest.com*, <https://www.historical-quest.com/histquest/598-romanof-genesi-mias-dynasteias.html>, (έγινε πρόσβαση στις 23 Σεπτεμβρίου 2019)

Για πρώτη φορά επιχειρήθηκε ο εξευρωπαϊσμός της Ρωσίας τον 18^ο αιώνα υπό τη βασιλεία του Μεγάλου Πέτρου (Pyotr Alekseyevich, 1682-1725), ο οποίος σε μεγάλο βαθμό μεταμόρφωσε τη χώρα, αλλάζοντας τη δομή και τη μορφή του κράτους και μετατρέποντας αυτό σε μία παραλλαγή ευρωπαϊκής μοναρχίας, αν και σε κοινωνικό επίπεδο οι αλλαγές ήταν μικρές με τη δουλοπαροικία να παραμένει και να συνεχίζει να ορίζεται από την αριστοκρατία. Η εισαγωγή της στην ευρωπαϊκή κουλτούρα επιβλήθηκε με ταχύ - μόλις σε μια γενιά - και απόλυτο τρόπο από τον Μεγάλο Πέτρο, συμμετέχοντας από εκεί και ύστερα σε όλες τις φάσεις της ευρωπαϊκής πολιτιστικής ζωής. Όμως, οι κοινωνικές και οι πολιτικές αλλαγές ακολούθησαν με βραδύτερο ρυθμό τις πολιτισμικές και η ταχεία εκβιομηχάνισή της μετά το 1860 - όπως θα αναφέρουμε παρακάτω - δημιούργησε νέες κοινωνικές τάξεις και σειρά εντάσεων που οδήγησαν στην εξάπλωση νέων δυτικών ιδεών, όπως ο μαρξισμός (ο οποίος γεννήθηκε στη Ρηνανία από τη φιλοσοφία του Hegel και σε συνδυασμό με τη βρετανική οικονομική θεωρία και τον γαλλικό ουτοπικό σοσιαλισμό, επέδρασε καταλυτικά στη ρωσική κοινωνία), σε αντίθεση με τα εδάφη στα οποία γεννήθηκε.¹⁴

Η έμφυτη δίψα του Πέτρου για γνώση, για τα μαθηματικά και την τεχνολογική πρόοδο και καινοτομία, για το πυροβολικό και τη ναυπήγηση έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των ιδεών του και της πολιτικής του. Νεαρός πραγματοποίησε ταξίδι ινκόγκνιτο σε ευρωπαϊκές πόλεις και πρωτεύουσες προκειμένου να ενημερωθεί για τα σύγχρονα τεχνικά επιτεύγματα και τα νέα επαγγέλματα. Έτσι επισκέφθηκε τη Ρίγα, το Βερολίνο και το Άμστερνταμ, όπου ενημερώθηκε σε θέματα ναυπηγικής και ξυλουργικής, το Λονδίνο όπου, μεταξύ άλλων, επισκέφθηκε ναυπηγεία και το αστεροσκοπείο του Γκρήνουιτς και τη Βιέννη και ταυτόχρονα γνώρισε τον ευρωπαϊκό τρόπο ζωής. Επιστρέφοντας είχε αποφασίσει η Ρωσία θα υιοθετούσε τον Δυτικό τρόπο ζωής και κομμώσεις, θα αναζητούσε τεχνογνωσία, θα δημιουργούσε σύγχρονο στρατό και ναυτικό και θα διεύρυνε τα σύνορα του κράτους. Έχοντας παράλληλα ιδιαίτερη αγάπη και κλίση προς τη θάλασσα, έφερε Ολλανδούς ναυπηγούς και ξυλουργούς για τη ναυπήγηση στόλου και μαζί με στράτευμα εκπαιδευμένο από Αξιωματικούς που έφερε από Ολλανδία, Γαλλία και Βενετία, διέπλευσε τον Ντον και στις εκβολές του στην Αζοφική Θάλασσα κατέλαβε το οθωμανικό φρούριο που ήλεγχε την περιοχή, σημειώνοντας

¹⁴ Bushkovitch, Ιστορία της Ρωσίας, σ. 10-13

την πρώτη του νίκη, βρίσκοντας παράλληλα διέξοδο στη Μαύρη Θάλασσα, αν και οι Οθωμανοί παρεμπόδιζαν την ανάπτυξη του εμπορίου στη Μαύρη Θάλασσα, αλλά και την πρόσβαση της Ρωσίας στα «θερμά ύδατα» της Μεσογείου μέσω του Βοσπόρου. Περιφρονώντας επικίνδυνα τα πατροπαράδοτα ήθη και έθιμα, προσπάθησε να επιβάλει στους υπηκόους του αλλαγή του τρόπου ζωής τους. Απαγόρευσε την ανατολικής προέλευσης απομόνωση των γυναικών και διέταξε την υιοθέτηση και από τα δύο φύλα της ευρωπαϊκής ενδυμασίας και εμφάνισης, προσκαλώντας τους αριστοκράτες μπροστά του και ψαλιδίζοντας ο ίδιος τις μακριές γενειάδες τους. Προκειμένου δε να εξασφαλίσει την απόλυτη εξουσία του, κατήργησε την τοπική αυτοδιοίκηση, καθιέρωσε την εθνική αστυνομία και εκμηδένισε την ισχύ του Πατριάρχη θέτοντας τα εκκλησιαστικά ζητήματα στη δικαιοδοσία της Ιεράς Συνόδου την οποία ήλεγχε απολύτως. Όσον αφορά στην οικονομία και στην ανάπτυξη του κράτους, υιοθέτησε τη μερκαντιλιστική πολιτική των δυτικών κρατών, ενθάρρυνε τη βιοτεχνία και το εμπόριο και βελτίωσε τη γεωργία. Συμμάχησε με την Πολωνία για να αποτραπεί η επικράτηση της Σουηδίας στη βόρεια Ευρώπη και για να επανακτήσει την «αρχαία» ρωσική περιοχή στο ανατολικό τμήμα του κόλπου της Φιλανδίας. Εκεί προκειμένου να αποκτήσει «παράθυρο στη Δύση», ίδρυσε την (Αγία) Πετρούπολη, η οποία θα αποτελούσε το κύριο λιμάνι στη Βαλτική - και βολικότερο από το μακρινό λιμάνι του Αρχαγγέλου - και η νέα του πρωτεύουσα. Μετά από νικηφόρες μάχες των Σουηδών του Καρόλου ΙΒ' ενάντια σε Δανούς, Πολωνούς και Ρώσους, ο Πέτρος κατάφερε εν τέλει να νικήσει στην αποφασιστική μάχη το 1709 με καίρια συμβολή του πυροβολικού, νικώντας τον «αήττητο» σουηδικό στρατό και καθιστώντας τη Ρωσία μια Μεγάλη Δύναμη καταλαμβάνοντας θέση στην πρώτη σειρά των ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων και αλλάζοντας ριζικά τη θέση της στην Ευρώπη. Για τον Πέτρο οι στρατιωτικές εκστρατείες και το εθνικό συμφέρον, *raison d'etat*, ήταν οι κύριες προτεραιότητές του.¹⁵ Εντούτοις, οι μεταρρυθμίσεις και οι δράσεις του επισκιάστηκαν από τους ατελείωτους πολέμους και τη σκληρότητά του, διατάσσοντας τη θανάτωση χιλιάδων, μεταξύ των οποίων και του γιου του και διαδόχου, κατηγορουμένων για υποτιθέμενες συννομώσεις εναντίον του. Ταυτόχρονα, για να συγκεντρώσει τα απαραίτητα για τους πολέμους χρήματα, υπερφορολόγησε σχεδόν τα πάντα, από τα λουτρά έως τις κυψέλες των μελισσών, επέβαλε μονοπώλια

¹⁵ Burns, Ευρωπαϊκή Ιστορία, Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι, σ. 318 και Kissinger, Παγκόσμια Τάξη, σ. 85 και Bushkovitch, Ιστορία της Ρωσίας, σ. 93-100, 318-320 και Billington, The Icon and the Axe, p. 182

σε προϊόντα όπως στο αλάτι, στο λάδι, στο χαβιάρι, ακόμη και στα φέρετρα, πούλησε σημαντικά προνόμια σε ξένους και υποτίμησε το νόμισμα. Παράλληλα, στην προσπάθειά του να αναμορφώσει το έθνος, απλοποίησε το παλιό αλφάβητο προκειμένου να γίνει ευκολότερο, ίδρυσε την πρώτη εφημερίδα στη Ρωσία και εξέδωσε βιβλίο καλών τρόπων. Δεν μετέτρεψε το κράτος από μόνος του σε δυτικοευρωπαϊκό, καθόσον οι επιρροές είχαν ξεκινήσει πολύ νωρίτερα μέσω των εμπορικών κυρίως επαφών, αλλά αυτός επιτάχυνε τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό και τις ανάλογες αλλαγές με ριζοσπαστικότερο τρόπο και παρότι μετά τον θάνατό του υπήρξε αντίδραση στις καινοτομίες που είχε εισαγάγει, πολλές παρέμειναν και διατηρήθηκαν για τουλάχιστον ακόμη δύο αιώνες. Αυτό όμως που επίσης παρέμεινε ήταν ο έντονος απολυταρχισμός βασιζόμενος στη βία, στην πανίσχυρη μυστική αστυνομία, στην εκτεταμένη γραφειοκρατία και σε μία υποταγμένη εκκλησία, όργανα επιβολής της θέλησης του απόλυτου μονάρχη.¹⁶

Έτσι, από τον 18ο αιώνα η Ρωσία ως αυτοκρατορία του Μεγάλου Πέτρου εντάχθηκε στην ευρωπαϊκή «ελίτ» των Μεγάλων Δυνάμεων, στρεφόμενη προς τα Δυτικά, κάτι που συνέχισε και η Ελισάβετ (Elizaveta Petrovna, 1709-1762) και η Μεγάλη Αικατερίνη (Yekaterina Alekseyevna, 1762-1796) φθάνοντας η Ρωσία στο απόγειο της ισχύος της με πολέμους - στο πλαίσιο της εξωτερικής πολιτικής - κατά των γειτονικών μεγάλων δυνάμεων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και της Πολωνολιθουανικής Κοινοπολιτείας και επεκτείνοντας τα δυτικά της σύνορα, ωθούμενη κυρίως από εμπορικές βλέψεις, αλλά και εθνικισμό, ενώ στο εσωτερικό αναλήφθηκε πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων στην οικονομία και στην εκπαίδευση με σκοπό την επιτάχυνση του εκσυγχρονισμού και εξευρωπαϊσμού της χώρας. Πλέον τα δυτικά σύνορα της Ρωσίας εκτείνονταν μέχρι την κεντρική Ευρώπη, συμμετέχοντας στα ευρωπαϊκά τεκταινόμενα ενεργά και καθοριστικά, συμμετέχοντας στους ναπολεόντειους πολέμους και βγαίνοντας νικήτρια, αλλά με τεράστιο ανθρώπινο και οικονομικό κόστος, στο πλευρό της Βρετανίας και των Πρωσίας. Η διείσδυση του φιλελευθερισμού, από Ρώσους Αξιωματικούς που είχαν ταξιδέψει στην Ευρώπη, οδήγησε στην προσπάθεια μεταρρύθμισης με τη Δεκεμβριανή Εξέγερση του 1825 με αιτήματα την παραίτηση του Νικολάου Α' (Nikolay I Pavlovich, 1796-1855) και την εγκαθίδρυση συνταγματικής μοναρχίας, η οποία όμως κατεστάλη και η αντιμεταρρύθμιση που ακολούθησε είχε ως σύνθημα «Ορθοδοξία, Δεσποτισμός και

¹⁶ Kissinger, Παγκόσμια Τάξη, σ. 79 και Burns, Ευρωπαϊκή Ιστορία, Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι, σ. 320-321

Εθνικότητα». Η ήττα της στον Κριμαϊκό Πόλεμο από τους Αγγλογάλλους οδήγησε σε μία περίοδο απομονωτισμού και εσωτερικών ανακατατάξεων. Ο τσάρος Αλέξανδρος Β' (Aleksandr II Nikolayevich, 1818-1881) εν όψει επαπειλούμενων εξεγέρσεων θέλησε να ακολουθήσει μία πολιτική με φιλελεύθερη κατεύθυνση στο εσωτερικό, αναλαμβάνοντας μεταρρυθμίσεις του δικαστικού συστήματος (ιδιαίτερα ριζοσπαστικές, δίνοντας παραδόξως στη Ρωσία ένα από τα πιο προοδευτικά συστήματα απονομής δικαιοσύνης της Ευρώπης, κάνοντας πλέον και την εμφάνισή του το επάγγελμα του δικηγόρου), της τοπικής διακυβέρνησης (θεσμοθέτηση μιας σειράς τοπικών διοικητικών συμβουλίων τα «ζέμστβο», για δημόσια έργα, υγεία, παιδεία τοπικού ενδιαφέροντος, με αιρετά μέλη) και του στρατού και υπογράφοντας την κατάργηση της δουλοπαροικίας με το Διάταγμα της Χειραφέτησης (1861). Όμως η κυβέρνηση παρότι προσπάθησε να υλοποιήσει αυτές τις μεταρρυθμίσεις, συνάντησε εμπόδια από τους συντηρητικούς κύκλους της εξουσίας και την πλειοψηφία των ευγενών οι οποίοι είχαν πρόσβαση στην αυλή και στα σημαντικότερα υπουργεία και ως εκ τούτου δεν υλοποιήθηκαν. Αυτό μαζί με άλλες αιτίες όπως το γεγονός ότι, η μεταρρύθμιση της ρωσικής κοινωνίας δεν οδήγησε και στην εμφάνιση νόμιμης δημόσιας πολιτικής διαφωνίας, αλλά το κράτος διατήρησε όλη την εξουσία στα χέρια του απαγορεύοντας τη δημιουργία πολιτικών κομμάτων, είχε ως αποτέλεσμα να αναζωπυρωθεί ο ριζοσπαστισμός (με δημιουργία αρχικά βραχύβιων, ολιγομελών, συνωμοτικών, ριζοσπαστικών ομάδων), να αυξηθούν οι επαναστατικές ομάδες με συμπαρατάξη των μηδενιστών που απέρριπταν ολόκληρο το πολιτικό και κοινωνικό σύστημα, να αναπτυχθούν τρομοκρατικές οργανώσεις (με κορύφωση τη δολοφονία του τσάρου το 1881, από τη «Λαϊκή Βούληση – Ναρόντναγια Βόλια») και να προκληθούν κοινωνικές αναταραχές που επιδεινώθηκαν από τις ταραχές στη Βαρσοβία το 1861 μέχρι την αποτυχημένη Πολωνική Εξέγερση του 1863.¹⁷ Ο νέος τσάρος Αλέξανδρος Γ' (Aleksandr III Aleksandrovich, 1845-1894) μετά από κάποιες αρχικές συζητήσεις, διέκοψε τον διάλογο για μεταρρυθμίσεις και νομοθετικές αλλαγές και επέβαλε καθεστώς εκδικητικής καταπίεσης και αντιμεταρρύθμισης (με πενιχρά αποτελέσματα), πρεσβεύοντας ότι, η Ρωσία δεν έχει τίποτα κοινό με τη Δυτική Ευρώπη και ο ρωσικός λαός έχοντας γαλουχηθεί για αιώνες με τον δεσποτισμό και τη μυστικιστική ευλάβεια, θα χανόταν χωρίς αυτά, ενώ τα δυτικά ιδεώδη θα προκαλούσαν το έγκλημα, το χάος και την αναρχία. Έτσι,

¹⁷ Bushkovitch, *Ιστορία της Ρωσίας*, σ. 205-221 και Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία, Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, σ. 773-776 και Marshall, *Αγχάλωτοι της Γεωγραφίας*, σ. 40

περιορίσει τις εξουσίες των τοπικών συνελεύσεων, ενίσχυσε τη δύναμη και την εξουσία της μυστικής αστυνομίας και την εξουσία στα χωριά ανέλαβαν οι ευγενείς που το κράτος επέλεγε. Την ίδια πολιτική ακολούθησε και ο επόμενος (και τελευταίος) τσάρος, ο Νικόλαος Β' (Nikolai II Alexandrovich, 1868-1918), ως ένθερμοι υποστηρικτές του εκρωτισμού σε ακραίο βαθμό, επεκτείνοντας τη γλώσσα, τη θρησκεία και την κουλτούρα της «Μεγάλης Ρωσίας» σε όλους τους υπηκόους τους και κυρίως Πολωνούς, Φινλανδούς και εβραίους που θεωρούνταν οι πιο επικίνδυνες εθνότητες, με αποτέλεσμα οι Πολωνοί να αναγκάζονται να διαβάζουν τη λογοτεχνία τους σε ρωσική μετάφραση, οι Φινλανδοί να χάσουν το σύνταγμά τους και οι εβραίοι να υποστούν πογκρόμ. Ταυτόχρονα όμως, η βιομηχανική έκρηξη της δεκαετίας του 1890 ενίσχυσε τους μαρξιστές, οι οποίοι καθοδηγούνταν από άνδρες και γυναίκες νεαρής ηλικίας από τον χώρο της διανοητικής (όπως ο Vladimir Lenin και ο Yuli Martov, που μοίραζαν φυλλάδια και οργάνωναν ομάδες ανάγνωσης για να διαδώσουν τις νέες ιδέες) και μέχρι το 1898 κατόρθωσαν να δημιουργήσουν και κόμμα, το Ρωσικό Σοσιαλδημοκρατικό Εργατικό Κόμμα, ενώ το 1901-02 δημιουργήθηκε και το ανταγωνιστικό Κόμμα των Σοσιαλεπαναστατών. Έτσι η εκβιομηχάνιση έφερε στο προσκήνιο νέες κοινωνικές τάξεις και δημιούργησε νέες κοινωνικές δυνάμεις που σε λίγο θα ανέτρεπαν πλήρως τη ρωσική κοινωνία.¹⁸

Όσον αφορά στην επικράτεια του κράτους, η Ρωσία συνέχισε να επεκτείνει τα σύνορά της προς τον Καύκασο και την κεντρική Ασία όπου κατοικούσαν αλλόθρησκοι πληθυσμοί. Για τη Ρωσία η απόκτηση ισχύος δεν μετρίαζε τις επιθετικές της τάσεις, αλλά τις αύξανε και στη συνεχή αναζήτησή της για ευκαιρίες επέκτασης και κατακτήσεων, όταν διέκρινε μια τέτοια ευκαιρία την εκμεταλλευόταν. Ο ρωσικός επεκτατισμός εξηγείται από κάποιους εντάσσοντάς τον σε ένα πλαίσιο μιας μεσσιανικής αποστολής ή κατ' άλλους εξηγείται (και δικαιολογείται) από μία αίσθηση εθνικής ανασφάλειας. Οι Ρώσοι ηγέτες με σκοπό την εθνική ασφάλεια κατακτούσαν, διευρύνοντας την επικράτεια και τα σύνορα της χώρας και έτσι σταδιακά, ασφάλεια και κατακτήσεις ταυτίστηκαν ως αντίληψή τους. Έτσι, αναζητούσαν και εκμεταλλεύονταν κάθε ευκαιρία για κατάκτηση που παρουσιαζόταν, βρίσκοντας ουσιαστικά μπροστά τους μοναδικό εμπόδιο τη Βρετανία, η οποία σχεδόν σε ολόκληρο τον 19^ο αιώνα προσπάθησε να αποτρέψει αφενός την επέκταση της Ρωσίας προς την Περσία για να μην απειληθούν τα

¹⁸ Bushkovitch, *Ιστορία της Ρωσίας*, σ. 242-243 και Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία, Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, σ. 773-776

συμφέροντά της στη Μέση Ανατολή και αφετέρου τη δημιουργία ρωσικής «λαβίδας» που η Ρωσία θα δημιουργούσε αν πετύχαινε να αποκτήσει πρόσβαση στην ανατολική Μεσόγειο (μέσω Κωνσταντινούπολης και Βοσπόρου) και στην Ινδία, απειλώντας ευθέως τα συμφέροντά της. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και το όνειρο των Ρώσων ηγετών να αποκτήσουν πρόσβαση στα θερμά νερά της Μεσογείου ή του Ινδικού, προκειμένου, σύμφωνα με τα λεγόμενα του υπερεθνικιστή πολιτικού Vladimir Zhirinovsky, να μπορέσει ο ρωσικός στρατός «να ξεπλύνει τις αρβύλες του στα θερμά ύδατα του Ινδικού Ωκεανού», αλλά και σύμφωνα με τις προτροπές του Μεγάλου Πέτρου προς τους διαδόχους του, καθόσον η Ρωσία δεν είχε λιμάνι με ελεύθερη πρόσβαση στις κύριες, παγκόσμιες εμπορικές οδούς, με τα λιμάνια της στον αρκτικό κύκλο να αποκλείονται από πάγους για μήνες και το μεγαλύτερο λιμάνι της στον Ειρηνικό το Vladivostok να παγώνει για τέσσερις μήνες και ταυτόχρονα να περικλείεται από θάλασσα που ελέγχει η Ιαπωνία, εμποδίζοντας πέραν του εμπορίου και τον ρωσικό Στόλο να προβάλει τη ρωσική ισχύ και να υποστηρίξει τα συμφέροντά της παγκοσμίως.¹⁹

Παράλληλα, η Ρωσία προσελκυόταν στην ευρωπαϊκή τροχιά, εκβιομηχανιζόταν χρησιμοποιώντας ευρωπαϊκά κεφάλαια, οι εξαγωγές και οι εισαγωγές πολλαπλασιάστηκαν, κατασκευάστηκαν σιδηρόδρομοι και τηλεγραφικές γραμμές και οι Ρώσοι συγγραφείς και μουσικοί συνεισέφεραν στον εμπλουτισμό της δυτικής κουλτούρας και τέχνης.²⁰ Εντούτοις, συνολικά παρέμενε μια καθυστερημένη αγροτική κοινωνία με μεγάλες οικονομικές ανισότητες μεταξύ του φτωχού αγροτικού πληθυσμού και των προνομιούχων τάξεων της αριστοκρατίας, του στρατού και της εκκλησίας, ενώ εμφανίστηκαν πλέον και οι νέες κοινωνικές τάξεις των φιλελεύθερων αστών και των βιομηχανικών εργατών, που λίγο αργότερα ενωμένοι θα παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην επανάσταση του 1905 εναντίον του Νικολάου Β', που είχε ως αποτέλεσμα την ίδρυση της Δούμα (κοινοβούλιο) και την αλλαγή του καθεστώτος σε συνταγματική μοναρχία, χωρίς ωστόσο οι αλλαγές αυτές να μειώσουν τις πολιτικοκοινωνικές εντάσεις. Η ρωσική ήττα στο κεντροευρωπαϊκό μέτωπο του Α'ΠΠ οδήγησε στην Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917, την κατάρρευση του τσαρικού καθεστώτος και την ανάληψη της εξουσίας από τους μπολσεβίκους. Ακολούθησε ο ρωσικός εμφύλιος πόλεμος των Κόκκινων και των Λευκών και η

¹⁹ Kissinger, Διπλωματία, σ. 29-30, 114, 169 και John J. Mearsheimer, Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων, [μτφ. Κων/νος Κολιόπουλος], (Αθήνα: Ποιότητα, 2007), σ. 352 και Marshall, Αιγμάλωτοι της Γεωγραφίας, σ. 43-44

²⁰ Burns, Ευρωπαϊκή Ιστορία, Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι, σ. 776

αποτυχημένη εξωτερική στρατιωτική επέμβαση ξένων δυνάμεων όπως Βρετανία, Γαλλία, ΗΠΑ, Ιαπωνία και Ελλάδα, κάτι που ο Stalin ποτέ δεν ξέχασε και θεωρούσε τους Συμμάχους εξίσου επικίνδυνους με τη Γερμανία,²¹ με επικράτηση τελικώς του Κόκκινου Στρατού και την ίδρυση της ΕΣΣΔ, ένα απολυταρχικό κράτος με το κομμουνιστικό κόμμα να έχει το μονοπώλιο της εξουσίας, καταστέλλοντας οποιαδήποτε αντιπολίτευση, αντίδραση ή εξέγερση, στο όνομα του σοσιαλιστικού ονείρου, ήτοι μίας χώρας χωρίς ατομική ιδιοκτησία, στην οποία το κράτος θα διεύθυνε και θα διαχειριζόταν την παραγωγή των αγαθών και των υπηρεσιών προς όφελος όλων.²² Κατά τη διάρκεια της σοβιετικής εποχής οι ευκαιρίες για επέκταση ήταν πλέον περιορισμένες, καθόσον από το 1917 έως το 1933 ήταν υπερβολικά αδύναμη και η προσπάθειά της ήταν η επιβίωση, η σταθεροποίηση του νέου καθεστώτος και η ανοικοδόμηση της κατεστραμμένης οικονομίας, από το 1933 ήταν απασχολημένη να αναχαιτίσει τις απειλές της αυτοκρατορικής Ιαπωνίας στα ανατολικά της σύνορα και της Γερμανίας στα δυτικά της, ενώ κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου (ΨΠ) η Δύση προσπαθούσε να εμποδίσει τη σοβιετική επέκταση, η οποία σταμάτησε στην Ανατολική Ευρώπη.

Σε όλη αυτή την ιστορική πορεία της η Ρωσία πολλές φορές έπαιξε σημαντικό ρόλο στα ευρωπαϊκά θέματα και ισορροπίες, αλλά ποτέ δεν δημιούργησε πραγματικούς δεσμούς μαζί της. Η μεγάλη δε απόκλιση από την ευρωπαϊκή πορεία επήλθε με τη δημιουργία της Ένωσης των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ), όπου κυρίαρχη θέση κατείχε η Ρωσική Σοβιετική Ομοσπονδιακή Σοσιαλιστική Δημοκρατία, φθάνοντας σταδιακά στην αντιπαλότητα με τη Δύση, τη διαίρεση της Ευρώπης σε ιδεολογικο-πολιτικά στρατόπεδα και στον ΨΠ. Η ΕΣΣΔ περιχαρακώθηκε πίσω από το Σιδηρούν Παραπέτασμα, έχοντας προσδέσει την Ανατολική Ευρώπη στη σφαίρα επιρροής της και η εξουθενωμένη από τον Β'ΠΠ Δυτική Ευρώπη, αισθανόμενη τη σοβιετική απειλή, αναζήτησε την ασφάλεια στη συμμαχία του Βορειοατλαντικού Συμφώνου (NATO) και των ΗΠΑ. Η Ρωσία ως επικεφαλής του «δεύτερου κόσμου» απολάμβανε την αδιαφιλονίκητη ηγεσία στη σφαίρα επιρροής της, έχοντας βγει νικήτρια από μία παγκόσμια σύγκρουση, ανταγωνιζόμενη επί ίσοις όροις τις ΗΠΑ σε κάθε περιοχή του πλανήτη και σε κάθε

²¹ Simon Sebag Montefiore, «Στάλιν: η Αυλή του Κόκκινου Τσάρου», [μτφ. Ρόζα Ιωαννίδου], (Αθήνα: Ποταμός, 2005), σ. 372

²² Μάνος Καραγιάννης, «Το ρωσικό πολιτικό σύστημα στη μετασοβιετική περίοδο: από την “ανελεύθερη δημοκρατία” του Γκέλτσιν στην “κυρίαρχη δημοκρατία” του Πούτιν», στο συλλογ. έργο Μάνος Καραγιάννης (επιμ.), Η Ρωσία Σήμερα, (Αθήνα, εκδ. Παπαζήση: 2010), σ. 20-22 και Bushkovitch, Ιστορία της Ρωσίας, σ. 367

διεθνές ζήτημα, ενώ στο εσωτερικό της οι απειλές ήταν ήσσονος βαρύτητας και υπό τον έλεγχο της Κρατικής Υπηρεσίας Ασφαλείας (KGB).²³

Ιστορικό σημείο το 1989-91 για τη Ρωσία, αλλά και την Ευρώπη, κατά το οποίο κατέρρευσε η ΕΣΣΔ και το ανατολικό μπλοκ και πλέον η Ρωσία αναζήτησε νέα πορεία για το μέλλον της. Η πρώτη περίοδος, του Προέδρου Boris Yeltsin, όπως και του προκατόχου του Mikhail Gorbachev, στόχευε προς τη συνεργασία με τη Δύση, προκειμένου να μπορέσει να ενταχθεί στην παγκόσμια φιλελεύθερη αγορά, έχοντας ταυτόχρονα την ελπίδα να επιτύχει στρατηγικό συνεταιρισμό με τις ΗΠΑ και την ΕΕ.²⁴ Στο πλαίσιο αυτό, εντάχθηκε στο δυτικοκεντρικό κόσμο των διεθνών οργανισμών, όπως ο ΟΟΣΑ (Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας & Ανάπτυξης), ΕΤΑΑ (Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης), ΟΑΣΕ (Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη) και επιχείρησε να συνεργασθεί με το NATO με τη δημιουργία του συμβουλίου συνεργασίας NATO–Russia Permanent Joint Council και αργότερα NATO-Russia Council - NRC²⁵ και επιπρόσθετα εισήλθε και στο NATOϊκό πρόγραμμα συνεργασίας «Συνεργασία για την Ειρήνη» (Partnership for Peace – PfP) το 1994. Η Ρωσία απαιτήθηκε να σεβαστεί τις κοινές αξίες και υποχρεώσεις των διεθνών οργανισμών και να αποτελέσει ένα φερέγγυο μέλος της διεθνούς αυτής κοινωνίας.²⁶ Ο προσανατολισμός αυτός δημιούργησε ελπίδες ότι ξεπεράσθηκε η εποχή της (διπολικής) σύγκρουσης και προοπτικές μιας ευρύτερης συνεργασίας σε πολιτικό, οικονομικό και πολιτιστικό

²³ Gustav Gressel, «Under the gun: Rearmament for arms control in Europe», European Council on Foreign Relations (ecfr.eu), 28 November 2018, https://www.ecfr.eu/publications/summary/under_the_gun_rearmament_for_arms_control_in_europe# (έγινε πρόσβαση στις 24 Ιουλίου 2019).

²⁴ Sergey Utkin, «New Nations – New Interests: The Foreign Policy Of Post-Soviet States», στο Arkady Moshes, András Rácz (eds.) What has Remained of the USSR, Finnish Institute of International Affairs, Feb 2019/58, https://www.fiia.fi/wpcontent/uploads/2019/02/fiia_report58_what_has_remained_of_the_ussr_web.pdf, (έγινε πρόσβαση στις 28 Ιουλίου 2019) και Tatiana A. Shakleina, «Η Ρωσία στη σύγχρονη παγκόσμια πολιτική», (μτφ. Τίνα Πλυτά) στο συλλογ. έργο Μάνος Καραγιάννης (επιμ.), Η Ρωσία Σήμερα, (Αθήνα, εκδ. Παπαζήση: 2010), σ. 172 και Simon Saradzhyan, «Alternative History: Would Russia in NATO and EU Be Game Changer in West's Rivalry With China?», Russia Matters.org, 20 November 2019, https://russiainmatters.org/analysis/alternative-history-would-russia-nato-and-eu-be-game-changer-west-rivalry-china?fbclid=IwAR0e64JGyTVews9lqUeWKjTmKpuSoi8TT_peoXpndYfbnyb90a5AM1vkaQc, (έγινε πρόσβαση στις 27 Νοεμβρίου 2019)

²⁵ «About NRC», NATO-Russia Council, <https://www.nato.int/nrc-website/en/about/index.html>, (έγινε πρόσβαση στις 17 Ιουνίου 2018)

²⁶ Robert Jackson, Georg Sorensen, Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων, (Αθήνα: GUTENBERG, 2006), σ. 217

επίπεδο.²⁷ Χαρακτηριστικά παραδείγματα που δικαιολογούσαν αυτή την αισιοδοξία αποτέλεσαν η συναίνεση της Ρωσίας στα ψηφίσματα των Ηνωμένων Εθνών και στις αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας (ΣΑ) για τον Πόλεμο του Κόλπου,²⁸ η στάση της στη γιουγκοσλαβική κρίση (αν και στη συγκεκριμένη κρίση η στάση της ήταν αποτέλεσμα αδυναμίας, παρά συναίνεσης), η υπογραφή της Συμφωνίας START-II (Strategic Arms Reduction Treaty),²⁹ η Συμφωνία για τη Μείωση των Συμβατικών Οπλών στην Ευρώπη (Treaty on Conventional Armed Forces in Europe - CFE), η Συμφωνία Εταιρικής Σχέσης και Συνεργασίας (Partnership & Cooperation Agreement) μεταξύ ΕΕ και Ρωσίας με σκοπό την εμβάθυνση των εμπορικών και πολιτικών σχέσεων μεταξύ των δύο μερών³⁰ και η απόσυρση των στρατευμάτων από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και της Βαλτικής. Εντούτοις αυτή η στροφή προς τη Δύση έγινε αντικείμενο κριτικής από τη ρωσική αντιπολίτευση, ως παραχωρήσεις και επιζήμια για τα συμφέροντα της Ρωσίας.³¹

Στη Ρωσία η συστημική κρίση που επήλθε μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ ήταν ιδιαίτερα έντονη, καθόσον η πολιτική αναστάτωση συνοδεύτηκε από μία έντονη προσπάθεια αναίρεσης του παλιού σοβιετικού κοινωνικο-οικονομικού προτύπου. Η κατάσταση επιδεινώθηκε από τη στρατιωτική εμπλοκή στο Τατζικιστάν, όπου υπήρξε φόβος ενδεχόμενης επικράτησης του ισλαμισμού και βάθυνε περαιτέρω με την επέμβαση στην Τσετσενία. Η διεθνής θέση της Ρωσίας υποβαθμίστηκε σε σημείο ώστε πολλοί τη θεωρούσαν, και ορισμένοι συνεχίζουν, ως λίγο παραπάνω από περιφερειακή δύναμη και αυτό λόγω του πυρηνικού οπλοστασίου (ΠΟ). Το

²⁷ Ljuba Trautmann, Η Ρωσία Ανάμεσα στη Δικτατορία και τη Δημοκρατία, (Αθήνα: ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ, Εκδ. Οργαν. ΛΙΒΑΝΗ, 2000), σ. 29

²⁸ Πέτρος Κατωπόδης, «Ο 1ος Πόλεμος του Κόλπου & η Εμπλοκή του Συμβουλίου Ασφαλείας», Power Politics, 14 Νοεμβρίου 2017, <https://powerpolitics.eu/%CE%BF-1%CE%BF%CF%82-%CF%80%CF%8C%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CF%8C%CE%BB%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B5%CE%BC%CF%80%CE%BB%CE%BF%CE%BA%CE%AE-%CF%84/>, (έγινε πρόσβαση στις 18 Ιουνίου 2019)

²⁹ «Treaty Between the United States Of America And The Union Of Soviet Socialist Republics On Strategic Offensive Reductions (START II)», Nuclear Threat Initiative, 26 October 2011, <https://www.nti.org/learn/treaties-and-regimes/treaty-between-united-states-america-and-union-soviet-socialist-republics-strategic-offensive-reductions-start-ii/>, (έγινε πρόσβαση στις 26 Ιουνίου 2019)

³⁰ Η εν λόγω συμφωνία συνήφθη το 1994, τέθηκε σε ισχύ το 1997 και το 2008 ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις για νέα συμφωνία με σκοπό τη δημιουργία ενός πιο ολοκληρωμένου πλαισίου σχέσεων, αλλά παρότι οι διαπραγματεύσεις είχαν σημειώσει πρόοδο, σταμάτησαν το 2012. European Commission, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-95-696_el.htm, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-94-565_el.htm και, «Συμφωνία εταιρικής σχέσης και συνεργασίας ΕΕ-Ρωσίας», EUR-Lex, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=LEGISSUM%3A28010102_2, (έγινε πρόσβαση στις 18 Ιουλίου 2019)

³¹ Ανδρέας Γκόφας, «Επαναπροσδιορίζοντας τις Σχέσεις Ρωσίας Ευρώπης στον Μεταψυχροπολεμικό Κόσμο: προς μια Νέα Σύγκρουση ή προς την Ανάδυση μιας Συνεργασίας;», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 12, Νοέμβριος 1998

κομμουνιστικό καθεστώς για 3/4 του αιώνα επέβαλε μια ασφυκτική και δογματική ορθοδοξία, απομονώνοντας τη χώρα, ενώ οι οικονομικές πολιτικές του αδιαφορώντας για τις οικολογικές επιπτώσεις, προκάλεσαν βλάβες στο περιβάλλον αλλά και στην υγεία του λαού. Σύμφωνα με επίσημες στατιστικές, στα μέσα της δεκαετίας του 1990, μόνο το 40% των νεογέννητων ήταν υγιή, ενώ το 1/5 των παιδιών της Α' δημοτικού είχε μορφές νοητικής υστέρησης. Ο προσδοκώμενος χρόνος ζωής για τους άρρενες υποχώρησε στα 57,3 έτη, σε μεγάλο βαθμό εξαιτίας της μαζικής κατανάλωσης βότκας (προϊόν απελπισίας και φθηνού εισαγόμενου αλκοόλ), ενώ η υπογεννητικότητα οδηγούσε τον λαό στη γήρανση.³² Η Ρωσία εισήλθε σε μια δεκαετή περίοδο αστάθειας, έντονων κοινωνικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων με κοινωνικό κόστος. Στην περίοδο αυτή επιχειρήθηκε με βιασύνη, προχειρότητα και μέσω της «Θεραπείας Σοκ» (ήτοι απότομη απελευθέρωση των τιμών και ταυτόχρονα σταδιακή μείωση των κρατικών επιχορηγήσεων), η μετάβαση της οικονομίας από τον κεντρικό σχεδιασμό και έλεγχο σε μία δομή φιλελεύθερης αγοράς και η υλοποίηση μεγάλων μεταρρυθμίσεων, που είχαν ως αποτέλεσμα το ήδη νοσηρό κλίμα της οικονομίας να επιβαρυνθεί περισσότερο, ο πληθωρισμός να εκτοξευθεί εξαφανίζοντας τις αποταμιεύσεις των πολιτών και να επέλθει μια μεγάλη οικονομική κρίση. Στην περίοδο 1990-95 η βιομηχανική παραγωγή και το ΑΕΠ μειώθηκαν κατά 40-50% (μεγαλύτερη από τη μείωση του ΑΕΠ των ΗΠΑ στη Μεγάλη Ύφεση), το ποσοστό φτώχειας από το 1,5-10% της δεκαετίας του 80, εκτινάχθηκε στο 34-46% και ο υπερπληθωρισμός έφθασε μέχρι και 1.000%.³³ Στο πλαίσιο αυτό, μία νέα ελίτ *ολιγαρχών* αναδύοταν, αντίπαλα μέλη της οποίας μηχανορραφούσαν με πολιτικές φράξιες για προνόμια και συγκρούονταν μεταξύ τους με ένοπλες ομάδες, ενώ το βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού κατέρρεε. Οι γιατροί, καθηγητές, ανθρακωρύχοι και εργάτες εργοστασίων δεν πληρώνονταν για μήνες και μάλιστα έκανε την εμφάνισή

³² Zbigniew Brzezinski, *Η Μεγάλη Σκακιέρα*, (Αθήνα: «Νέα Σύνορα» εκδ. οργ.: Λιβάνη, 2008), σ. 158-159 και Bushkovitch, *Ιστορία της Ρωσίας*, σ. 475

³³ Στέλιος Σωτηρίου, «Η ρωσική επιχειρηματική ολιγαρχία σε μια δυναμική σχέση εξουσίας με το Κρεμλίνο», στο συλλογ. έργο Μάνος Καραγιάννης (επιμ.), *Η Ρωσία Σήμερα*, (Αθήνα, εκδ. Παπαζήση: 2010), σ. 52 και 79 και Iris van de Wiel, «The Russian Crisis 1998», *Rabobank - Economic Research*, 16 September 2013, <https://economics.rabobank.com/publications/2013/september/the-russian-crisis-1998/#5500c537-ae97-4de8-ae35-6375532fae58>, «Poverty in Russia: An Assessment», *Worldbank.org*, Report No. 14110-RU, 13 June 1995, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTPOVERTY/EXTPA/.html>, (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2019) και «Economic Reform in the 1990s», *U.S. Library of Congress*, <http://countrystudies.us/russia/57.htm> και Jeni G. Klugman, Jeanine Braithwaite, «Poverty in Russia during the Transition: An Overview», *Semantic Scholar* <https://pdfs.semanticscholar.org/c89b/d66a57c341dee162ab64dfe160ce9e8b0be9.pdf>, (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2019)

της η ανταλλακτική οικονομία. Οι επιστήμονες έφευγαν στο εξωτερικό, τα μεγάλα θέατρα και οι ορχήστρες προσπαθώντας να επιζήσουν περιόδευαν στο εξωτερικό και τα σινεμά πρόβαλλαν αμερικανικές ταινίες δράσης. Η μετανάστευση στο εξωτερικό σημείωσε ραγδαία άνοδο και ενώ για τη Δύση αυτή η περίοδος θεωρούνταν ως περίοδος «εκδημοκρατισμού», για τον απλό Ρώσο ήταν μία σκοτεινή περίοδος φτώχειας, αναρχίας και απόλυτης αβεβαιότητας.³⁴ Η ύφεση έπληξε κυρίως την αμυντική και τη βαριά βιομηχανία, αλλά και τομείς όπως της γεωργίας, ενέργειας και ελαφράς βιομηχανίας. Ο άνισα κατανομημένος πλούτος της χώρας συγκεντρώθηκε ακόμη περισσότερο στη Μόσχα όπου, η οικονομική ολιγαρχία (οικονομικοί μεγιστάνες σε σύμπραξη με πολιτικούς, τραπεζίτες, επιχειρηματίες και στελέχη των δυνάμεων ασφαλείας), συγκέντρωσε τεράστιο ποσοστό οικονομικών μέσων εν είδη ενός «αντίστροφου Μαρξισμού», όπου τα μέσα παραγωγής ξαναγύρισαν από το κράτος στην ιδιωτική ιδιοκτησία και ταυτόχρονα ισχυροποιήθηκε το οργανωμένο έγκλημα (*Red Mafiya* ή *krysha*-οροφή). Η κακή πορεία της οικονομίας προκάλεσε νέα μεγάλη οικονομική κρίση το 1998 και έτσι συνολικά πριν και μετά το 1998 το εθνικό προϊόν μειώθηκε κατά 50%, τα φορολογικά έσοδα μειώθηκαν και κατ' επέκταση και η αποτελεσματικότητα του κράτους και της κυβέρνησης, αφού μειώθηκε δραματικά η δυνατότητα χρηματοδότησης δημοσίων δαπανών και ως εκ τούτου η προσφορά δημοσίων αγαθών. Ταυτόχρονα, η έλλειψη ρευστότητας οδήγησε στην αύξηση της παραοικονομίας και της ανταλλακτικής οικονομίας, η εισοδηματική ανισότητα αυξήθηκε δραστικά, το προσδόκιμο όριο ζωής μειώθηκε κατά 5 χρόνια φθάνοντας στο 65ο έτος, αυξήθηκαν οι αυτοκτονίες και η εγκληματικότητα διπλασιάστηκε.³⁵ Η περίοδος αυτή του Yeltsin, χαρακτηρίστηκε από την προσπάθεια και την έναρξη διαδικασίας εκδημοκρατισμού και προώθησης οικονομικών μεταρρυθμίσεων για την φιλελευθεροποίηση της ρωσικής οικονομίας, αλλά ταυτόχρονα χαρακτηρίστηκε και από την ισχυροποίηση της οικονομικής ολιγαρχίας, ιδιαίτερα στην περίοδο 1995-96 όταν η κυβέρνηση προ των εκλογών, αποδέχθηκε την πρόταση των επιχειρηματιών για «δάνεια αντί μετοχών», ήτοι επιχειρηματίες συνέδραμαν οικονομικά την κυβέρνηση και την επανεκλογή του Yeltsin,

³⁴ Bushkovitch, *Ιστορία της Ρωσίας*, σ. 472-473

³⁵ Wiel, «The Russian Crisis 1998» και «Russia, Economic Conditions in Mid-1996», *U.S. Library of Congress*, <http://countrystudies.us/russia/58.htm>, (έγινε πρόσβαση στις 15 Ιουλίου 2019) και Σωτηρίου, «Η ρωσική επιχειρηματική ολιγαρχία σε μια δυναμική σχέση εξουσίας με το Κρεμλίνο», σ. 52 και Δημήτριος Κυρκιλής, «Είναι η Ρωσία μία οικονομία φυσικών πόρων; Οικονομική μετάβαση, οικονομική ανάπτυξη και ο ρόλος του πετρελαίου», στο συλλογ. έργο Μάνος Καραγιάννης (επιμ.), *Η Ρωσία Σήμερα*, (Αθήνα, εκδ. Παπαζήση: 2010), σ. 107

λαμβάνοντας εχέγγυα μετοχές από κρατικές ενεργειακές εταιρείες και εφόσον η κυβέρνηση δεν θα μπορούσε να αποπληρώσει τα δάνεια οι μετοχές αυτές θα δημοπρατούνταν σε κλειστές για ξένους επενδυτές δημοπρασίες, όπως και έγινε και προέκυψαν οι ολιγάρχες ιδιοκτήτες ενεργειακών κολοσσών όπως LUKoil, Gazprom και Yukos, οι οποίοι σε πολλές περιπτώσεις χειραγωγούσαν την πολιτική, η οποία είχε απωλέσει την αυτονομία της. Εντούτοις, πρέπει να επισημανθεί ότι, έστω και με αυτή τη μεθόδευση, το κράτος απαλλάχθηκε από κοστοβόρες και ζημιογόνες επιχειρήσεις που μέχρι τότε επιδοτούσε και οι επιχειρήσεις αυτές αναδιαρθρώθηκαν από τους νέους ιδιοκτήτες – επιχειρηματίες, έγιναν επικερδείς και συνέβαλαν, κυρίως μετά το 2000, στη μεγέθυνση της οικονομίας. Επίσης, αδειοδοτήθηκαν νέα, ανεξάρτητα ραδιοτηλεοπτικά και έντυπα ΜΜΕ και επιτράπηκε η ίδρυση ρωσικών και ξένων ΜΚΟ. Ταυτόχρονα όμως, η περίοδος αυτή και η κυβέρνηση αμαυρώθηκε από οικονομικά σκάνδαλα, νεποτισμό, διαφθορά και κατάχρηση εξουσίας. Το πολιτικό σύστημα είχε αποκτήσει χαρακτηριστικά «ανελεύθερης δημοκρατίας», όπου οι εκλογές ήταν ελεύθερες, αλλά όχι δίκαιες, ο Πρόεδρος δεν υπόκειντο σε έλεγχο, δεν υφίστατο κράτος δικαίου και η αντιπολίτευση είχε περιθωριοποιηθεί.³⁶

Όμως και τα σύνορα της Ρωσίας υπέστησαν επώδυνη μεταβολή και η σφαίρα της γεωπολιτικής επιρροής της συρρικνώθηκε δραστικά. Η Ρωσία έλεγχε από τον 18^ο αιώνα τα Βαλτικά κράτη και η απώλεια των λιμανιών της Riga και του Tallinn περιόρισε την πρόσβασή της στη Βαλτική θάλασσα και ταυτόχρονα πρώην κεντρο-ευρωπαϊκά κράτη δορυφόροι, με σημαντικότερο την Πολωνία, εντάχθηκαν στον δυτικό κόσμο (NATO και ΕΕ). Η απώλεια της Ουκρανίας, ως ανεξάρτητο κράτος, αντιπροσώπευε ζωτική γεωπολιτική υποχώρηση, απώλεια μιας μεγάλης βιομηχανικής και αγροτικής οικονομίας, καθώς και ενός λαού 52 εκατ. ανθρώπων, εθνοτικά και θρησκευτικά συγγενικού με τον ρωσικό. Η ανεξαρτησία της Ουκρανίας στερούσε από τη Ρωσία την κυρίαρχη θέση της στη Μαύρη Θάλασσα και το λιμάνι της Οδησσού που αποτελούσε ζωτική πύλη εμπορίου με τον υπόλοιπο κόσμο και ενδεχομένως κάποια μέρα θα φιλοξενούσε και μία ΝΑΤΟϊκή ναυτική βάση, κάτι που δεν θα μπορούσε να γίνει αποδεκτό από τη Ρωσία. Η Ρωσία απέμεινε στη Μαύρη Θάλασσα με μια μικρή λωρίδα ακτής, έχοντας διαμάχη με την Ουκρανία σχετικά με

³⁶ Καραγιάννης, «Το ρωσικό πολιτικό σύστημα στη μετασοβιετική περίοδο: από την “ανελεύθερη δημοκρατία” του Γιέλτσιν στην “κυρίαρχη δημοκρατία” του Πούτιν», σ. 29-30 και Σωτηρίου, «Η ρωσική επιχειρηματική ολιγαρχία σε μια δυναμική σχέση εξουσίας με το Κρεμλίνο», σ. 53 και 79 και Κυρκιλής, «Είναι η Ρωσία μία οικονομία φυσικών πόρων; Οικονομική μετάβαση, οικονομική ανάπτυξη και ο ρόλος του πετρελαίου», σ. 87

τα δικαιώματα ελλειμνισμού στην Κριμαία των υπολειμμάτων του σοβιετικού Στόλου της Μαύρης Θάλασσας και παρακολουθώντας ταυτόχρονα και με εμφανή ενόχληση, κοινά ΝΑΤΟϊκό-ουκρανικά ναυτικά γυμνάσια και αποβατικές ασκήσεις. Να υπενθυμίσουμε ότι η Κριμαία ήταν τμήμα της Ρωσίας για δύο αιώνες και μέχρι πρόσφατα το 1954 όταν ο Nikita Hrustsov την παρέδωσε στη Σοβιετική Δημοκρατία της Ουκρανίας θεωρώντας ίσως, παντοτινή την ύπαρξη της ΕΣΣΔ και ως εκ τούτου έλεγχο της Κριμαίας από τη Μόσχα για πάντα. Από τη στιγμή λοιπόν που η ΕΣΣΔ έπαψε να υπάρχει και ως εκ τούτου και ο έλεγχος της Κριμαίας από τη Ρωσία, οι αναλυτές της Δύσης έπρεπε να προβλέψουν ότι η Ρωσία θα έκανε κάτι προκειμένου η Κριμαία να επανέλθει κάτω από τον έλεγχό της. Αλλά και ανατολικότερα, ενώ πριν την κατάρρευση της ΕΣΣΔ η Κασπία ήταν ρωσική λίμνη, εκτός από ένα μικρό κομμάτι που ανήκε στο Ιράν, πλέον η δημιουργία του ανεξάρτητου Καζακστάν με τους τεράστιους πλουτοπαραγωγικούς πόρους και των - έντονα εθνικιστικών - Τουρκμενιστάν και Αζερμπαϊτζάν, με το τελευταίο μάλιστα να ενισχύεται από την εισροή δυτικών επενδυτών στον τομέα του πετρελαίου, είχε ως αποτέλεσμα η Ρωσία να γίνει πλέον ένας από τους πέντε διεκδικητές του πλούτου της Κασπίας.³⁷

Κεφάλαιο δεύτερο

Περίοδος Putin (1999-2019) – Οπτική της Ρωσίας για τη Δύση

Η ανάληψη της ηγεσίας της Ρωσίας από τον Vladimir Putin τον Ιανουάριο του 2000, αποτέλεσε κομβικό σημείο για τη χώρα. Μετά από μία περίοδο οικονομικής και πολιτικής αστάθειας επί Yeltsin (1991-1999), η διακυβέρνηση της χώρας μετακινήθηκε προς την ανασύνταξη, αλλά και ταυτόχρονα και προς τον συγκεντρωτισμό, καθώς και τον αυταρχισμό υπό τον Putin,³⁸ ο οποίος άμεσα ανέλαβε ενέργειες για τη σταθεροποίηση και την ανάκαμψη της οικονομίας και ταυτόχρονα αντιμετώπισε δυναμικά τις αποσχιστικές προσπάθειες των Τσετσένων αυτονομιστών. Εκλέχτηκε από τον πρώτο γύρο με 53%, με τον δεύτερο πόλεμο στην αποσχισμένη Τσετσενία να είναι το κύριο θέμα της προεκλογικής εκστρατείας και τον Putin να αποτελεί, λόγω προϋπηρεσίας 25 ετών στην Κρατική Υπηρεσία Ασφαλείας (KGB) και στη διάδοχη Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Ασφαλείας (FSB) και 5 εξ αυτών στην Ανατολική Γερμανία, τον καταλληλότερο άνθρωπο να χειριστεί τα θέματα εθνικής

³⁷ Brzezinski, Η Μεγάλη Σκακιά, σ. 161-167 και Marshall, Αιχμάλωτοι της Γεωγραφίας, σ. 49

³⁸ «The World Fact Book: Russia», CIA στο <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html>, (έγινε πρόσβαση στις 27 Ιουλίου 2019)

ασφάλειας.³⁹ Να επισημάνουμε ότι, η περιοχή του Καυκάσου ανέκαθεν ήταν πηγή αστάθειας και ιδίως η Τσετσενία, η οποία παρότι μετά την εξουδετέρωση των ισχυρότερων αντάρτικων ισλαμιστικών οργανώσεων δεν αποτελεί πλέον φανερό πρόβλημα για τη Ρωσία, εντούτοις η φιλόδοξη ηγεσία του Ramzan Kadyrov με επεκτατικές βλέψεις και ενέργειες εις βάρος των γειτονικών επαρχιών (Ινγκουσετία και Νταγκεστάν) και η «εξωτερική» του πολιτική, δημιουργεί ανησυχία για την ασφάλεια και τη σταθερότητα στην περιοχή του Καυκάσου.⁴⁰ Άλλωστε δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι, όσο απομακρύνεται κανείς από τη ρωσική ενδοχώρα, οι πληθυσμοί της Ρωσικής Κοινοπολιτείας δεν διακρίνονται για την αφοσίωσή τους στη Ρωσία, καθόσον οι περισσότεροι δεν είναι ρωσικής εθνικής καταγωγής, αλλά υποτάχθηκαν στην αποικιακή αυτοκρατορική Ρωσία χωρίς να έχουν κοινούς δεσμούς και με τον τρόπο αυτόν αισθάνονται ακόμη ορισμένα τμήματα της Ρωσικής Ομοσπονδίας, όπως η Τσετσενία και το Νταγκεστάν.⁴¹ Ο Putin έχοντας τη συναίνεση της κοινωνίας, λόγω της τρομοκρατίας (Τσετσενία) και της εγκληματικότητας που ενίσχυαν το αίσθημα ανασφάλειας των πολιτών και όπως από την αρχή είχε δηλώσει ότι σκόπευε να επαναφέρει τη χώρα στο παραδοσιακό ρωσικό μοντέλο ενός ισχυρού και συγκεντρωτικού κράτους,⁴² προώθησε τη συγκέντρωση της εξουσίας στα χέρια του Προέδρου και αναδομώντας το σύστημα λήψεως αποφάσεων, προέκρινε την «κάθετη δομή εξουσίας», ήτοι τον απευθείας έλεγχο του Κρεμλίνου πάνω σε όλα τα επίπεδα εξουσίας, σε ομοσπονδιακό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, στελεχώνοντας παράλληλα και σταδιακά τον κρατικό μηχανισμό με παλιούς συναδέλφους του από τις υπηρεσίες πληροφοριών, τους λεγόμενους *siloviki*. Επίσης, σε συνάντηση που είχε στις 29 Ιουλίου 2000 με επιχειρηματίες ολιγάρχες, έθεσε την «κόκκινη γραμμή» μεταξύ αυτών και του Κρεμλίνου και τους ξεκαθάρισε ότι, δεν θα προχωρούσε σε οποιαδήποτε επανεξέταση των ιδιωτικοποιήσεων της δεκαετίας του 90', αλλά και δεν θα τους επέτρεπε να παρεμβαίνουν στην πολιτική ζωή της χώρας ή να

³⁹ Καραγιάννης, «Το ρωσικό πολιτικό σύστημα στη μετασοβιετική περίοδο: από την “ανελεύθερη δημοκρατία” του Γιέλτσιν στην “κυρίαρχη δημοκρατία” του Πούτιν», σ.30 και Bushkovitch, Ιστορία της Ρωσίας, σ. 476 και Irina Reznik & Henry Meyer, «KGB Judged ‘Comrade V.V. Putin’ a Disciplined, Conscientious Spy», 31 Οκτωβρίου 2019, [Bloomberg.com](https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-10-31/kgb-judged-comrade-v-v-putin-a-disciplined-conscientious-spy), <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-10-31/kgb-judged-comrade-v-v-putin-a-disciplined-conscientious-spy>, (έγινε πρόσβαση στις 22 Νοεμβρίου 2019)

⁴⁰ Neil Hauer, «Send Chechens, Guns, and Money - Ramzan Kadyrov's Imperial Ambitions », Foreign Affairs, 4 Φεβρουαρίου 2019, <https://www.foreignaffairs.com/articles/chechnya/2019-02-04/send-chechens-guns-and-money>, (έγινε πρόσβαση στις 7 Ιουλίου 2019)

⁴¹ Marshall, Αγμάλωτοι της Γεωγραφίας, σ. 43

⁴² Thomas Graham, «Let Russia Be Russia, The Case for a More Pragmatic Approach to Moscow», Foreign Affairs.com, November/December 2019, <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2019-10-15/let-russia-be-russia>, (έγινε πρόσβαση στις 27 Νοεμβρίου 2019)

αμφισβητήσουν την κυριαρχία του. Αυτά τους τα κατέστησε απολύτως σαφή και στη συνάντηση που είχαν, αλλά και με τη σύλληψη και φυλάκιση του Mikhail Khodorkovsky προέδρου της πετρελαϊκής εταιρείας Yukos, ενός ιδιαίτερα επιτυχημένου επιχειρηματία, έχοντας διεθνή αναγνώριση και βραβευθεί ως Επιχειρηματίας της Χρονιάς το 2002, από τη ρωσική οικονομική εφημερίδα Vedomosti σε συνεργασία με τους Financial Times και τη Wall Street Journal. Ο Khodorkovsky σε συζητήσεις και συνεντεύξεις του ιδίου και συνεργατών του, είχε παρουσιασθεί με πολιτικές φιλοδοξίες και με σχόλια περί μετατροπής του πολιτικού συστήματος σε «κοινοβουλευτική δημοκρατία» όπου θα ήταν σημαντικά ενισχυμένος ο ρόλος του Πρωθυπουργού και του Κοινοβουλίου. Επίσης, προωθήθηκαν στις διοικήσεις και στο ιδιοκτησιακό καθεστώς των ενεργειακών εταιρειών συγκεκριμένα πρόσωπα από το περιβάλλον του Κρεμλίνου.⁴³

Μέσα σε μία δεκαετία, η Ρωσία από την οικονομική κατάρρευση της μετασοβιετικής εποχής Yeltsin και μέχρι και τη δεύτερη προεδρική θητεία του Putin το 2008, κατάφερε να ανακάμψει οικονομικά. Ο Putin με Υπουργό Οικονομικών τον Alexei Kudrin (2000-2011), υλοποίησε αριθμό μεταρρυθμίσεων (όπως ενιαίο φόρο εισοδήματος 13%) και απλοποίησε τους κανόνες που αφορούσαν στην επιχειρηματικότητα. Έτσι, στις δύο πρώτες θητείες του Putin η φτώχεια μειώθηκε παραπάνω από το μισό, αυξήθηκε κατά 250% το πραγματικό εισόδημα, τριπλασιάστηκαν οι πραγματικοί μισθοί και άρχισε να αναδύεται μία νέα μέση τάξη, η οποία πλέον είχε την οικονομική ευχέρεια και άρχισε να αντικαθιστά τις παλαιές σοβιετικές συσκευές με πλυντήρια πιάτων και ρούχων Siemens και Bosch και εκατομμύρια πολιτών αγόρασαν για πρώτη φορά αυτοκίνητα και άρχισαν να κάνουν διακοπές στο εξωτερικό. Το ΑΕΠ της χώρας αυξήθηκε από τα 300 δισ. \$ στα σχεδόν 1,7 τρισ. \$, έγινε μέλος της ομάδας των βιομηχανικών χωρών G8, απέκτησε ρόλο σε σημαντικά διεθνή ζητήματα και ταυτόχρονα ο λαός αισθανόταν ότι είχε επανέλθει η τάξη.⁴⁴ Δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε ότι, στην οικονομική ανάκαμψη συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό η διεθνής οικονομική συγκυρία στον τομέα της αγοράς του

⁴³ Καραγιάννης, «Το ρωσικό πολιτικό σύστημα στη μετασοβιετική περίοδο: από την “ανελεύθερη δημοκρατία” του Γιέλτσιν στην “κυρίαρχη δημοκρατία” του Πούτιν», σ.30-31 και Bushkovitch, Ιστορία της Ρωσίας, σ. 476 και Σωτηρίου, «Η ρωσική επιχειρηματική ολιγαρχία σε μια δυναμική σχέση εξουσίας με το Κρεμλίνο», σ. 53-61.

⁴⁴ Eugene Rumer, «Russia and the Security of Europe», Carnegie Endowment for International Peace, 30 June 2016 PAPER, p. 9, <https://carnegieendowment.org/2016/06/30/russia-and-security-of-europe-pub-63990>, (έγινε πρόσβαση στις 2 Ιουλίου 2019) και Barclay Ballard, «Russia's stagnating economy», World Finance, July 18, 2018, <https://www.worldfinance.com/markets/russias-stagnating-economy>, (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2019) και Bushkovitch, Ιστορία της Ρωσίας, σ. 477

πετρελαίου, με αποτέλεσμα τεράστια εισροή χρημάτων, ήτοι τουλάχιστον 2 τρισ. \$ επιπρόσθετα έσοδα από το 2000 έως το 2013. Ο μέσος όρος των εσόδων από το πετρέλαιο από 33,5 δισ. \$ την περίοδο 2000-2004, έφθασε τα 394 δισ. \$ την περίοδο 2011-2013 δημιουργώντας μεγάλα αποθέματα, χωρίς να υπολογίζονται τα επιπλέον έσοδα από τις λοιπές εξαγωγές έτερων πρώτων υλών όπως φυσικού αερίου, μεταλλευμάτων, ξυλείας κλπ. Το ποσό των δανείων που συνάφθηκαν από εταιρείες και τράπεζες εκτοξεύθηκε από τα 31,4 δισ. \$ το 2000, στα 566,4 δισ. \$ το 2013, με αποτέλεσμα τα κέρδη, τα δάνεια και οι επενδύσεις από το εξωτερικό να αυξήσουν δραστικά το ΑΕΠ και η ανάπτυξη της οικονομίας το διάστημα 2000-2009 να συγκαταλέγεται στις μεγαλύτερες παγκοσμίως. Όμως, το 2008 άρχισαν να φαίνονται τα πρώτα σημάδια της οικονομικής κρίσης, η οποία οξύνθηκε το 2014. Η επέμβαση στην Ουκρανία προκάλεσε τις οικονομικές κυρώσεις της Δύσης, οι οποίες ανάγκασαν τις ρωσικές επιχειρήσεις να μειώσουν τις επενδύσεις, αύξησαν το κόστος δανεισμού σε ολόκληρη την οικονομία και κόστισαν στη χώρα μόνο κατά τους πρώτους δώδεκα μήνες της επιβολής τους, τουλάχιστον 150 δισ. \$ και καθώς το ρούβλι «βούλιαζε», οι επενδύσεις και η κατανάλωση μειώθηκαν επίσης. Η δεύτερη κρίση ήταν η καθίζηση της αγοράς πετρελαίου το 2015, κατά την οποία οι τιμές του πετρελαίου κατέρρευσαν από τα 100 \$/βαρέλι το 2014 σε μόλις 30 \$/βαρέλι στις αρχές του 2016, μειώνοντας τη μεγαλύτερη ρωσική πηγή εσόδων από εξαγωγές και οδηγώντας στην πτώση των εσόδων από τις εξαγωγές κατά 140 δισ. \$. Επιπρόσθετα, η διακοπή ξένων επενδύσεων (λόγω των άμεσων επιπτώσεων των οικονομικών κυρώσεων, αλλά και των έμμεσων, ήτοι της αβεβαιότητας και ανασφάλειας που αυτές προκάλεσαν απέναντι στη ρωσική οικονομία), η υποτίμηση του νομίσματος το 2016 κατά 25% έναντι του δολαρίου, η περιορισμένη πρόσβαση στις δυτικές αγορές, ο υψηλός πληθωρισμός, η ανάληψη μεγάλων έργων (Ολυμπιακοί Αγώνες, Παγκόσμιο Κύπελλο Ποδοσφαίρου κ.λπ.) και οι στρατιωτικοί εξοπλισμοί, οδήγησαν σε περισσότερες αντιπαραγωγικές δαπάνες (αυξήθηκαν από τα 30 δισ. \$ στα 45 δισ. \$ ετησίως), με αποτέλεσμα το 2013-14 η ανοδική πορεία της οικονομίας να αντιστραφεί. Το 2017 αξιολογήσεις του ΔΝΤ και οίκων αξιολόγησης ανέφεραν ότι, η απουσία δομικών μεταρρυθμίσεων εμπόδιζαν την περαιτέρω ανάπτυξη, με αποτέλεσμα ακόμη και με αύξηση των τιμών του πετρελαίου ο ρυθμός ανάπτυξης να μην μπορέσει να υπερβεί το 1-2% ετησίως.⁴⁵

⁴⁵ Rumer, «Russia and the Security of Europe», p. 15-17 και Vladislav Inozemtsev & Yulia Zhuchkova, «Section 1: The domestic foundations of Russian power, II. The future of the economy and

Οι κυρώσεις της Δύσης προς τη Ρωσία που επιβλήθηκαν μετά την επέμβασή της στην Ουκρανία, αποτέλεσαν ισχυρό πλήγμα για την οικονομία της, αλλά η επίπτωσή τους δεν μπορεί να εκτιμηθεί με ακρίβεια, καθόσον είναι δύσκολο να διαχωριστεί ο αντίκτυπος των κυρώσεων από εκείνους άλλων παραγόντων, όπως οι διακυμάνσεις της παγκόσμιας αγοράς ενέργειας. Αναλύσεις του Bloomberg υπολόγισαν ότι, η οικονομία το 2018 συρρικνώθηκε κατά 10% από όσο εκτιμάται ότι θα ήταν χωρίς κυρώσεις, ενώ άλλες εκτιμήσεις αναφέρουν ότι, η Ρωσία χάνει περίπου το 1,5% της οικονομικής παραγωγής κάθε χρόνο. Το ρωσικό Υπουργείο Οικονομικής Ανάπτυξης δημοσίευσε τον Φεβρουάριο του 2019 ότι, από το τέλος του 2018 όλα τα *περιοριστικά μέτρα* (restrictive measures) - όχι μόνο των κυρώσεων - κόστισαν στη Ρωσία 6,3 δισ. \$, με τις περισσότερες ζημιές να έχουν προκληθεί από την ΕΕ (2,4 δισ. \$), η οποία εκτόπισε τη Ρωσία από μεγαλύτερο εμπορικό εταίρο της Ουκρανίας μετά το 2014. Ακολουθούν οι ΗΠΑ με περίπου 1,2 δισ. \$. (760 εκατ. \$ ήταν απώλειες πιθανών πωλήσεων ρωσικών όπλων και πυρομαχικών στην εγχώρια αγορά) και τρίτη η Ουκρανία με 775 εκατ. \$. Σε όλα αυτά να προσθέσουμε ότι, η προσάρτηση της Κριμαίας κόστισε και κοστίζει χρήματα στον προϋπολογισμό (Π/Υ) της Ρωσίας. Οι επιδοτήσεις στην Κριμαία ανήλθαν κατά το διάστημα 2014-2019 στα 10,6 δισ. \$, ενώ κρατικές εταιρείες επένδυσαν επιπλέον 9,1 δισ. \$. Από την άλλη όμως πλευρά, οι ρωσικές κυρώσεις -αντίποινα, ενίσχυσαν ορισμένους τομείς της οικονομίας, όπως την εγχώρια αγροτική παραγωγή, αν και η συνεισφορά της στο ΑΕΠ ήταν μικρή (2,4 - 5%) ή κατ' άλλους αναλυτές συνέβαλε μόλις 0,1% της συνολικής αύξησης του ΑΕΠ. Η ρωσική οικονομία το 2014 αυξήθηκε κατά 0,7%, μειώθηκε το 2015 κατά 2,8% και κατά 0,2% το 2016, αυξήθηκε 1,5% το 2017 και 1,6% το 2018 σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα, η οποία εκτιμά ότι θα αυξηθεί κατά 1,5% το 2019 και 1,8% το 2020, ενώ η Moody's την αναβάθμισε σε «επενδυτικό» βαθμό. Παρότι λοιπόν οι Δυτικές κυρώσεις έπληξαν τη οικονομία της Ρωσία, δεν κατέρρευσε, αν και το πλήρες μέγεθος των επιπτώσεων δεν είναι ακόμη ορατό, καθόσον αυτές είναι

the energy sector», στο [EU Institute for Security Studies](#), «Russian futures: Horizon 2025», Report No 26 March 2016, edited by Hiski Haukkala and Nicu Popescu, p. 23-25, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Report_26.pdf, (έγινε πρόσβαση στις 9 Αυγούστου 2019) και «Russia Military Power Building a Military to Support Great Power Aspirations», [Defense Intelligence Agency-DIA](#), 2017, p. 20-21, <https://www.dia.mil/portals/27/documents/news/military%20power%20publications/russia%20military%20power%20report%202017.pdf>, (έγινε πρόσβαση στις 11 Αυγούστου 2019) και Chris Miller, «Μπορεί ο Πούτιν να διορθώσει την οικονομία της Ρωσίας;», [Foreign Affairs](#), 14 March 2019, <http://foreignaffairs.gr/articles/72198/chris-miller/mporei-o-poytin-na-diorthosei-tin-oikonomia-tis-rosias>, (έγινε πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019)

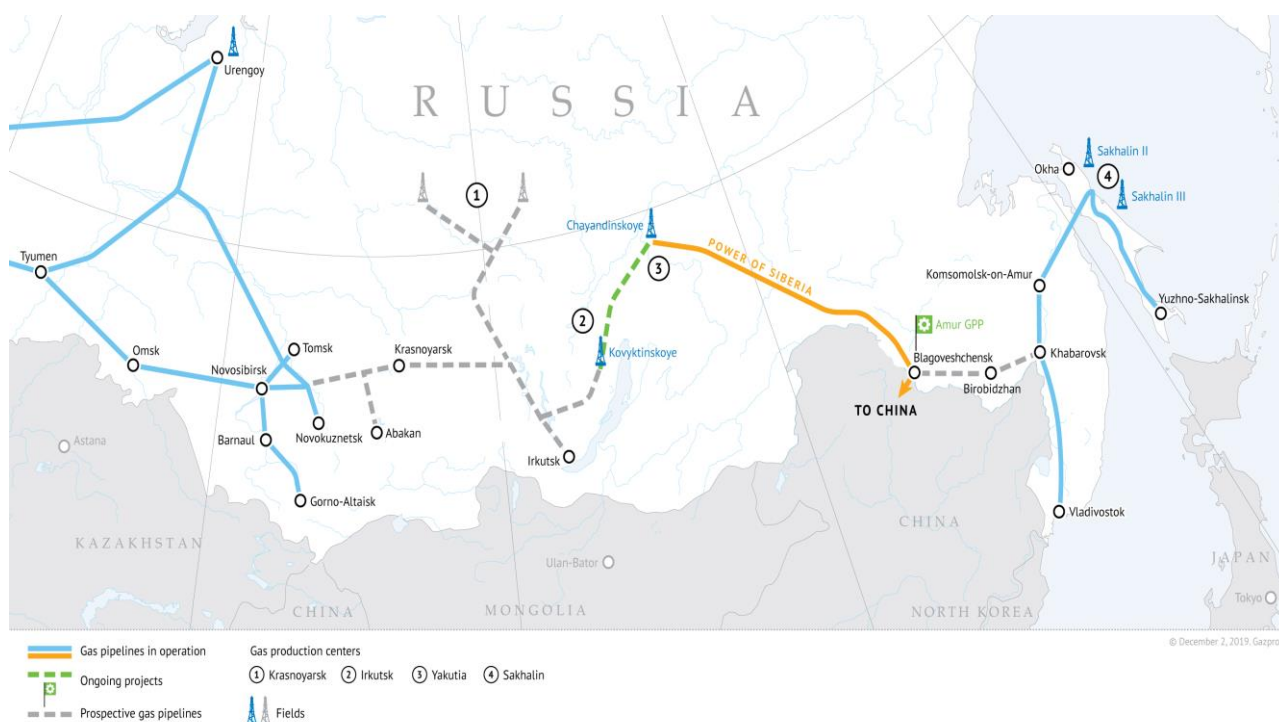
μακροπρόθεσμες.⁴⁶ Σκόπιμο είναι να αναφέρουμε και μία ακόμη πτυχή των κυρώσεων της Δύσης κατά της Ρωσίας, η οποία έχει αρνητικό αντίκτυπο στην ίδια τη Δύση έμμεσα και μακροπρόθεσμα και η οποία είναι ότι, οι εν λόγω κυρώσεις εμπόδισαν και συνεχίζουν να εμποδίζουν όσο υφίστανται, τις επενδύσεις στη Ρωσία ιαπωνικών, αμερικανικών και ευρωπαϊκών κεφαλαίων και ως εκ τούτου ενίσχυσαν και ενισχύουν την κινεζική οικονομική διεξόδου στη Ρωσία και κατ' επέκταση ενισχύουν την περαιτέρω σύσφιξη των δεσμών των δύο κρατών και την αύξηση της επιρροής της Κίνας στη Ρωσία, απομεινόμενη αντίστοιχα της δυτικής.⁴⁷ Στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε ότι, στις 2 Δεκεμβρίου 2019 εγκαινιάστηκε το πρώτο τμήμα του αγωγού φυσικού αερίου «Power of Siberia» που θα συνδέει τα κοιτάσματα της ανατολικής Σιβηρίας με την Κίνα. Θα έχει μήκος περίπου 3.000 χλμ. με δυναμικότητα 38 δισ. m³ ετησίως και προβλέπεται, βάσει συμβολαίου που υπεγράφη το 2014 έπειτα από πολυετείς διαπραγματεύσεις, να αποφέρει έσοδα στη Ρωσία ύψους 400 δισ. \$ σε μία περίοδο 30 ετών (εικόνα 1).⁴⁸

⁴⁶ Simon Saradzhyan, «5 Years Since Russia's Intervention in Ukraine: Has Putin's Gamble Paid Off?», *Russia Matters*, 14 March 2019, https://www.russiamatters.org/analysis/5-years-russias-intervention-ukraine-has-putins-gamble-paid?fbclid=IwAR0yxZMFy6d6hqNYgxXz5xTUy_zTiKIMdIaZItjXFar2mfQyWZAF-zPq1GI, (έγινε πρόσβαση στις 21 Αυγούστου 2019).

⁴⁷ Thomas Graham, «Let Russia Be Russia, The Case for a More Pragmatic Approach to Moscow», *Foreign Affairs.com*, November/December 2019, <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2019-10-15/let-russia-be-russia>, (έγινε πρόσβαση στις 27 Νοεμβρίου 2019) και Simon Saradzhyan, «Alternative History: Would Russia in NATO and EU Be Game Changer in West's Rivalry With China?», *Russia Matters.org*, 20 November 2019, https://russiamatters.org/analysis/alternative-history-would-russia-nato-and-eu-be-game-changer-vests-rivalry-china?fbclid=IwAR0e64JGyTVews9lqUeWKjTmKpuSoi8TT_peoXpndYfbnyb90a5AM1vkaQc

⁴⁸ «Power of Siberia», *Gazprom*, https://www.gazprom.com/f/posts/37/581052/map_sila_sib_e2019-12-02.png, (έγινε πρόσβαση στις 2 Δεκεμβρίου 2019) και «“Σιβηρική Δύναμη”: Η Ρωσία εγκαινιάζει τρεις γιγάντιους αγωγούς φυσικού αερίου», *Hellas journal.com*, 2 Δεκεμβρίου 2019, <https://hellasjournal.com/2019/12/quot-siviriki-dynami-quot-i-rosia-egkainiazeti-treis-gigantioys-agogoys-fysikoy-aerioy-chartis/>, (έγινε πρόσβαση στις 2 Δεκεμβρίου 2019)

Εικόνα 1, Απεικόνιση του αγωγού φυσικού αερίου «Power of Siberia»

Σημείωση: αναδημοσίευση από το «Power of Siberia», [Gazprom](https://www.gazprom.com/f/posts/37/581052/map_sila_sib_e2019-12-02.png) , https://www.gazprom.com/f/posts/37/581052/map_sila_sib_e2019-12-02.png

Περαιτέρω, να επισημάνουμε για τις επιπτώσεις των κυρώσεων στο εσωτερικό της Ρωσίας ότι, πέντε χρόνια μετά την επιβολή τους το 2014 από τη Δύση και την πτώση των τιμών του πετρελαίου και ενώ οι τιμές του πετρελαίου πλέον είναι διπλάσιες από αυτές του 2015 και η οικονομία αναπτύσσεται έστω και με αργούς ρυθμούς, εντούτοις ο ρωσικός λαός αισθάνεται την οικονομική του κατάσταση να χειροτερεύει, βλέποντας τα διαθέσιμα εισοδήματά του λόγω πληθωρισμού να μειώνονται, ο φόρος προστιθέμενης αξίας να αυξάνεται από το 18% στο 20% (με το κόστος αυτό να μετακυλίνεται άμεσα στους καταναλωτές και ένα μικρό μόνο τμήμα αυτών των εσόδων να αποδίδεται στους πολίτες μέσω κοινωνικών δαπανών) και πρόσφατα η κυβερνητική μεταρρύθμιση του συνταξιοδοτικού να προβλέπει αύξηση των ορίων συνταξιοδότησης κατά πέντε χρόνια. Αυτή η κατάσταση αρχίζει να έχει επιπτώσεις στη λαϊκή υποστήριξη προς την κυβέρνηση και τον Putin προσωπικά, ο οποίος φαίνεται ότι απολαμβάνει την υποστήριξη του 64% των πολιτών, νούμερο το οποίο είναι αρκετά μειωμένο από το 80% που παλαιότερα υποστήριζε τον Putin και

είναι το μικρότερο ποσοστό από το 2013 που επανήλθε στη θέση του Προέδρου εν μέσω αντικαθεστωτικών διαδηλώσεων.⁴⁹

Ο Putin επιτυγχάνοντας τους πρωταρχικούς εθνικούς στόχους, όσον αφορά στην οικονομία («κρύβοντας» όμως την αδυναμία της κυβέρνησης να συνεχίσει τις μεταρρυθμίσεις και χρησιμοποιώντας τις κυρώσεις της ΕΕ ως αποδιοπομπαίο τράγο για την οικονομική κατάσταση) και στην εσωτερική ασφάλεια (παρότι αποσχιστικές τάσεις συνεχίζουν να υφίστανται, αλλά υπό καταστολή) και αφού ισχυροποίησε την κυβέρνησή του, χωρίς να υφίσταται ουσιαστική αντιπολίτευση ή χωρίς αυτή να μπορεί να προβληθεί, μπορούσε πλέον να εστιάσει στον επόμενο στόχο του, που ήταν η αποκατάσταση του γοήτρου και της επιρροής της χώρας στο διεθνές περιβάλλον και ιδιαίτερα σε όλα τα εδάφη που βρίσκονταν κάτω από τον έλεγχο της Μόσχας στη σοβιετική περίοδο.

Αρκετοί ήταν αυτοί στη Ρωσία οι οποίοι ήταν οπαδοί του δυτικού προσανατολισμού της χώρας και ότι οι «μεγάλες στρατηγικές» δεν εξυπηρετούν τα εθνικά συμφέροντα, αλλά η εξωτερική πολιτική θα πρέπει να έρθει σε δεύτερη μοίρα και πίσω από τις απαιτήσεις και προτεραιότητες των εσωτερικών ζητημάτων τα οποία είναι πραγματικά σημαντικά για τους πολίτες, ήτοι οικονομική και επιστημονική ανάπτυξη, ευημερία, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και παροχή εκπαίδευσης. Η ευκαιρία που θεωρητικά είχε η χώρα με την επικράτηση του κομμουνισμού για την επίλυση των εν λόγω προβλημάτων, δεν υλοποιήθηκε και αναβλήθηκε καθόσον η ΕΣΣΔ είχε θέσει ως προτεραιότητα μια παγκόσμια στρατηγική και προς τούτο ανέλωσε όλους τους διατιθέμενους πόρους και τις ζωές των πολιτών της. Έτσι η πρόκληση για τη σημερινή Ρωσία είναι να αναμορφώσει το πολιτικό της σύστημα οικοδομώντας το επί χρόνια ανταγωνιστικό και αντίπαλο οικονομικό σύστημα και τη δημοκρατία, ακολουθώντας το παράδειγμα των μεγάλων κρατών, προτείνοντας τις ΗΠΑ ή την Ευρώπη που βρίσκεται εγγύτερα στη Ρωσία γεωγραφικά, γεωπολιτικά και πολιτισμικά. Εντούτοις, τα προσδοκώμενα οικονομικά οφέλη και η ασφαλής ανάπτυξη της χώρας, εγκαταλείποντας οικειοθελώς τη θέση της μεγάλης δύναμης σύμφωνα με τη φιλελεύθερη αυτή θεώρηση, είναι μάλλον αόριστα. Η Ρωσία επί εποχής Clinton αντιμετωπίστηκε ως η ηττημένη χώρα του ΨΠ, αδύναμη να επηρεάσει τη διεθνή πολιτική και ως μη πραγματικά δημοκρατική χώρα, όπου

⁴⁹ Chris Miller, «Μπορεί ο Πούτιν να διορθώσει την οικονομία της Ρωσίας;», *Foreign Affairs*, 14 Mar 19, <http://foreignaffairs.gr/articles/72198/chris-miller/mporei-o-poytin-na-diorthosei-tin-oikonomia-tis-rosias>, (έγινε πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019)

αναπτυσσόταν ο εθνικισμός και ο εθνικιστικός εξτρεμισμός και αυτή η άποψη κυριάρχησε και επί θητείας G. W. Bush στον σχεδιασμό της αμερικανικής πολιτικής έναντι της Ρωσίας, ξεχνώντας όμως ότι η Ρωσία παρότι δεν ήταν πλέον το ίδιο ισχυρή με την ΕΣΣΔ, διέθετε ακόμη το δεύτερο μεγαλύτερο πυρηνικό και συμβατικό οπλοστάσιο στον κόσμο. Έτσι η Ρωσία αποκόμισε αρχικά την αίσθηση και μέχρι το 2008 και τη βεβαιότητα ότι δεν ήταν καλοδεχούμενη στη Δύση, με αποτέλεσμα οι υποστηρικτές της ευρωπαϊκής κατεύθυνσης να χάσουν κάθε επιρροή στην πολιτική της χώρας. Η επιλεγθείσα πολιτική ήταν η ενεργή και πολυδιάστατη ευρωπαϊκή-ασιατική πολιτική, καθόσον η Ρωσία είναι μία μεγάλη δύναμη με μία ιδιαίτερη, «ευρασιατική» ταυτότητα, όπως ανέκαθεν ήταν, και ο ρόλος που θα παίζει δεν θα είναι μονοδιάστατος, ούτε προσανατολισμένος μόνο προς τη Δύση ή την Ανατολή, αλλά θα είναι της οικονομικής και στρατηγικής γέφυρας στην Ευρασία.⁵⁰

Προκειμένου να διαμορφώσουμε μία πληρέστερη εικόνα για τη Ρωσία, που θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε καλύτερα την εξωτερική της πολιτική, θα «περάσουμε από την άλλη μεριά του καθρέφτη» και θα εξετάσουμε το διεθνές περιβάλλον από την πλευρά της και τις προσλαμβάνουσες αυτής :

- Αμέσως μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ οι ΗΠΑ, NATO και ΕΕ βρήκαν την «ευκαιρία να επεκταθούν προς τα ανατολικά», προς τη Ρωσία, παρά τις «διαβεβαιώσεις» τους στο πλαίσιο των συνομιλιών και των διαπραγματεύσεων το 1990 για την ενοποίηση της Γερμανίας ότι, ουδεμία επέκταση θα υπάρξει προς τα ανατολικά «not one inch eastward», θεωρώντας ότι η αδυναμία της Ρωσίας θα εμπόδιζε τυχόν αντίποινα εκ μέρους της.⁵¹

- Η δυτική στρατηγική διάνοηση και οι διαμορφωτές της εξωτερικής πολιτικής, δεν προέβαλαν την ιδέα ενός συστήματος ασφαλείας σε Ευρώπη και Ασία βασισμένο σε αξίες, ιδέες και ηθική, αλλά στην ισχύ, με τον Brzezinski να επισημαίνει ότι, οι ΗΠΑ πρέπει να εμποδίσουν μια μεγάλη δύναμη (βλέπε Ρωσία) να επικρατήσει στην Ευρασία και ταυτόχρονα να επιδιώξουν να αυξήσουν τη επιρροή τους στην Ευρασία μέσω του προγράμματος Partnership for Peace (PfP). Αυτές τις

⁵⁰ Shackleina, «Η Ρωσία στη σύγχρονη παγκόσμια πολιτική», σ. 153-155, 160-161 και Eugene Chausovsky, «Κρίσιμη στροφή στη στρατηγική της Ρωσίας», *Euro2day*, 23 Ιανουαρίου 2019, <https://www.euro2day.gr/specials/topics/article/1660868/krisimh-strofh-sthn-strathgikh-ths-rosias.html>, (έγινε πρόσβαση στις 7 Οκτωβρίου 2019) και Kissinger, *Παγκόσμια Τάξη*, σ. 80

⁵¹ Svetlana Savranskaya & Tom Blanton, «NATO Expansion: What Gorbachev Heard», *National Security Archive*, Briefing Book #613, 12 December 2017, <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/russia-programs/2017-12-12/nato-expansion-what-gorbachev-heard-western-leaders-early>, (έγινε πρόσβαση στις 2 Αυγούστου 2019) και Mearsheimer, *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, σ.118

θέσεις τις προέβαλαν για να επιβεβαιώσουν τις ανησυχίες τους οι σκεπτικιστές που διαμόρφωναν τη ρωσική εξωτερική πολιτική, ότι στόχοι της Δύσης ήταν ο περιορισμός της Ρωσίας και η παγκόσμια μονοπολική ηγεμονία των ΗΠΑ.⁵²

- Η επέμβαση της ΕΕ και του NATO στη Γιουγκοσλαβία και η διάλυσή της λειτούργησε επιβαρυντικά στις προσλαμβάνουσες της Ρωσίας, καθόσον αντικατόπτριζε αφενός μία κατάσταση που η Ρωσία μόλις κατάφερε να αποφύγει μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ, αφετέρου το ενδεχόμενο παρόμοιας επέμβασης του NATO στη Ρωσία ή στην περιφέρειά της. Αποτελεί άλλωστε πεποίθηση της Ρωσίας ότι, μοναδική εγγύηση αποτροπής παρόμοιας επέμβασης ήταν και παραμένει το πυρηνικό οπλοστάσιο (ΠΟ) που κληρονόμησε από το σοβιετικό καθεστώς και αποτελεί τη σημαντικότερη και ίσως μοναδική διασφάλιση της εθνικής ακεραιότητας.⁵³

- Η πολιτική και η δράση της Ρωσίας στα μετασοβιετικά κράτη χαρακτηρίστηκε από τη Δύση ως αυτοκρατορική και επιθετική, κάτι που η Ρωσία αφενός δεν αποδέχεται και αφετέρου θεωρεί ότι στον εν λόγω χώρο, το «εγγύς εξωτερικό» έχει πολλά και ζωτικά συμφέροντα. Ως εκ τούτου και όπως ήδη πράττουν οι ΗΠΑ [οι οποίες επιδιώκουν να αυξήσουν την επιρροή τους στην Κεντρική Ασία, ήτοι στα σύνορα της Ρωσίας και τα μετόπισθεν της Κίνας, να παρέμβουν στις σχέσεις της Ρωσίας με Κίνα και Ινδία και αντιτίθενται στην εγκαθίδρυση νέων περιφερειακών οργανισμών όπως ο Οργανισμός της Συνθήκης Συλλογικής Ασφάλειας (Collective Security Treaty Organization CSTO) και ο Οργανισμός Συνεργασίας της Σαγκάης (Shanghai Cooperation Organization SCO)] και άλλες χώρες, η Ρωσία θα ανταγωνισθεί σε όλα τα επίπεδα για την επίτευξη των εθνικών της συμφερόντων και την προάσπιση της ασφάλειάς της.⁵⁴

- Ο Putin όταν ανέλαβε την εξουσία (Ιανουάριος 2000) προσπάθησε να βελτιώσει τις σχέσεις Ρωσίας - NATO. Μετά το τρομοκρατικό χτύπημα της «11/9» συνετάχθη με τις ΗΠΑ για την καταπολέμηση της διεθνούς τρομοκρατίας, ανησυχώντας και η ίδια για τη διάδοση του ριζοσπαστικού ισλάμ, το οποίο θεωρούσε υπεύθυνο για την κατάσταση στην Τσετσενία όπως και στο Αφγανιστάν.⁵⁵

⁵² Rumer, «Russia and the Security of Europe», p.11-13.

⁵³ James Sherr, «The Militarization of Russian Policy», Αύγουστος 2017, [Transatlantic Academy](#), PAPER SERIES No.10, p. 8.

⁵⁴ Shackleina, «Η Ρωσία στη σύγχρονη παγκόσμια πολιτική», σ. 158-159

⁵⁵ Märta Carlsson, Susanne Oxenstierna & Mikael Weissmann «China and Russia – A Study on Cooperation, Competition and Distrust», [Research Gate](#), [Report FOI-R--4087—SE](#), June 2015, Customer : Ministry of Defence,

Χαρακτήρισε το NATO ως «μικρή απειλή» για τη Ρωσία και πρότεινε τη συμμετοχή της Ρωσίας στη Συμμαχία (εφόσον υπάρξουν κατάλληλες συνθήκες). Το NATO ανταποκρίθηκε ιδρύοντας το 2002 το συμβούλιο συνεργασίας NATO - Ρωσίας (NATO Russia Council - NRC). Αρχικά, οι διαμορφωτές της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής θεωρούσαν ότι, περισσότερα θα έχανε παρά θα κέρδιζε η Ρωσία από μια αντιπαράθεση με τη Δύση, όμως σύντομα αναθεώρησαν τις απόψεις τους. Η επέμβαση των ΗΠΑ στη Γιουγκοσλαβία, η μονομερής ακύρωση της συμφωνίας ABM (Anti-Ballistic Missile), η διεύρυνση του NATO, η αντιπυραυλική ασπίδα στη Ρουμανία (ballistic missile defense - BMD) και οι «έγχρωμες επαναστάσεις» σε χώρες τις οποίες η Ρωσία θεωρούσε ότι ανήκαν στη σφαίρα επιρροής της (Γεωργία, Κιργιζία και Ουκρανία), ερμηνεύτηκαν ως προκλητικές ενέργειες. Η προσπάθεια ΕΕ και ΗΠΑ για την προώθηση της δημοκρατίας προς τα ανατολικά, ενίσχυσε το σύνδρομο πολιορκίας που κατατρέπει τη ρωσική πολιτική ελίτ και εξελήφθη από αυτή ως συγκαλυμμένη επιδίωξη επέκτασης της σφαίρας επιρροής τους, ενώ η ενθάρρυνσή τους για «εκδημοκρατισμό» της Ρωσίας, καθώς και η υποστήριξή τους προς φιλοδημοκρατικά και ανθρωπιστικά κινήματα εντός της Ρωσίας, ασκώντας παράλληλα κριτική στον συγκεντρωτισμό και στην ισχυροποίηση του Putin, θεωρήθηκε ως προσπάθεια αποσταθεροποίησης, επέμβαση στα εσωτερικά της χώρας, παραβίαση της εθνικής κυριαρχίας και απειλή για την κυβέρνηση και τη χώρα. Η Ρωσία κατηγορήσε τη Δύση ότι προήγαγε *αξίες ξένες προς τη ρωσική κοινωνία*, προέβαλε το σύνθημα «η Ρωσία δεν είναι η Ευρώπη» και εκπόνησε το δόγμα της «κυρίαρχης δημοκρατίας» αναφερόμενη στο «αναφαίρετο δικαίωμα του ρωσικού λαού να επιλέξει τη μορφή του πολιτεύματος που επιθυμεί ο ίδιος για τη χώρα». Ταυτόχρονα, ανελήφθησαν περιοριστικά μέτρα για τη λειτουργία ξένων και εγχώριων ΜΚΟ δραστηριοποιούμενων για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των πολιτικών ελευθεριών και ενέργειες για τον έλεγχο των ρωσικών ΜΜΕ, με αποτέλεσμα τα τηλεοπτικά κανάλια να περάσουν στον έλεγχο επιχειρηματιών φιλικά προσκείμενων στην κυβέρνηση και με την κοινωνία, σύμφωνα με δημοσκοπήσεις, να φέρεται ότι στην πλειοψηφία του συναινεί για έναν μεγαλύτερο κρατικό έλεγχο των ΜΜΕ.⁵⁶ Παράλληλα, ανέλαβε προσπάθεια ευρασιατικής ολοκλήρωσης των πρώην

https://www.researchgate.net/publication/281619606_China_and_Russia-A_Study_on_Cooperation_Competition_and_Distrust, (έγινε πρόσβαση στις 18 Αυγούστου 2019)

⁵⁶ Rumer, «Russia and the Security of Europe», p.12 και Raphael S. Cohen & Andrew Radin, «Russia's Hostile Measures in Europe», RAND Corporation, Santa Monica, Calif, 2019, p. 64-65

σοβιετικών κρατών. Βάσει της τελωνειακής ένωσης Ρωσίας, Λευκορωσίας και Καζακστάν (2000), πρότεινε τη δημιουργία ενός «Κοινού Οικονομικού Χώρου» ως αντίβαρο προς την ΕΕ και τις ΗΠΑ και ως «ένας από τους πόλους στον σύγχρονο κόσμο» ο οποίος ερχόταν σε άμεση σύγκρουση με την πολιτική της ΕΕ «Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας», που είχε ως στόχο να φέρει τις χώρες πέραν των ανατολικών συνόρων της πλησιέστερα προς αυτήν, μέσω Συμφωνιών Σύνδεσης (Association Agreements). Έτσι το 2015 ιδρύθηκε η Ευρασιατική Οικονομική Ένωση (Eurasian Economic Community – EURASEC), κάτι σαν την «ΕΕ των φτωχών», αποτελούμενη από την Αρμενία, Καζακστάν, Λευκορωσία, Ρωσία και Κιργιστάν και η οποία πρόσφατα υπέγραψε συμφωνία με τον Οργανισμό Νοτιοανατολικών Κρατών (Association of Southeast Nations – ASEAN) σκοπό την εμπορική της πρόσβαση στις χώρες της ΝΑ Ασίας πληθυσμού 600 εκατ. ανθρώπων⁵⁷ (χάρτης 2).

Χάρτης 2, Χάρτης των κ-μ της Ευρασιατικής Οικονομικής Ένωσης

Σημείωση: αναδημοσίευση από το άρθρο του Eugene Chausovsky, «Κρίσιμη στροφή στη στρατηγική της Ρωσίας», Euro2day, 23 Ιαν 19, <https://www.euro2day.gr/specials/topics/article/1660868/krisimh-strofh-sthn-strathgikh-ths-rosias.html>

και Καραγιάννης, «Το ρωσικό πολιτικό σύστημα στη μετασοβιετική περίοδο: από την “ανελεύθερη δημοκρατία” του Γιέλτσιν στην “κυρίαρχη δημοκρατία” του Πούτιν», σ.31-32 και Eugene Chausovsky, «Κρίσιμη στροφή στη στρατηγική της Ρωσίας», Euro2day, 23 Ιανουαρίου 2019, <https://www.euro2day.gr/specials/topics/article/1660868/krisimh-strofh-sthn-strathgikh-ths-rosias.html>, (έγινε πρόσβαση στις 7 Οκτωβρίου 2019)

⁵⁷ Elya Altysarina, «President Tokayev calls for removal of trade barriers within EAEU, as union signs FTA with Singapore», The Astana Times, 4 Oct 19, <https://astanatimes.com/2019/10/president-tokayev-calls-for-removal-of-trade-barriers-within-eaeu-as-union-signs-fta-with-singapore/>, (έγινε πρόσβαση στις 29 Οκτωβρίου 2019)

Καθόσον όλες οι πρώην σοβιετικές χώρες που εισήλθαν στην ΕΕ, έγιναν ακολούθως και μέλη του ΝΑΤΟ, οι διαπραγματεύσεις για την υπογραφή Συμφωνίας Σύνδεσης ΕΕ – Ουκρανίας, θεωρήθηκε από τη Ρωσία ότι, η Ουκρανία θα ακολουθούσε την ίδια πορεία με τις προηγούμενες πρώην σοβιετικές χώρες, πλησιάζοντας το ΝΑΤΟ σε απόσταση μόλις 300 μιλίων από τη Μόσχα (οι προεργασίες για την εφαρμογή της συμφωνίας συνδέσεως διακόπηκαν από τον φιλο-Ρώσο Πρόεδρο της Ουκρανίας Viktor Yanukovych, γεγονός που πυροδότησε τις αναταραχές του 2014 και ακολούθως την προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσία).⁵⁸ Ταυτόχρονα, η Δύση υποστήριξε τις «έγχρωμες επαναστάσεις» στη ρωσική περίμετρο, στις οποίες Δύση και Ρωσία ήρθαν σε αντιπαράθεση δια αντιπροσώπων.⁵⁹ Στη Γεωργία μεταξύ 1993 και 2003 εισέρευσαν ως «βοήθεια» 700 εκατ. \$ από τις ΗΠΑ και 420 εκατ. \$ από την ΕΕ. Τα περισσότερα από τα χρήματα αυτά διοχετεύτηκαν μέσω δυτικών ΜΚΟ με σκοπό την πραγματοποίηση εκλογικών και δικαστικών μεταρρυθμίσεων, καθώς και την κινητοποίηση των πολιτών. Επίσης, οι δυτικές ΜΚΟ διαδραμάτισαν βασικό ρόλο στην οργάνωση διαδηλώσεων και στη χρηματοδότηση της αντιπολίτευσης, καθώς και στην «επανάσταση των ρόδων» κατά του φιλορώσου Προέδρου της χώρας Eduard Shevardnadze μετά την εκλογική νοθεία του 2003. Παρόμοιο ήταν το σκηνικό το 2004 στην Ουκρανία, όπου μετά την εκλογική νοθεία από τον Πρόεδρο Yanukovich ξέσπασαν διαμαρτυρίες, με ΜΚΟ χρηματοδοτούμενες από χώρες της Δύσης να διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στην κινητοποίηση των διαδηλωτών, με αποτέλεσμα το Ανώτατο Δικαστήριο της Ουκρανίας να ακυρώσει το αποτέλεσμα των εκλογών και να διατάξει επανάληψη των εκλογών, νικητής των οποίων ανεδείχθη ο φιλοδυτικός Victor Yushchenko.⁶⁰

Το 2004 το ΝΑΤΟ υποδέχθηκε επτά νέα κράτη-μέλη (κ-μ), μεταξύ των οποίων και τις τρεις χώρες της Βαλτικής, με αποτέλεσμα η Ρωσία πλέον να έχει κοινά σύνορα με το ΝΑΤΟ και η απόσταση των 2.000 μιλίων που χώριζαν την Αγία

⁵⁸ Rumer, «Russia and the Security of Europe», p.12-13.

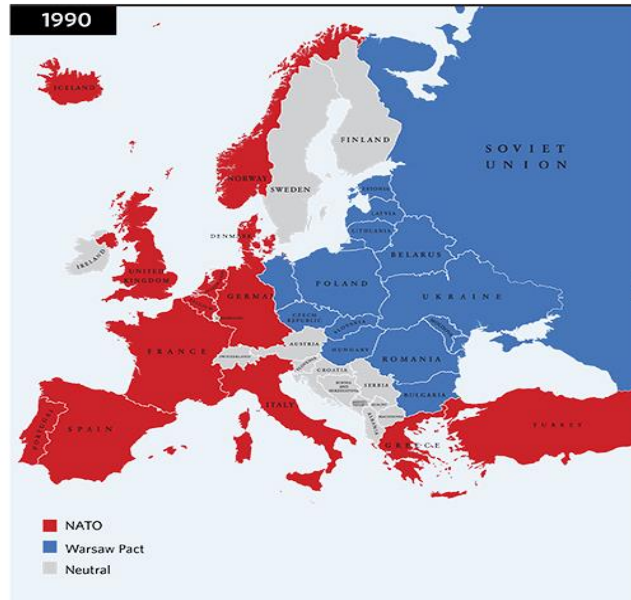
⁵⁹ Sherr, «The Militarization of Russian Policy», p. 8 και Sergey Utkin, «New Nations – New Interests: The Foreign Policy Of Post-Soviet States», στο Arkady Moshes, András Rácz (eds.) What has Remained of the USSR, Finnish Institute of International Affairs-FIIA, February 2019/58, https://www.fia.fi/wp-content/uploads/2019/02/fia_report58_what_has_remained_of_the_ussr_web.pdf, (έγινε πρόσβαση στις 28 Ιουλίου 2019)

⁶⁰ Alexander Thalís, «Threat or Threatened? Russia in the Era of NATO Expansion», International Affairs, 3 June 2018, <http://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/threat-or-threatened-russian-foreign-policy-in-the-era-of-nato-expansion/>, (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2019)

Πετρούπολη από το NATO κατά τον ΨΠ, να είναι πλέον λιγότερο από 100 (χάρτες 3 και 4).

Χάρτης 3, Χάρτης του NATO έως το 1990

Figure 1. NATO Enlargement as Seen From Moscow (1990)

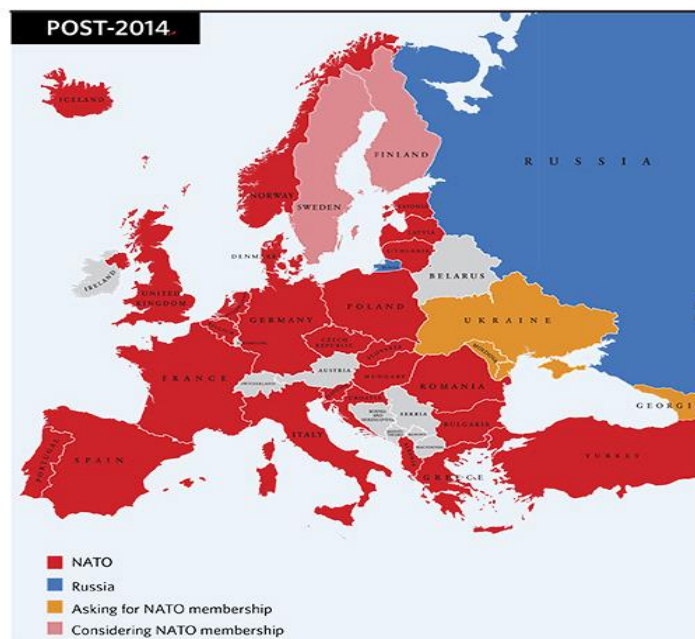

Source: Russian Institute for Strategic Studies, <http://en.riss.ru/>.

Σημείωση: αναδημοσίευση από το άρθρο του Eugene Rumer, «Russia and the Security of Europe», Carnegie Endowment for International Peace, 30 June 2016 PAPER, Figure 1, <https://carnegieendowment.org/2016/06/30/russia-and-security-of-europe-pub-63990>

Χάρτης 4, Χάρτης του NATO μετά το 2014

Figure 2. NATO Enlargement as Seen From Moscow (Post-2014)

Source: Russian Institute for Strategic Studies, <http://en.riss.ru/>.

Σημείωση: αναδημοσίευση από το άρθρο του Eugene Rumer, «Russia and the Security of Europe», Carnegie Endowment for International Peace, 30 June 2016 PAPER, Figure 2, <https://carnegieendowment.org/2016/06/30/russia-and-security-of-europe-pub-63990>

Λίγο αργότερα, εντός του 2004, η Γεωργία και η Ουκρανία υπέγραψαν σχέδιο Εμβάθυνσης Συνεργασίας με το NATO (Individual Partnership Action Plans)⁶¹ και πραγματοποιήθηκαν κοινές ασκήσεις NATO-Ουκρανίας στην Κριμαία. Ήταν προφανές ότι, αυτό αποτελούσε το πρώτο βήμα για την ένταξή τους στο NATO,⁶² όπως άλλωστε επιβεβαιώθηκε με σχετική ανακοίνωση του NATO στη Σύνοδο του Βουκουρεστίου (2008), με την οποία η Συμμαχία (παρότι ορισμένα δυτικοευρωπαϊκά κράτη είχαν αντίθετη γνώμη) θα απηύθυνε σε Γεωργία και Ουκρανία πρόσκληση ένταξης. Αυτό ήταν κάτι που η Ρωσία δεν θα μπορούσε να επιτρέψει. Τόσο η Γεωργία στο μαλακό υπογάστριο της Ρωσίας, όσο και η Ουκρανία αποτελούν για τη Ρωσία χώρες ζωτικής σημασίας για την ασφάλεια της και το ενδεχόμενο της εισόδου τους σε ΕΕ και NATO έχει γεωπολιτικές επιπτώσεις που μεταφράζονται σε απειλές για τη ρωσική ασφάλεια στον «προθάλαμο» της χώρας, κάτι που κανείς Ρώσος ηγέτης δεν θα μπορούσε να ανεχθεί.⁶³ Η Ρωσία, όπως και όλες οι χώρες στον πλανήτη, είναι «αιχμάλωτη» της γεωγραφίας, ως άλλωστε έχει αποδειχθεί και από τις εισβολές που δέχθηκε από τα δυτικά. Έτσι είναι υποχρεωμένη να προσπαθήσει να ελέγξει τις δυτικές πεδιάδες που ανοίγουν μία μεγάλη δίοδο προς τη Ρωσία χωρίς σημαντικά γεωγραφικά εμπόδια και ως εκ τούτου την καθιστούν ευάλωτη σε μία ενδεχόμενη αστραπιαία επίθεση δια ξηράς. Αυτή η δίοδος έχει τριγωνικό σχήμα του οποίου η κορυφή και απ' όπου ξεκινάει περιλαμβάνει τη δυτική και βόρεια Γαλλία, το Βέλγιο, την Ολλανδία, τη βόρεια Γερμανία και ανοίγει περαιτέρω περιλαμβάνοντας το σύνολο σχεδόν της Πολωνίας και συνεχίζει να ανοίγει για να περιλάβει ολόκληρη την ευρωπαϊκή Ρωσία μέχρι τα Ουράλια. Η Ρωσία συνεπώς, δύναται να αναπτύξει τα στρατεύματά της στην ύστατη γραμμή άμυνας που είναι τα σχετικά στενά όρια – σύνορα με την Πολωνία, καθόσον από εκεί και πέρα η γεωγραφία δεν ευνοεί αμυντικές γραμμές και το έδαφος μέχρι τη Μόσχα είναι χωρίς εμπόδια και πιο μετά γίνεται τελείως επίπεδο, καθιστώντας πλέον την άμυνα πολύ δύσκολη. Κάποιος βέβαια μπορεί να υποστηρίξει ότι, η Ρωσία επανειλημμένα

⁶¹ «Individual Partnership Action Plans», NATO, 9 June 2017, https://www.nato.int/cps/ua/natohq/topics_49290.htm, (έγινε πρόσβαση στις 22 Ιουλίου 2019) και Thalís, «Threat or Threatened? Russia in the Era of NATO Expansion».

⁶² Sherr, «The Militarization of Russian Policy», p. 9.

⁶³ Rumer, «Russia and the Security of Europe», p. 10-11

δέχθηκε εισβολές από τα δυτικά, αλλά ποτέ δεν κατακτήθηκε, λόγω του τεράστιου στρατηγικού της βάθους και των δυσχερών κλιματολογικών συνθηκών (που και πάλι η γεωγραφία καθορίζει) και καθιστούν εξαιρετικά δύσκολο έργο τη διατήρηση των γραμμών ανεφοδιασμού – επικοινωνιών. Πράγματι δεν κατακτήθηκε, αλλά πλήρωσε τεράστιο τίμημα σε ανθρώπινους και υλικούς πόρους και ουδέποτε θα ήθελε αυτό να επαναληφθεί. Επίσης, κάποιος θα υποστηρίξει ότι, κανείς δεν έχει την πρόθεση να εισβάλει στη Ρωσία. Εντούτοις, οι Ρώσοι έχουν τους δικούς τους λόγους να μην συμμερίζονται την άποψη αυτή, ενθυμούμενοι την ιστορία πολέμων και εισβολών στη χώρα τους, όπως η εισβολή των Πολωνών, οι οποίοι διέσχισαν τη βορειοευρωπαϊκή πεδιάδα το 1605, για να ακολουθήσουν οι Σουηδοί υπό τον Κάρολο ΙΒ΄ το 1708, οι Γάλλοι υπό τον Ναπολέοντα το 1812, ο Κριμαϊκός πόλεμος 1853-56 (συνασπισμός Οθωμανικής αυτοκρατορίας και Βρετανίας - Γαλλίας κατά της Ρωσικής αυτοκρατορίας, προκειμένου να αναχαιτίσουν τη ρωσική επέκταση στην περιοχή γύρω από τη Μαύρη Θάλασσα) και οι Γερμανοί δύο φορές, το 1914 και το 1941, ενώ το 1949 συστάθηκε το NATO για να προστατεύσει τη Δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ από τη «ρωσική επιθετικότητα», εκκινώντας τον ΨΠ και τον ανταγωνισμό που οδήγησε στην κατάρρευση της ΕΣΣΔ, την οποία ο Putin χαρακτήρισε ως μία μεγάλη γεωπολιτική καταστροφή του αιώνα, κατηγορώντας παράλληλα τον Mikhail Gorbachev ότι υπονόμεισε την ασφάλεια της Ρωσίας.⁶⁴ Ανέκαθεν υπήρχε ένας βαθιά ριζωμένος φόβος στους Ρώσους ηγέτες της ξένης εισβολής και γι' αυτό ο καλύτερος τρόπος αντιμετώπισης του κινδύνου αυτού ήταν η επέκταση των ρωσικών συνόρων.⁶⁵ Ακόμη και χωρίς τα Βαλτικά κράτη και την Πολωνία, αν η Ρωσία διατηρούσε τον ζωτικό για αυτή έλεγχο της Ουκρανίας (άλλωστε και η μεσαιωνική ρωσική ηγεμονία είχε έδρα το Κίεβο και θεωρούν την Ουκρανία ως μέρος των πατρογονικών εδαφών), θα ήταν δυνατό να επιδιώξει να ηγηθεί μιας ευρασιατικής αυτοκρατορίας, στην οποία η Μόσχα θα μπορούσε να κυριαρχήσει πάνω στους Σλάβους στα νότια και νοτιοανατολικά της πρώην ΕΣΣΔ.⁶⁶

Το 2007 η κυβέρνηση Bush ανακοίνωσε ότι, σκόπευε να δημιουργήσει πυραυλική ασπίδα στην ανατολική Ευρώπη για την προστασία της από ενδεχόμενη πυρηνική επίθεση του Ιράν. Η Ρωσία θεώρησε ότι η κίνηση αυτή στόχευε την ίδια, καθόσον η ανάπτυξη αντιπυραυλικού συστήματος πλησίον των συνόρων της

⁶⁴ Marshall, Αιχμάλωτοι της Γεωγραφίας, σ. 35-38

⁶⁵ Mearsheimer, Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων, σ.390

⁶⁶ Brzezinski, Η Μεγάλη Σκακιέρα, σ. 578 και Kissinger, Παγκόσμια Τάξη, σ. 79

ουσιαστικά θα έθετε υπό αμφισβήτηση ή ενδεχομένως και θα εξουδετέρωνε την αποτρεπτική πυρηνική της δυνατότητα. Ο Putin πρότεινε εναλλακτικά, την από κοινού δημιουργία συστήματος έγκαιρης προειδοποίησης (δίκτυο συστημάτων ραντάρ) στην περιοχή του Αζερμπαϊτζάν, την οποία όμως οι ΗΠΑ απέρριψαν. Από το σημείο αυτό η προσέγγιση Ρωσίας – NATO κατέρρευσε, με τον Putin στο επίσημο ετήσιο διάγγελμά του στο Κρεμλίνο να χαρακτηρίζει τις ΗΠΑ ως «πραγματική απειλή» και ένα μήνα αργότερα η Ρωσία ανέστειλε την εκπλήρωση των υποχρεώσεων της από τη Συνθήκη CFE. Ακολούθως, το 2008 ο πόλεμος με τη Γεωργία αιφνιδίασε τη Δύση και την ανάγκασε πλέον να δει τη Ρωσία από μία νέα προοπτική, να αρχίσει να της δίνει μεγαλύτερη προσοχή και να επαναξιολογήσει τη στάση της απέναντι στην τελευταία, με το NATO να αναθεωρεί και να αναβάλλει τον σχεδιασμό του για ένταξη στη συμμαχία της Γεωργίας και της Ουκρανίας.⁶⁷

Τέλος και για να ολοκληρώσουμε την εικόνα της ρωσικής οπτικής, θα πρέπει να προσθέσουμε ότι, η Ρωσία κατηγορεί επίσης τη Δύση ότι, διεξάγει υβριδικό πόλεμο (ΥΠ) εναντίον της μέσω ενός συνδυασμού στρατιωτικών και άλλων μέσων, μέρος των οποίων είναι και οι κυρώσεις και ο πληροφοριακός πόλεμος. Στο πλαίσιο αυτό χαρακτηρίζουν ως αποσταθεροποιητική την «προώθηση της δημοκρατίας» προς τα ανατολικά και τις «έγχρωμες επαναστάσεις», με σκοπό τη δημιουργία μιας ζώνης αστάθειας γύρω από τη Ρωσία και ευκαιρίες για δυτική παρέμβαση. Η αστάθεια αυτή δεν απειλεί μόνο τις περιφερειακές της Ρωσίας χώρες, αλλά και την ίδια, καθόσον η Δύση υποστηρίζει και ομάδες εντός της Ρωσίας που αντιτίθενται στη κυβέρνηση και αυτό ερμηνεύεται ως στοιχείο ΥΠ.⁶⁸

Κεφάλαιο τρίτο

Στρατηγική και Εξωτερική Πολιτική της Ρωσίας

Ποια όμως είναι τα στοιχεία που δημιουργούν ανησυχία στην Ευρώπη ή ποια είναι η απειλή εκ μέρους της Ρωσίας που ενδεχομένως να αντιμετωπίσει η Ευρώπη; Προκειμένου να έχουμε ολοκληρωμένη εικόνα για τη Ρωσία και την εξωτερική της πολιτική, θα πρέπει να εξετάσουμε το πως βλέπει η Ρωσία τη Δύση απέναντι στην ίδια και στα εθνικά της συμφέροντα και τις επίσημες θέσεις (της Ρωσίας), όπως αυτές

⁶⁷ Thalís, «Threat or Threatened? Russia in the Era of NATO Expansion» και Elena Kropatcheva, «Russian foreign policy in the realm of European security through the lens of neoclassical realism», *Journal of Eurasian Studies*, Asia-Pacific Research Center, Hanyang University, 2011, p. 35-36, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S187936651100025X>, (έγινε πρόσβαση στις 12 Νοεμβρίου 2019)

⁶⁸ Rumer, «Russia and the Security of Europe», p. 24-25

αποτυπώνονται στα στρατηγικά της δόγματα στο πλαίσιο της πολιτικής της ασφάλειας, άμυνας και εξωτερικών υποθέσεων.

3.1 Στρατηγική της Ρωσίας – Στρατηγικά Δόγματα.

Η νέα πολιτική της Ρωσίας και οι θέσεις της όσον αφορά στα διεθνή θέματα εξέφρασε σαφέστατα ο ίδιος ο Putin το 2007 στο ετήσιο Συνέδριο Ασφαλείας του Μονάχου, με έναν λόγο «απογοητευτικό και μη επιβοηθητικό» σύμφωνα με το NATO, παρουσία του Αμερικανού ΥΠΑΜ Robert Gates, του γερουσιαστή και υποψηφίου Προέδρου John McCain και άλλων ευρωπαίων ηγετών, όπου διακήρυξε το τέλος του μονοπολικού παγκόσμιου συστήματος, το οποίο αποτέλεσε «αποτυχία για τον κόσμο και τις ΗΠΑ». Τα πιο σημαντικά σημεία στην ομιλία του αυτή συνοπτικά αναφέρονται ως ακολούθως:⁶⁹

- Αναφέρθηκε στη μονομερή «παράνομη» στρατιωτική δράση των ΗΠΑ η οποία έχει κάνει τον κόσμο πιο επικίνδυνο και με πολλά θύματα.
- Επέκρινε τα σχέδια των ΗΠΑ για δημιουργία αντι-πυραυλικής άμυνας στην Ευρώπη, καθόσον αφενός δεν υπάρχουν κράτη με πυραύλους βεληνεκούς 5.000-8.000 χλμ. που να συνιστούν απειλή για την Ευρώπη, αφετέρου η δημιουργία της θα οδηγήσει αναπόφευκτα σε νέα κούρσα εξοπλισμών.
- Επέκρινε την επέκταση του NATO προς ανατολάς, θεωρώντας ότι δεν έχει σκοπό τον εκσυγχρονισμό του NATO και την ασφάλεια της Ευρώπης, αλλά συνιστά σοβαρή πρόκληση, μειώνει την αμοιβαία εμπιστοσύνη και αθετεί τις διακηρυχθείσες από τους Δυτικούς εγγυήσεις ασφαλείας για τη Ρωσία ότι, το NATO δεν θα τοποθετήσει στρατεύματα πέραν της Γερμανίας.
- Επέκρινε την άποψη ότι, αποφάσεις στρατιωτικής επέμβασης ανά τον κόσμο δύναται να λαμβάνονται πέραν του ΟΗΕ και από το NATO ή την ΕΕ, χαρακτηρίζοντας ως αδιέξοδη την πρακτική αυτή και που θα οδηγήσει σε πολλαπλασιασμό των σοβαρών σφαλμάτων.

⁶⁹ Stephen Fidler & Demetri Sevastopulo «Putin rails against US foreign policy», *Financial Times*, 10 February 2007, <https://www.ft.com/content/b4eef8e6-b91d-11db-a5bc-0000779e2340>, Rasa Juknevičienė (general rapporteur), «Russia: From Partner To Competitor», *NATO Parliamentary Assembly Political Committee*, 7 October 2017, <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=sites/default/files/2017-11/2017%20-%20170%20PC%2017%20E%20rev.%201%20fin%20-%20RUSSIA%20-%20JUKNEVICIENCE%20REPORT.pdf>, (έγινε πρόσβαση στις 26 Ιουλίου 2019) και «Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy», *President of Russia*, 10 February 2007, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>, (έγινε πρόσβαση στις 27 Ιουλίου 2019)

- Αμφισβήτησε τη συμφωνία κατάργησης των πυρηνικών πυραύλων μέσου βεληνεκούς (INF)⁷⁰ θεωρώντας ότι οι προηγούμενες δεσμεύσεις επ' αυτού πρέπει να αναθεωρηθούν, καθόσον χώρες όπως Βόρεια και Νότια Κορέα, Ινδία, Ιράν, Πακιστάν και Ισραήλ διαθέτουν πυραύλους μέσου βεληνεκούς και επιπρόσθετα πολλές χώρες αναπτύσσουν τέτοια συστήματα.
- Αναφερόμενος στον Οργανισμό για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (Organization for Security and Co-operation in Europe - OSCE), επέκρινε την προσπάθεια που καταβάλλεται για να μετατραπεί σε όργανο εξυπηρέτησης των συμφερόντων ομάδας κρατών και παρέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις των κρατών.
- Επεσήμανε ότι, οι ενεργειακές τιμές θα πρέπει να υπόκεινται σε κανόνες και αρχές, βάσει και της αγοράς και όχι να αποτελούν εργαλείο πολιτικής ή πολιτικών πιέσεων και εκβιασμών.
- Επέκρινε τις πολιτικές που εμποδίζουν τις ρωσικές επενδύσεις στο εξωτερικό, σε αντίθεση με την πολιτική της Ρωσίας, με αποτέλεσμα η αναλογία των ξένων επενδύσεων στη Ρωσία και των ρωσικών στο εξωτερικό να είναι 15:1 και με τις ξένες εταιρείες να έχουν ένα πολύ μεγάλο ποσοστό εξαγωγής ρωσικού πετρελαίου της τάξεως του 26%.

Στη Σύνοδο του Βουκουρεστίου το 2008 ο Putin *εκ νέου* προειδοποίησε ότι, η «υπόσχεση» του NATO για μελλοντική εισδοχή σε αυτό της Γεωργίας και της Ουκρανίας συνιστούσε *ευθεία απειλή* για την ασφάλεια της Ρωσίας, τονίζοντας τους *ιστορικούς δεσμούς* ανάμεσα στη Ρωσία, τους ρωσικούς πληθυσμούς της ανατολικής Ουκρανίας και της Κριμαίας και την *επιθυμία αυτών για στενούς δεσμούς με τη μητέρα-πατρίδα*. Μετά τις προειδοποιήσεις αυτές, ο Putin έκανε χρήση της στρατιωτικής ισχύος στη Γεωργία (2008) και στην Ουκρανία (2014), παρότι υπήρχε εμπλοκή της Δύσης στις χώρες αυτές, αποδεικνύοντας ότι η Ρωσία έχει τη βούληση και τις δυνατότητες και προκρίνει τη χρήση σκληρής ισχύος ως εργαλείο χειρισμού των θεμάτων ασφάλειας και εξωτερικής πολιτικής.

Στα επίσημα κυβερνητικά έγγραφα όπως το Στρατιωτικό Δόγμα (25 Δεκ 14), η Εθνική Στρατηγική Ασφαλείας (31 Δεκ 15) και το αναθεωρημένο Πλαίσιο Εξωτερικής Πολιτικής (30 Νοε 16), που απευθύνονται στο εσωτερικό και κυρίως στο

⁷⁰ Υπεγράφη μεταξύ Reagan και Gorbachev (1987) την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου και αφορούσε στην εξάλειψη των πυρηνικών και συμβατικών βαλλιστικών και cruise πυραύλων βεληνεκούς 500 έως 5.000 χλμ, «The Intermediate-Range Nuclear Forces (INF) Treaty at a Glance», Arms Control Association, <https://www.armscontrol.org/factsheets/INFtreaty>, (έγινε πρόσβαση στις 22 Ιουλίου 2019)

εξωτερικό, καταγράφεται η οπτική της Ρωσίας για το διεθνές περιβάλλον, οι βασικές αρχές, οι προτεραιότητες, οι στόχοι και τα αντικείμενα της εξωτερικής πολιτικής και της πολιτικής ασφαλείας της Ρωσίας, αλλά και οι περιορισμοί, τα εμπόδια, οι εσωτερικές και εξωτερικές απειλές που πρέπει να υπερνικήσει. Ως εθνικά συμφέροντα προσδιορίζονται η ενίσχυση της εθνικής άμυνας, η διασφάλιση της πολιτικής και κοινωνικής σταθερότητας, η βελτίωση της οικονομίας, η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, η διατήρηση και η καλλιέργεια του πολιτισμού και η ενίσχυση της διεθνούς θέσης της Ρωσίας, ήτοι:⁷¹

- Τονίζεται ότι, *η Ρωσία είναι και πάλι μία μεγάλη δύναμη*, μία από τις ηγέτιδες παγκόσμιες δυνάμεις, της οποίας η ακεραιότητα πρέπει να είναι σεβαστή. Αποφασισμένη να αυξήσει τον ρόλο της στον αναδυόμενο πολυκεντρικό κόσμο, έχει εμπλακεί για την επίλυση μεγάλων διεθνών προβλημάτων και στρατιωτικών συγκρούσεων, καθώς και την εξασφάλιση στρατηγικής σταθερότητας, έχοντας αναδειχθεί σε ένα κέντρο επιρροής στον σύγχρονο κόσμο. Αυτό οφείλεται σε διάφορους παράγοντες, μεταξύ των οποίων η Ορθόδοξη θρησκευτική ταυτότητά της, η θέση της ανάμεσα σε Ευρώπη και Ασία και το μέγεθός της.

- Ένας νέος πολυκεντρικός κόσμος εμφανίζεται που χαρακτηρίζεται από τοπική, αλλά και παγκόσμια αστάθεια. Υφίστανται απειλές και προκλήσεις για την εθνική ασφάλεια και σε αυτές έχει προστεθεί και το άνοιγμα της Αρκτικής.

- Η διατήρηση της υπεροχής και της επιρροής της Ρωσίας παραμένει μια βασική εξωτερική πολιτική. Αυτή η δήλωση εκτιμάται ότι, αφορά στον μετασοβιετικό εγγύς χώρο και αντικατοπτρίζει την ανάγκη να περιβάλλεται από ελεγχόμενες - πολιτικά ή στρατιωτικά - «buffer zones» (ήτοι γειτονικές περιοχές και χώρες) ως προστασία από εισβολές και εξωτερικές αστάθειες. Προς τούτο, είναι σημαντικοί για τη Ρωσία οργανισμοί (Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών - ΚΑΚ, EURASEC, CSTO) που συμβάλουν στις διαδικασίες ολοκλήρωσης της Ρωσίας και των χωρών της πρώην ΕΣΣΔ και ως εκ τούτου οι χώρες αυτές καταλαμβάνουν την

⁷¹ «Στρατηγική εθνικής ασφαλείας της Ρωσικής Ομοσπονδίας», Συμβούλιο Ασφαλείας της Ρωσικής Ομοσπονδίας, <http://www.scrf.gov.ru/security/docs/document133/>, «Foreign Policy Concept of the Russian Federation», Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, http://www.mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/2542248?p_p_id=101_INSTANCE_CptICkB6BZ29&_101_INSTANCE_CptICkB6BZ29_languageId=en_GB και Isabelle Facon, «Russia's national security strategy and military doctrine and their implications for the EU» for European Parliament, στο http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/578016/EXPO_IDA%282017%29578016_EN.pdf (έγινε πρόσβαση στις 14 Αυγούστου 2019) και «Russia Military Power Building a Military to Support Great Power Aspirations», Defense Intelligence Agency-DIA, p. 16-17.

πρώτη θέση στον κατάλογο των «περιφερειακών προτεραιοτήτων εξωτερικής πολιτικής της Ρωσίας».

- Τονίζεται ότι, NATO και ΕΕ επιδιώκοντας γεωπολιτική επέκταση και αρνούμενες να συνδράμουν στη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού κοινού πλαισίου ασφάλειας και συνεργασίας, έχουν συσσωρεύσει συστημικά προβλήματα στην περιοχή και έχουν προκαλέσει σοβαρές κρίσεις στις σχέσεις μεταξύ Ρωσίας και Δυτικών κρατών. Η παγκόσμια ισχύς και η ανάπτυξη μετατοπίζεται προς την περιοχή Ασίας-Ειρηνικού και φθίνει η οικονομική και πολιτική κυριαρχία των παραδοσιακών δυτικών δυνάμεων, οι οποίες προσπαθούν να τις διατηρήσουν. Έτσι οι *ΗΠΑ και οι σύμμαχοί τους* υιοθέτησαν πολιτική περιορισμού της Ρωσίας, ασκώντας πολιτικές, οικονομικές, πληροφοριακές και άλλες πιέσεις κατά της Ρωσίας, υπονομεύοντας με τον τρόπο αυτόν την περιφερειακή και παγκόσμια σταθερότητα. Η *ΕΕ παραμένει εταίρος της Ρωσίας* όσον αφορά στην εξωτερική πολιτική, στο εμπόριο και στην οικονομία. Εντούτοις, η Ρωσία διατηρεί αρνητική αντίληψη απέναντι στην επέκταση του NATO, την προσέγγιση Νατοϊκών στρατιωτικών υποδομών στα ρωσικά σύνορα και τις εντεινόμενες στρατιωτικές δραστηριότητες σε περιοχές που γειτνιάζουν με τη Ρωσία, η οποία τα εκλαμβάνει ως παραβιάσεις της αρχής της ασφάλειας που διευρύνουν τις παλιές διαχωριστικές γραμμές της Ευρώπης και δημιουργούν νέες.

- Οι διακρατικές σχέσεις γίνονται συνεχώς πιο ανταγωνιστικές. Ενδιαφέρον σημείο είναι η έμφαση που μεταξύ άλλων δίδει η Στρατηγική Ασφαλείας στη σχολική εκπαίδευση για να διαμορφώσει «υπεύθυνους πολίτες με βάση τις παραδοσιακές ρωσικές πνευματικές, ηθικές, πολιτιστικές και ιστορικές αξίες». Να επισημάνουμε στο σημείο αυτό ότι, η ρωσική κυβέρνηση χρησιμοποιεί τις *αξίες* στην αντιπαράθεσή της με τη Δύση, θεωρώντας ως απειλή την πολιτισμική επιρροή της Δύσης και τις ασαφείς πνευματικές και ηθικές αξίες της. Για τη Ρωσία και για μία υγιή κοινωνία αποτελούν απειλές οι πολιτιστικές αξίες χαμηλής ποιότητας της Δύσης, η μαζική κουλτούρα της, η προώθηση της ανεκτικότητας και της βίας, η φυλετική, εθνική και θρησκευτική μισαλλοδοξία της, καθώς και η μείωση της παρουσίας και του ρόλου της ρωσικής γλώσσας στον κόσμο.⁷²

- Υφίσταται «αποσάθρωση της παγκόσμιας οικονομικής και πολιτικής κυριαρχίας των παραδοσιακών δυτικών δυνάμεων», οι οποίες επιδιώκοντας να «διατηρήσουν τη θέση τους στον κόσμο, μεταξύ άλλων επιβάλλοντας τις απόψεις

⁷² Δημήτρης Κωστόπουλος & Πέτρος Σιούσιουρας, «Η Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία στην Υπηρεσία των Ρωσικών Γεωπολιτικών Επιδιώξεων», *Εθνικές Επάλξεις*, τεύχος 127, Ιαν.-Μαρ. 2019, σ. 46

τους για τα διεθνή τεκταινόμενα και διαδικασίες και εφαρμόζοντας πολιτικές για τον περιορισμό εναλλακτικών πόλων ισχύος, οδηγεί σε μεγαλύτερη αστάθεια στις διεθνείς σχέσεις και αυξανόμενες αναταράξεις σε παγκόσμιο και περιφερειακό επίπεδο».

Όσον αφορά στο Στρατιωτικό Δόγμα που ο Putin υπέγραψε στις 25 Δεκεμβρίου 2014, αυτό αντικατοπτρίζει τις επίσημες απόψεις της Ρωσίας στους τομείς άμυνας και ασφάλειας. Στο νέο διεθνές περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από εντατικοποίηση του ανταγωνισμού, αντιπαλότητα, πολιτικο-οικονομική αστάθεια και κρίσεις, το δόγμα δίνει έμφαση στον πληροφοριακό πόλεμο και στις έξωθεν παρεμβάσεις στο εσωτερικό της Ρωσίας, τις οποίες θεωρεί απειλές. Ορισμένα από τα κυριότερα σημεία του Στρατιωτικού Δόγματος της Ρωσίας είναι τα ακόλουθα:⁷³

- α. Οι κυριότεροι εξωτερικοί στρατιωτικοί κίνδυνοι είναι :
- Το NATO, το δυναμικό του και η διεύρυνσή του που το φέρνει όλο και πιο κοντά στα σύνορα με τη Ρωσία.
 - Η αποσταθεροποίηση χωρών και περιφερειών, που πιθανώς εννοούνται χώρες όπως Λιβύη, Συρία, Ουκρανία.
 - Η ανάπτυξη στρατιωτικών δυνάμεων ξένων κρατών – συνασπισμών κρατών κοντά στη χερσαία και θαλάσσια επικράτεια της Ρωσίας και των συμμάχων της, αναφερόμενο προφανώς στις δυνάμεις του NATO στις χώρες της Βαλτικής, της κεντρικής Ευρώπης και στη Μαύρη Θάλασσα.
 - Η δημιουργία και ανάπτυξη στρατηγικών συστημάτων αντι-πυραυλικής άμυνας, υπονομεύοντας την παγκόσμια σταθερότητα και ισορροπία δυνάμεων όσον αφορά στα πυρηνικά όπλα (ΠΟ), η πρόθεση ανάπτυξης όπλων στο διάστημα και η ανάπτυξη στρατηγικών ΠΟ ακριβείας.
 - Εδαφικές αξιώσεις κατά της Ρωσίας και παρεμβάσεις στο εσωτερικό της. Εκτιμάται ότι αναφέρεται στη νέο-προσκτηθείσα Κριμαία.
 - Διάδοση ΟΜΚ, πυραύλων και πυραυλικής τεχνολογίας.
 - Παραβίαση διεθνών συμφωνιών και μη συμμόρφωση με διεθνείς συνθήκες, για την απαγόρευση, περιορισμό και μείωση των εξοπλισμών.
 - Χρήση στρατιωτικής δύναμης στα εδάφη των κρατών που γειτνιάζουν με τη Ρωσία και τους συμμάχους της, κατά παράβαση του Χάρτη του ΟΗΕ και των κανόνων του διεθνούς δικαίου.

⁷³ «Στρατιωτικό Δόγμα της Ρωσικής Ομοσπονδίας», Συμβούλιο Ασφαλείας της Ρωσικής Ομοσπονδίας, <http://www.scrf.gov.ru/security/military/document129/>, (έγινε πρόσβαση στις 24 Ιουλίου 2019)

- Εμφάνιση εστιών και κλιμάκωση ένοπλων συγκρούσεων στα εδάφη των κρατών που γειτνιάζουν με τη Ρωσία και τους συμμάχους της.
- Αυξανόμενη απειλή του παγκόσμιου εξτρεμισμού (τρομοκρατία), απειλή τρομοκρατικών επιθέσεων με χρήση ραδιενεργών και τοξικών χημικών ουσιών και η επέκταση του διεθνούς οργανωμένου εγκλήματος.
- Εμφάνιση εστιών διεθνολικών και θρησκευτικών εντάσεων, δραστηριοποίηση διεθνώς ένοπλων ριζοσπαστικών ομάδων, ξένων ιδιωτικών στρατιωτικών επιχειρήσεων (ενδεχομένως εννοεί DAESH-ISIS, εταιρείες όπως Blackwater κ.λπ.) σε περιοχές παρακείμενες στα σύνορα της Ρωσίας και τα σύνορα των συμμάχων της, ύπαρξη εδαφικών διαφορών, αύξηση αποσχιστικών κινημάτων και του εξτρεμισμού σε ορισμένες περιοχές του κόσμου .
- Χρήση τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών για στρατιωτικούς και πολιτικούς σκοπούς. Εδώ ενδεχομένως να αναφέρεται στα ΜΚΔ (Twitter / Facebook κ.λπ.), που χρησιμοποιήθηκαν κατά την Αραβική Άνοιξη και στη Συρία, καθώς και στον κυβερνοπόλεμο και στη χρήση του διαδικτύου στο πλαίσιο του ΥΠ.
- Εγκαθίδρυση καθεστώτων σε κράτη γειτονικά της Ρωσίας ως αποτέλεσμα ανατροπής νομίμων κυβερνήσεων, οι πολιτικές των οποίων απειλούν τα συμφέροντά της. Πιθανώς κάνει αναφορά στην επανάσταση της Πλατείας του Κιέβου (Maidan) και στην ανατροπή του Προέδρου Yanukovich.
- Ανατρεπτικές δραστηριότητες ειδικών υπηρεσιών και οργανώσεων ξένων κρατών και των συνασπισμών τους κατά της Ρωσίας.

β. Για το εσωτερικό επισημαίνονται κίνδυνοι από την τρομοκρατία, δραστηριότητες κατά της συνταγματικής τάξης και αποσταθεροποίησης της πολιτικο-κοινωνικής κατάστασης της χώρας, δραστηριότητες ενημέρωσης του πληθυσμού και των νέων με στόχο την υπονόμευση ιστορικών, πνευματικών και πατριωτικών παραδόσεων όσον αφορά στην προστασία της πατρίδας, πρόκληση ενδο-εθνικών και κοινωνικών εντάσεων, εξτρεμισμού και υποκίνησης εθνοτικού και θρησκευτικού μίσους. Τον χειμώνα του 2011-2012 αναπτύχθηκε κίνημα αντικυβερνητικών διαμαρτυριών στη Μόσχα και σε ολόκληρη τη χώρα και ο Putin κατηγόρησε τους

διαδηλωτές για συμπαιγνία με τις ΗΠΑ. Εν τέλει οι ρωσικές αρχές κατάφεραν να καταστείλουν τη ριζοσπαστική αντιπολίτευση.⁷⁴

γ. Τα ΠΟ παραμένουν σημαντικός παράγοντας για την πρόληψη πυρηνικών στρατιωτικών συγκρούσεων, αλλά και στρατιωτικών συγκρούσεων με χρήση συμβατικών μέσων. *Η Ρωσία επιφυλάσσεται του δικαιώματος να χρησιμοποιεί ΠΟ ως απάντηση στη χρήση ΠΟ και άλλων ΟΜΚ εναντίον της και / ή των συμμάχων της, καθώς και σε περίπτωση επιθετικότητας κατά της Ρωσίας με χρήση συμβατικών όπλων, όταν απειλείται η ίδια η ύπαρξη του κράτους.*

δ. Επισημαίνονται ορισμένα από τα κύρια καθήκοντα της Ρωσικής Ομοσπονδίας για τον περιορισμό και την πρόληψη των ένοπλων συγκρούσεων, όπως τα ακόλουθα :

- Να επεκτείνει τον κύκλο των χωρών εταίρων και να αναπτύξει τη συνεργασία τους, διευρύνοντας την αλληλεπίδραση με τα κ-μ BRICS (Βραζιλία, Ρωσία, Ινδία, Κίνα και Νότια Αφρική).

- Ενίσχυση του συστήματος συλλογικής ασφάλειας στο πλαίσιο της ΚΑΚ, του CSTO, του OSCE και του SCO, συνεργασία με τη Δημοκρατία της Αμπχαζίας και τη Δημοκρατία της Νότιας Οσετίας για κοινή άμυνα και ασφάλεια. Η Αμπχαζία και η Νότια Οσετία αναφέρονται ως ανεξάρτητες οντότητες-κράτη. Προς την ΕΕ και το ΝΑΤΟ προτάσσεται «διάλογος επί ίσοις όροις» σχετικά με την ευρωπαϊκή ασφάλεια, καθώς και την ασφάλεια στην περιοχή Ασίας-Ειρηνικού, τον έλεγχο των όπλων, την καταπολέμηση της διάδοσης των ΟΜΚ και των όπλων στο διάστημα, καθώς και τα μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης.

ε. Τα κύρια καθήκοντα των ρωσικών Ενόπλων Δυνάμεων (ΡΕΔ): η προστασία της εδαφικής ακεραιότητας, η στρατηγική (πυρηνική και μη) αποτροπή, ετοιμότητα δράσεως, εξασφάλιση αεροδιαστημικής άμυνας, εκσυγχρονισμός και ανάπτυξη της υπάρχουσας στρατιωτικής υποδομή και δημιουργία νέας, καταπολέμηση της πειρατείας, διασφάλιση της ναυσιπλοΐας, εξασφάλιση των ρωσικών οικονομικών δραστηριοτήτων στις θάλασσες παγκοσμίως, καταπολέμηση της τρομοκρατίας εντός και εκτός επικράτειάς της και διασφάλιση των εθνικών συμφερόντων στην Αρκτική.

⁷⁴ Dmitri Trenin, «Το νέο στρατιωτικό δόγμα της Ρωσίας τα λέει όλα», [Capital.gr](https://www.capital.gr/think-tank/2190668/to-neo-stratiotiko-dogma-tis-rosias-ta-leei-ola), 30 December 2014, <https://www.capital.gr/think-tank/2190668/to-neo-stratiotiko-dogma-tis-rosias-ta-leei-ola> , (έγινε πρόσβαση στις 2 Σεπτεμβρίου 2019)

Το Στρατιωτικό Δόγμα της Ρωσίας δεν αναφέρει τη Δύση (ΕΕ και NATO) ως εχθρό ή αντίπαλο, αλλά υπονοείται η αντιπαλότητα και η προσπάθεια να αντιμετωπίσει τις δυνατότητές της, τουλάχιστον στρατιωτικά. Η αναβάθμιση των αμυντικών δυνατοτήτων και της ετοιμότητας των δυνάμεών της είναι οι σαφείς προτεραιότητες, καθώς και η ενίσχυση και ολοκλήρωση της συνεργασίας με συμμάχους και εταίρους της στην Ευρασία, αλλά και την Ευρώπη και το NATO.

3.2 Στρατιωτική Ισχύς και Εξοπλισμοί, Προβολή Στρατιωτικής Ισχύος και Στρατιωτικές Επεμβάσεις.

Στην παρούσα περίοδο δεν κρίνεται ως πιθανή μία άμεση ρωσική στρατιωτική απειλή. Εντούτοις η ρωσική στάση απέναντι στη Δύση αποτελεί πρόκληση για την ασφάλεια, καθώς ενισχύει τις στρατιωτικές της δυνατότητες και στα δυτικά της σύνορα με NATO και Ευρώπη αναπτύσσει στρατιωτικές δυνάμεις, ΠΟ [Iskander-M ή K, μικρού βεληνεκούς – 500 χλμ. πυραυλικό σύστημα που δύναται να εκτοξεύσει βαλλιστικούς (M) ή κρουζ - cruise (K) πυραύλους που φέρουν συμβατική ή πυρηνική κεφαλή⁷⁵] και δυνατότητες «αντι-πρόσβασης, άρνησης περιοχής» (anti-access, area-denial - A2/AD) στο Kaliningrad, περιορίζοντας τις συμμαχικές ικανότητες υπεράσπισης των ανατολικών συμμάχων. Αντίστοιχες δυνατότητες A2/AD έχει αναπτύξει και στο νότιο τμήμα των δυτικών της συνόρων, στην Κριμαία, μαζί με 40.000 στρατεύματα και έναν εκσυγχρονιζόμενο Στόλο της Μαύρης Θάλασσας θέτοντας υπό αμφισβήτηση τις επιχειρησιακές δυνατότητες και προσβάσεις του NATO στην περιοχή. Ταυτόχρονα, η επιθετική ρητορική της, η ύπαρξη υπέρτερων των συμμαχικών, ρωσικών στρατιωτικών δυνάμεων στα σύνορα με το NATO (Βαλτικές χώρες : NATOϊκές δυνάμεις 80.000, ρωσικές 300.000) και η πραγματοποίηση απροειδοποίητα μεγάλης κλίμακας ασκήσεων ετοιμότητας πλησίον των συνόρων με ΕΕ – NATO, συμβάλουν στη διατήρηση κλίματος ανησυχίας.⁷⁶

3.2.1 Πυρηνικό οπλοστάσιο.

Για τη Ρωσία το ΠΟ αποτελεί την εγγύηση της εθνικής της ακεραιότητας και ασπίδα απέναντι σε οποιοδήποτε ενδεχόμενο στρατιωτικής επέμβασης. Είναι μία από τις πρώτες πυρηνικές δυνάμεις (1949), διαθέτει το δεύτερο μεγαλύτερο απόθεμα ΠΟ και είναι η μοναδική χώρα που έχει τη δυνατότητα να καταστρέψει τις ΗΠΑ σε 30

⁷⁵ Αλέξανδρος Θεολόγου, «Βαλλιστικοί πύραυλοι Iskander-M στη βάση Χμέιμιμ –ένα «μήνυμα» της Μόσχας για το Ίντλιμπ», Πτήση & Διάστημα, 19 Απρ 19, <https://www.ptisidiastima.com/iskander-m-khmemim/>, (έγινε πρόσβαση στις 25 Οκτωβρίου 2019)

⁷⁶ Juknevičienė, «Russia: From Partner To Competitor», σ. 5

λεπτά.⁷⁷ Η Ρωσία ανέκαθεν στηριζόταν στο πυρηνικό της οπλοστάσιο και επεδίωκε να αναπτύξει περαιτέρω τις πυρηνικές της δυνατότητες (πυρηνικές κεφαλές και πυραύλους), λόγω των μεγάλων δυνατοτήτων των αντιπυραυλικών συστημάτων των ΗΠΑ - NATO, που εξουδετερώνουν την αποτρεπτική δυνατότητα του 2^{ου} πυρηνικού χτυπήματος (αντίποινα - retaliation), την οποία η ΕΣΣΔ σταθερά επεδίωκε να πετύχει και να διατηρήσει στο πλαίσιο της στρατηγικής ασφαλείας.⁷⁸ Να προσθέσουμε ότι, η Ρωσία συγκέντρωσε – επανάφερε στην επικράτειά της όλα τα ΠΟ που βρίσκονταν στη Λευκορωσία, Καζακστάν και Ουκρανία, παρότι η τελευταία ήταν διστακτική να τα παραδώσει στη Ρωσία και για να πεισθεί της δόθηκε οικονομική βοήθεια από τις ΗΠΑ και εγγυήσεις ασφαλείας από τις ΗΠΑ, τη Μ. Βρετανία και (τραγική ειρωνεία) τη Ρωσία, όσον αφορά στην εδαφική της ακεραιότητα.⁷⁹

Στη σύγχρονη εποχή συμμετέχει στις συνθήκες μείωσης των στρατηγικών όπλων, αλλά παράλληλα έχει θέσει ως στόχο την αναβάθμιση και εκσυγχρονισμό του ΠΟ της, το οποίο μετά τον ΨΠ και μέχρι πρότινος αποτελούσε για τη Δύση έναν «απόμακρο» κίνδυνο, αλλά πλέον αποτελεί μία αυξανόμενη ανησυχία. Η πυρηνική στρατηγική της Ρωσίας στηρίζεται στη δυνατότητα του 2^{ου} πυρηνικού πλήγματος (πυρηνική αποτροπή). Ταυτόχρονα, έχοντας επίγνωση της στρατιωτικής της αδυναμίας σε συμβατικά μέσα απέναντι σε ΗΠΑ και NATO, έχει ως εφεδρεία το ΠΟ για ενδεχόμενη χρήση σε μία περιορισμένη πυρηνική κλιμάκωση στο πλαίσιο μιας συμβατικής σύγκρουσης, ήτοι σε περίπτωση που θα πρέπει να παρεμποδίσει την προέλαση αντίπαλων στρατευμάτων στην επικράτειά της ή στην ανατολική Ευρώπη ή στα τελευταία στάδια μιας σύγκρουσης που βαίνει εις βάρος της, προκειμένου να

⁷⁷ Thomas Graham, «Let Russia Be Russia, The Case for a More Pragmatic Approach to Moscow», Foreign Affairs.com, November/December 2019, <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2019-10-15/let-russia-be-russia>, (έγινε πρόσβαση στις 27 Νοεμβρίου 2019)

⁷⁸ Nikolai Sokov, «Nuclear Weapons in Russian National Security Strategy», στο Stephen J. Blank Russian Nuclear Weapons: Past, Present & Future, (U.S. Army War College: Strategic Studies Institute, Nov 2011), p. 230-231 και Rumer, «Russia and the Security of Europe», p. 19-21

⁷⁹ «Letter dated 7 December 1994 from the Permanent Representatives of the Russian Federation, Ukraine, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary-General», Security Council General Assembly, A/49/765 S/1994/1399, 19 December 1994, https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_1994_1399.pdf και Gudrun Persson, «Conflicts And Contradictions: Military Relations In The Postsoviet Space» στο Arkady Moshes, András Rácz (eds.) «What has Remained of the USSR», Finnish Institute of International Affairs-FIIA, February 2019/58, https://www.fia.fi/wp-content/uploads/2019/02/fiia_report58_what_has_remained_of_the_ussr_web.pdf, p. 46-47, (έγινε πρόσβαση στις 27 Σεπτεμβρίου 2019)

αποφύγει την ήττα ή ακόμα και στο πλαίσιο ενός περιορισμένου πυρηνικού πολέμου που απειλεί την επιβίωση της χώρας.⁸⁰

Η Ρωσία στο πλαίσιο της πυρηνικής της στρατηγικής διαθέτει την «πυρηνική τριάδα» διηπειρωτικών βαλλιστικών πυραύλων (Intercontinental Ballistic Missiles - ICBM), πυρηνικών Υ/Β (SSBN) (12 σε αριθμό) και βομβαρδιστικών αεροσκαφών (Α/Φ) (66 σε αριθμό). Σύμφωνα με τη νέα συνθήκη START (Απρίλιος 2010) περιορισμού των στρατηγικών όπλων, η Ρωσία δύναται να κατέχει μέχρι 1.550 στρατηγικές πυρηνικές κεφαλές και 700 πλατφόρμες εκτόξευσης. Επί του παρόντος και σύμφωνα με τα τελευταία στοιχεία, Μάρτιος 2019 διαθέτει 1.461 κεφαλές και 760 πλατφόρμες (τον Σεπτέμβριο 2018 διέθετε 1.420 κεφαλές και 517 πλατφόρμες), αλλά ταυτόχρονα έχει σε εξέλιξη προγράμματα αντικατάστασης των παλαιών συστημάτων με σύγχρονα και στα τρία σκέλη της πυρηνικής τριάδας.⁸¹ Εντούτοις, πηγή μεγαλύτερης ανησυχίας αποτελεί το μεγάλο απόθεμα 2.000 τακτικών πυρηνικών όπλων (Tactical Nuclear Weapons - TNW), που δύνανται να βληθούν από υφιστάμενο μεγάλο αριθμό πυραύλων κρουζ - cruise (δυνατότητα εκτόξευσης από ξηρά, θάλασσα και αέρα), από τορπίλες, βόμβες βαρύτητας, βόμβες βυθού, πυραύλους αέρος-επιφανείας κ.α.⁸² Επιπρόσθετα, έχει υποδομές και δυνατότητα παραγωγής μεγάλου αριθμού ΠΟ ετησίως και ταυτόχρονα επενδύει σε ερευνητικά προγράμματα ανάπτυξης νέων δυνατοτήτων τακτικών ΠΟ, όπως υποβρύχια drones που θα φέρουν ΠΟ.⁸³ Η Ρωσία έχει πλεονέκτημα όσον αφορά στον τομέα των τακτικών ΠΟ διαθέτοντας μεγάλο εύρος ισχύος αυτών και μέσων εκτόξευσης, σε αντίθεση με τις περιορισμένες επιλογές από πλευράς ευελιξίας, αριθμού και θέσεως που η Δύση διαθέτει, ήτοι περί τις 200 βόμβες βαρύτητας αποθηκευμένες σε βάσεις σε ευρωπαϊκές χώρες. Τα στρατηγικά ΠΟ της Γαλλίας και της Βρετανίας ενέχουν τον κίνδυνο της κλιμάκωσης, ενώ η χρησιμοποίηση των αμερικανικών τακτικών χαμηλής ισχύος ΠΟ μέσω των Α/Φ B-52 ενδεχομένως μειονεκτούν όσον αφορά στην

⁸⁰ Matthew Kroenig, «A Strategy for Deterring Russian Nuclear De-Escalation Strikes», Atlantic Council of the United States, Scowcroft Center for Strategy & Security, April 2018, p. 5-6 και Rumer, «Russia and the Security of Europe», p. 19

⁸¹ «Russian Strategic Nuclear Forces Under New START», Arms Control Association, April 2019, <https://www.armscontrol.org/factsheets/Russian-Strategic-Nuclear-Forces-Under-New-START>, (έγινε πρόσβαση στις 15 Ιουλίου 2019 και στις 12 Δεκεμβρίου 2019)

⁸² Robert Ashley, Lieutenant General U.S. Army, Director, Defense Intelligence Agency, «Worldwide Threat Assessment», Federation of American Scientists – FAS, 6 March 2018, https://fas.org/irp/congress/2018_hr/ashley-030618.pdf, (έγινε πρόσβαση στις 18 Αυγούστου 2019)

⁸³ Kroenig, «A Strategy for Deterring Russian Nuclear De-Escalation Strikes», p. 7 και «Russia Military Power Building a Military to Support Great Power Aspirations», Defense Intelligence Agency-DIA,

αμεσότητα, την επιβιωσιμότητα (λαμβανομένου υπόψη τα σύγχρονα ρωσικά συστήματα αεράμυνας) και τη διαχείριση της σύγκρουσης και ελέγχου αυτής ως προς την κλιμάκωση.⁸⁴

Για την αναβάθμιση του στρατηγικού ΠΟ η Ρωσία προγραμματίζει να δαπανήσει περί τα 28 δισ. \$ μέχρι το 2020. Το πρώτο σκέλος του πυρηνικού οπλοστασίου των χερσαίων στρατηγικών διηπειρωτικών πυραύλων (ICBM), ελέγχεται από τις Στρατηγικές Πυραυλικές Δυνάμεις (Strategic Rocket Forces – SRF) και περιλαμβάνει τους σοβιετικούς ICBM SS 18, 19 και 25. Σε εξέλιξη βρίσκεται η ανάπτυξη και κατασκευή νέων σύγχρονων ICBM και αυτοκινούμενων ICBM προς αντικατάσταση μέχρι το 2020 των υπαρχόντων πεπαλαιωμένων καθόσον φθάνουν το όριο ζωής τους. Στο ρωσικό ΠΝ οι πυρηνικές δυνατότητες αναβαθμίζονται με την κατασκευή πυρηνικών Υ/Β (SSBN) κλάσης 995/995A Borei (ΝΑΤΟϊκή ονομασία Dolgorukiy) που θα φέρουν τους νέους βαλλιστικούς πυραύλους SS-N-32 Bulava (sea-launched ballistic missile - SLBM), ενώ εκσυγχρονίζεται και το τρίτο πυρηνικό σκέλος, ο στόλος των στρατηγικών Α/Φ, προκειμένου να δύνανται να χρησιμοποιηθούν επιχειρησιακά τα βομβαρδιστικά Tu-95 Bear και Tu-160 Blackjack και πέραν του 2030. Το νέο μοντέλο τύπου Blackjack εντάχθηκε στον αεροπορικό στόλο το 2005. Όλα τα υπάρχοντα Tu-160 τα οποία είναι σοβιετικής περιόδου, θα αναβαθμιστούν σε Tu-160M1 ή M2, θα κατασκευασθούν επιπλέον βομβαρδιστικά Tu-160M2, εκ των οποίων το πρώτο αναμένεται το 2021, ενώ από το 2023 θα τεθεί σε γραμμή παραγωγής και θα παραδίδονται 3 Α/Φ ανά έτος. Το πρόγραμμα αυτό αναμένεται να ολοκληρωθεί έως το 2030. Τον Αύγουστο του 2018 παρουσιάστηκε το βομβαρδιστικό Tu-22M3M στο Kazan Aircraft Production Organization που αποτελεί τον εκσυγχρονισμό του Tu-22M3, του καλύτερου ρωσικού στρατηγικού βομβαρδιστικού και προβλέπεται ο εκσυγχρονισμός έως το 2020 30 Α/Φ Tu-22M3 εκ των άνω των 100 Α/Φ αυτού του τύπου. Σύντομα αναμένεται και η κατασκευή νέας γενιάς βομβαρδιστικού το PAK-DA, με χαρακτηριστικά stealth και δυνατότητα να φέρει συμβατικά και ΠΟ. Το PAK-DA αναμένεται να πραγματοποιήσει πτήση το 2025-26 και να ξεκινήσει η παραγωγή του το 2028-29.⁸⁵

⁸⁴ Kroenig, «A Strategy for Deterring Russian Nuclear De-Escalation Strikes», p. 10.

⁸⁵ Franz-Stefan Gady, «Russia's Air Force to Take Delivery of First Serially Produced Tu-160M2 Bomber in 2021», *The Diplomat*, 31 January 2019, <https://thediplomat.com/2019/01/russias-air-force-to-take-delivery-of-first-serially-produced-tu-160m2-bomber-in-2021/>, «Russia Military Power Building a Military to Support Great Power Aspirations», *Defense Intelligence Agency-DIA*, p. 29-31, Ashley, «Worldwide Threat Assessment» και Vladimir Karnozov, «Upgraded 'Backfire' Rolled Out at Kazan», *Aviation International News- AIN*, 17 August 2018, <https://www.ainonline.com/aviation->

Στο πλαίσιο της κύριας αποστολής των ΠΟ, που είναι η αξιόπιστη και αποτελεσματική αποτροπή διά της δυνατότητας 2^{ου} χτυπήματος, οι πυρηνικές δυνάμεις και τα συστήματά τους είναι κατάλληλα σχεδιασμένα προκειμένου να δύνανται να επιχειρήσουν σε πυρηνικό περιβάλλον. Η αναβάθμιση του ΠΟ, περιλαμβάνει αντικατάσταση των παλαιών σοβιετικών συστημάτων με σύγχρονα, καθώς και βελτίωση της επιβιωσιμότητας και επάρκειάς τους, με σκοπό μία σχεδόν ισοδυναμία με τη Δύση. Ο αρχικός αμυντικός προγραμματισμός για εκσυγχρονισμό του 70% των στρατηγικών πυρηνικών δυνάμεων άλλαξε το 2014 με τον Αντιπρόεδρο της κυβέρνησης Rogozin να ανακοινώνει την απόφαση για πλήρη εκσυγχρονισμό τους έως το 2020, ενώ μέχρι το 2016, σύμφωνα με τον ΥΠΑΜ Shoigu, ήδη το μισό ΠΟ είχε εκσυγχρονισθεί. Να προσθέσουμε ότι σύμφωνα με καταγγελία των ΗΠΑ, η Ρωσία κατασκεύασε νέο πύραυλο cruise (GLCM) παραβιάζοντας τη συμφωνία για τους πυραύλους μέσου βεληνεκούς (INF), προκειμένου να αποκτήσουν πλεονέκτημα σε σχέση με τη Δύση, προβάλλοντας τη δικαιολογία ότι, ενώ η εν λόγω συμφωνία δεσμεύει τη Ρωσία, δεν ισχύει το ίδιο για γειτονικές της χώρες (Πακιστάν, Ινδία, Ιράν) οι οποίες αναπτύσσουν πυραύλους βεληνεκούς από 500 έως 5.500 χλμ.⁸⁶

Εκ των ανωτέρω προκύπτει ότι, η Ρωσία υλοποιεί ένα μεγάλο πρόγραμμα εκσυγχρονισμού και αντικατάστασης του πυρηνικού της οπλοστασίου και των φορέων αυτών, αναβαθμίζοντας τις πυρηνικές της δυνατότητες. Εντούτοις, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι, δεν υφίσταται αίσθηση απειλής από το ρωσικό ΠΟ, τόσο στην Ευρώπη όσο και σε ευρύτερο πλαίσιο και παγκοσμίως θα λέγαμε και παρά το μέγεθός του, καθόσον η Ρωσία μέχρι τούδε δεν έχει επιδείξει τέτοια στάση που θα δικαιολογούσε αυτές τις ανησυχίες, παραμένοντας ένας από τους πέντε παγκόσμιους «αστυνόμους», ως μέλος του ΣΑ του ΟΗΕ. Συναφώς, παρατίθεται και η φαινομενικά απλή παρατήρηση του Wendt, ενός εκ των εκπροσώπων του κονστρουκτιβισμού, σύμφωνα με την οποία «500 βρετανικές πυρηνικές κεφαλές είναι λιγότερο

[news/defense/2018-08-17/upgraded-backfire-rolled-out-kazan](https://www.bbc.com/news/defense/2018-08-17/upgraded-backfire-rolled-out-kazan) , (έγινε πρόσβαση στις 10 Σεπτεμβρίου 2019) και Charlie Gao, «Russia's PAK-DA Stealth Bomber: Here Is What We Can Tell You A tightly-held secret», [The National Interest.org](https://www.thenationalinterest.org/blog/buzz/russias-pak-da-stealth-bomber-here-what-we-can-tell-you-84641), 1 October 2019, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/russias-pak-da-stealth-bomber-here-what-we-can-tell-you-84641> , (έγινε πρόσβαση στις 23 Οκτωβρίου 2019)

⁸⁶ Stepan Kravchenko, «Putin Tells Defense Chiefs to Strengthen Russian Nuclear Forces», [Bloomberg](https://www.bloomberg.com/news/articles/2015-12-11/putin-tells-defense-chiefs-to-strengthen-russian-nuclear-forces), 11 December 2015, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2015-12-11/putin-tells-defense-chiefs-to-strengthen-russian-nuclear-forces> , (έγινε πρόσβαση στις 12 Αυγούστου 2019) και Ashley, «Worldwide Threat Assessment» και «Russia Military Power Building a Military to Support Great Power Aspirations», [Defense Intelligence Agency-DIA](https://www.defence-intelligence-agency.org/News/Press-Releases/2015/12/151211-Russia-Military-Power-Building-a-Military-to-Support-Great-Power-Aspirations) και Rumer, «Russia and the Security of Europe», p. 21

απειλητικές για τις ΗΠΑ απ' ότι 5 βορειοκορεατικές», καθόσον δεν υφίσταται παράσταση απειλής για τις ΗΠΑ από τη Βρετανία, ενώ υφίσταται από τη Β. Κορέα.⁸⁷

3.2.2 Συμβατικές Δυνάμεις – Δυνατότητες.

Ενώ το ΠΟ την εξασφαλίζει από μία εξωτερική στρατιωτική επέμβαση εναντίον της, δεν ισχύει το ίδιο όσον αφορά σε εξωτερικές επεμβάσεις ή κρίσεις έξω από τα σύνορά της, αλλά εγγύς αυτών. Ήτοι, τα ΠΟ δεν αποτελούν κατάλληλο «εργαλείο» αποτροπής της δυτικής επέκτασης προς τα ανατολικά, προς τη Ρωσία και εξασφάλισης της σφαίρας επιρροής της στην περίμετρό της, την οποία θεωρεί ως ζωτικό της χώρο και πρωτεύον πεδίο της εξωτερικής της πολιτικής και στην οποία δραστηριοποιείται η Δύση αμφισβητώντας την κυριαρχία της. Ταυτόχρονα και παρά τη στρατηγική της προσέγγιση και σχέση που αναπτύσσει με την Κίνα ως αντίβαρο στις ΗΠΑ, δεν αποκλείει στο μέλλον ενδεχόμενη απειλή από την Κίνα, της οποίας η ταχεία και συνεχής άνοδος προκαλεί παγκόσμιο προβληματισμό και επιπρόσθετα όσον αφορά στη Ρωσία, υφίσταται το ενδεχόμενο των κινεζικών βλέψεων στη ρωσική Άπω Ανατολή όπου οι τρεις γειτονικές κινεζικές επαρχίες της ΒΔ Κίνας έχουν πληθυσμό άνω των 100 εκατομμυρίων απέναντι σε ρωσικές αραιοκατοικημένες εκτάσεις, στις οποίες ήδη από τη δεκαετία του 90' υφίστανται εισροές Κινέζων εργατών και καλλιεργητών γης. Έτσι η Κίνα ενισχύει την επιρροή και το αποτύπωμα της στις εν λόγω ανατολικές περιοχές της Ρωσίας, όπου ήδη μπορεί κανείς να δει κινέζικα εστιατόρια στις περισσότερες πόλεις και κοινότητες και στις οποίες η Ρωσία δεν έχει το έμπυχο ανθρώπινο δυναμικό, ούτε τις απαραίτητες γραμμές ανεφοδιασμού προκειμένου να προβάλλει ισχύ. Έτσι οι αραιοκατοικημένες ρωσικές της Άπω Ανατολής είναι πιθανό να περάσουν στον πολιτισμικό έλεγχο της Κίνας και ενδεχομένως κάποια στιγμή στο μέλλον και στον πολιτικό.⁸⁸

Ο ρωσικός στρατός που διαδέχθηκε τον σοβιετικό, αντιμετώπιζε δραστική μείωση του Π/Υ, με ελλείψεις καυσίμων για εκπαίδευση και ασκήσεις, με τους μισθούς καθυστερούμενους, τα πλοία ακίνητα στους ναυστάθμους, τα Α/Φ να μην εκτελούν πτήσεις και οι Αξιωματικοί να ψάχνουν για δεύτερη δουλειά προκειμένου να συμπληρώσουν το εισόδημά τους. Ήταν σαφής και αναγνωρισμένη η ανάγκη για

⁸⁷ Ανδρέας Γκόφας & Νικόλαος Τζιφάκης, *Θεωρητικές Προβολές στη Διεθνή Πολιτική*, (Αθήνα: Πεδίο, 2017), σ. 135

⁸⁸ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, «Το Σύγχρονο Διεθνές Σύστημα», στο συλλογ. έργο *Η Ελλάδα στον κόσμο της, μεταξύ ρεαλισμού και ανεδαφικότητας στο διεθνές σύστημα*, (Αθήνα: Πατάκη, 2016), σ.63 και Andrei Zakharov & Anastasia Napalkova, «Why Chinese farmers have crossed border into Russia's Far East», *BBC.com*, 1 November 2019, <https://www.bbc.com/news/world-europe-50185006>, (έγινε πρόσβαση στις 13 Νοεμβρίου 2019) και Marshall, *Αιχμάλωτοι της Γεωγραφίας*, σ. 42-43

αναβάθμιση των ΡΕΔ. Επιπρόσθετα, στον πόλεμο των «5 ημερών» της Γεωργίας (2008) η Ρωσία παρότι νικήτρια, διαπίστωσε ελλείψεις εξοπλισμού και δυνατοτήτων σχεδόν σε όλους τους τομείς των σύγχρονων επιχειρήσεων, όπως στις επικοινωνίες, πληροφορικό τομέα, Διοίκηση και Έλεγχο, πληροφορίες, επιτήρηση και αναγνώριση (C4ISR). Περαιτέρω, διαπίστωσε ότι οι συμβατικές της δυνατότητες και τα υψηλής ακρίβειας συμβατικά όπλα της ήταν υποδεέστερα σε σχέση με της Δύσης⁸⁹ και ως εκ τούτου ήταν επιτακτική ανάγκη να αναβαθμίσει και να εκσυγχρονίσει τις συμβατικές στρατιωτικές της δυνατότητες. Συνέχισε την περαιτέρω μείωση του στρατεύματος, που είχε ξεκινήσει για οικονομικούς λόγους και το τεράστιο και δυσκίνητο στράτευμα των περίπου 3,5 εκατ. επί σοβιετικής εποχής, μειώθηκε το 1993 σε 2 εκατ. και έφθασε περί τις 900.000 το 2018,⁹⁰ ενώ το 2010 αποφασίσθηκε η ανάληψη μιας τεράστιας προσπάθειας, (πρόγραμμα «New Look») για τη μετάβαση του στρατεύματος, από το ψυχρο-πολεμικό μοντέλο, σε έναν σύγχρονο και επαγγελματικό στρατό. Οι μεραρχίες αναδιοργανώθηκαν σε ταξιαρχίες με σκοπό την πλήρη στελέχωση και ευελιξία και ο αριθμός των Αξιωματικών μειώθηκε από 350 χιλιάδες στις 150 (αν και αργότερα αυξήθηκε στις 220), τέθηκε ο στόχος να προσληφθούν και να ενταχθούν στο στράτευμα 425.000 επαγγελματίες οπλίτες, οι στρατιωτικές διοικήσεις αναδιοργανώθηκαν σε τέσσερις μεγάλες Διακλαδικές Στρατηγικές Διοικήσεις (το 2015 δημιουργήθηκε και 5^η του Βόρειου Στόλου για προβολή ισχύος στην Αρκτική) (χάρτης 5) δημιουργήθηκαν οι Στρατηγικές Πυραυλικές Δυνάμεις (Strategic Rocket Forces-SRF) (στρατηγική αποτρεπτική δύναμη) και τέλος αποφασίσθηκε εξοπλιστικό πρόγραμμα δεκαετίας (State Armament Program – SAP 2011-2020, το οποίο υπέστη καθυστερήσεις υλοποίησής του, λόγω των γεγονότων της Κριμαίας το 2014 και της πτώσης των τιμών του πετρελαίου.

⁸⁹ Rumer, «Russia and the Security of Europe», p. 11

⁹⁰ Persson, «Conflicts and Contradictions: Military Relations In The Postsoviet Space», p. 46

Χάρτης 5, Οι χώροι ευθύνης των 5 Διακλαδικών Στρατηγικών Διοικήσεων

Σημείωση: Russian Joint Strategic Commands, αναδημοσίευση από το «Russia Military Power Building a Military to Support Great Power Aspirations», Defense Intelligence Agency-DIA, p. 14, <https://www.dia.mil/portals/27/documents/news/military%20power%20publications/russia%20military%20power%20report%202017.pdf>

Παρότι είναι δύσκολο για τη Ρωσία να φθάσει το σύνολο των στρατιωτικών δαπανών των χωρών της ΕΕ ή των ΗΠΑ, εντούτοις τις αυξάνει (μεταξύ 2008-2013 τις αύξησε 60%), σε αντίθεση με την ΕΕ που λόγω της κρίσης του 2008 τις μείωσε. Έτσι ενώ το 2006 ο αμυντικός Π/Υ ήταν 27 δισ. \$ (2,4% του ΑΕΠ), ενώ το 2016 ανήλθε στα 61 δισ. \$ (4,5% του ΑΕΠ), αν και το 2017 ο αμυντικός Π/Υ λόγω της οικονομικής επιβράδυνσης, ήταν μειωμένος κατά 30% σε σχέση με του 2016. Από την άλλη, παρότι η ΕΕ την ίδια περίοδο (2008-2013) μείωσε τις αμυντικές δαπάνες κατά 12%, ο συνολικός αμυντικός Π/Υ της έφθασε τα 270 δισ. \$, ενώ οι ΗΠΑ διέθεσαν 654 δισ. \$. Για το διάστημα 2016-2020 η Ρωσία προγραμματίζει οι αμυντικές δαπάνες να φθάσουν τα 318 δισ. € με το 80% του αμυντικού Π/Υ να προγραμματίζεται για εξοπλισμούς υψηλής τεχνολογίας. Ο στόχος της σύμφωνα με το SAP 2020 ήταν μέχρι το 2020 να έχει αντικαταστήσει το 70% του στρατιωτικού της εξοπλισμού με σύγχρονο και στους τρεις κλάδους των ΕΔ με νέους πυραύλους, Υ/Β και Α/Φ⁹¹ (πίνακας 1).

⁹¹ Ojars Eriks Kalnins, (Latvia) General Rapporteur, «Russia And Euro-Atlantic Security», NATO Parliamentary Assembly - Political Committee, 173 PC 15 E rev. 1, 10 October 2015, p. 3 και «Russia

Πίνακας 1, Προβλεπόμενα από το SAP 2020 ποσοστά (%) προμήθειας σύγχρονου στρατιωτικού εξοπλισμού ανά κατηγορία όπλων. (2013–17: πραγματικά, 2020: στόχος)

Τύποι Οπλικών Συστημάτων	2013	2015	2017	2020
Υ/Β	47	51	59	71
Πλοία Επιφανείας	41	44	54	71
Α/Φ	23	37	55	71
Ε/Π	39	63	76	85
Επίγεια πυραυλικά συστήματα	27	64	100	100
Π/Β	51	53	59	79
Τεθωρακισμένα οχήματα	20	37	56	82
Οχήματα πολλαπλού ρόλου	40	48	56	72

Σημείωση: Table 1: Reported share of modern military equipment in total inventories for selected categories of weapons system, per cent (2013–17 = actual; 2020 = target), αναδημοσίευση από το Richard Connolly & Mathieu Boulègue, «Russia's New State Armament Programme Implications for the Russian Armed Forces and Military Capabilities to 2027», [ChathamHouse.org](https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-05-10-russia-state-armament-programme-connolly-boulegue-final.pdf), May 2018, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-05-10-russia-state-armament-programme-connolly-boulegue-final.pdf> , p.7

Μέχρι τα τέλη του 2017 σύμφωνα με στοιχεία του ρωσικού ΥΠΑΜ ο εξοπλισμός με σύγχρονα συστήματα για τις Αεροδιαστημικές Δυνάμεις (VKS) ανήλθε στο 73%, 79% για τις Στρατηγικές Πυρηνικές Δυνάμεις, 45% για τις χερσαίες δυνάμεις και 53% για το Ναυτικό, ήτοι συνολικά 60%, αλλά με διαφορετικούς ρυθμούς δεικνύοντας αφενός την έμφαση που η στρατιωτική ηγεσία έδωσε, ήτοι στα ΠΟ και στις αεροπορικές δυνάμεις και αφετέρου τις υψηλότερες δυνατότητες κάποιων τομέων της αμυντικής βιομηχανίας και τις δυσκολίες ή τα κενά σε άλλους.⁹²

Η Ρωσία δίνει έμφαση στις στρατηγικές αεροπορικές επιχειρήσεις, θεωρώντας ότι, στρατηγικοί στόχοι δύνανται να επιτευχθούν με μαζικά αεροπορικά χτυπήματα. Αυτό φάνηκε να επιβεβαιώνεται και από τις επιχειρήσεις DESERT STORM και IRAQI FREEDOM, στις οποίες έπαιξαν καίριο ρόλο οι αμερικανικές συμβατικές δυνατότητες και ως εκ τούτου από τη ρωσική ηγεσία κρίθηκε απαραίτητη η απόκτηση αντίστοιχων δυνατοτήτων, αεροπορικών, διαστημικών και όπλων

Military Power Building a Military to Support Great Power Aspirations», [Defense Intelligence Agency-DIA](#), p. 10-13, 19-20, 27 και Juknevičienė, «Russia: From Partner To Competitor»

⁹² Richard Connolly & Mathieu Boulègue, «Russia's New State Armament Programme Implications for the Russian Armed Forces and Military Capabilities to 2027», [ChathamHouse.org](https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-05-10-russia-state-armament-programme-connolly-boulegue-final.pdf), May 2018, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-05-10-russia-state-armament-programme-connolly-boulegue-final.pdf> , p.8 (έγινε πρόσβαση στις 15 Οκτωβρίου 2019)

ακρίβειας.⁹³ Στο πλαίσιο αυτό η Ρωσία αναπτύσσει αφενός πυραυλικό σύστημα κατά δορυφόρων χαμηλής τροχιάς [antisatellite (ASAT) missile system], το οποίο εκτιμάται ότι θα ολοκληρωθεί στα επόμενα χρόνια,⁹⁴ αφετέρου όπλα υψηλής ακρίβειας (high precision). Το ρωσικό δόγμα για «πλήγματα ακρίβειας» εντάσσεται στη στρατηγική της Μάχης σε Βάθος (deep battle), αποπροσανατολίζοντας και εξουδετερώνοντας τον εχθρό στην πρώτη γραμμή, αλλά και στα μετόπισθεν. Έτσι στην περίοδο 2010-2015 δόθηκε έμφαση σε διαστημικές - αεροπορικές πλατφόρμες και κατευθυνόμενα βλήματα υψηλής ακρίβειας, όπως Iskander, Kalibr και KH-101, τα οποία αναπτύχθηκαν και δοκιμάστηκαν σε μεγάλες ασκήσεις (KAVKAZ, VOSTOK), αλλά και σε πραγματικές συνθήκες, όπως στη Συρία όπου σύμφωνα με δηλώσεις του Putin, εκεί αναπτύχθηκαν 250 τύποι όπλων και εξοπλισμών, καθώς και περισσότεροι από 1200 στελέχη από 57 εταιρείες και οργανισμούς έρευνας-ανάπτυξης (R&D) οι οποίοι πραγματοποιούσαν ελέγχους και κατέγραφαν τις αποδόσεις των συστημάτων, αποκομίζοντας τεράστια εμπειρία σε πραγματικές συνθήκες μάχης.⁹⁵ Επίσης, ο Putin σε ομιλία του το 2018 αναφέρθηκε σε νέου τύπου όπλα και συγκεκριμένα σε πυρηνοκίνητους πυραύλους cruise, που εφόσον καταστεί εφικτή η κατασκευή τους, θα έχουν ουσιαστικά απεριόριστο βεληνεκές και δυνατότητα να πλήξουν οιονδήποτε στόχο από οιαδήποτε κατεύθυνση. Το Russia Today σε ρεπορτάζ για τα νέα ρωσικά όπλα, παρουσίασε βίντεο με το νέο οπλικό σύστημα 9M730 Burevestnik (NATOϊκή ονομασία Skyfall) το οποίο όμως είναι υπό διερεύνηση όσον αφορά τη λειτουργία του και την αποτελεσματικότητά του, καθώς και το στάδιο προόδου του προγράμματος.⁹⁶ Έμφαση δόθηκε και στις δυνατότητες «αντι-πρόσβασης/άρνησης περιοχής» (anti-access/area-denial, A2/AD) και πλέον διαθέτει εκτεταμένες δυνατότητες A2/AD στο Kaliningrad και σε άλλες στρατηγικής σημασίας περιοχές, στις οποίες περιλαμβάνονται και μεγάλου βεληνεκούς πύραυλοι εναντίον πλοίων και Α/Φ, προκειμένου να παρεμποδίσουν ή να καθυστερήσουν την

⁹³ «Russia Military Power Building a Military to Support Great Power Aspirations», Defense Intelligence Agency-DIA, p. 33 και Julian Cooper, «The Russian State Armament Programme, 2018 – 2027», NATO, Russian Studies, NATO Defense College, 01/18–May 2018, p.3

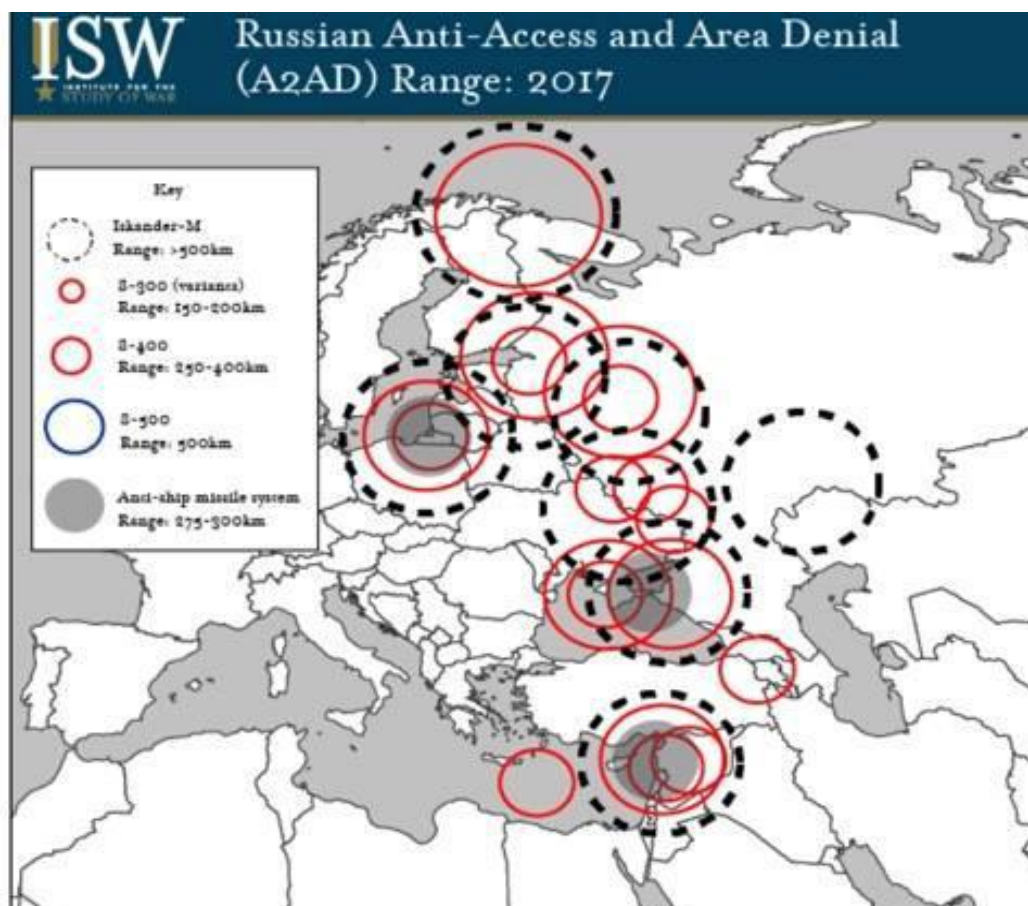
⁹⁴ Daniel Shapiro & Natasha Yefimova-Trilling, «Worldwide Threat Assessment on Russia: 2019 vs 2018», Russia Matters, 1 February 2019, https://www.russiamatters.org/blog/worldwide-threat-assessment-russia-2019-vs-2018?fbclid=IwAR0sjSILwvGVaD3bzie49NLlg73bmhLTYMWsa4aS56Pxy7KPUfh8QbLHk_8, (έγινε πρόσβαση στις 3 Αυγούστου 2019)

⁹⁵ «Russia Military Power Building a Military to Support Great Power Aspirations», Defense Intelligence Agency-DIA, p. 34-35

⁹⁶ Fabian Schmidt, «Russia's nuclear-powered cruise missile, fact or fiction?», Deutsche Welle, 14 August 2019, <https://www.dw.com/en/russias-nuclear-powered-cruise-missile-fact-or-fiction/a-50024689>, (έγινε πρόσβαση στις 17 Σεπτεμβρίου 2019)

είσοδο ή διέλευση στρατευμάτων και να μειώσουν την επιχειρησιακή λειτουργία τους στην περιοχή (χάρτης 6).

Χάρτης 6, Περιοχές ανάπτυξης ρωσικών δυνατοτήτων A2/AD

Σημείωση: anti-access/area-denial, A2/AD, αναδημοσίευση από το Rasa Jukneviene, «Russia: From Partner To Competitor», NATO Parliamentary Assembly Political Committee, 7 October 2017, <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=sites/default/files/2017-11/2017%20-%20170%20PC%2017%20E%20rev.%201%20fin%20-%20RUSSIA%20-%20JUKNEVICIENCE%20REPORT.pdf> , p. 3.

Η μεγάλη ανισορροπία στρατιωτικών συμβατικών δυνάμεων μεταξύ Ρωσίας και των δυτικών της γειτονικών χωρών και η εγγύτητα της δίνει τακτικό πλεονέκτημα έναντι του NATO. Οι χρόνοι προειδοποίησης για μία συμβατική επιθετική ενέργεια εναντίον χώρας της Βαλτικής είναι μόλις 48-72 ώρες, ενώ μία αεραποβατική ενέργεια εναντίον της Ρίγας θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς χρόνο προειδοποίησης. Το 2013 η Ρωσία διεξήγαγε «ταχεία» άσκηση και ανέπτυξε στα δυτικά της σύνορα 160.000 προσωπικό σε λιγότερο από 72 ώρες.⁹⁷ Αυτές οι ασκήσεις - «επιδείξεις

⁹⁷ Stephanie Pezard, Andrew Radin, Thomas S.Szayna, Stephen F. Larrabee, «European Relations with Russia», RAND Corporation, p. 9-10, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1500/RR1579/RAND_RR1579.pdf, (έγινε πρόσβαση στις 10 Σεπτεμβρίου 2019)

ισχύος» σε συνδυασμό με την επιθετική της πολιτική, δημιουργούν αίσθημα ανασφάλειας ακόμη και σε χώρες ουδέτερες για πολλές δεκαετίες, όπως η Σουηδία και η Φιλανδία, οι οποίες πλέον συζητάνε το ενδεχόμενο εισόδου τους στο NATO.⁹⁸ Ειδικά πάντως για τις Βαλτικές χώρες πρέπει να επισημανθεί ότι, υφίσταται πρόσφορο πεδίο δράσης για τη Ρωσία αν το αποφασίσει αφενός λόγω εγγύτητας, καθόσον η Εσθονία και η Λετονία μοιράζονται κοινά σύνορα με τη Ρωσία και με τη Λιθουανία έχουν συναφθεί συμφωνίες που επιτρέπουν τη δίοδο πολιτών και στρατιωτικών μέσων της Ρωσίας στο πλαίσιο της απρόσκοπτης πρόσβασής της στον ρωσικό θύλακα του Kaliningrad και αφετέρου και ίσως πιο σημαντικό είναι το γεγονός ότι υφίστανται μεγάλοι ρωσικοί και ρωσόφωνοι πληθυσμοί που κατοικούν στις χώρες αυτές από τη σοβιετική περίοδο και πλέον αποτελούν σε μεγάλο βαθμό μία συνεκτική εθνοτική και πολιτική πληθυσμιακή ομάδα που πρόσκειται στη Ρωσία και επηρεάζεται από αυτή. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα τελευταία στοιχεία (2011), στην Εσθονία το 30% του πληθυσμού δήλωνε ως μητρική γλώσσα τα ρωσικά και το 25% δήλωνε ότι εθνικά είναι Ρώσοι, οι οποίοι ισχυρίζονται ότι υπο-αντιπροσωπεύονται στην κυβέρνηση και ότι χιλιάδες από αυτούς δεν διαθέτουν καμία ιθαγένεια (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι θέλουν να επιστρέψουν στη Ρωσία ή να γίνουν μέρος αυτής). Στη Λετονία περίπου το 27% του πληθυσμού δήλωνε ρωσική εθνότητα και οι ρωσόφωνοι είναι περίπου 35%, ενώ στη Λιθουανία ο ρωσικός και ο ρωσόφωνος πληθυσμός είναι πολύ μικρότερος και ως Ρώσοι δηλώνεται το 5,8% του πληθυσμού, το οποίο είναι πολύ μικρότερο από τα ποσοστά των δύο άλλων Βαλτικών χωρών, αλλά δεν είναι αμελητέο και φυσικά όλοι αυτοί οι «εθνικά Ρώσοι» αποτελούν ένα μοχλό πίεσης και δυνατότητα της Ρωσίας να επηρεάζει και να ασκεί επιρροή στις χώρες αυτές, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τα γεγονότα της Εσθονίας το 2008. Δεν θα πρέπει επίσης να ξεχνάμε ότι, δύναται να κλείσει αν το επιλέξει τη στρόφιγγα παροχής ενέργειας και να καθορίζει το ύψος του λογαριασμού για τη θέρμανση που ο πολίτης κάθε μήνα πληρώνει και καθόσον «όσο καλύτερες οι σχέσεις σου με τη Ρωσία, τόσο λιγότερο πληρώνεις», η Φιλανδία έχει συνάψει καλύτερη συμφωνία σε σχέση με τις Βαλτικές χώρες.⁹⁹

⁹⁸ Johan Eellend, «Friends, but no Allies: Finland, Sweden and NATO in the Baltic Sea», *Foreign Policy Research Institute*, 13 June 2016, στο <https://www.fpri.org/article/2016/06/friends-not-allies-finland-sweden-nato-baltic-sea/>, (έγινε πρόσβαση στις 29 Αυγούστου 2019)

⁹⁹ Raphael S. Cohen & Andrew Radin, «Russia's Hostile Measures in Europe», *RAND Corporation*, Santa Monica, Calif, 2019, p. 26-27 και Marshall, *Αιγμάλωτοι της Γεωγραφίας*, σ. 55, 59

Η Ρωσία επιδιώκει να «φθάσει» τους ανταγωνιστές της οικονομικά, τεχνολογικά και στρατιωτικά και σε μεγάλο βαθμό έχει πετύχει τη στρατιωτική συμβατική ισοδυναμία σε περιοχές της ανατολικής Ευρώπης.¹⁰⁰ Ενδεικτικό της αναβάθμισης είναι ότι οι ρωσικές Ειδικές Δυνάμεις που κατέλαβαν την Κριμαία και συμμετείχαν στα γεγονότα στην ανατολική Ουκρανία, ήταν καλύτερα εξοπλισμένες και οργανωμένες από ό,τι στον πόλεμο της Γεωργίας το 2008, ενώ «ταχείες» ασκήσεις των τελευταίων 24 μηνών έχουν αποδείξει ότι έχει την ικανότητα εντός 24 ωρών να συγκεντρώσει μεγάλο αριθμό στρατευμάτων στα δυτικά της σύνορα.¹⁰¹

Για να επανέλθουμε στους προϋπολογισμούς για τον στρατιωτικό εκσυγχρονισμό και αναβάθμιση των ΠΕΔ, να αναφέρουμε ότι, πριν ολοκληρωθεί το SAP 2020, τον Δεκέμβριο του 2017 ενεκρίθη από τον Putin (επικυρώθηκε τον Φεβρουάριο του 2018) το νέο δεκαετές SAP 2018-2027 ή Gosudarstvennaia Programma Vooruzheniia εφεξής GPV 2027, το οποίο θα έχει ως βάση το SAP 2020 και θα διατεθούν 306 δισ. \$ (19 τρισ. ρούβλια) για προμήθεια στρατιωτικών εξοπλισμών, εκσυγχρονισμό και R&D, δίνοντας έμφαση στην ταχεία μετακίνηση, μεταφορά και ανάπτυξη των δυνάμεων, στη Διοικητική Μέριμνα (ΔΜ) και στα συστήματα διοίκησης και ελέγχου (C2).¹⁰²

Όσον αφορά στις συμβατικές δυνάμεις, οι Στρατηγικές Πυραυλικές Δυνάμεις (Strategic Rocket Forces – SRF, Raketniye Voyska Strategicheskovo Naznacheniya - RVSN) είναι από τις ισχυρότερες παγκοσμίως, με 60.000 προσωπικό και με ανεπτυγμένους 299 επιχειρησιακούς πυραύλους (το 2016). Ο εκσυγχρονισμός των ΠΟ είναι υψηλής προτεραιότητας για τη Ρωσία σε συνδυασμό με τον πλήρη εξοπλισμό έως το 2022 με σύγχρονα πυραυλικά συστήματα και έχοντας ήδη αναλάβει προγράμματα νέων πυραύλων, όπως ο πολλαπλών κεφαλών ICBM Sarmat (SS-X-30) (προς αντικατάσταση του Voevoda SS-18 Mod 5-6), ο Rubezh (RS-26), νέου τύπου υπερηχητικού (άνω των 5 Mach) οχήματος (hyper-sonic glide vehicle –

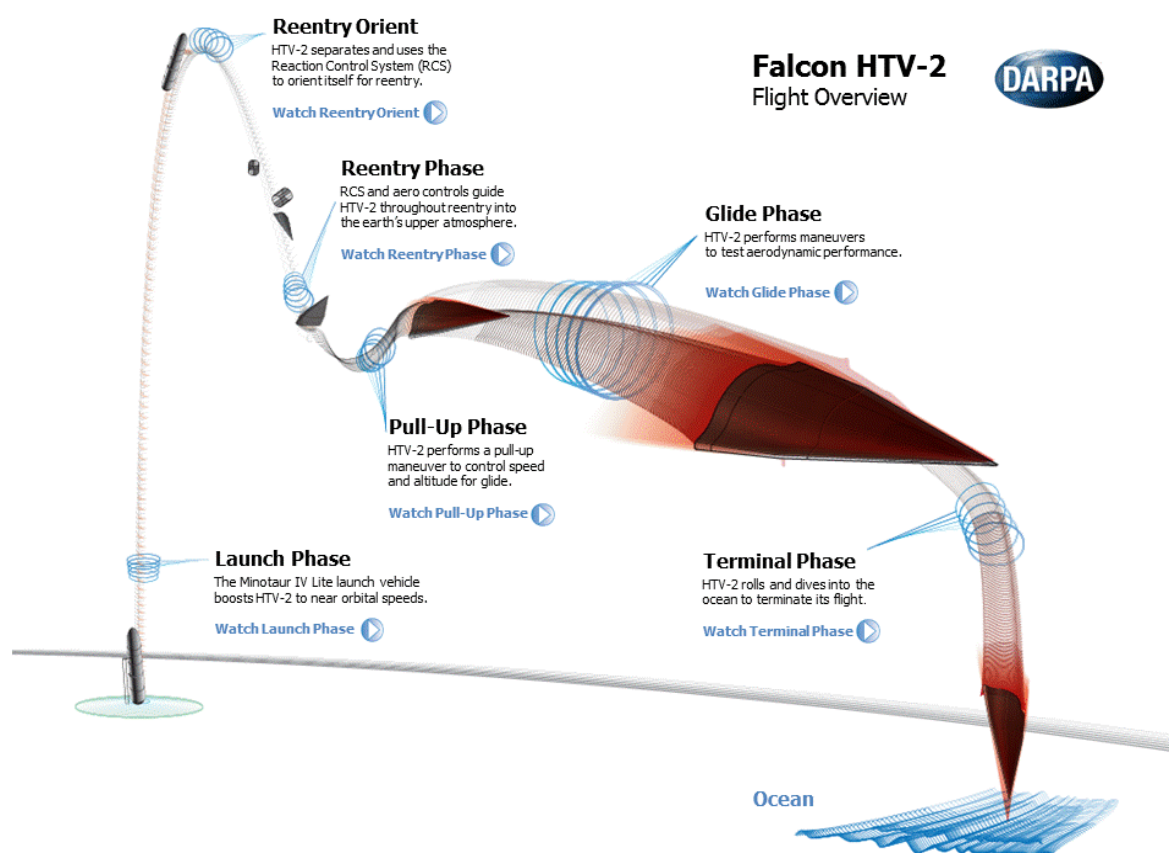
¹⁰⁰ Frank A. Rose, «As Russia and China improve their conventional military capabilities, should the US rethink its assumptions on extended nuclear deterrence?», [Brookings.edu](https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2018/10/23/as-russia-and-china-improve-their-conventional-military-capabilities-should-the-us-rethink-its-assumptions-on-extended-nuclear-deterrence/), 23 Oct 2018, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2018/10/23/as-russia-and-china-improve-their-conventional-military-capabilities-should-the-us-rethink-its-assumptions-on-extended-nuclear-deterrence/>, (έγινε πρόσβαση στις 12 Αυγούστου 2019)

¹⁰¹ Kalnins, «Russia And Euro-Atlantic Security», p. 3 και Keir Giles, «Russia's 'New' Tools for Confronting the West», [Chatham House](https://www.chathamhouse.org/), March 2016, p. 13-14.

¹⁰² Connolly & Boulègue, «Russia's New State Armament Programme Implications for the Russian Armed Forces and Military Capabilities to 2027», [ChathamHouse.org](https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-05-10-russia-state-armament-programme-connolly-boulegue-final.pdf), May 2018, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-05-10-russia-state-armament-programme-connolly-boulegue-final.pdf>, p.2 (έγινε πρόσβαση στις 15 Οκτωβρίου 2019)

HGV) (εικόνα 2) Avangard, ενώ συνεχίζεται η ανάπτυξη του νέου ICBM Barguzin. Επίσης, το SAP 2020 πέτυχε σημαντική πρόοδο στον εκσυγχρονισμό των ICBM μειώνοντας τα σοβιετικά συστήματα, με κύρια καινοτομία τον πύραυλο Yars (RS-24) (SS-27 Mod 2) σε σιλό ή μεταφερόμενο. Στο GPV 2027 θα συνεχισθεί η ανάπτυξη των προαναφερθέντων πυραυλικών συστημάτων με έμφαση στον Sarmat ο οποίος θα φέρει μέχρι 10 κεφαλές και πιθανόν να φέρει και το HGV Avangard.¹⁰³

Εικόνα 2, Νέου τύπου υπερηχητικό όχημα (hyper-sonic glide vehicle – HGV)

Σημείωση: hyper-sonic glide vehicle – HGV, αναδημοσίευση από το Defence One, <https://www.defenseone.com/technology/2016/04/problem-pentagon-hypersonic-missile/127493/>

Στο επιχειρησιακό πεδίο του διαστήματος στο πλαίσιο του SAP-2020 αναλήφθηκε ένα μεγάλο έργο εγκατάστασης εκ νέου ενός εθνικού συστήματος έγκαιρης πυραυλικής προειδοποίησης και αναμένεται να ολοκληρωθεί έως το 2020.

¹⁰³ «Russia Military Power Building a Military to Support Great Power Aspirations», Defense Intelligence Agency-DIA, p. 47-49 και Cooper, «The Russian State Armament Programme, 2018 – 2027», p. 4-5

Παράλληλα, πενήντα πέντε στρατιωτικοί δορυφόροι ετέθησαν σε τροχιά από το 2012 έως το 2017 στο πλαίσιο ανανέωσης των διαστημικών μέσων, πρόγραμμα που παραμένει υψηλής προτεραιότητας για το GPV 2027 και ως εκ τούτου σχεδιάζει να θέσει σε τροχιά επιπλέον νέους δορυφόρους.¹⁰⁴

Ο στρατός ξηράς (ΣΞ) αποτελείται από 350.000 στρατιωτικό προσωπικό κατανεμημένο στις κύριες μάχιμες ειδικότητες, του μηχανοκίνητου πεζικού, των τεθωρακισμένων, του πυροβολικού (πύραυλοι και πυροβόλα) και της αεράμυνας. Οι Αερομεταφερόμενες Δυνάμεις (Vozdushno-Desantniye Voyska -) είναι ανεξάρτητες από τον ΣΞ, περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων και ένα σύνταγμα Ειδικών Δυνάμεων – Spetsnaz (Αναγνώρισης) και ο ρόλος τους είναι η ταχεία αντίδραση ή αρχική επίθεση για την ακόλουθη προέλαση του στρατού.¹⁰⁵ Νέας γενιάς άρματα προβλέπονταν στο SAP 2020, με στόχο παράδοσης 2.300 νέων αρμάτων μάχης Armata και παρόμοιος αριθμός αρμάτων TOMA Kurganets-25 και TOMΠ Bumerang, αλλά δεν υλοποιήθηκε. Πλέον για τα Armata προβλέπεται να παραδοθούν 100 άρματα προς δοκιμή μέχρι το 2020, η παραγωγή των Kurganets-25 προγραμματίζεται να ξεκινήσει το 2021, ενώ για το Bumerang δεν έχει γνωστοποιηθεί ακόμη η παραγωγή του. Επίσης, στο πλαίσιο του GPV 2027 θα συνεχισθεί ο εκσυγχρονισμός των υφιστάμενων αρμάτων που προέβλεπε το SAP 2020 και έχει ήδη ξεκινήσει η ανάπτυξη του νέου πολλαπλού εκτοξευτή ρουκετών Proryv, που αποτελεί την επόμενη γενιά των συστημάτων Tornado-G και Tornado-S, τα οποία αποκτήθηκαν στο πλαίσιο του SAP 2020. Το πιο επιτυχημένο πρόγραμμα του SAP 2020 ήταν η ανάπτυξη του πυραυλικού συστήματος βαλλιστικών πυραύλων Iskander-M με τη δημιουργία 10 συστοιχιών να ολοκληρώνεται το 2017, αντί του 2020 και ακολούθησε και η δημιουργία μιας ακόμη στο Kaliningrad.¹⁰⁶ Όσον αφορά στα UAVs, η Ρωσία έχοντας αρχικά μείνει πίσω στον τομέα αυτόν, έδωσε έμφαση στο πλαίσιο του SAP 2020 και απέκτησε άνω των 2.100 μονάδων Orlan-10 (χρησιμοποιείται και από μονάδες του ναυτικού) και τριάντα μονάδες του σύγχρονου Forpost (κατόπιν αδείας της ισραηλινής εταιρείας για παραγωγή του Israeli IAI Searcher II drone και στο πλαίσιο των έργων συλλογής πληροφοριών, επιτήρησης και αναγνώρισης – ISR, δύναται να επιτελεί κατάδειξη στόχων επ' ωφελεία ΠΒ και ναυτικών μονάδων, καθώς και να κατευθύνει πυραύλους cruise και πυραύλους εναντίον ναυτικών στόχων.

¹⁰⁴ Cooper, «The Russian State Armament Programme, 2018 – 2027», p. 5

¹⁰⁵ «Russia Military Power Building a Military to Support Great Power Aspirations», Defense Intelligence Agency-DIA, p. 50, 55

¹⁰⁶ Cooper, «The Russian State Armament Programme, 2018 – 2027», p. 11

Εντούτοις, δεν διαθέτει ακόμη επιθετικά UAVs και το GPV 2027 προκειμένου να καλύψει το κενό αυτό δίνει έμφαση στον τομέα των UAVs και σε προγράμματα ανάπτυξης νέων. Έτσι πέραν του μεσαίου επιθετικού Forpost, η Ρωσία αναπτύσσει το MALE (medium-altitude, long-endurance) Orion 1,2 τόνων που δύναται να φέρει μικρούς πυραύλους υψηλής ακρίβειας, το Altair 5 τόνων, το 6^{ης} γενιάς βαρέως τύπου επιθετικό UAV Okhotnik της εταιρείας Sukhoi, 20 τόνων με αεριωθούμενο (jet) κινητήρα και ένα νέου τύπου επιθετικό UAV, που θα έχει μεγάλη ακτίνα δράσης, υπερηχητικό και με δυνατότητα πτήσης σε χαμηλό ύψος. Επίσης, η Ρωσία τα τελευταία χρόνια έδωσε ιδιαίτερη έμφαση και άρχισε να αναπτύσσει μη επανδρωμένα οχήματα εδάφους (UGV - Unmanned Ground Vehicle) για ποικίλες χρήσεις από τον στρατό, έχοντας το 2019 το πρώτο αίτημα εξαγωγής τέτοιων οχημάτων και η ανάπτυξή τους θα συνεχισθεί και στο πλαίσιο του GPV 2027.¹⁰⁷

Το ρωσικό ΠΝ τα τελευταία 10 χρόνια υλοποιεί ένα μεγάλο πρόγραμμα ναυπήγησης νέων σκαφών επιφανείας και Υ/Β. Η κύρια αποστολή του είναι η στρατηγική αποτροπή και η άμυνα της χώρας και δευτερεύοντος ανάπτυξη μονάδων στο εξωτερικό προς υποστήριξη της εθνικής εξωτερικής πολιτικής. Στελεχώνεται από 130.000 προσωπικό και είναι κατανομημένο σε τέσσερις Διοικήσεις (Βόρειος Στόλος, Βαλτικής, Μαύρης Θάλασσας και Ειρηνικού), καθώς και στολίσκο στην Κασπία Θάλασσα.¹⁰⁸ Το GPV 2027 για το ναυτικό έχει ως προτεραιότητα τη συνέχιση της ανανέωσης του στόλου των στρατηγικών πυρηνικών Υ/Β και ως εκ τούτου, ολοκλήρωσης ναυπήγησης των οκτώ Υ/Β 995/995A Borei τα οποία φέρουν το καθένα δεκαέξι νέους βαλλιστικούς πυραύλους SS-N-32 Bulava. Τρία Υ/Β κλάσης 995 Borei έχουν ήδη ενταχθεί στην υπηρεσία, εντός του 2019 αναμένεται το τέταρτο (πρώτο αναβαθμισμένο Borei σε 995/A) και μέχρι το 2027 τα υπόλοιπα τέσσερα 995/A, ολοκληρώνοντας το πρόγραμμα των Υ/Β του SAP 2020. Επίσης, τον Δεκέμβριο του 2018 αναφέρθηκε ότι, στο πλαίσιο του GPV 2027 σχεδιάζεται η

¹⁰⁷ Νικόδημος Παυλίδης, «UAV Orlan-10 θα εξοπλίσουν ρωσικές κορβέτες κλάσης Karakurt», Πτήση & Διάστημα, 17 Αυγούστου 2018, <https://www.ptisidiastima.com/uav-orlan-10-for-karakurt-corvettes/>, (έγινε πρόσβαση στις 2 Οκτωβρίου 2019) και «Forpost ISR», Military Factory, 21 June 2019, https://www.militaryfactory.com/aircraft/detail.asp?aircraft_id=1486, (έγινε πρόσβαση στις 12 Οκτωβρίου 2019) και Cooper, «The Russian State Armament Programme, 2018 – 2027», p. 12 και «Reconnaissance and attack drones to arrive for Russian Army from 2019», TASS, 18 Dec 2018, <https://tass.com/defense/1036662>, (έγινε πρόσβαση στις 27 Οκτωβρίου 2019) και Dmitry Fedushko, «Russia to export armed ground robots», European Defence Review, 6 July 2019, <https://www.edrmagazine.eu/russia-to-export-armed-ground-robots>, (έγινε πρόσβαση στις 27 Οκτωβρίου 2019)

¹⁰⁸ «Russia Military Power Building a Military to Support Great Power Aspirations», Defense Intelligence Agency-DIA, p. 66-70

ναυπήγηση δύο επιπλέον Borei 995/A, ήτοι σύνολο δέκα, πέντε εκ των οποίων θα επιχειρούν στη Βόρεια Θάλασσα και ισάριθμα στον Ειρηνικό.¹⁰⁹ Παράλληλα συνεχίζονται, με μεγάλες όμως καθυστερήσεις, τα προγράμματα ναυπήγησης επτά πυρηνοκίνητων Υ/Β κλάσης 855 Yasen με πυραύλους cruise, τα οποία σύμφωνα με τον αρχικό προγραμματισμό θα παραδίδονταν έως το 2020, αλλά έχει παραδοθεί ένα και τα υπόλοιπα αναμένεται να παραδοθούν στο ναυτικό έως το 2020 και νέα 5^η γενιάς πυρηνικά Υ/Β κλάσης Khaski με το πρώτο να αναμένεται να ενταχθεί επιχειρησιακά στον Στόλο μετά το 2027. Μυστικότητα καλύπτει τα υπό κατασκευή νέα Υ/Β Belgorod και Khabarovsk, για τα οποία πιθανολογείται ότι, θα φέρουν τα υποθαλάσσια drone μεγάλης ακτίνας δράσης και εξοπλισμένα με ΠΟ, τα οποία είχε αναφέρει ο Putin σε ομιλία του και τα οποία εκτιμάται ότι χρονικά η ολοκλήρωση του προγράμματος των εν λόγω drone απέχει ακόμα πολύ. Το πρόγραμμα συμβατικών, νηξελιοηλεκτρικών Υ/Β της νέας κλάσης 677 Lada, σημείωσε μεγάλη καθυστέρηση, σε αντίθεση με το πρόγραμμα ναυπήγησης του παλαιότερου και απλούστερου Υ/Β κλάσης 636 Varshavyanka, το οποίο ολοκληρώθηκε με τη ναυπήγηση έξι Υ/Β και μάλιστα το 2016 αποφασίσθηκε η ναυπήγηση επιπλέον έξι για επιχειρησιακή χρήση στην περιοχή του Ειρηνικού. Επίσης, σχεδιάζεται η ανάπτυξη ενός προγράμματος κατασκευής ενός νέου Υ/Β κλάσης Kalina.¹¹⁰ Όσον αφορά στα πλοία επιφανείας, στο πλαίσιο του GPV 2027 θα ναυπηγηθεί νέο Α/Τ πυρηνοκίνητο κλάσης 26560 Lider και δύο ελικοπτεροφόρα αμφίβιων επιχειρήσεων, παρόμοια και λίγο μικρότερα των Mistral που τελικά δεν παρέλαβε από τη Γαλλία λόγω των κυρώσεων, εκ των οποίων το πρώτο αναμένεται να ναυπηγηθεί στα ναυπηγεία της Κριμαίας και να παραληφθεί το 2025-2027.¹¹¹ Ο μικρός αριθμός μεγάλων μονάδων επιφανείας θα ενισχυθεί από τον εκσυγχρονισμό των πυρηνικών καταδρομικών Petr Velikii και Admiral Nakhimov τα οποία θα παραδοθούν το 2022 και 2025-26 αντίστοιχα. Τα προγράμματα κατασκευής Φ/Γ κλάσης 11356 Admiral Grigorovich και 22350 Admiral Gorshkov στο πλαίσιο του SAP 2020 αντιμετώπισαν καθυστερήσεις και ως εκ τούτου το GPV 2027 θα επιδιώξει να ολοκληρώσει τον στόχο κατασκευής εκσυγχρονισμένου τύπου των Φ/Γ κλάσης 22350 Admiral Gorshkov. Ομοίως, θα

¹⁰⁹ «Project 955U Borey-A», [GlobalSecurity.org](https://www.globalsecurity.org),

<https://www.globalsecurity.org/wmd/world/russia/955u-borei.htm>, (έγινε πρόσβαση στις 24 Οκτωβρίου 2019) και Cooper, «The Russian State Armament Programme, 2018 – 2027», p. 8

¹¹⁰ Cooper, «The Russian State Armament Programme, 2018 – 2027», p. 8-9

¹¹¹ Michael Peck, «Russia Plans to Build New 'Helicopter' Aircraft Carriers Vital for power projection.», *The National Interest*, 8 October 2019, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/russia-plans-build-new-helicopter-aircraft-carriers-86806>, (έγινε πρόσβαση στις 23 Οκτωβρίου 2019) και Cooper, «The Russian State Armament Programme, 2018 – 2027», p. 8

επιδιωχθεί και η ολοκλήρωση ναυπήγησης των K/β 20380 Stregushchii του SAP 2020 και αναβαθμισμένου τύπου της κλάσης 20835 Gremiashchii. Για τις μικρότερες μονάδες K/Β, έμφαση θα δοθεί στη ναυπήγηση τουλάχιστον 18 ΤΠΚ της κλάσης 22800 Karakurt εφοδιασμένες με πυραύλους Kalibr. Επισημαίνεται ο επιτυχής εκσυγχρονισμός και εξοπλισμός της παράκτιας άμυνας με τα νέα πυραυλικά συστήματα Bal και Bastion με βεληνεκή 130 και 500 χλμ.¹¹²

Οι αεροπορικές δυνάμεις αποτελούνται από τέσσερις αεροπορικούς στόλους, ένας σε κάθε Διακλαδική Στρατηγική Διοίκηση, από την Αεροπορία Μεγάλης Εμβέλειας (με έργο βομβαρδισμό σε μεγάλες αποστάσεις στρατηγικών στόχων με συμβατικά ή ΠΟ), την Αεροπορία Μεταφορών και έχει 148.000 οπλίτες.¹¹³ Η αεροπορία ήταν ο πιο ευνοημένος κλάδος του SAP 2020, κυρίως όσον αφορά στα μαχητικά Α/Φ και τα Ε/Π. Για τα στρατηγικά Α/Φ μεγάλης ακτίνας δράσης αναφερθήκαμε στο υποκεφάλαιο 3.2.1 πυρηνικό οπλοστάσιο. Όσον αφορά στα μαχητικά Α/Φ το SAP 2020 αναβάθμισε τα Sukhoi Su-30SM, Su-30M2 και Su-35S μαχητικά, καθώς και το βομβαρδιστικό Su-34, τα οποία ήταν της σοβιετικής περιόδου και δημιούργησε και ένα νέο 5^{ης} γενιάς το Su-57, για το οποίο υπεγράφη η αγορά 76 Α/Φ, εκ των οποίων το πρώτο αναμένεται να παραδοθεί στην αεροπορία στα τέλη του 2019 και τα υπόλοιπα έως το 2028 (χάρτης 7 και πίνακας 2). Βαρύτητα θα δοθεί στο πλαίσιο του GPV 2027 και στην κατασκευή μεταφορικών Α/Φ Iliushin. Αναφορικά με τα Ε/Π, στο πλαίσιο υλοποίησης του SAP 2020 παραδόθηκε στην αεροπορία και στο ναυτικό μεγάλος αριθμός νέων Ε/Π και κυρίως Ka-52 και Mi-28N ΕΕ/Π. Περαιτέρω στο πλαίσιο του GPV 2027 δεν έχει κοινοποιηθεί ποιος θα είναι ο στόχος για τα Ε/Π, αλλά το ΥΠΑΜ έχει ανακοινώσει ότι θα αποκτηθούν 114 ΕΕ/Π Ka-52 Aligator και παράλληλα έχει δοθεί έμφαση σε ένα νέο πρόγραμμα που αφορά στην κατασκευή Ε/Π υψηλής ταχύτητας (έως και 400 χλμ/ω). Όσον αφορά στην αεράμυνα, το σημαντικότερο πρόγραμμα του SAP 2020 ήταν η δημιουργία νέων μονάδων εξοπλισμένων με τα συστήματα αεράμυνας S-400 Triumf. Εκτιμάται ότι θα συνεχισθεί η ανάπτυξη επιπλέον τέτοιων συστοιχιών φθάνοντας ίσως και τις 56 σε αριθμό, αλλά η προτεραιότητα θα είναι το επόμενο σύστημα των S-500, το οποίο προγραμματιζόταν να ξεκινήσει η εγκατάστασή του μετά το 2015, προκειμένου μέχρι το 2020 να είναι σε επιχειρησιακή ετοιμότητα 10 συστοιχίες, αλλά το πρόγραμμα

¹¹² Cooper, «The Russian State Armament Programme, 2018 – 2027», p. 9-10

¹¹³ «Russia Military Power Building a Military to Support Great Power Aspirations», Defense Intelligence Agency-DIA, p. 50-60

αντιμετώπισε καθυστερήσεις στην υλοποίησή του και αναμένεται να εισέλθει σε υπηρεσία το 2020. Καθυστερήσεις επίσης είχε και το πρόγραμμα των πυραύλων αεράμυνας μεσαίου βεληνεκούς S-350 Vityaz, το οποίο, σύμφωνα με δηλώσεις αξιωματούχων, δεν έχει διακοπεί, αλλά βρίσκεται σε εξέλιξη η ανάπτυξή του. Μικρού βεληνεκούς πύραυλοι Pantsyr-S εισήλθαν σε υπηρεσία, 19 συστοιχίες μεταξύ 2012-17 και συνεχίζεται η ανάπτυξη του αναβαθμισμένου Pantsyr-S2. Προτεραιότητα εκτιμάται θα είναι για το GPV 2027 και η συνέχιση της αναβάθμισης του συστήματος αεράμυνας της Μόσχας με το πρόγραμμα Nudol και το νέο A-235 σύστημα αεράμυνας, μέρος του οποίου θα είναι ο νέος πύραυλος 53T6M, με ικανότητα αναχαίτησης κεφαλών βαλλιστικών πυραύλων και δορυφόρων χαμηλής τροχιάς.¹¹⁴

Χάρτης 7, Αεροπορικές Βάσεις της Ρωσίας

Σημείωση: Russian Air Forces Air Bases, αναδημοσίευση από το «Russia Military Power Building a Military to Support Great Power Aspirations», Defense Intelligence Agency-DIA, 2017, p.58, <https://www.dia.mil/portals/27/documents/news/military%20power%20publications/russia%20military%20power%20report%202017.pdf>

¹¹⁴ Cooper, «The Russian State Armament Programme, 2018 – 2027», p. 6-8 και [Charlie Gao](https://www.dia.mil/portals/27/documents/news/military%20power%20publications/russia%20military%20power%20report%202017.pdf), «Russia Is Going to Get 76 Su-57 Stealth Fighters (But There Is a Problem)», The National Interest.org, 24 August 2019, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/russia-going-get-76-su-57-stealth-fighters-there-problem-75851>, (έγινε πρόσβαση στις 23 Οκτωβρίου 2019)

Πίνακας 2, Αεροπορικές Δυνάμεις της Ρωσίας

Fighter Aircraft	Entered Service	Role
Operational		
Su-35S	2014	Multi-Role Fighter
Su-30SM	2014	Multi-Role Fighter
Su-34	2012	Multi-Role Fighter-Bomber
MiG-31BM	2012	Fighter Interceptor
Su-27SM3	2011	Multi-Role Fighter
MiG-29K/KUB	2009	Multi-Role Naval Fighter
Yak-130	2009	Light Attack Fighter-Trainer
MiG-29N/SE	2009	Multi-Role Fighter
MiG-29SMT	2006	Multi-Role Fighter
MiG-29UBT	2006	Multi-Role Fighter
Su-27SM	2006	Fighter Interceptor
Su-30M2/MK2	2003	Multi-Role Fighter
Su-33	1994	Naval Multi-Role Fighter
Su-27P/S	1986	Fighter Interceptor
Su-27UB	1990	Fighter Interceptor
MiG-29	1983	Multi-Role Fighter
MiG-31	1981	Fighter Interceptor
Developmental		
MiG-29M/M2	2018	Multi-Role Fighter
MiG-35S	2018	Multi-Role Fighter
PAK-FA	2020	5th Generation Multi-Role Fighter
LMFS	Circa 2030	Light Weight Multi-Role Fighter
PAK-DP	Circa 2030	Multi-Role Fighter Interceptor

Σημείωση: Russian Air Forces Air Bases, αναδημοσίευση από το «Russia Military Power Building a Military to Support Great Power Aspirations», Defense Intelligence Agency-DIA, p.61, <https://www.dia.mil/portals/27/documents/news/military%20power%20publications/russia%20military%20power%20report%202017.pdf>

Γνωστές για την εκπαίδευση και την αποτελεσματικότητά τους είναι οι ρωσικές Ειδικές Δυνάμεις Spetsnaz (Spetsial'noye naznacheniyе - ειδικοί σκοποί), με 20.000-30.000 προσωπικό, που στο μεγαλύτερο μέρος τους υπάγονται στη Στρατιωτική Υπηρεσία Πληροφοριών (GRU), με κλασικές αποστολές δράσεων πίσω από τις εχθρικές γραμμές προς αντιπερισπασμό, αναγνώριση, συλλογή πληροφοριών, αλλά και νέες διευρυμένες στο πλαίσιο της σύγχρονης ρωσικής στρατηγικής της έμμεσης δράσης για την επίτευξη του στόχου, χωρίς όμως την πρόκληση μεγάλης κλίμακας σύγκρουση. Τέλος, να επισημάνουμε ότι ο ρωσικός στρατός χρησιμοποιεί ευρέως την *άρνηση και παραπλάνηση (maskirovka)* για να κρατήσει αδιόρατες τις προθέσεις και να αποκρύψει τις στρατιωτικές κινήσεις. Η επιχειρησιακή και τακτική maskirovka υποστηρίζει τις επιχειρήσεις χρησιμοποιώντας

συσχετιζόμενα οργανωτικά και τεχνικά μέτρα και ενέργειες του προσωπικού, του στρατεύματος και των υποδομών με σκοπό να παραπλανήσει τις αντίπαλες υπηρεσίες πληροφοριών. Εφαρμόστηκε στην Κριμαία, με τα αναφερόμενα από τα ΜΜΕ «μικρά πράσινα ανθρωπάκια» που έφεραν στολές και οπλισμό ωσάν των ρωσικών δυνάμεων, αλλά χωρίς διακριτικά και με τον Putin να δηλώνει ότι είναι «εθελοντές». Αργότερα επιβεβαιώθηκε η παρουσία ρωσικών στρατευμάτων, αλλά στο μεταξύ η άρνηση και η παραπλάνηση πέτυχε να καθυστερήσει την εξωτερική αντίδραση ή μία ενδεχόμενη επέμβαση, μέχρι να σταθεροποιηθεί η ρωσική στρατιωτική παρουσία και κατοχή της Κριμαίας. Να προσθέσουμε ότι αργότερα ο Putin σε ομιλία του αναφερόμενος στην προσάρτηση, δήλωσε ότι «η Ρωσία βρέθηκε σε μία θέση που δεν μπορούσε να κάνει πίσω. Εάν πιέσεις ένα ελατήριο μέχρι τα όριά του, αυτό θα επανέλθει πίσω με ορμή. Αυτό πρέπει να το θυμάστε».¹¹⁵

Η Ρωσία έχει επιτύχει το πλεονέκτημα να διαθέτει στρατιωτικές βάσεις σε στρατηγικές θέσεις της επικράτειας της ΚΑΚ και πλησίον όλων των ενδεχομένων θεάτρων επιχειρήσεων, με εξ αυτών μεγαλύτερη τη βάση του Στόλου της Μαύρης Θάλασσας στην προσαρτημένη Κριμαία, με περίπου 28.000 στρατεύματα και μία ισχυρή διακλαδική δύναμη που διασφαλίζει έναντι οποιασδήποτε σχεδόν απειλής την περιοχή της χερσονήσου και ταυτόχρονα προβάλλει τη ρωσική αεροπορική και ναυτική ισχύ στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας. Στις επαρχίες Donetsk και Luhansk εκτιμάται ότι υπάρχουν στρατεύματα περίπου 34.000 στρατιωτών, εκ των οποίων δεν είναι γνωστό πόσοι ανήκουν στις ΡΕΔ, αλλά θεωρείται βέβαιο ότι έχουν διατεθεί στρατιωτικοί σύμβουλοι και ανώτεροι Αξιωματικοί προς υποστήριξη των επιχειρήσεων, καθώς και στρατιωτικός εξοπλισμός. Η Νότια Στρατιωτική Περιφέρεια μεταξύ άλλων έχει τον έλεγχο και τριών εξωτερικών βάσεων, στην Αμπχαζία και στη Νότια Οσετία, οι οποίες έχουν στρατηγική σημασία για τη Ρωσία απέναντι στη Γεωργία και παρέχουν στρατηγικό πλεονέκτημα για ενδεχόμενη στρατιωτική επιχείρηση στην περιοχή, καθώς και στην Αρμενία. Στην τελευταία βρίσκονται και συστήματα αεράμυνας, καθώς και αεροπορική βάση ενισχύοντας την προβολή της ρωσικής αεροπορικής ισχύος.¹¹⁶ Στα δυτικά οι ρωσικές ΕΔ διατηρούν την μικρότερη βάση εξωτερικού με μία δύναμη 2.000 στρατιωτών, στην Υπερδνειστερία, την αυτονομημένη περιοχή της Μολδαβίας, η οποία συνορεύει με την Ουκρανία και

¹¹⁵ «Russia Military Power Building a Military to Support Great Power Aspirations», Defense Intelligence Agency-DIA, p. 45 και Marshall, Αιχμάλωτοι της Γεωγραφίας, σ. 48

¹¹⁶ Persson, «Conflicts and Contradictions: Military Relations In The Postsoviet Space», p. 56

δημιουργήθηκε από την προνοητικότητα του Stalin να εγκαταστήσει σημαντικό αριθμό Ρώσων στην περιοχή, όπως και στην Κριμαία, αφού πρώτα απέλασε μεγάλο μέρος του πληθυσμού των Τατάρων, όπως παλιότερα είχε κάνει και η Μεγάλη Αικατερίνη. Όταν το 1991 η Μολδαβία κέρδισε την ανεξαρτησία της, οι ρωσώφωνοι εξεγέρθηκαν και ανακήρυξαν την αποσχισθείσα περιοχή Δημοκρατία της Υπερδνειστερίας.¹¹⁷ Η Ρωσία το 2015 είχε ζητήσει άδεια να δημιουργήσει αεροπορική βάση στη Λευκορωσία, αλλά το αίτημα απορρίφθηκε. Εντούτοις, οι Ρώσοι πιλότοι ασκούνται τακτικά στον εναέριο χώρο της Λευκορωσίας και η Ρωσία εύκολα δύναται να αναπτύξει δυνάμεις στην περιοχή εφόσον απαιτηθεί. Στα ανατολικά, έτερη ρωσική βάση βρίσκεται στο Τατζικιστάν, στην οποία η Ρωσία, σύμφωνα με την εν ισχύ διμερή συμφωνία, δύναται να παραμείνει μέχρι το 2042. Επίσης, η Ρωσία σύμφωνα με την εν ισχύ συμφωνία, μισθώνει έως το 2050 το κοσμοδρόμιο Baikonur του Καζακστάν για διαστημική χρήση.¹¹⁸ Εντούτοις, η Ρωσία θέλοντας να μην εξαρτάται από έτερα κράτη στον κρίσιμο τομέα του διαστήματος, κατασκευάζει το κοσμοδρόμιο Vostochnyi στη ρωσική άπω ανατολή, το οποίο όμως παρουσιάζει υψηλά κόστη, οικονομικά σκάνδαλα κακοδιαχείρισης και καθυστερήσεις.¹¹⁹ Στο Καζακστάν επίσης βρίσκονται εγκατεστημένα ραντάρ, τμήμα του κοινού συστήματος προειδοποίησης πυραυλικής επίθεσης. Στο Κιργιστάν η Ρωσία μισθώνει την αεροπορική βάση στο Kant. Όσον αφορά στην αεράμυνα, πέραν του συστήματος αεράμυνας της ΚΑΚ, υφίστανται και διμερή συστήματα αεράμυνας μεταξύ Ρωσίας και άλλων κρατών, όπως είναι το σύστημα αεράμυνας Ρωσίας – Λευκορωσίας και τα υπό ανάπτυξη συστήματα Ρωσίας – Αρμενίας και Ρωσίας – Καζακστάν, τα οποία πέραν της επιχειρησιακής σημασίας για την ασφάλεια των συνόρων, έχουν και στρατηγική καθόσον παρέχουν τον έλεγχο της αεράμυνας των συμβαλλόμενων κρατών στη Ρωσία και ως εκ τούτου αυξάνουν την επιρροή της. Οι ρωσικές βάσεις στο εξωτερικό πέραν της στρατιωτικής έχουν και γεωπολιτική αξία, στο πλαίσιο της προσπάθειάς της να αναβαθμίσει τη θέση της διεθνώς και ως εκ τούτου είναι απαραίτητη η ικανότητά της να προβάλλει στρατιωτική ισχύ. Η Ρωσία αναπτύσσει στενές σχέσεις με Λευκορωσία, Αρμενία και Καζακστάν ως χώρες

¹¹⁷ Marshall, *Διγμάλωτοι της Γεωγραφίας*, σ. 51, 57-58

¹¹⁸ Persson, «Conflicts and Contradictions: Military Relations In The Postsoviet Space», p. 56

¹¹⁹ Laurence Peter, «Russia corruption: Putin's pet space project Vostochny tainted by massive theft» BBC.com, 19 November 2019, <https://www.bbc.com/news/world-europe-50462431>, (έγινε πρόσβαση στις 19 Νοεμβρίου 2019) και «Putin bemoans continued corruption at space base», Associated Press news, 19 November 2019, <https://apnews.com/0eef8108e02d4b24a62c8ba19e5ad698>, (έγινε πρόσβαση στις 19 Νοεμβρίου 2019)

κλειδιά ως προς τις στρατηγικές κατευθύνσεις στα δυτικά, νότια και ανατολικά αντίστοιχα, ενώ στον αντίποδα βρίσκονται Ουκρανία και Γεωργία, οι οποίες ευθέως χαρακτηρίζουν τη Ρωσία ως απειλή.¹²⁰

3.2.3 Προβολή Στρατιωτικής Ισχύος – Στρατιωτικές Επεμβάσεις.

Το 2002 ιδρύθηκε ο Οργανισμός του Συμφώνου Συλλογικής Ασφάλειας - Collective Security Treaty Organization (CSTO) και σήμερα απαρτίζεται από έξι κ-μ, τη Ρωσία και τα πέντε προσκείμενα στη Ρωσία κράτη Αρμενία, Λευκορωσία, Καζακστάν, Κιργιζία και Τατζικιστάν (το Ουζμπεκιστάν εντάχθηκε το 2006, αλλά ανέστειλε τη συμμετοχή του το 2012 και το οποίο μαζί με το Αζερμπαϊτζάν και το Τουρκμενιστάν, παράγουν τη δικιά τους ενέργεια και δεν εξαρτώνται από τους ενεργειακούς πόρους της Ρωσίας και ως εκ τούτου δεν έχουν ιδιαίτερους λόγους να συστρατευθούν με τη Ρωσία και έχουν επιλέξει να ακολουθούν ουδέτερη πολιτική μεταξύ Ρωσίας και Δύσης), που στην ουσία αποτελεί έναν εξασθενημένο συνασπισμό της Βαρσοβίας.¹²¹

Η Ρωσία είναι η κυρίαρχη δύναμη - στρατιωτικά και οικονομικά – με τα υπόλοιπα κράτη να παρέχουν κυρίως πολιτική νομιμότητα. Οι πωλήσεις όπλων μεταξύ των κρατών της συμμαχίας είναι σε πιο χαμηλές τιμές αγοράς προς διευκόλυνσή τους και ως εκ τούτου η Ρωσία και στον τομέα σε αυτόν έχει πρωτεύοντα ρόλο. Στο πλαίσιο της CSTO έχουν σχηματισθεί ομάδες στρατευμάτων (όπως συλλογικής επιχειρησιακής αντίδρασης και άμεσης αντίδρασης) με πεδία επιχειρήσεων τις περιοχές της Ανατολικής Ευρώπης, της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου, πραγματοποιώντας συχνά ασκήσεις. Ασκήσεις πραγματοποιούνται και στο πλαίσιο του SCO με κύριες και συχνότερα συμμετέχουσες χώρες Ρωσία και Κίνα, οι οποίες κυριαρχούν και στον εν λόγω οργανισμό, ενώ στον CSTO κυριαρχεί μόνο η Ρωσία.¹²²

Ως προαναφέρθηκε, η Ρωσία δεν διστάζει να κάνει χρήση της σκληρής ισχύος της και κυρίως της στρατιωτικής άμεσα όπως στη Γεωργία και στη Συρία ή έμμεσα όπως στην Ουκρανία. Οι στρατιωτικές επεμβάσεις της δεν είναι κάτι το πρόσφατο, αλλά υπήρξαν, αν και σε μικρότερη κλίμακα και εντός του πλαισίου της ΚΑΚ, ήδη αμέσως μετά από τη διάλυση της ΕΣΣΔ. Συγκεκριμένα η Ρωσία παρενέβη στρατιωτικά σε τέσσερις περιπτώσεις.¹²³

¹²⁰ Persson, «Conflicts and Contradictions: Military Relations In The Postsoviet Space», p. 56.

¹²¹ Marshall, *Αιγμάτων της Γεωγραφίας*, σ. 45

¹²² Persson, «Conflicts and Contradictions: Military Relations In The Postsoviet Space», p. 50-52.

¹²³ Persson, «Conflicts and Contradictions: Military Relations In The Postsoviet Space», p. 49-50.

- **Υπερδνειστερία** : Το 1990 ξέσπασαν συγκρούσεις μεταξύ αστυνομικών - στρατιωτικών δυνάμεων της Μολδαβίας και παραστρατιωτικών αυτονομιστών που υποστηρίζονταν από τη Ρωσία, οι οποίες εντάθηκαν μέχρι τον Μάρτιο του 1992 και διήρκεσαν μέχρι που υπεγράφη εκεχειρία τον Ιούλιο 1992. Η υποστήριξη της Ρωσίας ήταν εμφανής ιδίως στον στρατιωτικό τομέα, με την παραμένουσα από τη σοβιετική περίοδο, 14^η Στρατιά μέσα και γύρω από τη μεγαλύτερη πόλη της Υπερδνειστερίας, Tiraspol να εφοδιάζει τους αυτονομιστές με όπλα, πυρομαχικά, συμβούλους και προσωπικό.

- **Τατζικιστάν** : Το 1993 στον εμφύλιο πόλεμο του Τατζικιστάν η Ρωσία εξουσιοδοτημένη από το Συμβούλιο Αρχηγών Κρατών της ΚΑΚ, ανέλαβε ειρηνευτική αποστολή με τη 201^η Μηχανοκίνητη Μεραρχία 11.000 ανδρών, συνεπικουρούμενη από ορισμένους λόχους έτερων κρατών της ΚΑΚ. Παρότι η ΚΑΚ ενήργησε χωρίς διεθνή νομιμοποιητική βάση, ο ΟΗΕ το αποδέχτηκε και απέστειλε μία συμβολική αποστολή παρατηρητών (UNMOT), μαζί με τα ρωσικά στρατεύματα..

- **Αμπχαζία** : Κατά τη διάρκεια του πολέμου στην Αμπχαζία της Γεωργίας από τον Αύγουστο 1992 έως τον Μάιο 1994, η Ρωσία υποστήριξε τους αυτονομιστές οι οποίοι το 1993 ανάγκασαν σχεδόν όλους τους Γεωργιανούς της Αμπχαζίας να φύγουν. Μετά τη συμφωνία κατάπαυσης του πυρός (1994) η ΚΑΚ διέθεσε ειρηνευτική δύναμη για την εφαρμογή της συμφωνίας, η οποία θεωρητικά θα αποτελούνταν από στρατεύματα των κ-μ, αλλά τελικά αποτελείτο αποκλειστικά από ρωσικές δυνάμεις. Η Γεωργία επέβαλε οικονομικό εμπάργκο στην Αμπχαζία το οποίο η Ρωσία το υποστήριξε με αντάλλαγμα την αντιτρομοκρατική υποστήριξη της Γεωργίας κατά των Τσετσένων αυτονομιστών που είχαν καταφύγει σε αυτή.

- **Νότια Οσετία** : Το 1992 η Ρωσία ανάγκασε τη Γεωργία να αποδεχθεί ένα μόρφωμα με τη Βόρεια Οσετία ως τμήμα της Ρωσίας και τη Νότια Οσετία ως αυτόνομη και υπό διοίκηση ελεγχόμενη από τη Ρωσία, με τον ΟΑΣΕ σε ρόλο παρατηρητή και με κοινή από Ρωσία και Γεωργία, Επιτροπή Ελέγχου, καθώς και κοινή ειρηνευτική δύναμη, υπό ρωσική όμως διοίκηση.

Σε όλες τις ανωτέρω συγκρούσεις η Ρωσία έπαιξε καθοριστικό ρόλο και επιχείρησε να νομιμοποιήσει τις στρατιωτικές επεμβάσεις ως ειρηνευτικές αποστολές, οι οποίες όμως ενίσχυαν τις εντάσεις και δημιούργησαν τριμερείς μηχανισμούς επίλυσης που αφενός ενίσχυαν τους αυτονομιστές στο να εμποδίσουν

οποιαδήποτε πρόοδο στην επίλυση της σύγκρουσης, αφετέρου τους παρείχαν προστασία, ασφάλεια.

Η πρώτη απροκάλυπτη στρατιωτική επέμβαση της Ρωσίας ήταν ο πόλεμος με τη Γεωργία το 2008, την οποία νίκησε, εγκατέστησε μόνιμα στρατεύματα στη Νότια Οσετία και την Αμπχαζία και τις αναγνώρισε ως ανεξάρτητες από τη Γεωργία περιοχές, παραβιάζοντας για πρώτη φορά και ξεκάθαρα τη δέσμευσή της ότι θα διατηρήσει τα υφιστάμενα μετα-σοβιετικά σύνορα και με τη Γεωργία να αποχωρεί από την ΚΑΚ ένα χρόνο αργότερα. Ακολούθησε η στρατιωτική επέμβαση στην Ουκρανία (2014) με την προσάρτηση της Κριμαίας και ακολούθως η υποκίνηση στρατιωτικών συγκρούσεων στις ανατολικές επαρχίες της Ουκρανίας (Donetsk και Luhansk), διά αυτονομιστικών ρωσικών εθνοτικών ομάδων. Να προσθέσουμε ότι, σύμφωνα με τη ρωσική νομοθεσία, η κυβέρνηση είναι υποχρεωμένη να προστατεύει τους «εθνικά Ρώσους». Η αποσαφήνιση του εν λόγω όρου είναι δύσκολη και η ερμηνεία του γίνεται κατά το δοκούν, είτε δηλαδή βάσει ιθαγένειας, είτε ως εθνικά Ρώσοι θεωρούνται οι πολίτες που έχουν ως πρώτη γλώσσα τα ρωσικά και έτσι η Ρωσία έχει το πρόσχημα επέμβασης σε χώρες όπου διαβιούν Ρώσοι εφόσον κρίνει ότι διακυβεύεται η ασφάλειά τους, όπως για παράδειγμα στην Κριμαία όπου το 60% του πληθυσμού ήταν «εθνικά Ρώσοι».¹²⁴ Η απώλεια της Κριμαίας ήταν βαρύτατο πλήγμα για την Ουκρανία, η οποία μέσα σε χρονικό διάστημα λίγων εβδομάδων έχασε 2 εκατ. πολιτών της, 193 στρατιωτικές βάσεις και εγκαταστάσεις, συμπεριλαμβανομένων 2 ναυτικών βάσεων, είχε περισσότερους από 11.000 νεκρούς και εκατομμύρια ανθρώπων έφυγαν από τις περιοχές αυτές. Ακολούθως, τον Σεπτέμβριο του 2015 η Ρωσία ενεπλάκη στρατιωτικά υποστηρίζοντας τον Assad στη Συρία με εκστρατευτικές δυνάμεις στρατού, αεροπορίας και ναυτικού στρατεύματα, πληροφορίες, συμβούλους, οπλισμό και πυρομαχικά, επιδιώκοντας να διατηρήσει την πρόσβασή της στην περιοχή, να δημιουργήσει έναν συμμαχικό άξονα Λιβάνου-Συρίας-Ιράκ-Ιράν (με στόχο τον έλεγχο των τιμών του πετρελαίου και του φυσικού αερίου), που θα επηρέαζε αποφασιστικά την περιοχή και να επιβάλλει τη θέση της έναντι των δυτικών συμφερόντων. Δημιούργησε στρατιωτικές υποδομές, όπως τη ναυτική βάση στην Tartus και την αεροπορική Khmeimim πλησίον της Latakia και εγκατέστησε αντιπυραυλικό σύστημα αποκτώντας αεροπορικό έλεγχο στο μεγαλύτερο τμήμα της Συρίας. Ταυτόχρονα οι ΡΕΔ εκπαιδεύτηκαν σε πραγματικές

¹²⁴ Marshall, Αιχμάλωτοι της Γεωγραφίας, σ. 50

συνθήκες επιχειρήσεων αποκτώντας πολύτιμη πολεμική εμπειρία μάχης, δοκιμάζοντας σε πραγματικές συνθήκες όπλα-τυραύλους, τεχνικές και τακτικές, τεχνολογία, αεροσκάφη και πολεμικά πλοία, επιδεικνύοντας και διαφημίζοντας παράλληλα, την αμυντική της βιομηχανία και τεχνολογία, προβάλλοντας τη στρατιωτική, αλλά και την πολιτική της ισχύ και αναβαθμίζοντας τη θέση της στο διεθνές περιβάλλον.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι οι συμβατικές δυνάμεις της Ρωσίας είναι αξιόμαχες με εμπειρίες επί του επιχειρησιακού πεδίου σε πραγματικές συνθήκες, έχοντας παράλληλα δοκιμάσει και διαφημίσει την αμυντική της βιομηχανία και δυνατότητες. Οι μέχρι τώρα επιτυχημένες στρατιωτικές της επιχειρήσεις σε όλους τους τομείς και περιοχές επιχειρήσεων της έχουν προσδώσει αυτοπεποίθηση στις δυνάμεις της και επιπρόσθετα επιπλέον κύρος παγκοσμίως και δει απέναντι στις ΗΠΑ, τη Δύση, αλλά και τις χώρες στον ζωτικό, εγγύς χώρο περιφερειακά της επικράτειας της, ήτοι στο «εγγύς εξωτερικό» («the Near Abroad»), όρος που η Μόσχα δημιούργησε για τον χώρο των πρώην σοβιετικών κρατών και για τον οποίο το 1992-93 ο Yeltsin διακήρυξε το δικαίωμα της Μόσχας να προστατεύει τους εθνοτικούς Ρώσους και τους ρωσόφωνους στις πρώην δημοκρατίες της ΕΣΣΔ, ζητώντας παράλληλα η Δύση και οι διεθνείς οργανισμοί να παράσχουν στη Ρωσία «ειδικές εξουσίες» που θα εγγυούνταν τη ειρήνη και την ασφάλεια στις εν λόγω περιοχές. Έτσι λοιπόν βλέπουμε ότι σύμφωνα με την οπτική της Μόσχας, αυτή εξακολουθεί να έχει «ειδικά δικαιώματα» στα κράτη πέριξ αυτής.¹²⁵

3.3 Κυβερνοπόλεμος - Επιχειρήσεις Επιρροής - Υβριδικός Πόλεμος.

Η Ρωσία έχει επενδύσει στην ανάπτυξη της κυβερνο-τεχνολογίας, που οι Ρώσοι αποκαλούν «ραδιο-ηλεκτρονικό πόλεμο» ή «πληροφοριακό πόλεμο» (informatsionnoye protivoborstvo), που μαζί με τη ξηρά, θάλασσα, αέρα και διάστημα, αποτελεί την πέμπτη διάσταση του πολέμου. Ο πληροφοριακός πόλεμος εκφράζει μία ολιστική προσέγγιση εξασφάλισης πληροφοριακής υπεροχής σε όλα τα πεδία, διπλωματικό, οικονομικό, στρατιωτικό, πολιτικό, πολιτιστικό, κοινωνικό και θρησκευτικό, περιλαμβάνοντας επιχειρήσεις (επιθετικές και αμυντικές) μέσω ηλεκτρονικών υπολογιστών (Η/Υ) και ψυχολογικές επιχειρήσεις (ΨΕ) με σκοπό τον επηρεασμό ενός κοινού (στόχος) προς όφελος των εθνικών συμφερόντων. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η *προπαγάνδα* για τη διάδοση της οποίας η Ρωσία

¹²⁵ Kalnins, «Russia And Euro-Atlantic Security», p. 4

χρησιμοποιεί φιλο-ρωσικούς ειδησεογραφικούς ιστότοπους, τηλεοπτικούς και ραδιοφωνικούς σταθμούς (όπως Russia Today, Sputnik News), «bots» και «trolls» σε ΜΚΔ, μηχανές αναζήτησης, μισθοδοτούμενους δημοσιογράφους σε ξένες χώρες (κυρίως στη Δύση) και ξένα μέσα ενημέρωσης. Η χρήση της πληροφορίας ως όπλο είναι βασικό στοιχείο της ρωσικής στρατηγικής και στηρίζεται σε τακτικές και τεχνικές ΨΕ της σοβιετικής περιόδου. Επίσημως ο Αρχηγός των ΡΕΔ είχε ανακοινώσει ότι «μονάδες πληροφοριακών επιχειρήσεων» έλαβαν μέρος για πρώτη φορά στην άσκηση KAVKAZ-2016.¹²⁶

Η πληροφορική επανάσταση και η πλήρης χρήση Η/Υ για τη λειτουργία όλων των επιπέδων και τομέων του κράτους, καθώς και των κοινωνικών δραστηριοτήτων, δημιουργούν νέους κινδύνους σύμφωνα με τους Ρώσους ειδικούς, καθόσον ο κυβερνοπόλεμος μπορεί να παραλύσει και να καταστρέψει τις υποδομές μίας χώρας, να απενεργοποιήσει τα πληροφοριακά δίκτυα, να δημιουργήσει και να διασπείρει ψευδείς πληροφορίες - ειδήσεις στον πληθυσμό αποπροσανατολίζοντας, προκαλώντας πανικό, δημιουργώντας χάος, υπονομεύοντας κυβερνήσεις και υποσκάπτοντας τη λαϊκή θέληση για αντίσταση σε εξωτερικές επιβουλές και πιέσεις.

Η Ρωσία έχοντας επίγνωση των δυνατοτήτων και συνεπειών του κυβερνοπολέμου τον ανήγαγε σε κύριο τομέα ενδιαφέροντος, δημιουργώντας το 2000 το Δόγμα Πληροφοριακής Ασφάλειας, ενώ η πληροφοριακή ασφάλεια αναφέρεται και στην Εθνική Στρατηγική Ασφαλείας ως προτεραιότητα. Η απειλή στο πεδίο της πληροφορικής υπογραμμίσθηκε και από τον Putin, ο οποίος το 2014 χαρακτήρισε τη Google ως «ειδικό σχέδιο» της CIA προτρέποντας τους Ρώσους να μην το χρησιμοποιούν. Η ρωσική κυβέρνηση έχει δηλώσει ως στόχο της τη δυνατότητα ελέγχου του διαδικτύου, καθώς και τη δυνατότητα αποσύνδεσης από τον παγκόσμιο ιστό σε περίπτωση ανάγκης, έχοντας βρει σύμμαχο στην προσπάθεια αυτή την Κίνα.¹²⁷ Έχοντας επίγνωση του ρόλου των ΜΚΔ και του διαδικτύου στη δυνατότητα οργάνωσης διαδηλώσεων (Αραβική Άνοιξη, διαμαρτυρίες στη Μόσχα το 2011), καθώς και του ελέγχου του σε μεγάλο βαθμό από δυτικές εταιρείες που συνεπάγεται μεγαλύτερες δυνατότητες πρόσβασης και χρήσης του από δυτικές κρατικές υπηρεσίες, θεωρεί το διαδίκτυο ένα μέσο που δύναται να αποτελέσει ή να συμβάλει

¹²⁶ «Russia Military Power Building a Military to Support Great Power Aspirations», Defense Intelligence Agency-DIA, p. 38-39

¹²⁷ «Google is a 'CIA project' says President Putin», Euronews, <https://www.euronews.com/2014/04/26/google-is-a-cia-project-says-president-putin> , (έγινε πρόσβαση στις 2 Οκτωβρίου 2019) και Rumer, «Russia and the Security of Europe», p. 22-23

σε ενδεχόμενη απειλή για την ασφάλειά της. Έτσι η κυβέρνηση με νομοθετήματα επιχειρεί να καταστείλει αντικυβερνητικές φωνές και διαδηλώσεις, καθώς και να ελέγξει το διαδίκτυο και να καταστείλει αντίθετες προς το καθεστώς φωνές με «μαύρη λίστα» ιστοτόπων, καθιστώντας παράνομη τη χλεύη της επίσημης κυβερνητικής γραμμής στα ΜΚΔ, περιορίζοντας ή εξαγοράζοντας ξένης ιδιοκτησίας ή ανεξάρτητα ΜΜΕ, παρεμποδίζοντας ξένες ΜΚΟ που υποστηρίζουν ανεξάρτητα μέσα ενημέρωσης, υποχρεώνοντας σε λογοδοσία τα ρωσικά μέσα ενημέρωσης για λαμβανόμενες ξένες χρηματοδοτήσεις κ.α.¹²⁸ Ταυτόχρονα, προβάλλεται η ανοχή της κυβέρνησης προς τα αδύναμα αντιπολιτευόμενα κόμματα, προκειμένου να επιδειχθεί ο εκδημοκρατισμός της χώρας και να αντικρουσθεί έτσι η κριτική της διεθνούς κοινότητας.¹²⁹ Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, μεταξύ άλλων, είναι και του ανεξάρτητου και «ενοχλητικού» τηλεοπτικού δικτύου NTV του Vladimir Gusinsky, ο οποίος κατηγορήθηκε για φοροδιαφυγή και άλλες φορολογικές παραβάσεις, με αποτέλεσμα να φύγει από τη Ρωσία και το τηλεοπτικό κανάλι να περάσει στον έλεγχο του κρατικά ελεγχόμενου ενεργειακού κολοσσού Gazprom. Υπάρχουν και άλλα παρόμοια παραδείγματα, όπως του καναλιού ORT και του μεγαλομέτοχου του Boris Berezovsky, ο οποίος επίσης κατηγορήθηκε για φορολογικές παραβάσεις και διέφυγε και αυτός στο εξωτερικό ή έτερο παράδειγμα ο Ρώσος ολιγάρχης Mikhail Khodorkovsky πολέμιος του Putin, ο οποίος συνελήφθη το 2003 και μετά από διαδοχικές δίκες κατηγορούμενος για φοροδιαφυγή, κατάχρηση και απάτη, καταδικάστηκε σε συνολική ποινή φυλάκισης 14 ετών. Αυτά τα παραδείγματα αποτελούν τακτικές προκειμένου να δοθεί το μήνυμα προς όλες τις κατευθύνσεις και ιδιαίτερα προς τους οικονομικούς μεγιστάνες όπως παραμένουν εκτός πολιτικής, χάνοντας ταυτόχρονα και με τον τρόπο αυτό τα κόμματα της αντιπολίτευσης την απαραίτητη χρηματοδότησή τους. Αυτή η μεθόδευση είναι μία αυτές που εκλεγμένοι ηγέτες με αυταρχικές τάσεις επιδιώκουν να ελέγξουν τους θεσμούς και να εξαγοράσουν ή να εξουδετερώσουν τους ανταγωνιστές, αλλάζοντας τους δημοκρατικούς κανόνες, τηρώντας όμως τα προσχήματα της νομιμότητας,

¹²⁸ «The “Moscow Case”: What You Need to Know, Arrests, Criminal Prosecutions for Peaceful Protests», Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/news/2019/10/30/moscow-case-what-you-need-know>, (έγινε πρόσβαση στις 17 Νοεμβρίου 2019) και Christian Esch, «The Fearless Generation Russian Youth Stand Up to the State», *Der Spiegel*, 11 September 2019, <https://www.spiegel.de/international/world/fearless-generation-in-russia-stands-up-to-the-kremlin-a-1285954.html>, (έγινε πρόσβαση στις 19 Νοεμβρίου 2019) και «Russia Military Power Building a Military to Support Great Power Aspirations», *Defense Intelligence Agency-DIA*, p. 41

¹²⁹ Καραγιάννης, «Το ρωσικό πολιτικό σύστημα στη μετασοβιετική περίοδο: από την “ανελεύθερη δημοκρατία” του Γιάλτσιν στην “κυρίαρχη δημοκρατία” του Πούτιν», σ. 33

προκειμένου οι διεργασίες αυτές είτε να μην γίνονται αντιληπτές είτε να μην προκαλούν αντιδράσεις από τους πολίτες, διαβρώνοντας και αποσαθρώνοντας σιγά – σιγά τα θεμέλια της δημοκρατίας και της ελευθερίας.¹³⁰ Η νέα νομοθεσία, σύμφωνα με την κυβέρνηση, αποσκοπεί να εμποδίσει τις ΗΠΑ από το να αποκόψουν τη Ρωσία από το διαδίκτυο και να καταπολεμηθεί το φαινόμενο των «ψευδών ειδήσεων», αν και εκτιμάται ότι ισχύει το αντίθετο. Το σχέδιο νόμου για τη ψηφιακή κυριαρχία προσφέρει στην κυβέρνηση τον έλεγχο της κίνησης στο διαδίκτυο, με ειδικό εξοπλισμό που αφενός θα εμποδίζει την πρόσβαση σε στοιχεία που οι αρχές θα κρίνουν ως επιβλαβή, αφετέρου θα πραγματοποιείται ανακατεύθυνση ή διακοπή της κυκλοφορίας διαδικτυακών δεδομένων. Παράδειγμα αποτελεί η Ινγκουσετία στον Βόρειο Καύκασο, στην οποία μετά τη συμφωνία επαναχάραξης των συνόρων της με την Τσετσενία και τις επακόλουθες διαδηλώσεις διαμαρτυρίας, η FSB διέκοψε την πρόσβαση στο διαδίκτυο μέσω κινητών τηλεφώνων στην Ινγκουσετία για δύο εβδομάδες τον Οκτώβριο και το ίδιο συνέβη και κατά τη διάρκεια συνάντησης τοπικών ακτιβιστών στη Nazran και μέχρι τη λήξη της.¹³¹ Η Ρωσία αντιμετωπίζει τον κυβερνοπόλεμο ως απειλή που πρέπει να αντιμετωπίσει, αλλά και ως δυνατότητα είτε στο πλαίσιο ενός πολέμου, είτε συγκεκριμένα ως εργαλείο του ΥΠ και των επιχειρήσεων επιρροής.

Η Ρωσία πραγματοποιεί επιχειρήσεις επιρροής σε περιοχές που δεν δύναται να χρησιμοποιήσει σκληρή ισχύ ή και σε συνδυασμό αυτή. Η πληροφορία, η είδηση στα χέρια ενός ειδικού ή μιας εταιρείας κοινωνικής δικτύωσης δύναται να αποτελέσει σημαντικό εργαλείο παραπληροφόρησης, προπαγάνδας και επιρροής οι οποίες δύσκολα ιχνηλατούνται. Γνωστικές, συναισθηματικές και συμπεριφορικές είναι οι επιπτώσεις σε άτομα, ομάδες ατόμων και κοινωνίες από τη στοχευμένη διάδοση περιεχομένου παραπληροφόρησης. Οι επιχειρήσεις - δράσεις επιρροής – επηρεασμού μπορεί να διεξάγονται από κυβερνητικές υπηρεσίες συγκεκριμένα (Hacktivists, CyberBerkut) ή συνηθέστερα για μεγαλύτερη ασφάλεια, από «αντιπροσώπους»

¹³⁰ Steven Levitsky & Daniel Ziblatt, Πως πεθαίνουν οι Δημοκρατίες, [μτφ. Ανδρέας Παππάς], (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2018), σ. 127-130, 139-140 και Andrew Higgins, «Gazprom Takes Over Russia's NTV, As Many Journalists Quit in Protest», The Wall Street Journal, 16 April 2001, <https://www.wsj.com/articles/SB987159297585936612>, (έγινε πρόσβαση στις 21 Ιουνίου 2019) και Tom Parfitt, «Mikhail Khodorkovsky sentenced to 14 years in prison», The Guardian.com, 30 December 2010, <https://www.theguardian.com/world/2010/dec/30/mikhail-khodorkovsky-jail-term>, (έγινε πρόσβαση στις 20 Οκτωβρίου 2019)

¹³¹ Andrei Soldatov, «Γιατί η Ρωσία μπορεί να κλείσει το Διαδίκτυο», Foreign Affairs, 31 Μαρτίου 2019, <http://www.foreignaffairs.gr/articles/72222/andrei-soldatov/giati-i-rosia-mporei-na-kleisei-to-diadiktyo> (έγινε πρόσβαση στις 10 Οκτωβρίου 2019), και «Russia Military Power Building a Military to Support Great Power Aspirations», Defense Intelligence Agency-DIA, p. 41

(proxies) που είναι ανεξάρτητοι οργανισμοί – εταιρείες ή και άτομα (trolls) που μισθώνονται έμμεσα από κυβερνητικές υπηρεσίες. Ευρεία είναι και η χρήση των «bots» για την παρουσίαση επιλεγμένων ειδήσεων και αποτελεσμάτων αναζήτησης. Να επισημάνουμε ότι, η αποτελεσματικότητα των δράσεων επιρροής δεν είναι μετρήσιμη, ούτε είναι εγγυημένο το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Απαιτείται βαθιά γνώση της χώρας, της κοινωνίας ή του κοινού-στόχος και να προϋπάρχουν, να υφίστανται ήδη συγκεκριμένες ιδέες, αντιλήψεις που θα χρησιμοποιηθούν για να εξυπηρετήσουν τις επιδιώξεις. Η διάδοση κατευθυνόμενων, παραπλανητικών ή ανακριβών πληροφοριών θα εστιάσει και θα ενισχύσει τις προϋπάρχουσες εντάσεις, προκαταλήψεις, πεποιθήσεις, επιθυμητές συμπεριφορές, θα δημιουργήσει σύγχυση και θα παρεμποδίσει την ανάπτυξη ενός λογικού και δημοκρατικού διαλόγου για το θέμα που οι επιχειρήσεις επιρροής θα επιλέξουν. Να επισημάνουμε ότι, σύμφωνα με ψυχολογικές έρευνες η ενημέρωση και η επίγνωση του κοινού-στόχου περί επικείμενης επιχείρησης επιρροής αναπτύσσει τις αντιστάσεις απέναντι σε αυτή και ως εκ τούτου θα έχει περιορισμένα ή μικρότερα αποτελέσματα.¹³²

Σύμφωνα με τη ρωσική στρατιωτική σκέψη ο σύγχρονος πόλεμος συνεπάγεται *«τη συνδυασμένη χρήση - αξιοποίηση της στρατιωτικής δύναμης και δυνάμεων, μαζί με πόρους, μη-στρατιωτικού χαρακτήρα»*, ήτοι ΥΠ και ο πόλεμος πληροφοριών μπορεί να χρησιμοποιηθεί *«για την επίτευξη πολιτικών στόχων χωρίς τη χρήση στρατιωτικής δύναμης...»*. Ο Στρατηγός Valery Vasilevich Gerasimov, Αρχηγός των ΡΕΔ αναφέρθηκε στο ρωσικό υπόδειγμα ΥΠ με άρθρο του το 2013 (από το οποίο μάλλον λανθασμένα προέκυψε το λεγόμενο «Δόγμα Gerasimov»), οραματίστηκε νέες μορφές επιχειρησιακού περιβάλλοντος, σχεδίασε την αγορά κατάλληλου εξοπλισμού, αναβάθμισε το στρατιωτικό δόγμα για να ανταποκριθεί σε αυτό το είδος του πολέμου και επέβλεψε την υλοποίησή του. Στο άρθρο του ο Gerasimov είχε τονίσει τη σημασία των μη στρατιωτικών μέτρων έναντι των στρατιωτικών, προκειμένου να επιτευχθούν οι στρατηγικοί ή οι πολιτικοί στόχοι, καθόσον θεωρούσε ότι τα μη στρατιωτικά μέσα είναι αποτελεσματικότερα στο σύγχρονο επιχειρησιακό περιβάλλον και θα έπρεπε να χρησιμοποιούνται σε μια

¹³² Rubén Arcos, «Post-event analysis of the hybrid threat security environment: assessment of influence communication operations», *The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats (Hybrid CoE)*, 7 November 2018, <https://www.hybridcoe.fi/publications/strategic-analysis-november-2018-post-event-analysis-of-the-hybrid-threat-security-environment-assessment-of-influence-communication-operations/>, (έγινε πρόσβαση στις 29 Ιουλίου 2019)

αναλογία 4:1 έναντι των στρατιωτικών.¹³³ Τα μη στρατιωτικά μέσα θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν : σχηματισμό συνασπισμών και συμμαχιών, πολιτικο-διπλωματικές πιέσεις, αναζήτηση μεθόδων διαμόρφωσης μιας σύγκρουσης (καθοδηγούμενης), οικονομικές κυρώσεις, οικονομικός αποκλεισμός, διαμόρφωση αντιπολίτευσης και δράσεις αυτής, αλλαγή πολιτικο-στρατιωτικής ηγεσίας, λήψη σύνθετων μέτρων για μείωση ή αύξηση των εντάσεων, πληροφοριακός πόλεμος και κυβερνο-πόλεμος. Ανέφερε την Αραβική Άνοιξη και τις «έγχρωμες επαναστάσεις» ως παραδείγματα επιβληθείσας «μη στρατιωτικής» αλλαγής καθεστώτος, υπογραμμίζοντας ότι, μπορεί να επηρεασθεί η πολιτική βούληση με ισχυρά μέσα χωρίς τη χρήση ούτε μίας σφαίρας. Ήταν υπέρμαχος πολέμων μικρότερης κλίμακας, μεγαλύτερης χρήσης δικτυοκεντρικών συστημάτων C2, ρομποτικής, όπλων υψηλής ακρίβειας, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στη συνεργασία υπηρεσιών μεταξύ τους, στις επιχειρήσεις σε αστικό περιβάλλον και στο συνδυασμό επιθετικών και αμυντικών επιχειρήσεων (ανορθόδοξος πόλεμος, επιχειρήσεις εναντίον ανταρτών), θεωρώντας παράλληλα ότι τα όρια και οι διαφορές σε στρατηγικό, επιχειρησιακό και τακτικό επίπεδο δεν είναι πλέον τόσο μεγάλες (μία ενέργεια σε τακτικό επίπεδο μπορεί να έχει στρατηγικό αποτέλεσμα). Περαιτέρω, δύνανται να χρησιμοποιηθούν ανορθόδοξες στρατιωτικές τακτικές (ειδικές δυνάμεις με ή χωρίς διακριτικά στις στολές) και ιδιωτικές εταιρείες μισθοφόρων (Wagner Group, Shield, Patriot κ.α.) ή παραστρατιωτικές ομάδες (, κλαμπ μοτοσυκλετιστών, Cossacks παραστρατιωτικοί, κυβερνο-προπαγανδιστικές ομάδες κ.α.) σε στρατιωτικές επιχειρήσεις. Αυτές οι μέθοδοι χρησιμοποιήθηκαν πλήρως στην προσάρτηση της Κριμαίας, όπου οι επιχειρήσεις ξεκίνησαν με εκστρατεία παραπληροφόρησης και έλαβε χώρα συγκεκριμένη στρατιωτική επιχείρηση, με δρώντες Cossacks, μοτοσυκλετιστές (Russian Night Wolves), καθώς και μονάδες των Spetsnaz και των Αλεξιπτωτιστών που έφεραν είτε πολιτική ενδυμασία, είτε στρατιωτικές στολές αλλά χωρίς διακριτικά (εξού και οι όροι «μικρά πράσινα ανθρωπάκια» ή «άνδρες με τα πράσινα»),¹³⁴ είτε στολές της τοπικής αστυνομίας, αλλά και με χρήση συμβατικών δυνάμεων-μέσων (πχ Ηλεκτρονικός Πόλεμος). Μετά την ανάληψη των καθηκόντων από τις «νέες αρχές». Αυτές

¹³³ «Counterintelligence vs the Russian Hybrid Warfare Model: An Arcane Tool against a Serious New Threat», Supreme Headquarters Allied Power Europe – SHAPE NATO, <https://shape.nato.int/command-senior/blog/counterintelligence-vs-the-russian-hybrid-warfare-model-an-arcane-tool-against-a-serious-new-threat> , (έγινε πρόσβαση στις 9 Σεπτεμβρίου 2019)

¹³⁴ Ειρήνη Μητροπούλου, «Ουκρανία: “Άνδρες με τα πράσινα” ή “Ρώσοι εισβολείς”;» ΤΟ ΒΗΜΑ, 14 Απριλίου 2014, <https://www.tovima.gr/2014/04/14/world/oukrania-andres-me-ta-prasina-i-rwsoi-eisboleis/> , (έγινε πρόσβαση στις 9 Αυγούστου 2019)

«αίτησαν» ρωσική βοήθεια για την εξασφάλιση της «ειρήνης και της δημόσιας ασφάλειας» και φυσικά η Ρωσία απέστειλε πλέον φανερά συμβατικές στρατιωτικές δυνάμεις.¹³⁵ Συνοπτικά οι βασικές αρχές του ΥΠ είναι:¹³⁶

- Ενοποίηση στρατιωτικών και πολιτικών μέσων
- Χρήση μέσων Πληροφοριακού Πολέμου: κυβερνο-πόλεμος, ΨΕ με αποδέκτη τις ρωσόφωνες μειονότητες και τη διεθνή κοινή γνώμη.
- Άρνηση των εν εξελίξει ρωσικών επιχειρήσεων και χρήση μέσων παραπλάνησης (maskirovka).
- Αξιοποίηση τοπικού πληθυσμού για συλλογή πληροφοριών.
- Χρήση παράνομων μέσων για την επίτευξη στόχων (δωροδοκίες, δολοφονίες, εκφοβισμός κ.α.).
- Ανάλυση στρατιωτικών επιχειρήσεων από ντόπιους που «δρουν αυθόρμητα».
- Ανάλυση ειδικών επιχειρήσεων, εντόπιας εθνοφυλακής, μισθοφόρων και παραστρατιωτικών δυνάμεων (Cossacks, Ρωσικός Ορθόδοξος Στρατός, Night Wolves, εθνικιστές Ρώσοι, Σέρβοι κ.α.).

Οι υβριδικές επιχειρήσεις προσπαθούν να αποφύγουν τον συμβατικό πόλεμο και ως εκ τούτου εντοπίζουν και χαρτογραφούν τις «κόκκινες γραμμές» του αντιπάλου προκειμένου να λάβουν χώρα κάτω από τις γραμμές αυτές. Επίσης, μπορεί να λαμβάνουν χώρα στις «γκρίζες ζώνες», ήτοι στις περιοχές που είτε δεν έχουν καθορισθεί κόκκινες γραμμές, είτε αυτές είναι δύσκολο να καθορισθούν και ως εκ τούτου είτε δεν έχουν σχεδιασθεί άμυνες, είτε είναι δύσκολο να σχεδιασθούν. Στο πλαίσιο αυτό είναι κομβικής σημασίας η «αμφισημία» των ενεργειών, ήτοι αυτές που

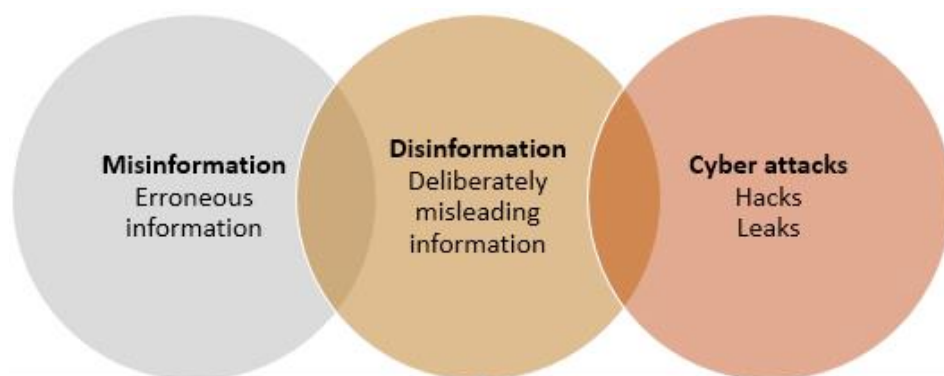
¹³⁵ «Counterintelligence vs the Russian Hybrid Warfare Model: An Arcane Tool against a Serious New Threat», Supreme Headquarters Allied Power Europe – SHAPE NATO, <https://shape.nato.int/command-senior/blog/counterintelligence-vs-the-russian-hybrid-warfare-model-an-arcane-tool-against-a-serious-new-threat>, (έγινε πρόσβαση στις 9 Σεπτεμβρίου 2019) και Neil Hauer, «The Rise and Fall of a Russian Mercenary Army», Foreign Policy.com, 6 October 2019, <https://foreignpolicy.com/2019/10/06/rise-fall-russian-private-army-wagner-syrian-civil-war/>, (έγινε πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2019)

¹³⁶ «Το νέο Ρωσικό Στρατιωτικό Δόγμα και η εφαρμογή του Υβριδικού Πολέμου στην Ουκρανία», Ε-Αμυνα, 9 Μαρτίου 2017, <http://e-amyna.com/%CF%84%CE%BF-%CE%BD%CE%AD%CE%BF-%CF%81%CF%89%CF%83%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B4%CF%8C%CE%B3%CE%BC%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B5/>, (έγινε πρόσβαση στις 25 Αυγούστου 2019)

είναι δύσκολο για το κράτος να τις ταυτοποιήσει, να τις καταλογίσει ή να τις καταδείξει δημόσια ως χρήση βίας.¹³⁷

Υπάρχει εκτενής βιβλιογραφία αναφορικά με φανερές, συγκαλυμμένες και συνδυασμό αυτών επιχειρήσεις επιρροής της ΕΣΣΔ, κάνοντας χρήση «ενεργών μέτρων»,¹³⁸ διασποράς ψευδών ειδήσεων, παραπληροφόρησης, εξειδικευμένου προσωπικού στο αντικείμενο της επιρροής, πλαστογραφιών, προπαγάνδας και ελεγχόμενων οργανώσεων διεθνώς προβεβλημένες (όπως το Παγκόσμιο Συμβούλιο Ειρήνης – World Peace Council) που στοχοποιούσαν επιλεγμένες ελίτ και επηρέαζαν την κοινή γνώμη προς όφελος των σοβιετικών σκοπών. Τα διατιθέμενα κονδύλια για «ενεργά μέτρα» και παραπληροφόρηση έφθαναν τα 3-4 δισ. \$ ετησίως και το προσωπικό που ασχολούνταν με αυτές τις δραστηριότητες ξεπερνούσε τα 15 χιλ. άτομα. Η Ρωσία τα τελευταία χρόνια αναβίωσε την «εργαλειοθήκη» αυτή της επιρροής, προσθέτοντας παράλληλα συναφείς τεχνικές στον κυβερνοχώρο¹³⁹ (εικόνα 3).

Εικόνα 3, Κακόβουλες και επικαλυπτόμενες χρήσεις της πληροφόρησης - πληροφορίας

Σημείωση: αναδημοσίευση από το Naja Bentzen, «Foreign influence operations in the EU», European Parliamentary Research Service EPRS, July 2018, p. 2, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/625123/EPRS_BRI\(2018\)625123_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/625123/EPRS_BRI(2018)625123_EN.pdf)

¹³⁷ Κωνσταντίνος Γκίνης, Στγος ε.α. & επίτιμος Α/ΓΕΣ, «Υβριδικές Επιχειρήσεις : Προς μία Νέα Επιχειρησιακή Αντίληψη», Εθνικές Επάλξεις, τεύχος 129, Ιούλιος – Σεπτέμβριος 2019, σ. 10

¹³⁸ Τα ενεργά μέτρα αφορούσαν συγκαλυμμένες επιχειρήσεις, κυρίως της ΚGB, με σκοπό την αύξηση της σοβιετικής επιρροής διεθνώς και τη συνδρομή στην επίτευξη στόχων εξωτερικής πολιτικής της ΕΣΣΔ. «Active Measures», Federation of American Scientists (FAS), <https://fas.org/irp/world/russia/kgb/su0523.htm> , (έγινε πρόσβαση στις 2 Ιουλίου 2019)

¹³⁹ Naja Bentzen, «Foreign influence operations in the EU», European Parliamentary Research Service EPRS, July 2018, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/625123/EPRS_BRI\(2018\)625123_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/625123/EPRS_BRI(2018)625123_EN.pdf) , (έγινε πρόσβαση στις 8 Ιουλίου 2019)

Οι γειτονικές χώρες της Ρωσίας τα τελευταία χρόνια βίωσαν τα αναβαθμισμένα «ενεργά μέτρα» της, με πρώτη την Εσθονία (παρότι δεν υπάρχουν απτές αποδείξεις ρωσικής κυβερνητικής εμπλοκής) τον Απρίλιο του 2007 να δέχεται μαζικές κυβερνο-επιθέσεις μετά από απόφαση της κυβέρνησης να απομακρύνει ένα σοβιετικό μνημείο. Στην περίπτωση αυτή χρησιμοποιήθηκαν οι ρωσόφωνοι της Εσθονίας οι διαμαρτυρίες των οποίων παραποιήθηκαν από ρωσικά ΜΜΕ τα οποία παραποιώντας την αρχική πληροφορία, έκαναν λόγο για καταστροφή του μνημείου καθώς και των σοβιετικών τάφων του πολέμου και έκαναν λόγο για «ειρηνικούς διαδηλωτές» που απρόκλητα δέχθηκαν την κρατική-αστυνομική βία, χωρίς όμως να δείχνουν τις εικόνες των ρωσόφωνων διαδηλωτών οι οποίοι προέβησαν σε εκτεταμένες ζημιές μαγαζιών και περιουσιών στην περιοχή. Η κυβερνο-επίθεση διήρκεσε 22 ημέρες και ήταν κυρίως της μορφής Denial of Service (DoS) ή Distributed Denial of Service (DDoS), πλήττοντας στόχους στο διαδίκτυο κυβερνητικούς, την προεδρία της χώρας, το κοινοβούλιο, την αστυνομία, τράπεζες, διαδικτυακούς παρόχους υπηρεσιών, διαδικτυακά μέσα ενημέρωσης και πολλές επιχειρήσεις.¹⁴⁰

Υπάρχουν πολλά παραδείγματα ειδικά στην Ευρώπη όπου υφίστανται υπόνοιες και ενδείξεις ότι η Ρωσία από το 2014 και μετά, ενεπλάκη στο εσωτερικό κρατών και προσπάθησε να επηρεάσει αποφάσεις και αποτελέσματα (όχι πάντοτε επιτυχημένα όπως στις Γαλλικές εκλογές 2017) και χρηματοδοτώντας και υποστηρίζοντας συγκεκριμένα πολιτικά κόμματα ή εκστρατείες μέσω διαδικτύου εναντίον κομμάτων και εκστρατειών, σε χώρες όπως η Βρετανία, Γαλλία και Γερμανία.¹⁴¹ Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων δράσεων όπου οι ενδείξεις οδηγούν στη Ρωσία αναφέρονται οι δράσεις στις ΗΠΑ όπου εκτελέσθηκαν επιχειρήσεις επηρεασμού του αποτελέσματος των προεδρικών εκλογών και στην

¹⁴⁰ Ottis Rain, «Analysis of the 2007 Cyber Attacks Against Estonia from the Information Warfare Perspective», *Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence*, Tallinn, Estonia, https://ccdcoe.org/uploads/2018/10/Ottis2008_AnalysisOf2007FromTheInformationWarfarePerspective.pdf, (έγινε πρόσβαση στις 12 Οκτωβρίου 2019)

¹⁴¹ Rick Noack, «Everything we know so far about Russian election meddling in Europe», *The Washington Post*, 10 January 2018, https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2018/01/10/everything-we-know-so-far-about-russian-election-meddling-in-europe/?noredirect=on&utm_term=.76a3d0c22afb και Pezard, Radin, Szayna, Larrabee, «European Relations with Russia», p. 48 και Heather A. Conley, «Successfully Countering Russian Electoral Interference», *Center for Strategic & International Studies – CSIS*, 21 June 2018, <https://www.csis.org/analysis/successfully-countering-russian-electoral-interference>, (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2019)

Ουκρανία όπου εφαρμόστηκαν όλες σχεδόν οι εφαρμογές του ΥΠ και πιο συγκεκριμένα :

α. Αμερικανικές προεδρικές εκλογές του 2016

(1) Για τις προεδρικές εκλογές του 2016 οι κυβερνητικές υπηρεσίες πληροφοριών και ασφάλειας (CIA, FBI και NSA) δήλωσαν με «υψηλό βαθμό βεβαιότητας» ότι, η Ρωσία με εντολή Putin διεξήγαγε μια εξελιγμένη εκστρατεία επηρεασμού των εκλογών, χρησιμοποιώντας διαδικτυακά εργαλεία, MME και εταιρείες ανάλυσης δεδομένων (όπως η Cambridge Analytica η οποία φέρεται ότι, χρηματοδοτήθηκε από την προεκλογική εκστρατεία του Trump το 2016 και συνέλεξε, επεξεργάστηκε και χρησιμοποίησε δεδομένα - πληροφορίες από 87 εκατομμύρια χρήστες του Facebook εν αγνοία τους¹⁴²), με σκοπό αφενός να πληγεί η προεκλογική εκστρατεία της Hillary Clinton, αφετέρου να υπονομευθεί η δημοκρατική διαδικασία, έχοντας παράλληλα ως προτίμηση εκλογής τον Trump. Η εκστρατεία επιρροής της Μόσχας φέρεται ότι, συνδύασε συγκεκαλυμμένες επιχειρήσεις πληροφοριών και φανερές προσπάθειες ρωσικών κυβερνητικών υπηρεσιών, κρατικών χρηματοδοτούμενων MME, ενδιάμεσων και μισθωμένων χρηστών MKΔ, bots και trolls. Τις επιχειρήσεις σύμφωνα με εκτιμήσεις τις διενήργησαν οι ρωσικές Υπηρεσίες Πληροφοριών και η GRU. Το ολοκληρωμένο αυτό σύστημα της ρωσικής προπαγάνδας λειτούργησε επίσης και για τον επηρεασμό του ρωσικού, αλλά και έτερων διεθνών ακροατηρίων. Η εκτίμηση των αμερικανικών υπηρεσιών ήταν ότι, η Μόσχα θα εφαρμόσει τα διδάγματα που άντλησε από την εν λόγω εκστρατεία σε μελλοντικές προσπάθειες επιρροής παγκοσμίως, συμπεριλαμβανομένων των συμμάχων των ΗΠΑ και των εκλογικών τους διαδικασιών.¹⁴³

¹⁴² «Facebook data gathered by Cambridge Analytica accessed from Russia, says MP», *The Guardian*, 18 July 2018, <https://www.theguardian.com/technology/2018/jul/18/facebook-data-gathered-by-cambridge-analytica-accessed-from-russia-says-mp-damian-collins>, (έγινε πρόσβαση στις 9 Οκτωβρίου 2019) και Damien Sharkov, «Russia Had Access To Cambridge Analytica Facebook Data, Lawmaker Says», *Newsweek.com*, 18 July 2018, <https://www.newsweek.com/russia-had-access-cambridge-analytica-facebook-leaks-and-might-have-used-them-1029601>, (έγινε πρόσβαση στις 9 Οκτωβρίου 2019)

¹⁴³ «Russia, Trump, and the 2016 U.S. Election», *Council on Foreign Relations – CFR*, 26 February 2018, <https://www.cfr.org/background/russia-trump-and-2016-us-election> και «Assessing Russian Activities and Intentions in Recent US Elections», *Intelligence Community Assessment – ICA*, 6 January 2017, https://www.dni.gov/files/documents/ICA_2017_01.pdf, (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2019) και Joseph S. Nye, «Speaking Truth To Power», *Project Syndicate*, 5 August 2019, <https://www.project-syndicate.org/commentary/qualities-needed-in-american-intelligence-chief-by-joseph-s-nye-2019-08>, (έγινε πρόσβαση στις 27 Οκτωβρίου 2019)

(2) Στο πλαίσιο των κυρώσεων των ΗΠΑ απέναντι σε όσους είχαν ανάμειξη με την ανωτέρω επιχείρηση επιρροής και βάσει του νόμου Countering America's Adversaries Through Sanctions Act (CAATSA) που αφορά σε επιβολή κυρώσεων σε αντιπάλους των ΗΠΑ (Ιράν, Β. Κορέα και Ρωσία),¹⁴⁴ πρόσφατα είκοσι πέντε Ρώσοι και εταιρείες που κατηγορήθηκαν από το Ειδικό Εισαγγελέα Robert Mueller ετέθησαν σε κατάλογο κυρώσεων, σε μια προσπάθεια αποτροπής νέων αναμειξεων. Ανάμεσα σε αυτούς ήταν και ο ρωσικός παραστρατιωτικός όμιλος-εταιρεία Wagner του Yevgeny Prigozhin, Ρώσου ολιγάρχη και στενού συνεργάτη του Putin, γνωστός και ως ο «μάγειρας (chef) του Putin». Στελέχη της εν λόγω εταιρείας έχουν συμμετάσχει στις συγκρούσεις στην Ουκρανία και στη Συρία.¹⁴⁵ Να προσθέσουμε ότι, μέλη του Κογκρέσου έχουν επικρίνει την κυβέρνηση για τη μη τιμωρία της Ρωσίας, παρότι της παρέχονται οι δυνατότητες βάσει του νόμου CAATSA, υπονοώντας ότι εμποδίζει τις ενέργειες αυτές σε μια προσπάθεια να βελτιώσει τις σχέσεις με τον Putin, ενώ παράλληλα ο Trump συχνά έχει αναφερθεί υποτιμητικά στην έρευνα του Mueller χαρακτηρίζοντάς την ως «κυνήγι μαγισσών».¹⁴⁶

(3) Ο διευθυντής της Εθνικής Υπηρεσίας Πληροφοριών (National Intelligence) των ΗΠΑ, D. Coats αναφερόμενος στις παγκόσμιες απειλές, δήλωσε ενώπιον του Κογκρέσου ότι : «η Κίνα, η Ρωσία το Ιράν και η Β. Κορέα προβαίνουν ευρέως σε επιχειρήσεις στον κυβερνοχώρο, απειλώντας και τα μυαλά και τις μηχανές με τις επεκτατικές μεθόδους τους, τις οποίες χρησιμοποιούν για να υποκλέψουν πληροφορίες, να ασκήσουν επιρροή στους πολίτες μας, ή για να διαταράξουν τις κρίσιμες υποδομές». Αναφορικά με τη Ρωσία προσέθεσε ότι, αυτή θα συνεχίσει κάνοντας χρήση των ΜΚΔ, να επικεντρώνει την προσοχή της στο πως θα ενισχύσει τις κοινωνικές και φυλετικές διαμαρτυρίες, υπονομεύοντας την εμπιστοσύνη των

¹⁴⁴ «Countering America's Adversaries Through Sanctions Act», (Public Law 115-44) (CAATSA), U.S. Department Of The Treasury, 2 August 2017, https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/hr3364_pl115-44.pdf , (έγινε πρόσβαση στις 30 Ιουλίου 2019)

¹⁴⁵ «Wagner Group, Private Military Company», Global Security Org, <https://www.globalsecurity.org/intell/world/russia/wagner.htm> , (έγινε πρόσβαση στις 29 Ιουλίου 2019) και Neil Hauer, «The Rise and Fall of a Russian Mercenary Army», Foreign Policy.com, 6 October 2019, <https://foreignpolicy.com/2019/10/06/rise-fall-russian-private-army-wagner-syrian-civil-war/> , (έγινε πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2019)

¹⁴⁶ Nick Wadhams, «U.S. Adds Russians Indicted by Mueller to a Sanctions List», 20 September 2018, Bloomberg, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-09-20/u-s-slaps-sanctions-on-some-russians-indicted-in-mueller-probe> , (έγινε πρόσβαση στις 29 Ιουλίου 2019)

πολιτών προς τις αρχές και ασκώντας κριτική στους πολιτικούς που αντιλαμβάνεται ότι έχουν αντι-ρωσική στάση.¹⁴⁷

β. Υβριδικός πόλεμος στην Ουκρανία

(1) Η Ουκρανία είναι ζωτικής σημασίας χώρα για τα συμφέροντα και την ασφάλεια της Ρωσίας. Ο Brzezinski θεωρούσε ότι «χωρίς την Ουκρανία, δεν είναι δυνατή η αναβίωση της Σοβιετικής Ένωσης» και ο Putin ενστερνίζεται τη σπουδαία σημασία που έχει η Ουκρανία για τη Ρωσία. Στο πλαίσιο αυτό, η Ουκρανία αποτέλεσε και αποτελεί πεδίο της ρωσικής εφαρμογής μεθόδων ΥΠ, σε ένα ευρύ φάσμα τακτικών, όπως τεχνολογικές, πληροφοριακές-επιρροής και στρατιωτικές χωρίς όμως τη χρήση διακριτικών στις στολές, όπως στις συγκρούσεις στην ανατολική Ουκρανία (Donbass – Luhansk). Ο πόλεμος αυτός όπως εφαρμόστηκε και με κάποιες μορφές συνεχίζεται στην Ουκρανία, περιλαμβάνει μεγάλο εύρος και ποικιλία μέσων όπως πολιτική υπονόμευση μέσω δράσεως πρακτόρων, ενημερωτικές επιχειρήσεις διά των ΜΜΕ με σκοπό την εκμετάλλευση γλωσσικών, πολιτισμικών και κυρίως εθνικών διαφορών μέσω πολιτικής προπαγάνδας, έκθεση αξιωματούχων και παρεμβάσεις στα εσωτερικά κρατών, όπως με οργάνωση *δημοψηφισμάτων* για τη δημιουργία μιας αυτόνομης ή ανεξάρτητης Λαϊκής Δημοκρατίας προσκείμενης φυσικά στη Ρωσία. Ο πόλεμος διεξάγεται διά «αντιπροσώπων» (proxy sanctuary), «πληρεξούσιου» τους οποίους συνδράμουν στρατιωτικοί σύμβουλοι και τους παρέχονται οπλισμός και εκπαίδευση. Επιπρόσθετα, ο ΥΠ περιλαμβάνει παρέμβαση με τη δράση ρωσικών στρατιωτικών δυνάμεων στα σύνορα, συγκεκαλυμένο εφοδιασμό των ανταρτών με βαρέα όπλα, δημιουργία ρωσικών στρατοπέδων εκπαίδευσης πλησίον των συνόρων και αποτροπή ή εξαναγκασμός με την προώθηση και ανάπτυξη τακτικών ΠΟ, καθώς και προβολή στρατιωτικής ισχύος. Η κεντρική ιδέα του ρωσικού «νέου πολέμου» είναι η χρησιμοποίηση ασύμμετρων τακτικών που επικεντρώνονται στις αδυναμίες του εχθρού, αποφεύγοντας άμεσες και εμφανείς συγκρούσεις.¹⁴⁸ Ένας από τους στόχους του ΥΠ στην Ουκρανία ήταν η *δημιουργία εσωτερικής αναταραχής ή/και πρόκλησης χάους, καθώς και μιας κυβερνητικής εικόνας σε κατάσταση κατάρρευσης και αδυναμίας, με σκοπό να υπονομεύσει και να υποσκάψει τις αντιστάσεις του πληθυσμού απέναντι στις εξωτερικές επιρροές, καθώς και την*

¹⁴⁷ «Οι ΗΠΑ θεωρούν Ρωσία και Κίνα τις μεγαλύτερες απειλές στην κατασκοπεία και τον κυβερνοχώρο», Αθηναϊκό-Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων, 29 Ιανουαρίου 2019, <http://www.amna.gr/anarussia/article/329611/Oi-IPA-theoroun-Rosia-kai-Kina-tis-megaluteres-apeiles-stin-kataskopeia-kai-ton-kubernochoro>, (έγινε πρόσβαση στις 26 Αυγούστου 2019)

¹⁴⁸ Βασίλειος Γκρέκας, «Η Υψηλή Στρατηγική της Ρωσίας», *Foreign Affairs.gr*, 15 Ιουλίου 2018, <http://www.anixneuseis.gr/?p=192893>, (έγινε πρόσβαση στις 27 Ιουλίου 2019)

εμπιστοσύνη των πολιτών στο κράτος και την κυβέρνηση, προκειμένου να δημιουργηθούν κατάλληλες συνθήκες για να απομακρυνθεί ο Πρόεδρος και το νέο κοινοβούλιο να είναι φιλο-ρωσικό:¹⁴⁹

- Την άνοιξη του 2018, σημειώθηκε αριθμός περιστατικών στα οποία άγνωστοι ψέκασαν στο χώρο των σχολείων μία άγνωστη ουσία με αποτέλεσμα 200 μαθητές να διακομισθούν στο νοσοκομείο, εκ των οποίων 13 νοσηλεύθηκαν στην εντατική μονάδα. Αποδείχθηκε ότι, μαθητές προέβησαν στις πράξεις αυτές προκειμένου να διακόψουν τα μαθήματα και τη σχολική λειτουργία, οι οποίοι ήταν διαδικτυακά μέλη του ρωσικού δικτύου VKontakte από όπου και ενθαρρύνθηκαν να προβούν στις ενέργειες αυτές. Μετά από αυτά πολλοί γονείς των μαθητών ανησύχησαν και κατηγόρησαν την κυβέρνηση για έλλειψη προστασίας των παιδιών στα σχολεία. Παρότι δεν αποδείχθηκε σύνδεση αυτών των συμβάντων με ρωσικές υπηρεσίες, εντούτοις εύλογα εντάσσονται στο πλαίσιο και τη μεθοδολογία του ΥΠ, καθόσον πλήττεται η εμπιστοσύνη προς την κυβέρνηση και την ικανότητά της να αντιμετωπίσει θέματα ασφάλειας των πολιτών.

- Στην Ουκρανία ζουν εκατομμύρια νοσταλγοί του σοβιετικού καθεστώτος και αυτοπροσδιορίζονται ως Σοβιετικοί και όχι ως Ουκρανοί. Η Ρωσία συνεχίζει να γιορτάζει την επέτειο της σοβιετικής νίκης στον Β'ΠΠ κάθε 9^η Μαΐου και ανεπίσημα οργανώνει στο Κίεβο και σε άλλες ουκρανικές πόλεις παρελάσεις των «βετεράνων» του πολέμου (το 90% των πραγματικών βετεράνων έχει αποβιώσει) με στολές της εποχής και σοβιετικά εμβλήματα, τα οποία προκαλούν βίαιες αντιδράσεις εκ μέρους των Ουκρανών ακροδεξιών εθνικιστών (αν και κάποιοι εξ αυτών φέρονται ότι ελέγχονται από το Κρεμλίνο).¹⁵⁰ Η Ρωσία εκμεταλλεύεται τις αντιδράσεις αυτές για να παρουσιάσει τόσο στο εσωτερικό της όσο και στη διεθνή κοινότητα, την εικόνα μιας Ουκρανίας που κυριαρχείται από ακροδεξιούς εθνικιστές που προκαλούν βία και χάος και ταυτόχρονα τη Ρωσία ως τη μοναδική δύναμη που δύναται να αποκαταστήσει την τάξη και τη σταθερότητα. Έτσι αλλοιώνεται η εικόνα και η

¹⁴⁹ Roman Rukomeda, «Russia's Hybrid War Against Ukraine: The Latest Developments and Trends», *Center for Integrity in the Defence Sector (CIDS Norway)*, 28 September 2018, <https://cids.no/2018/09/28/russias-hybrid-war-against-ukraine-the-latest-developments-and-trends/>, (έγινε πρόσβαση στις 4 Αυγούστου 2019) και Daniel R. Coats, «Worldwide Threat Assessment of the US Intelligence Community», *National Intelligence (USA)*, 29 January 2019, <https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/2019-ATA-SFR---SSCI.pdf>, (έγινε πρόσβαση στις 24 Αυγούστου 2019)

¹⁵⁰ «Nationalists disrupt Victory Day celebrations in Ukraine», *Russia Today*, 9 May 2016, <https://www.rt.com/news/342428-ukraine-march-vday-clashes/>, (έγινε πρόσβαση στις 4 Αυγούστου 2019)

ταυτότητα της Ουκρανίας διεθνώς, ως ασύμβατες με τα δημοκρατικά ιδεώδη και τις ευρωπαϊκές ιδέες και αρχές και συνεπώς απομακρύνεται για την Ουκρανία η ευρωπαϊκή προοπτική της.

- Το Κρεμλίνο ελέγχοντας μεγάλο μέρος των «διαμορφωτών γνώμης» κυρίως στη νότια και ανατολική Ουκρανία έχει τη δυνατότητα να ασκεί προπαγάνδα. Αυτός ο «επικοινωνιακός στρατός» καταφέρεται εναντίον της Ουκρανίας και επιδιώκει να *εξαλείψει την εμπιστοσύνη του λαού προς τις αρχές, το κράτος και τις ΕΔ*, προετοιμάζοντας έτσι νέες διαδηλώσεις που θα ενισχύσουν τα πολιτικά κόμματα που πρόσκεινται στο Κρεμλίνο. Η έλλειψη εμπιστοσύνης παρουσιάζεται σε δημοσκοπήσεις που αποτιμούν ένα ποσοστό 70-80% να μην εμπιστεύεται τις ουκρανικές αρχές και τις πολιτικές τους, αν και όπως αντιτίνει η αντίθετη άποψη, αυτές είναι κατασκευασμένες από τη Μόσχα για να κάμψει τις ουκρανικές αντιστάσεις στην προσπάθεια επιρροής της Ρωσίας.

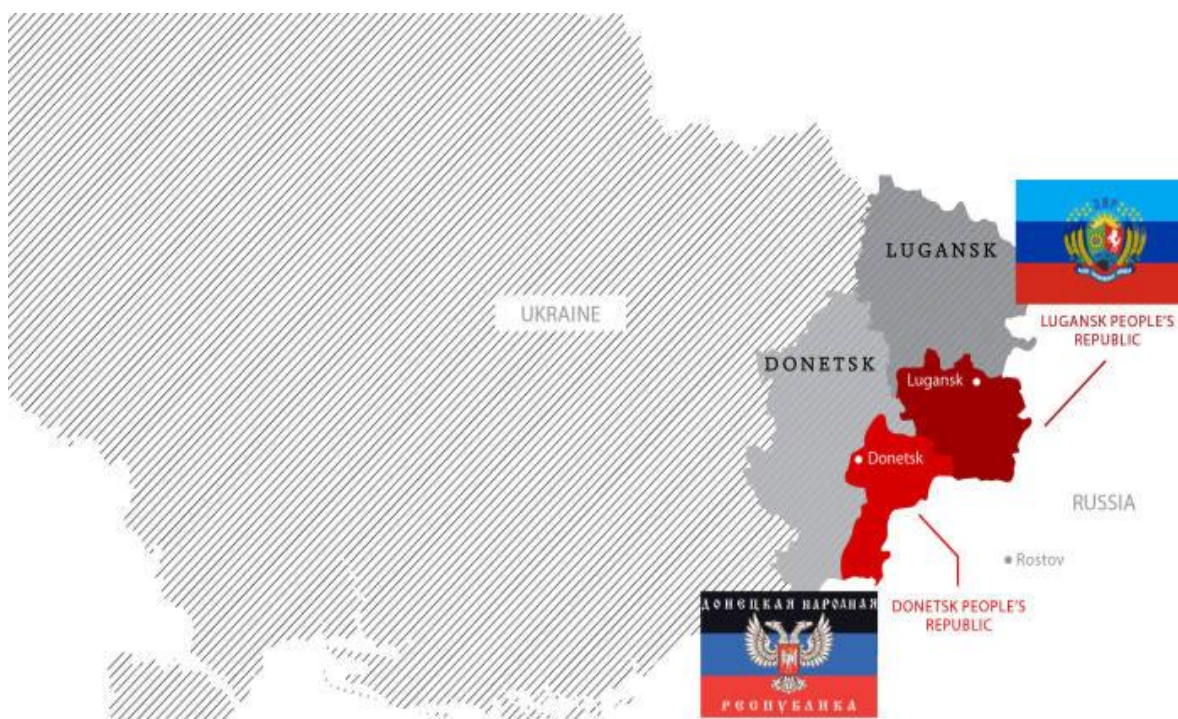
- Η Ρωσία μέσω πληροφοριακών εκστρατειών προσπαθεί να *εμφανίσει την Ουκρανία ως «αποτυχημένο κράτος» (failed state)* και ως εκ τούτου να επισημάνει προς την Ευρώπη και ειδικά προς τη Γερμανία και τη Γαλλία ότι, η Ουκρανία δεν μπορεί με ίδια μέσα να εξασφαλίσει ασφάλεια και ευμάρεια για την ίδια και ταυτόχρονα θα αποτελέσει *πηγή αστάθειας για την Ευρώπη*, εκτός αν βρίσκεται υπό τη ρωσική επιρροή. Βέβαια, σε μεγάλο βαθμό η πηγή της ουκρανικής αστάθειας και ανασφάλειας είναι η Ρωσία που θα χρησιμοποιήσει κάθε πρόσφορο μέσο προκειμένου να διατηρήσει την Ουκρανία στη σφαίρα επιρροής της και εφόσον αυτό το πετύχει, ενδεχομένως να πράξει το ίδιο και σε άλλες χώρες της ανατολικής Ευρώπης.

- Μια νέα μέθοδος του ρωσικού ΥΠ είναι η *διαφθορά* και η επακόλουθη *διάβρωση της κοινωνίας* και η *αποδόμηση του κράτους*, προκειμένου αυτό να αποδυναμωθεί και να αυξηθεί η ρωσική επιρροή. Εργαλείο προς τούτο, αποτελούν, μεταξύ άλλων, επιχειρηματίες από τη Ρωσία οι οποίοι εκτός από «βρώμικο χρήμα» φέρνουν μαζί τους και πρακτικές διαφθοράς που επηρεάζουν ανάλογα τις επιχειρηματικές πρακτικές και τις πολιτικές στις κοινωνίες των χωρών στις οποίες δραστηριοποιούνται. Στο δίκτυο αυτό της διαφθοράς εντάσσονται και άλλοι, όπως δημοσιογράφοι που πρόσκεινται στη Ρωσία, διαμορφωτές της κοινής γνώμης χρησιμοποιώντας τα ΜΚΔ, πολιτικοί, ακτιβιστές, ΜΚΟ και διασημότητες (τραγουδιστές, επιστήμονες, αθλητές) οι οποίοι κατευθυνόμενοι από τη Ρωσία

«περνάνε» στο ουκρανικό κοινό, αλλά και στο διεθνές, μηνύματα - αφηγήματα όπως, η Ρωσία είναι φίλη χώρα και σύμμαχος, στην Κριμαία και το Donbas δεν υπάρχουν Ρώσοι στρατιώτες και ότι τις συγκρούσεις τις ξεκίνησαν οι ουκρανικές αρχές.

- Στο προπαρασκευαστικό στάδιο πριν την επέμβαση της Ρωσίας στην Κριμαία, ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε εκ μέρους της, στη προσπάθεια *διάβρωσης και διαφθοράς στον τομέα της ουκρανικής άμυνας*, προκειμένου να ελαχιστοποιηθεί ή και να εξαλειφθεί η στρατιωτική αντίσταση, αποθαρρύνοντας στρατό και λαό από το να πολεμήσουν. Έτσι, η Ουκρανία κατάφερε να διαθέσει μία μικρή στρατιωτική δύναμη, μόλις 5.000-10.000 στρατιωτών και μάλιστα χωρίς επαρκή ρουχισμό, εφόδια και στρατιωτικό εξοπλισμό για την αντιμετώπιση των καλά εξοπλισμένων και εκπαιδευμένων ειδικών δυνάμεων Ρώσων εισβολέων στην Κριμαία και των αυτονομιστών στις επαρχίες Donetsk και Lugansk¹⁵¹ (χάρτης 8).

Χάρτης 8, Κριμαία και Ανατολικές Επαρχίες Donetsk, Luhansk

Σημείωση: αναδημοσίευση από το Courtney Weaver, «Ukraine's rebel republics», *Financial Times*, 5 December 2014, <https://www.ft.com/content/9f27da90-7b3f-11e4-87d4-00144feabdc0>

¹⁵¹ «Ukraine initially expected invasion by 200,000-strong Russian army – Turchynov», *UNIAN Information Agency*, 15 February 2018, <https://www.unian.info/politics/10008878-ukraine-initially-expected-invasion-by-200-000-strong-russian-army-turchynov.html>, (έγινε πρόσβαση στις 6 Αυγούστου 2019)

Στις περισσότερες επιχειρήσεις ΥΠ χρησιμοποιούνται Ρώσοι πράκτορες ή ντόπιοι που είτε πρόσκεινται ιδεολογικά, είτε δωροδοκούνται, είτε εκβιάζονται για να συνεργασθούν. Η Ουκρανία δεν είχε τις κατάλληλες υποδομές ή ειδικές μονάδες που θα μπορούσαν να εντοπίσουν και να εξουδετερώσουν τέτοιες δραστηριότητες και να παρεμποδίσουν μικρές οργανωμένες ομάδες που θα επιχειρούσαν να καταλάβουν τις τοπικές διοικητικές υπηρεσίες, όπως έγινε στις πόλεις Donetsk και Slavyansk το 2014. Μέσω δωροδοκιών και των επαφών της Ρωσίας με ανθρώπους στο ουκρανικό Υπουργείο Εσωτερικών, στις υπηρεσίες ασφαλείας και στο ΥΠΑΜ, ουκρανικές περιοχές καταλήφθηκαν από ρωσικές ειδικές δυνάμεις που παρουσιάζονταν ως ντόπιοι κάτοικοι. Ένα τέτοιο περιστατικό διαφθοράς και αδυναμίας του κυβερνητικού συστήματος που επιτρέπει στον αντίπαλο να διεισδύσει στις κρατικές δομές και να τις παραλύσει, υπήρξε και στην περίπτωση της Κριμαίας, όπου ο Ναύαρχος Berezovsky συνετάχθη στο πλευρό της Ρωσίας. Συνεπώς η αντιμετώπιση της διαφθοράς και ο έλεγχος της εφαρμογής των νόμων είναι κρίσιμοι παράγοντες αντιμετώπισης υβριδικών απειλών.

- Από τα σημαντικότερους στόχους των προσπαθειών διαφθοράς είναι η πολιτική και οι πολιτικοί, το καθεστώς που αντιτίθενται με σκοπό την ανάληψη της εξουσίας από φιλο-ρώσους πολιτικούς που θα συνδράμουν τις πολιτικές επιδιώξεις της Ρωσίας, χωρίς έτσι να απαιτηθεί άσκηση ρωσικού πειθαναγκασμού. Χαρακτηριστική περίπτωση οι αποκαλύψεις του βουλευτή, προεδρικού εκπροσώπου και επικεφαλής επιτροπής για θέματα διαφθοράς Oleksandr Onyshchenko, ο οποίος δήλωσε ότι, ακολουθώντας οδηγίες του Προέδρου Petro Poroshenko προέβη σε δωροδοκίες βουλευτών, οργάνωσε εκστρατείες κηλίδωσης του πρώην Πρωθυπουργού Arseniy Yatsenyuk και διέπραξε και άλλες παρόμοιες πράξεις διαφθοράς για τις οποίες παρουσίασε και μαγνητοφωνημένες συζητήσεις στις οποίες φέρεται να συζητά με τον Πρόεδρο και άλλους υψηλόβαθμους αξιωματούχους για πράξεις διαφθοράς, όπως για τη διακοπή των ερευνών σχετικά με εμπλοκή πρώην υψηλόβαθμων αξιωματούχων σε υποθέσεις χρηματισμού. Η ουκρανική Προεδρία αρνήθηκε την εγκυρότητα των μαγνητοφωνήσεων και των αποκαλύψεων αυτών. Ο δε Onyshchenko έχει διαφύγει στο εξωτερικό και οι ουκρανικές αρχές διερευνούν υπόθεση χρηματισμού του με πόσο 64 εκατ. \$ από κρατική εταιρεία φυσικού αερίου

και ταυτόχρονα του προσάπτουν κατηγορίες για κατασκοπία υπέρ της Ρωσίας.¹⁵² Οι καταγγελίες του Onyshchenko δημοσιεύθηκαν σε φιλορωσικά ουκρανικά ΜΜΕ και αναλυτές εκτιμούν ότι, η υπόθεση αυτή θα μπορούσε ενδεχομένως να έχει ενορχηστρωθεί από τη Ρωσία ως μέρος υβριδικών επιχειρήσεων, έχοντας ομοιότητα με παρόμοιο σκάνδαλο μαγνητοφωνημένων συνομιλιών που φέρεται να οργανώθηκε από τη Ρωσία το 2003 πλήττοντας τον τότε Πρόεδρο Leonid Kuchma.¹⁵³ Η επίπτωση για τον Πρόεδρο Poroshenko ήταν τεράστια με τη δημοφιλία του στην κοινή γνώμη να κυμαίνεται σε εξαιρετικά χαμηλά ποσοστά 7,1-8,5%, έχοντας εκλεγεί το 2014 με ποσοστό άνω του 50% και ταυτόχρονα η εμπιστοσύνη των Ουκρανών πολιτών προς την κυβέρνηση τον Μάρτιο του 2019 να έχει φθάσει σε παγκόσμιο αρνητικό ρεκόρ με μόλις 9%.¹⁵⁴ Να προσθέσουμε ότι ο Poroshenko ηττήθηκε κατά κράτος στις εκλογές του Μαρτίου (1^{ος} γύρος) – Απριλίου (2^{ος} γύρος) του 2019 από τον κωμικό ηθοποιό Volodymyr Zelensky (ποσοστά 2^{ου} γύρου εκλογών 24.5% και 73.17% αντίστοιχα).¹⁵⁵ Είναι σημαντικό και πρέπει να το τονίσουμε ότι, πλήττοντας ή υπονομεύοντας τη στρατιωτική, οικονομική, ψυχολογική ή την πολιτική ισχύ και ηθικό μίας κυβέρνησης, οι δρώντες ουσιαστικά εφαρμόζουν και υλοποιούν ανορθόδοξες τακτικές μη συμβατικού πολέμου με σκοπό την ανατροπή της. Να επισημάνουμε επίσης ότι, αυτές οι μέθοδοι, αλλά και γενικότερα ο αντισυμβατικός πόλεμος και οι επιχειρήσεις επιρροής δεν αποτελούν ρωσική αποκλειστικότητα, αλλά χρησιμοποιούνται από ισχυρά κράτη που έχουν τη βούληση και τις δυνατότητες να τον εφαρμόσουν, όπως για παράδειγμα η προσπάθεια επηρεασμού της

¹⁵² Igor Burdya, «Where now for Ukraine's brave new journalism?», *OpenDemocracy*, 30 January 2017, <https://www.opendemocracy.net/od-russia/igor-burdya/where-now-for-ukraine-s-brave-new-journalism> (έγινε πρόσβαση στις 7 Αυγούστου 2019) και Christopher Miller, «FBI Met With Poroshenko Accuser; No Further Talks Planned», *Radio Free Europe*, 17 December 2016, <https://www.rferl.org/a/fbi-met-with-poroshenko-accuser/28181758.html>, (έγινε πρόσβαση στις 7 Αυγούστου 2019) και «Fugitive MP Onyshchenko claims he secretly recorded talks with Poroshenko: Administration calls out report as fake», *UNIAN Information Agency*, 19 April 2018, <https://www.unian.info/politics/10087469-fugitive-mp-onyshchenko-claims-he-secretly-recorded-talks-with-poroshenko-administration-calls-out-report-as-fake.html>, (έγινε πρόσβαση στις 7 Ιουλίου 2019)

¹⁵³ «Analyst: Russia behind Kuchma "tape scandal"», *Euromaidan Press*, 6 March 2015, <http://euromaidanpress.com/2015/03/06/analyst-russia-behind-kuchma-tape-scanandal/>, (έγινε πρόσβαση στις 8 Ιουλίου 2019)

¹⁵⁴ «Yulia Tymoshenko the shapeshifter» *Politico*, <https://www.politico.eu/list/politico-28-class-of-2019-the-ranking/yulia-tymoshenko/>, (έγινε πρόσβαση στις 23 Αυγούστου 2019) και «Comedian takes on incumbent in Ukraine presidential runoff vote», *FRANCE 24*, 21 April 2019, <https://www.france24.com/en/20190421-ukraine-presidential-runoff-vote-zelenskiy-porochenko>, (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2019)

¹⁵⁵ Andrew Higgins & Iuliia Mendel, «Ukraine Election: Volodymyr Zelensky, TV Comedian, Trounces President», *The New York Times*, 21 April 2019, <https://www.nytimes.com/2019/04/21/world/europe/Volodymyr-Zelensky-ukraine-elections.html>, (έγινε πρόσβαση στις 13 Ιουλίου 2019)

ελληνοκυπριακής και τουρκοκυπριακής πλευράς υπέρ του σχεδίου Annan,¹⁵⁶ ενώ ταυτόχρονα διεθνικοί οικονομικοί οργανισμοί, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), ο Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ) κατηγορούνται ότι χρησιμοποιούνται «ως αντισυμβατικά οικονομικά όπλα...» και ακόμη για να επιτευχθεί «καλύτερη συνεργασία με άλλες κυβερνήσεις».¹⁵⁷ Κλείνοντας το κεφάλαιο του ΥΠ να επισημάνουμε ότι, για την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών απαιτείται έγκαιρη προετοιμασία και κατάλληλη σχεδίαση, η οποία θα στηρίζεται σε τρεις πυλώνες : τον εντοπισμό των υβριδικών απειλών και κινδύνων, την αποτροπή των υβριδικών ενεργειών και την απάντηση στις υβριδικές απειλές. Ο εντοπισμός απαιτεί ένα αποτελεσματικό σύστημα πληροφοριών για τον εντοπισμό, προσδιορισμό και ταυτοποίηση των υβριδικών ενεργειών και επιχειρήσεων. Η αποτροπή βασίζεται στις αρχές της κλασσικής αποτροπής, η οποία πρέπει να είναι εφικτή και αξιόπιστη και η απάντηση στις υβριδικές απειλές πρέπει να περιλαμβάνει ανοικτές και συγκεκαλυμμένες επιχειρήσεις και συνδυασμό μέσων, επιλογή στόχων, καθορισμό της έκτασης της κλιμάκωσης, αξιολόγηση κινδύνων και ενδεχόμενων επιπτώσεων, καθώς και περιορισμοί και απαγορεύσεις κατά τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων.¹⁵⁸

3.4 Εμπορικές Σχέσεις ΕΕ-Ρωσίας και Ενεργειακή Εξάρτηση ΕΕ από

Ρωσία

Το 2018, η Ρωσία είχε μερίδιο 4% στις εξαγωγές αγαθών της ΕΕ (85,3 δισ. €) και 8% στις εισαγωγές αγαθών της ΕΕ (168,3 δισ. €). Αυτό σήμαινε ότι ήταν ο 4^{ος} μεγαλύτερος εταίρος για εξαγωγές από την ΕΕ, μεταξύ Ελβετίας (8,0%) και Τουρκίας (4%). Στις ευρωπαϊκές εισαγωγές, η Ρωσία κατέλαβε την τρίτη θέση μεταξύ των ΗΠΑ (13%) και της Ελβετίας (6%) (γραφήματα 1 και 2) με τα περισσότερα από τα 3/4 των αγαθών που εισήχθησαν από τη Ρωσία να είναι ενεργειακά προϊόντα (γραφήματα 1 και 2).

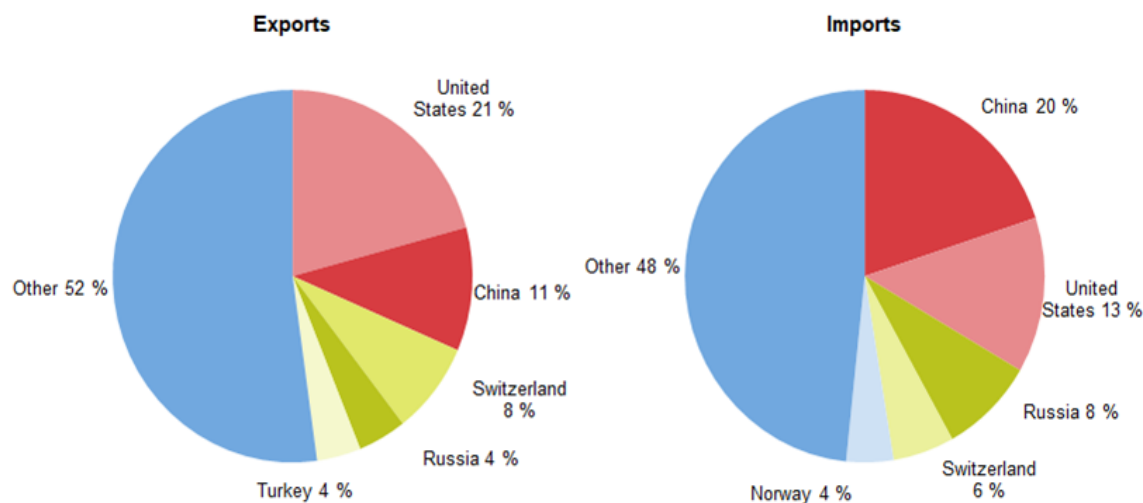
¹⁵⁶ Άγγελος Μ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, (Αθήνα: Πατάκη, γ' έκδοση, 2018), σ. 621

¹⁵⁷ Κώστας Μπετινάκης, «Εργαλείο υβριδικού πολέμου για τις ΗΠΑ το ΔΝΤ» [zougla.gr](https://www.zougla.gr/kosmos/article/wikileaks-ergalia-antisimvaticou-polemou-ton-ipa-to-dnt-klp-ikonomiki-organismi), <https://www.zougla.gr/kosmos/article/wikileaks-ergalia-antisimvaticou-polemou-ton-ipa-to-dnt-klp-ikonomiki-organismi>, (έγινε πρόσβαση στις 2 Αυγούστου 2019)

¹⁵⁸ Γκίνης, «Υβριδικές Επιχειρήσεις: Προς μία Νέα Επιχειρησιακή Αντίληψη», *Εθνικές Επάλξεις*, σ.

Γράφημα 1, Η Ρωσία ως βασικός εμπορικός εταίρος της ΕΕ (2018)

The position of Russia among the EU-28's main partners for trade in goods, 2018

Source: Eurostat (online data code: ext_it_maineu)

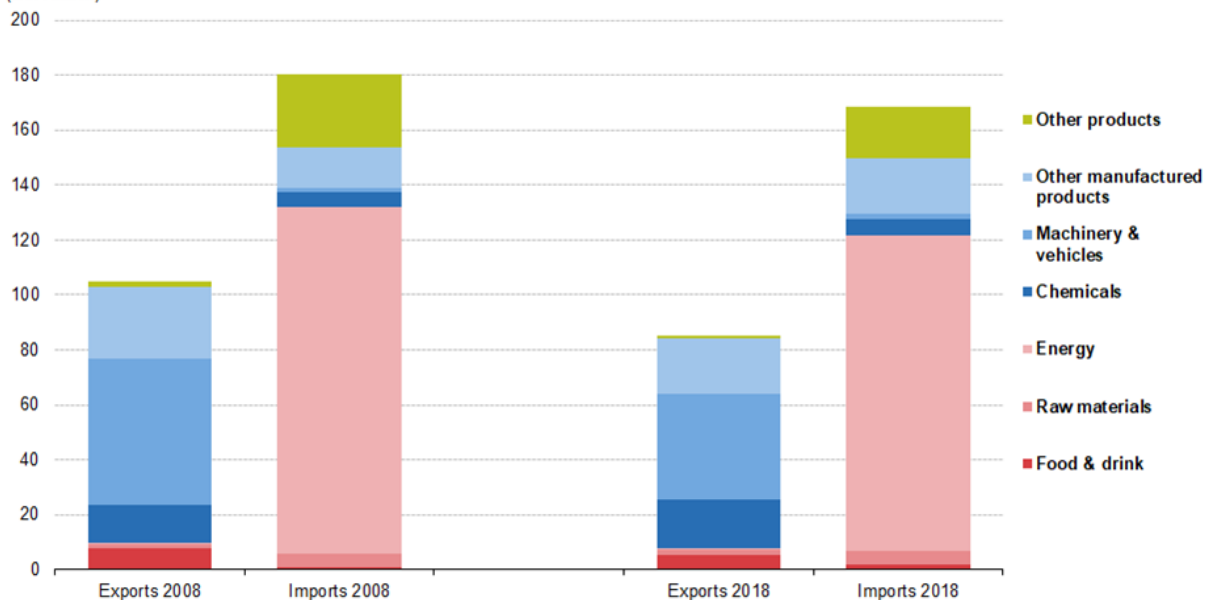
eurostat

Σημείωση: αναδημοσίευση από το, «Russia-EU – international trade in goods statistics», Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Russia-EU_%E2%80%93_international_trade_in_goods_statistics

Γράφημα 2, Εισαγωγές & εξαγωγές αγαθών από τη Ρωσία, 2008 & 2018

EU-28 exports to and imports from Russia by product group, 2008 and 2018

(EUR billion)

Source: Eurostat (online data code: DS-018995)

eurostat

Σημείωση: αναδημοσίευση από το, «EU-28 exports to and imports from Russia by product group, 2008 and 2018», Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:EU-28_exports_to_and_imports_from_Russia_by_product_group_2008_and_2018.png

Μεταξύ των κ-μ της ΕΕ, η Γερμανία ήταν ο μεγαλύτερος εμπορικός εταίρος της Ρωσία το 2018 με εισαγωγές αγαθών αξίας 32,8 δισ. € (ακολουθούν η Ολλανδία με 24 δισ. €, η Πολωνία με 16 δισ. € και η Ιταλία 13,8 δισ. €) και εξαγωγές αγαθών ύψους 31,3 δισ. €, που αποτελεί και το 30% των συνολικών εξαγωγών της ΕΕ προς τη Ρωσία (85,2 δισ. €). Να επισημάνουμε ότι σε ποσοστά, για πολλές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης η Ρωσία αποτελεί σημαντικό εξαγωγέα αγαθών (εκτός ΕΕ), όπως Βουλγαρία, Εσθονία, Λετονία, Λιθουανία, Πολωνία, Σλοβακία και Φινλανδία, σε ποσοστά άνω του 20% (πίνακας 3).¹⁵⁹

Πίνακας 3, Εισαγωγές αγαθών από Ρωσία (2018)

EU-28 imports of goods from Russia by Member State, 2018		
	EUR million	% of Russia in extra-EU-28 imports
Germany	32 855	9.0
Netherlands	24 255	8.2
Poland	16 299	23.6
Italy	13 830	8.0
Belgium	9 915	7.3
France	9 463	5.4
Finland	9 238	46.3
United Kingdom	8 017	3.0
Hungary	4 869	18.7
Sweden	4 623	10.7
Lithuania	4 581	46.5
Greece	4 145	15.5
Slovakia	3 952	24.7
Romania	3 134	14.9
Bulgaria	3 130	35.5
Spain	2 952	2.2
Czech Republic	2 901	7.8
Austria	2 680	7.3
Denmark	1 708	6.6
Estonia	1 446	38.1
Latvia	1 303	31.6
Portugal	1 295	7.1
Ireland	550	1.7
Slovenia	400	3.4
Croatia	385	7.2
Cyprus	115	3.0
Luxembourg	12	0.5
Malta	5	0.3

Source: Eurostat (online data code: DS-018995)

eurostat

Σημείωση: αναδημοσίευση από το, «Trade with Russia by Member State», Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Russia-EU_%E2%80%93_international_trade_in_goods_statistics#Trade_with_Russia_by_Member_State

¹⁵⁹ «Russia-EU – international trade in goods statistics», Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Russia-EU_%E2%80%93_international_trade_in_goods_statistics#Overview, (έγινε πρόσβαση στις 20 Αυγούστου 2019) και «Trade picture», European Commission, <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/russia/>, (έγινε πρόσβαση την 1 Δεκεμβρίου 2019) και «Germany Exports to Russia», Trading Economics, <https://tradingeconomics.com/germany/exports/russia>, (έγινε πρόσβαση την 1 Δεκεμβρίου 2019)

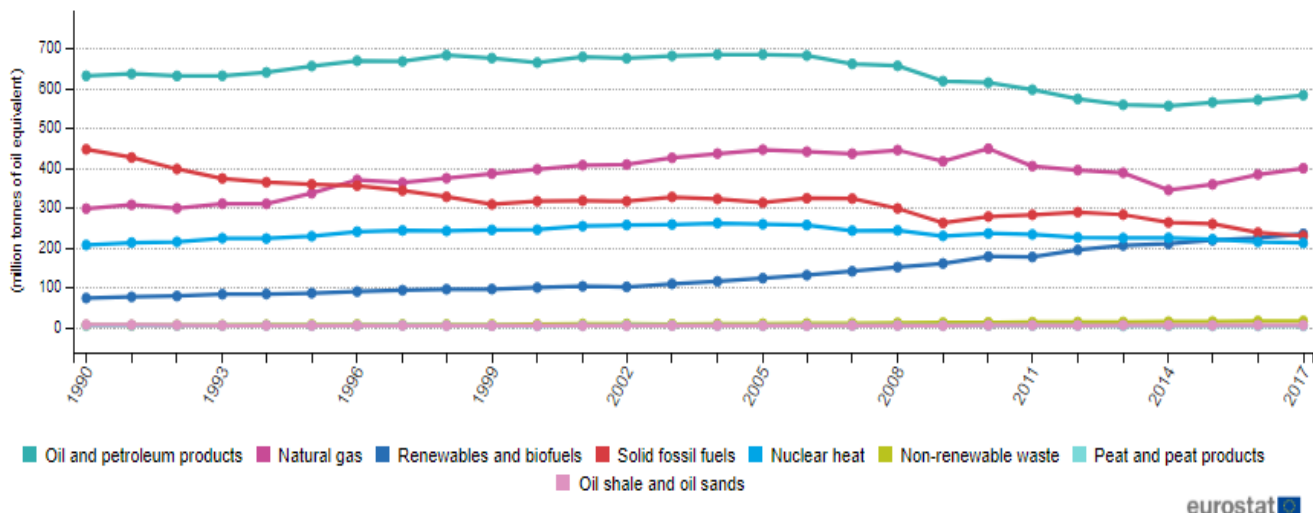
Όσον αφορά στον κρίσιμο τομέα της ενέργειας, η ενεργειακή επάρκεια της ΕΕ επιτυγχάνεται μέσω εφοδιασμού της από τη Ρωσία, τη Βόρεια Θάλασσα, καθώς και τις χώρες του Μαγκρέμπ (Maghreb) και της Μέσης Ανατολής, με τις δύο τελευταίες όμως περιοχές να είναι ιδιαίτερα ασταθείς, λόγω εσωτερικών πολιτικών και κοινωνικών συγκρούσεων, της απειλής από το ριζοσπαστικοποιημένο ισλάμ και της κατάστασης που επικρατεί στις περιοχές αυτές που αποτελούν πεδία συνεχών γεωπολιτικών συγκρούσεων και ανταγωνισμών. Μεταξύ του 1995 και του 2012 η εγχώρια παραγωγή ενέργειας της ΕΕ μειώθηκε σχεδόν κατά 1/5. Το 2017 το 55% των ενεργειακών της αναγκών καλύφθηκαν από εξωτερικούς προμηθευτές, *σχεδόν 90% του πετρελαίου, 66% του φυσικού αερίου και 42% των στερεών καυσίμων* με κόστος πάνω από 1 δισ. € ημερησίως.¹⁶⁰ Κατά τη δεκαετία 2006-2016 η παραγωγή φυσικού αερίου και πετρελαιοειδών είχαν τις μεγαλύτερες μειώσεις, 41,2% και 39% αντίστοιχα και η παραγωγή ορυκτών καυσίμων μειώθηκε κατά 30,8%, με αποτέλεσμα την αύξηση των εισαγωγών ενεργειακών πόρων. Η ποσότητα του εισαγόμενου φυσικού αερίου διπλασιάστηκε κατά την περίοδο 1990-2017 σε 398 εκατομμύρια τόνους (Mt) παραμένοντας η δεύτερη σημαντικότερη ενεργειακή πηγή, με το αργό πετρέλαιο να καταλαμβάνει την πρώτη θέση όσον αφορά στις εισαγόμενες ποσότητες και με την κατανάλωσή του στην ΕΕ το 2017 να ανέρχεται σε 582 Mt. Η ενεργειακή κατανάλωση στην ΕΕ το 2017 ήταν ελαφρώς αυξημένη κατά 1,6% σε σχέση με το 2016, ενώ επισημαίνεται ότι, τα τελευταία τρία (3) χρόνια η χρήση πετρελαίου και φυσικού αερίου έχει μικρή, αλλά αυξητική τάση (γράφημα 3). Να προσθέσουμε ότι, οι ενεργειακές ανάγκες της ΕΕ το 2017 καλύφθηκαν από : πετρελαϊκά προϊόντα κατά 36 %, φυσικό αέριο κατά 23 %, στερεά καύσιμα 15%, ανανεώσιμες πηγές ενέργειας 14 % και πυρηνική ενέργεια 12 %.¹⁶¹

¹⁶⁰ «Ασφάλεια ενεργειακού εφοδιασμού: η Επιτροπή προτείνει μια ολοκληρωμένη στρατηγική για ενίσχυση της ασφάλειας του εφοδιασμού», *Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Δελτίο Τύπου*, 28 Μαΐου 2014, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-606_el.htm , (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2019)

¹⁶¹ «Energy statistics - an overview», *Eurostat*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Energy_statistics_-_an_overview , (έγινε πρόσβαση στις 11 Αυγούστου 2019) και «Where does our energy come from?», *Eurostat*, <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-2a.html> , (έγινε πρόσβαση στις 12 Αυγούστου 2019)

Γράφημα 3, Ενεργειακή κατανάλωση της ΕΕ, 1990 - 2017

Gross inland energy consumption by fuel, EU-28, 1990-2017

Σημείωση: αναδημοσίευση από το «Energy statistics - an overview», Eurostat,
https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Energy_statistics_-_an_overview

Οι πέντε μεγαλύτεροι πάροχοι - χώρες που κάλυψαν το 63% των εισαγωγών της ΕΕ ήταν : Ρωσία με 163,1 Mt, Νορβηγία 61,4 Mt, Ιράκ 44 Mt, Καζακστάν 39,7 Mt και Σ. Αραβία 35,6 Mt, με τη Ρωσία να καλύπτει σχεδόν το 30% των εισαγωγών, ένα μερίδιο που παρέμεινε σχετικά σταθερό κατά την τελευταία δεκαετία¹⁶² (πίνακας 4 και γράφημα 4).

¹⁶² «Oil and petroleum products - a statistical overview», Eurostat,
https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Oil_and_petroleum_products_-_a_statistical_overview#Imports_of_crude_oil , (έγινε πρόσβαση στις 13 Αυγούστου 2019)

Πίνακας 4, Εισαγωγές αργού πετρελαίου και χώρες προέλευσης, 2000 - 2017

Crude oil imports by country of origin, EU-28, 2000-2017

(million tonnes)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Russia	119.5	137.5	156.0	171.0	186.0	189.8	192.1	189.0	181.9	176.6	181.7	177.9	176.7	168.0	150.3	153.2	166.0	163.1
Norway	114.9	107.1	101.8	104.6	106.9	97.0	87.5	83.8	85.6	79.3	71.6	64.3	59.6	58.9	65.0	64.1	64.8	61.4
Iraq	31.3	20.4	16.0	8.5	12.6	12.3	16.6	19.1	18.9	19.9	16.9	18.2	21.5	18.2	22.6	40.4	43.0	44.0
Kazakhstan	9.7	8.6	12.8	14.5	19.1	25.6	26.0	25.9	27.3	28.0	28.7	29.2	26.9	28.6	31.7	34.6	35.3	39.7
Saudi Arabia	65.1	57.5	53.1	61.6	64.5	60.7	51.2	40.2	38.9	29.9	30.8	41.1	46.2	43.3	44.2	41.7	40.5	35.6
Nigeria	22.5	25.7	18.4	23.2	14.9	18.6	20.3	15.2	22.7	23.6	21.7	31.1	42.8	40.5	45.2	44.2	29.6	34.5
Iran	35.5	31.4	25.9	34.7	35.9	34.7	35.1	34.6	30.5	24.6	29.7	29.5	6.6	0.0	0.4	0.0	15.0	28.3
Libya	45.9	44.1	39.1	46.2	50.1	50.5	51.7	54.5	56.4	47.0	53.0	14.2	42.8	28.0	16.3	12.8	12.0	27.9
Azerbaijan	3.7	4.6	5.3	5.7	5.2	7.3	12.7	16.6	18.1	21.2	22.9	25.0	20.2	23.7	21.9	27.3	23.6	24.1
Other countries	150.3	161.5	157.8	132.2	128.7	125.8	121.8	126.5	130.4	110.1	103.3	112.7	112.4	117.1	123.7	136.2	116.7	107.2
Total	598.4	598.5	596.3	602.2	623.7	622.2	614.9	605.2	610.6	560.0	560.3	543.3	555.7	526.3	521.4	554.4	546.5	565.7

Source: Eurostat (online data code: nrg_ti_oil)

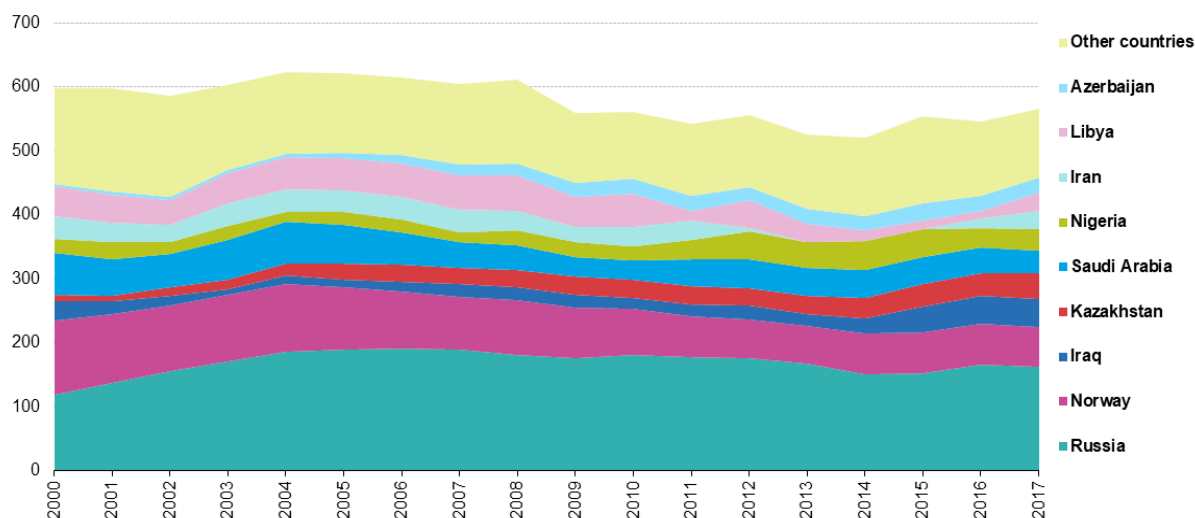
eurostat

Σημείωση: αναδημοσίευση από το «File:Crude oil imports by country of origin, EU-28, 2000-2017 (million tonnes)», Eurostat, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Crude_oil_imports_by_country_of_origin,_EU-28,_2000-2017_\(million_tonnes\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Crude_oil_imports_by_country_of_origin,_EU-28,_2000-2017_(million_tonnes).png)

Γράφημα 4, Εισαγωγές αργού πετρελαίου & χώρες προέλευσης, 2000-2017

Crude oil imports by country of origin, EU-28, 2000-2017

(million tonnes)

Source: Eurostat (online data code: nrg_ti_oil)

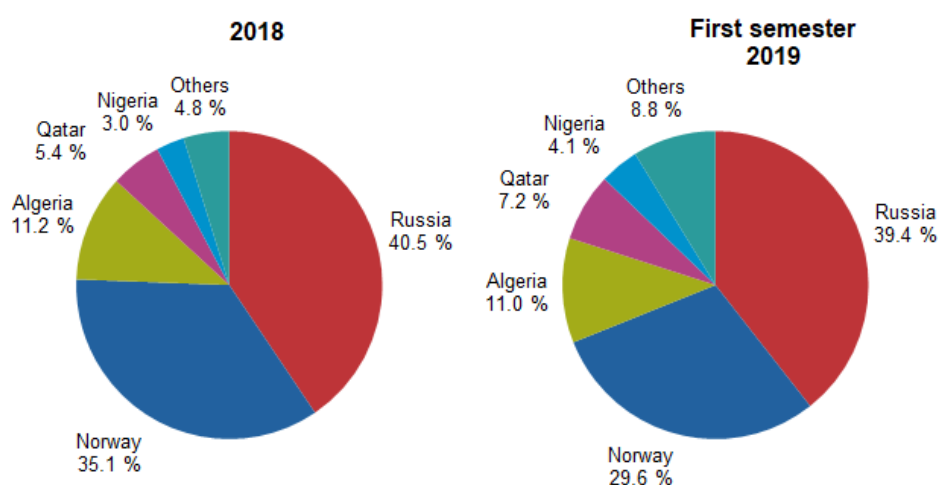
eurostat

Σημείωση: αναδημοσίευση από το «File:Crude oil imports by country of origin, EU-28, 2000-2017 (million tonnes)», Eurostat, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Crude_oil_imports_by_country_of_origin,_EU-28,_2000-2017_\(million_tonnes\).F.png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Crude_oil_imports_by_country_of_origin,_EU-28,_2000-2017_(million_tonnes).F.png)

Αλλά, και όσον αφορά στην προμήθεια της ΕΕ με φυσικό αέριο, η Ρωσία ήταν ο μεγαλύτερος προμηθευτής της παρέχοντας το 40,5%, με τη Νορβηγία να ακολουθεί με 35,1% και οι λοιπές χώρες – προμηθευτές να ακολουθούν με μεγάλη διαφορά, η Αλγερία με 11,2% (γραφήματα 5 και 6).¹⁶³

Γράφημα 5, Εισαγωγές της ΕΕ φυσικού αερίου από Ρωσία και έτερους κύριους προμηθευτές, 2018 - 1^ο εξάμηνο 2019

Extra-EU imports of natural gas from main trading partners, 2018 and first semester 2019
(share (%) of trade in value)

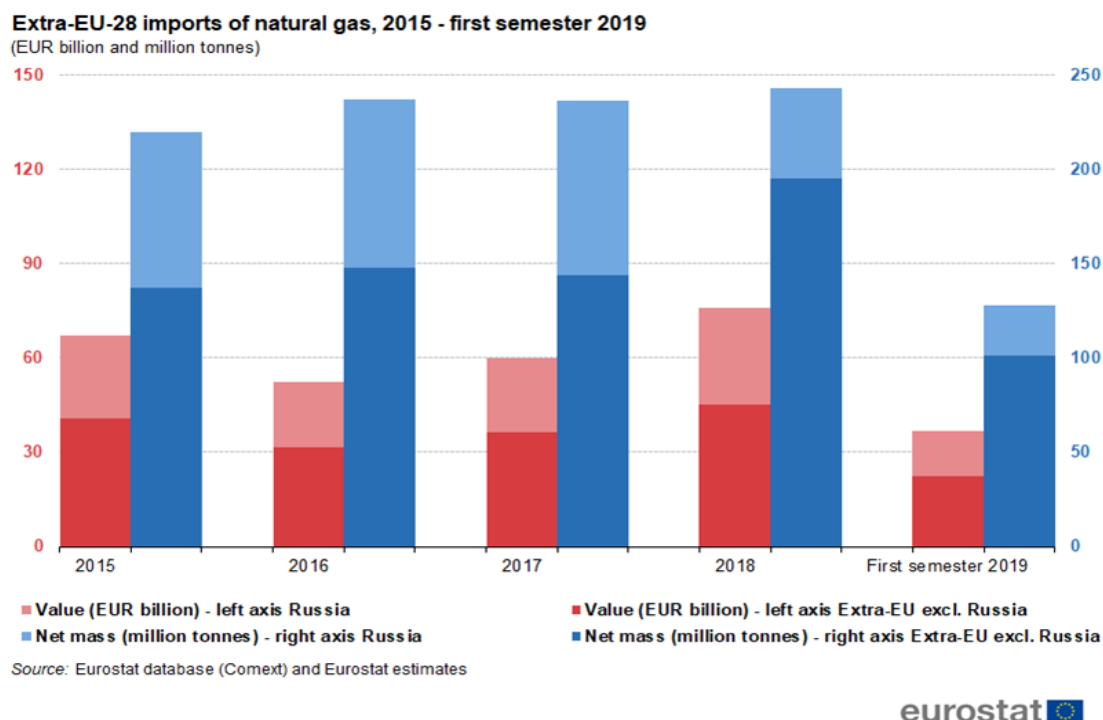
Source: Eurostat database (Comext) and Eurostat estimates

eurostat

Σημείωση: αναδημοσίευση από το «Extra-EU imports of natural gas from main trading partners, 2018 and first semester 2019)», Eurostat, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Extra-EU imports of natural gas from main trading partners, 2018 and first semester 2019.png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Extra-EU_imports_of_natural_gas_from_main_trading_partners_2018_and_first_semester_2019.png)

¹⁶³ «EU imports of energy products - recent developments», Eurostat, 07/11/2019, Data extracted in November 2019, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/46126.pdf>, (έγινε πρόσβαση στις 25 Νοεμβρίου 2019)

Γράφημα 6, Εισαγωγές της ΕΕ φυσικού αερίου από Ρωσία και λοιπές χώρες, 2015-1^ο εξάμηνο 2019

Σημείωση: αναδημοσίευση από το «Extra-EU-28 imports of natural gas, 2015 - first semester 2019», Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Extra-EU-28_imports_of_natural_gas_2015_-_first_semester_2019.png

Όλα τα κ-μ εισήγαγαν πετρέλαιο και φυσικό αέριο το 2019. Για τέσσερα κ-μ, Εσθονία, Λιθουανία, Σλοβακία και Φινλανδία, περισσότερο από το 75% των εισαγωγών τους σε πετρέλαιο προήλθε από τη Ρωσία, ενώ για το φυσικό αέριο δέκα κ-μ, Βουλγαρία, Τσεχία, Εσθονία, Λετονία, Ουγγαρία, Αυστρία, Ρουμανία, Σλοβενία, Σλοβακία και Φινλανδία, εισήγαγαν πάνω από το 75% φυσικού αερίου από τη Ρωσία. Η μισή σχεδόν κατανάλωση της Γερμανίας προέρχεται από τη Ρωσία, γεγονός το οποίο μαζί με τις εκτεταμένες εμπορικές σχέσεις μεταξύ των δύο αυτών χωρών, ίσως εξηγεί γιατί η Γερμανία καταδικάζει με κάποια καθυστέρηση τη Ρωσία, σε σχέση με τη Βρετανία που εξαρτάται σε ένα χαμηλό ποσοστό της τάξης περίπου του 13%, διαθέτοντας παράλληλα και δικιά της παραγωγή και αποθέματα μέχρι και 9 μηνών (πίνακας 5).¹⁶⁴

¹⁶⁴ «EU imports of energy products - recent developments», Eurostat, 07/11/2019, Data extracted in November 2019, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/46126.pdf>, (έγινε πρόσβαση στις 25 Νοεμβρίου 2019) και Marshall, *Αιχμάλωτοι της Γεωγραφίας*, σ. 59-60

Πίνακας 5, Εισαγωγές κ-μ της ΕΕ σε πετρέλαιο και φυσικό αέριο από Ρωσία

Share of Russia in national extra-EU imports of each Member State, first semester 2019

(share (%) of trade in value)

Country	Share (%) of Russia in national extra-EU-28 imports	
	Petroleum oils	Natural gas
Belgium	25-50	0-25
Bulgaria	50-75	75-100
Czechia	25-50	75-100
Denmark	0-25	0-25
Germany	25-50	50-75
Estonia	75-100	75-100
Ireland	0-25	0-25
Greece	0-25	50-75
Spain	0-25	0-25
France	0-25	25-50
Croatia	0-25	0-25
Italy	0-25	25-50
Cyprus	0-25	0-25
Latvia	0-25	75-100
Lithuania	75-100	50-75
Luxembourg	0-25	0-25
Hungary	50-75	75-100
Malta	0-25	0-25
Netherlands	25-50	25-50
Austria	0-25	75-100
Poland	50-75	50-75
Portugal	0-25	0-25
Romania	25-50	75-100
Slovenia	0-25	75-100
Slovakia	75-100	75-100
Finland	75-100	75-100
Sweden	25-50	25-50
United Kingdom	0-25	0-25

Source: Eurostat database (Comext) and Eurostat estimates

Σημείωση: αναδημοσίευση από το « Share of Russia in national extra-EU imports of each Member State, first semester 2019», Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Share_of_Russia_in_national_extra-EU_imports_of_each_Member_State,_first_semester_2019.png

Οι εισαγωγές της ΕΕ σε πετρέλαιο είναι τριπλάσιες από αυτές του φυσικού αερίου και δεκαπλάσιες από αυτές των στερεών καυσίμων. Οι εισαγωγές ενέργειας από τη Ρωσία μειώθηκαν κατά 1 ποσοστιαία μονάδα, από 60% το 2015 σε 59% το 1^ο εξάμηνο του 2019 και ουσιαστικά οι ενεργειακές ανάγκες της ΕΕ συνεχίζουν να καλύπτονται σε μεγάλο βαθμό από τη Ρωσία.¹⁶⁵ Η αξία των εισαγωγών των ενεργειακών προϊόντων το 2017 ανήλθε στα 22,7 δις. € μηνιαίως, αυξημένος συνολικά κατά 31%.¹⁶⁶ Η Ευρώπη είναι φτωχή σε ενεργειακούς πόρους και ως εκ

¹⁶⁵ «Share of energy products in total EU imports», Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_imports_of_energy_products_-_recent_developments, (έγινε πρόσβαση στις 14 Νοεμβρίου 2019)

¹⁶⁶ Γιάννης Μανιάτης, «Η Ενεργειακή Ασφάλεια της Ευρώπης και ο Ρόλος της Ελλάδας», *Energia.gr*, 27 Μαρτίου 2018, <https://www.energia.gr/article/125613/h-energeiakh-asfaleia-ths-eyrophs-kai-o-rols-ths-elladas>, (έγινε πρόσβαση στις 5 Ιουλίου 2019)

τούτου είναι ενεργειακά εξαρτημένη σε μεγάλο βαθμό χώρες πέραν αυτής και κυρίως από τη Ρωσία, η οποία κατέχει περίπου 80 δις. bbl (βαρέλια αργού πετρελαίου, ~ 159 lt) (2018 est.) κατέχοντας την 8^η θέση παγκοσμίως και είναι και ο μεγαλύτερος παραγωγός αργού πετρελαίου παγκοσμίως (10.58 εκατ. bbl/ημέρα, 2017 est.). Όσον αφορά στο φυσικό αέριο κατέχει 47,8 τρισ. m³, ήτοι τα μεγαλύτερα αποθέματα παγκοσμίως (2018 est.) και είναι ο 2^{ος} μεγαλύτερος παραγωγός.¹⁶⁷ Εντούτοις, θα πρέπει να αναμένουμε τις εξελίξεις στην παγκόσμια αγορά του πετρελαίου, η οποία αναμένεται να αλλάξει σε μεγάλο βαθμό εφόσον επαληθευτούν οι εκτιμήσεις ότι, οι ΗΠΑ ως εξαγωγέας πετρελαίου (κατόπιν των νέων δυνατοτήτων εξόρυξης πετρελαίου από σχιστολιθικά πετρώματα) αναμένεται μέχρι το 2024 να ξεπεράσουν τη Ρωσία πλησιάζοντας πολύ κοντά τη Σ. Αραβία.¹⁶⁸

Η εξάρτηση από ενεργειακές πρώτες ύλες αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα πολιτικά θέματα της ΕΕ και είναι διαχρονικό ξεκινώντας από τη δεκαετία του 50' με την Κρίση του Σουέζ (1956), ακολούθησε το πετρελαϊκό εμπάργκο μετά τον Πόλεμο των Έξι Ημερών (1967) και οι μεγάλες πετρελαϊκές κρίσεις του 1973 και του 1979. Πρόσφατα, οι διενέξεις Ρωσίας – Ουκρανίας είχαν ως αποτέλεσμα τη διακοπή της παροχής φυσικού αερίου προς την Ευρώπη το 2006 και το 2009 (η Ρωσία διέκοψε την παροχή φυσικού αερίου χωρίς προειδοποίηση για 13 ημέρες) και το 2014 η ΕΕ στο πλαίσιο των γεγονότων της Κριμαίας φοβήθηκε μια νέα διακοπή της παροχής και προέβη στην αξιολόγηση της αντοχής του ευρωπαϊκού δικτύου. Επίσης, προέβη σε νομοθετικές ρυθμίσεις σχετικά με τη συμμετοχή τρίτων εταιρειών στην ευρωπαϊκή αγορά ενέργειας και προχώρησε στο σχεδιασμό διασυνδέσεων του δικτύου, εγκαινιάζοντας σχέδια διασυνδετηρίων αγωγών με σκοπό την παροχή φυσικού αερίου όταν και σε όποια χώρα της ΕΕ υπάρξει ανάγκη λόγω οиωνδήποτε δυσχερειών προκύψουν που θα διαταράζουν την προμήθεια και διακίνησή του.¹⁶⁹ Παράλληλα έθεσε, μεταξύ άλλων, ως στόχο τη μείωση της ενεργειακής της εξάρτησης από τη

¹⁶⁷ «The World Fact Book: RUSSIA», CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html>, (έγινε πρόσβαση στις 27 Ιουλίου 2019)

¹⁶⁸ Fatih Birol (Executive Director IEA), «These are times of extraordinary change for the oil industry. Everywhere we look, new actors are emerging and certainties of past years are fading», International Energy Agency-IEA, Oil 2019 Analysis and forecasts to 2024, <https://www.iea.org/oil2019/>, (έγινε πρόσβαση στις 10 Σεπτεμβρίου 2019)

¹⁶⁹ Μιχάλης Μαστοράκης, «Η ενεργειακή ασφάλεια της Ευρώπης απαιτεί μεγαλύτερες προσπάθειες», energypress, 6 Αυγούστου 2018, <https://energypress.gr/news/i-energeiaki-asfaleia-tis-eyropis-apaitei-megalyteres-prospatheies>, (έγινε πρόσβαση στις 10 Σεπτεμβρίου 2019) και «Η διένεξη Ρωσίας - Ουκρανίας για το φυσικό αέριο», Deutsche Welle - dw.com, <https://www.dw.com/el/%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%B9%CE%BF/a-2603554> και «Χωρίς αέριο τα Βαλκάνια», TA NEA online, <https://www.tanea.gr/2009/01/06/world/xwris-aerio-ta-balkanias/>, (έγινε πρόσβαση στις 22 Αυγούστου 2019)

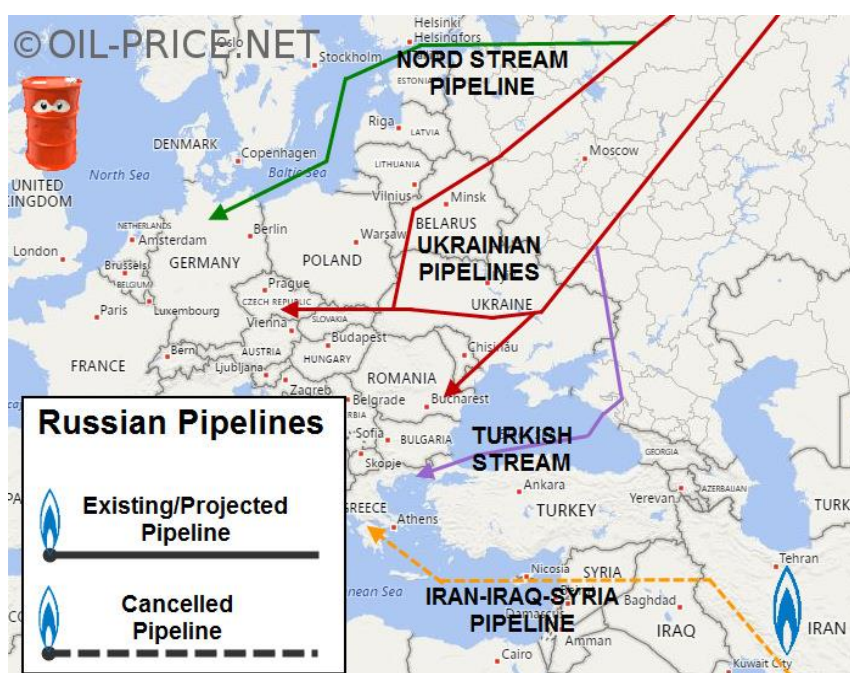
Ρωσία στο βαθμό που δεν θα είναι ευάλωτη. Αυτό όμως προς το παρόν δεν είναι εφικτό καθώς η ενεργειακή ζήτηση αυξάνεται και δεν υφίστανται ακόμη επαρκείς και οικονομικά βιώσιμες εναλλακτικές λύσεις και ως εκ τούτου και σύμφωνα με τις προβλέψεις, η Ρωσία θα συνεχίσει να παρέχει περίπου το 1/3 του απαιτούμενου φυσικού αερίου για κάλυψη των αναγκών της ΕΕ τουλάχιστον έως το 2040.¹⁷⁰ Έτσι, η Ρωσία αποτελώντας βασικό ενεργειακό πάροχο της ΕΕ, διαδραματίζει βασικό ρόλο στην ενεργειακή της ασφάλεια και παράλληλα επιδιώκει να διατηρήσει την ενεργειακή της κυριαρχία στην Ευρώπη. Στο πλαίσιο αυτό «περικυκλώνει» την Ευρώπη με αγωγούς φυσικού αερίου (Nord Stream I και II, Turk Stream), επιδιώκοντας να παρακάμψει πλήρως την Ουκρανία, να ενισχύσει την αξιοπιστία της απέναντι στην ΕΕ αυξάνοντας την ενεργειακή της κάλυψη και να συνεργασθεί με κράτη της περιοχής ώστε να λειτουργήσουν ως ενεργειακοί κόμβοι, όπως η Τουρκία που παίρνει τη θέση της Ουκρανίας και ως «ενεργειακό πiónι» της Ρωσίας (τον Νοέμβριο 2018, Putin και Erdogan εγκαινίασαν στην Κων/πολη το θαλάσσιο τμήμα του Turk Stream)¹⁷¹ (εικόνες 4 και 5). Ο αγωγός Nord Stream II, για τον οποίο υπήρξαν αντιδράσεις από τις χώρες Ουκρανία, Πολωνία, Βαλτικές χώρες και ΗΠΑ, θα φθάνει στη Γερμανία μέσω της Βαλτικής και θα εφοδιάζει τις χώρες της βόρειας και της δυτικής Ευρώπης. Είναι δυναμικότητας 55 δισ. m³ ετησίως (όπως και ο Nord Stream I), κόστους 9,5 δισ. € με χρηματοδότηση κατά το ήμισυ από τη Gazprom και το υπόλοιπο από τις εταιρείες Wintershall και Uniper (γερμανικές), Shell (αγγλο-ολλανδική), Engie (γαλλική) και OMV (αυστριακή) και έχει κατασκευασθεί σε ποσοστό 80%. Ο Turk Stream επίσης θα παρακάμπτει την Ουκρανία και διασχίζοντας τη Μαύρη Θάλασσα (930 χλμ) θα φθάνει στην Τουρκία. Είναι δυναμικότητας 31,5 δισ. m³ ετησίως και η κατασκευή του ενισχύει τις ήδη καλές σχέσεις Ρωσίας – Τουρκίας και χρηματοδοτείται από τη ρωσική Gazprom και την τουρκική Botas.¹⁷²

¹⁷⁰ Peter Zeniewski, «A long-term view of natural gas security in the European Union», International Energy Agency – IEA, 13 March 2019, <https://www.iea.org/newsroom/news/2019/march/a-long-term-view-of-natural-gas-security-in-the-european-union.html>, (έγινε πρόσβαση στις 2 Σεπτεμβρίου 2019)

¹⁷¹ «TurkStream: Who profits, who loses out?», Deutsche Welle-DW.com, <https://www.dw.com/en/turkstream-who-profits-who-loses-out/a-46364057> και Steve Austin, «Russian gas pipelines and hacking the elections», 17 Ιουλίου 2019), Oil-Price.net, <http://www.oil-price.net/en/articles/russian-gas-pipeline-hacking-elections.php> (έγινε πρόσβαση στις 29 Αυγούστου 2019), Δημήτρης Κωστόπουλος και Πέτρος Σιούσιουρας, «Η Ρωσο-Τουρκική Πολιτική των Αγωγών» στο Εθνικές Επάλξεις, αρ. τευχ. 126, Οκτ-Δεκ 2018

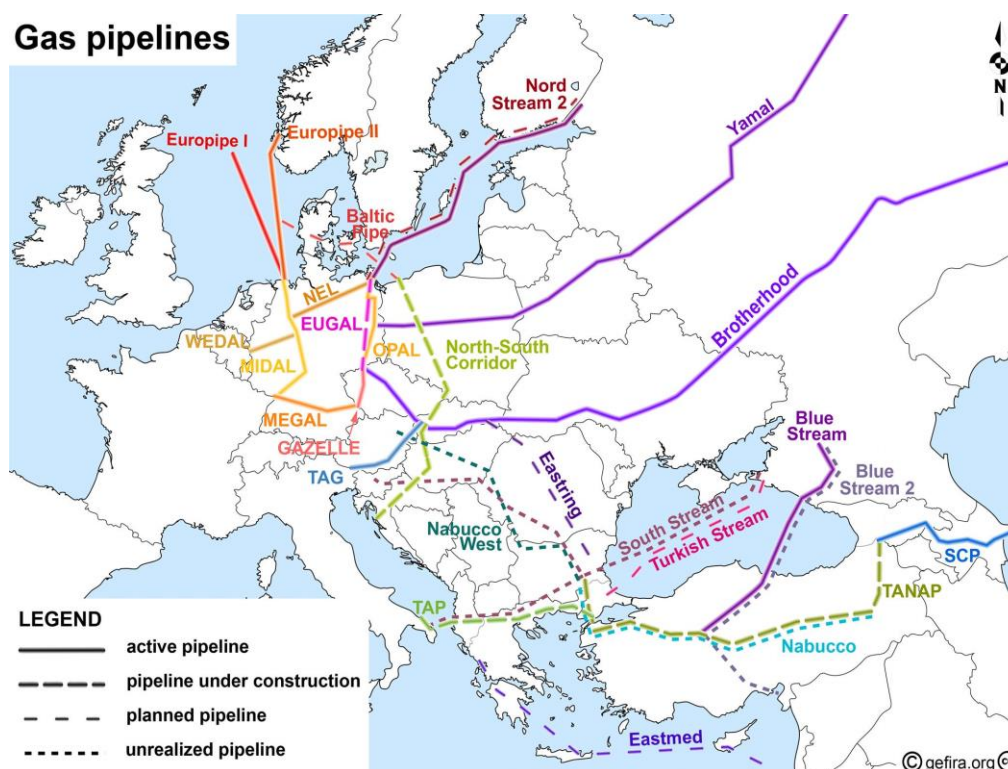
¹⁷² «“Σιβηρική Δύναμη”: Η Ρωσία εγκαινιάζει τρεις γιγάντιους αγωγούς φυσικού αερίου», Hellas journal.com, 2 Δεκεμβρίου 2019, <https://hellasjournal.com/2019/12/quot-siviriki-dynami-quot-i-rosia-egkainiazei-treis-gigantioys-agogoys-fysikoy-aerioy-chartis/>, (έγινε πρόσβαση στις 2 Δεκεμβρίου 2019)

Εικόνα 4, Αγωγοί Nordstream & Turkstream

Σημείωση: αναδημοσίευση από το Steve Austin, «Russian gas pipelines and hacking the elections», *oil-price.net*, 2017/01/17, <http://www.oil-price.net/en/articles/russian-gas-pipeline-hacking-elections.php>

Εικόνα 5, Αγωγοί στην Ευρώπη

Σημείωση: αναδημοσίευση από το Gefira Foundation, https://twitter.com/Gefira_org/status/969130585531744256

Ταυτόχρονα όμως, η Ρωσία προσπαθεί να δημιουργήσει και να διατηρήσει εικόνα αξιόπιστου ενεργειακού παρόχου στην Ευρώπη, καθόσον η *σχέση εξάρτησης είναι αμφίδρομη*, η Ευρώπη είναι ενεργειακά εξαρτημένη από τη Ρωσία και η Ρωσία εξαρτάται οικονομικά από τους «καλοπληρωτές» και σε υψηλές τιμές ευρωπαίους και όπως παραδέχεται και η ΕΕ «*η ΕΕ και η Ρωσία είναι αλληλεξαρτώμενες*».¹⁷³

Κεφάλαιο τέταρτο

Ευρωπαϊκή ασφάλεια και η πολιτική της ΕΕ

Παρότι το θέμα της παρούσης εργασίας είναι εστιασμένο στη Ρωσία, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούμε συνοπτικά και στο πως βλέπει η ΕΕ το θέμα της ασφάλειας και την πολιτική της στον τομέα αυτόν. Η ΕΕ προσπαθεί να δημιουργήσει μία ολοκληρωμένη και συνεκτική πολιτική και όραμα, τα οποία όμως είναι δύσκολο να επιτευχθούν καθόσον έχει αυξηθεί ο αριθμός των κ-μ, σε αυτά έχουν προστεθεί τα κράτη του πρώην ανατολικού μπλοκ με διαφορετικές προσλαμβάνουσες ως πρώην σοβιετικά κράτη ή ως κράτη δορυφόροι της ΕΣΣΔ και ως εκ τούτου οι στρατηγικές απειλές και επομένως και οι στρατηγικές προτεραιότητές τους είναι διαφορετικές.¹⁷⁴ Η ΕΕ δεν αναφέρει τη Ρωσία ως αντίπαλο ή πολύ περισσότερο ως απειλή, επισήμως τουλάχιστον. Για την ΕΕ οι απειλές δύνανται να είναι εσωτερικές, εξωτερικές, περιφερειακές, παγκόσμιες, στρατιωτικές, ανθρωπογενείς ή από φυσικά φαινόμενα. Το 2003 η ΕΕ παρουσίασε πέντε βασικές απειλές : τρομοκρατία, διάδοση ΟΜΚ, περιφερειακές συγκρούσεις, τα αποτυχημένα κράτη (failed states) και το οργανωμένο έγκλημα. Το 2008 προστέθηκαν η κυβερνο-ασφάλεια, η ενεργειακή ασφάλεια και η κλιματική αλλαγή, ενώ το 2015 η τρομοκρατία, το οργανωμένο έγκλημα και το κυβερνο-έγκλημα βρισκόταν ψηλά στις προτεραιότητες της ΕΕ.¹⁷⁵

Στις 28 Ιουνίου 2016, η Συνολική Στρατηγική Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφάλειας της ΕΕ, η οποία καθορίζει τη στρατηγική για την κοινή πολιτική ασφάλειας και άμυνας (ΚΠΑΑ), παρουσιάστηκε στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο

¹⁷³ «A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy», European Union External Action, 15 December 2016, https://eeas.europa.eu/topics/eu-global-strategy/17304/global-strategy-european-unions-foreign-and-security-policy_en , (έγινε πρόσβαση στις 28 Αυγούστου 2019) και «Κοινό όραμα, κοινές δράσεις: Μία ισχυρότερη Ευρώπη», EU Global Strategy, European Union External Action, https://europa.eu/globalstrategy/sites/globalstrategy/files/eugs_gr_version.pdf (έγινε πρόσβαση στις 18 Ιουλίου 2019) και Nikolai Sokov, «Nuclear Weapons in Russian National Security Strategy», στο συνολικό έργο *Russian Nuclear Weapons : Past, Present, and Future*, editor Stephen J. Blank, (U.S. Army War College: Strategic Studies Institute, Nov 2011), p. 196.

¹⁷⁴ Μαριλένα Κοπά, *Η Κοινή Πολιτική Άμυνας και Ασφάλειας*, (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2017), σ. 275

¹⁷⁵ Κοπά, *Η Κοινή Πολιτική Άμυνας και Ασφάλειας*, σ. 272-273.

από την Ύπατη Εκπρόσωπο Federica Mogherini. Η στρατηγική της ΕΕ δίνει έμφαση στην ασφάλεια, φιλοδοξεί στρατηγική αυτονομία και ταυτόχρονα έχει συνεπή, αλλά και ρεαλιστική προσέγγιση για το διεθνές περιβάλλον της Ευρώπης και σηματοδοτεί μια σημαντική αλλαγή φιλοσοφίας από την Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφάλειας του 2003, αλλά και της προηγούμενης «ατλαντικής», παρά «ευρωπαϊκής» λογικής του ευρωπαϊκού συστήματος ασφαλείας, καθόσον η ΕΕ ενσυνείδητα αποτελούσε μία «πολιτική δύναμη», χωρίς στρατιωτική ισχύ και φιλοδοξίες στο στρατιωτικό επίπεδο. Το ευρωπαϊκό πολιτικό σύστημα ήταν κατακερματισμένο σε μονάδες εθνών-κρατών, συνεργαζόμενα διακυβερνητικά στο πλαίσιο του NATO και διμερών συνεργασιών και αυτό γινόταν διότι τα ευρωπαϊκά κράτη ενώ είχαν τη βούληση να ενοποιήσουν τις εμπορικές και οικονομικές τους πολιτικές, δεν ίσχυε το ίδιο και για τα ζωτικά ζητήματα της εθνικής ασφάλειας και άμυνας, για τα οποία δεν επιθυμούσαν να απεμπολήσουν την απόλυτη εξουσία και αυτονομία τους ή μέρος αυτών επί των θεμάτων αυτών,¹⁷⁶ έχοντας παράλληλα μία αξιόπιστη «ασπίδα προστασίας», τις ΗΠΑ, για τις οποίες η σοβιετική απειλή παρείχε ισχυρό κίνητρο για να προστατεύσουν τους συμμάχους τους, αν και τα τελευταία χρόνια και επί κυβερνήσεως Trump αυτό δείχνει ότι φθίνει.¹⁷⁷ Η Στρατηγική καλύπτει όλους τους τομείς των εξωτερικών σχέσεων και δράσεων της ΕΕ και στοχεύει στο να ενδυναμώσει την παρουσία της στον κόσμο, σε κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό, αλλά πλέον και σε στρατιωτικό επίπεδο. Στην εν λόγω Στρατηγική δηλώνονται οι προτεραιότητές της όσον αφορά στην εξωτερική της δράση και οι οποίες είναι οι ακόλουθες πέντε:¹⁷⁸

¹⁷⁶ Κώστας Υφαντής, «Συστημική αλλαγή, ευρωπαϊκή ασφάλεια», στο συλλογ. έργο Μιχάλης Τσινισιζέλης & Κώστας Υφαντής (επιμ.), *Σύγχρονα Προβλήματα Διεθνών Σχέσεων*, (Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2000), σ. 334

¹⁷⁷ Sheena McKenzie & Lindsay Isaac, «Macron says Europe is facing the 'brain death of NATO'», *CNN.com*, 7 November 2019, <https://edition.cnn.com/2019/11/07/europe/macron-economist-nato-trump-brain-death-intl/index.html>, (έγινε πρόσβαση στις 09 Νοεμβρίου 2019) και Kevin Lamarque, «Trump says he can see France breaking off from NATO», *Reuters.com*, 3 December 2019, <https://www.reuters.com/article/us-nato-summit-trump-france-break/trump-says-he-can-see-france-breaking-off-from-nato-idUSKBN1Y711G>, (έγινε πρόσβαση στις 3 Δεκεμβρίου 2019)

¹⁷⁸ «A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy», *European Union External Action*, 15 December 2016, https://eeas.europa.eu/topics/eu-global-strategy/17304/global-strategy-european-unions-foreign-and-security-policy_en, (έγινε πρόσβαση στις 28 Αυγούστου 2019) και Tuula Turunen, Jérôme Legrand, «Εξωτερική Πολιτική : Στόχοι, Μέσα και Επιτεύγματα», στο *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο*, 10-2018, <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/158/foreign-policy-aims-instruments-and-achievements>, (έγινε πρόσβαση στις 2 Σεπτεμβρίου 2019) και Μαρίνα Κουρμπέλα, «ΕΕ: Η συνολική στρατηγική για την εξωτερική πολιτική και την πολιτική ασφαλείας», *Ελεύθερη Ζώνη*, 24 Νοεμβρίου 2016, <http://www.elzoni.gr/html/ent/650/ent.67650.asp>, (έγινε πρόσβαση στις 30 Αυγούστου 2019) και «Κοινή Πολιτική Ασφάλειας και Άμυνας», *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο*, <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/159/common-security-and-defence-policy>, (έγινε πρόσβαση στις 19 Αυγούστου 2019) και «Μια Συνολική Στρατηγική της Ευρωπαϊκής

- Η ασφάλεια της ΕΕ

Στην προτεραιότητα αυτή δηλώνεται ότι : «Ως Ευρωπαίοι, οφείλουμε να αναλάβουμε μεγαλύτερη ευθύνη για την ασφάλειά μας. Πρέπει να είμαστε έτοιμοι και ικανοί για την *αποτροπή*, την *αντιμετώπιση των εξωτερικών απειλών* και την προστασία μας από αυτές. Μολονότι το NATO υφίσταται για να υπερασπίζεται τα μέλη του - τα περισσότερα από τα οποία είναι ευρωπαϊκά - από τις εξωτερικές επιθέσεις, *οι Ευρωπαίοι πρέπει να είναι καλύτερα εξοπλισμένοι, εκπαιδευμένοι και οργανωμένοι* για να συμβάλουν αποφασιστικά σε αυτές τις συλλογικές προσπάθειες, καθώς και να *δρουν αυτόνομα*, όταν αυτό είναι απαραίτητο», καθιστώντας σαφές ότι η ΕΕ συνειδητοποιεί ότι, είναι απαραίτητη η ετοιμότητα και η απόκτηση ικανότητας αποτροπής και αντιμετώπισης εσωτερικών και εξωτερικών προκλήσεων όπως η τρομοκρατία, οι υβριδικές απειλές, η ασφάλεια του κυβερνοχώρου, η ενεργειακή ασφάλεια, το οργανωμένο έγκλημα και η διαχείριση των εξωτερικών συνόρων. Από τις εν λόγω απειλές θα αναφέρουμε αναλυτικότερα τις θέσεις της ΕΕ απέναντι στις απειλές εκείνες στις οποίες η Ρωσία δύναται να εμπλακεί, ήτοι :

► Για την *ασφάλεια στον κυβερνοχώρο* επισημαίνεται η ανάγκη εφοδιασμού της Ένωσης με τα κατάλληλα μέσα και η παροχή βοήθειας προς τα κ-μ προκειμένου να προστατευθούν από τις απειλές στον κυβερνοχώρο διατηρώντας παράλληλα τον χώρο αυτόν ανοικτό, ελεύθερο και ασφαλή. Συνεπώς, θα πρέπει να αυξηθούν οι τεχνολογικές δυνατότητες προκειμένου αφενός να μειωθούν και να ελαχιστοποιηθούν οι απειλές και το έγκλημα στον κυβερνοχώρο, αφετέρου να ισχυροποιηθούν περαιτέρω οι υποδομές, τα δίκτυα και οι κρίσιμης σημασίας υπηρεσίες. Απαιτείται προώθηση καινοτόμων συστημάτων τεχνολογίας πληροφοριών και επικοινωνιών (ΤΠΕ), που διασφαλίζουν τη διαθεσιμότητα και την ακεραιότητα των δεδομένων, διαφυλάσσοντας ταυτόχρονα την ασφάλεια εντός του ευρωπαϊκού ψηφιακού χώρου. Η ΕΕ θα εντείνει τη συνεργασία στα θέματα ασφαλείας στον κυβερνοχώρο με τους εταίρους της, ΗΠΑ και NATO και θα ενθαρρύνει, καθώς και θα ενισχύσει τις συμπράξεις μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα.

► Ειδικά για την *ενεργειακή ασφάλεια* και με σκοπό τη διασφάλιση της συνέχειας των ενεργειακών ροών και τη σταθερότητα των τιμών ενέργειας, η ΕΕ το 2014 υιοθέτησε την Ενεργειακή Στρατηγική Ασφαλείας, βάσει της

Ένωσης για την Εξωτερική Πολιτική και την Πολιτική Ασφαλείας», Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης , 28 Ιουνίου 2016 (OR. en) 10715/16, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10715-2016-INIT/el/pdf> , (έγινε πρόσβαση 12 Οκτωβρίου 2019)

οποίας η ΕΕ θα επιδιώξει τη *διαφοροποίηση των πηγών, των οδών εφοδιασμού και των προμηθευτών ενέργειας*, ιδίως στον τομέα του φυσικού αερίου, καθώς και την προώθηση αυστηρών προτύπων πυρηνικής ασφάλειας στις τρίτες χώρες. Θα επιδιωχθεί η *σύσφιξη των σχέσεων*, μέσω της ενεργειακής διπλωματίας, με *αξιόπιστες χώρες παραγωγής και διαμετακόμισης ενέργειας* και θα υποστηριχθεί η *δημιουργία υποδομών* για την πρόσβαση διαφοροποιημένων πηγών στις ευρωπαϊκές αγορές. Οι δεσμευτικές συμφωνίες υποδομών με τρίτες χώρες θα πρέπει να χαρακτηρίζονται από διαφάνεια και κάθε νέα υποδομή πρέπει να είναι πλήρως συμμορφούμενη με την ισχύουσα ενωσιακή νομοθεσία, συμπεριλαμβανομένης της τρίτης δέσμης μέτρων για την ενέργεια. Σε εσωτερικό επίπεδο, η ΕΕ θα επιδιώξει τη δημιουργία πλήρως λειτουργικής εσωτερικής ενεργειακής αγοράς, θα εστιάσει στη βιώσιμη ενέργεια και στην ενεργειακή απόδοση και θα αναπτύξει τις υποδομές αντίστροφης ροής, διασύνδεσης και αποθήκευσης *υγροποιημένου φυσικού αερίου*. Το 2015 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε μία δέσμη μέτρων για την Ενεργειακή Ένωση, με στόχο την εξασφάλιση *οικονομικής, ασφαλούς και βιώσιμης ενέργειας* για την ΕΕ, βασισμένη σε τρεις άξονες : μία στρατηγική πλαίσιο όσον αφορά στους στόχους και τα στάδια για την υλοποίησή τους, το όραμα της ΕΕ όσον αφορά στη Συμφωνία των Παρισίων για το κλίμα και ένα σχέδιο για την επίτευξη του στόχου του 10% όσον αφορά στις διασυνδέσεις ηλεκτρικής ενέργειας έως το 2020. Το φιλόδοξο αυτό σχέδιο είναι εστιασμένο σε πέντε διαστάσεις :¹⁷⁹

□ Η πρώτη αφορά στην *ενεργειακή ασφάλεια*, την αλληλεγγύη και τη δημιουργία εμπιστοσύνης ανάμεσα στα κ-μ, ήτοι τον επαρκή ενεργειακό εφοδιασμό τους σε ανεκτές τιμές, διαμορφώνοντας ταυτόχρονα μηχανισμούς αλληλεγγύης κι εμπιστοσύνης, προκειμένου ενδεχόμενη ενεργειακή κρίση σε ένα κράτος και διακοπή εφοδιασμού του λόγω γεωπολιτικών αναταράξεων, να μην αντιμετωπίζεται από το ίδιο το κράτος μεμονωμένα, αλλά να δίδεται κοινοτική βοήθεια και αυτό να αποτελέσει σε ευρωπαϊκό επίπεδο μία νέα προσέγγιση κοινής ευρωπαϊκής βοήθειας, στάσης και ενότητας. Επίσης, προτείνεται αύξηση του

¹⁷⁹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Δελτίο Τύπου, 28 Μαΐου 2014, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-606_el.htm, (έγινε πρόσβαση στις 24 Ιουλίου 2019) και Γιάννης Μανιάτης, «Η Αναπτυξιακή Ενεργειακή Στρατηγική μας», Liberal.gr, 21 Νοεμβρίου 2018, <http://www.liberal.gr/arthro/229943/apopsi/arhra/i-anaptuxiaki-energeiaki-stratigiki-mas.html>, (έγινε πρόσβαση στις 21 Ιουλίου 2019) και «Ενημερωτικό δελτίο για την Ενεργειακή Ένωση», Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 25 Φεβ 2015 στο http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-4485_el.htm, (έγινε πρόσβαση στις 16 Ιουλίου 2019) και «Ενεργειακή Ένωση για την Ευρώπη», Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/energy-union/#>, (έγινε πρόσβαση στις 18 Οκτωβρίου 2019)

αριθμού των προμηθευτών ενέργειας ως ένα από τους πλέον σημαντικούς τρόπους ενίσχυσης της ενεργειακής της ασφάλειας. Η αναζήτηση νέων περιοχών εφοδιασμού καυσίμων, η χρήση νέων τεχνολογιών, η περαιτέρω ανάπτυξη ενδογενών πόρων και η βελτίωση των υποδομών πρόσβασης σε νέες πηγές εφοδιασμού (που θα μπορούσαν να είναι και τα κοιτάσματα υδρογονανθράκων της ελληνικής επικράτειας και υφαλοκρηπίδας), αποτελούν στοιχεία που θα συμβάλουν στην αύξηση της ενεργειακής διαφοροποίησης και ασφάλειας της ΕΕ.¹⁸⁰

□ Η δεύτερη αφορά στη δημιουργία μιας εσωτερικής αγοράς ενέργειας, για τη διευκόλυνση της διακίνησης ενεργειακών πόρων και τον εφοδιασμό των κ-μ με τις απαραίτητες ποσότητες. Έτσι μετά τις ελευθερίες διακίνησης προσώπων, κεφαλαίων, υπηρεσιών και αγαθών, θα υλοποιηθεί και η πέμπτη ελευθερία, των ενεργειακών αγαθών. Στο πλαίσιο αυτό θα ελαχιστοποιηθούν τα κενά που υφίστανται, προκειμένου να διευκολυνθεί η ελεύθερη διακίνηση φυσικού αερίου και ηλεκτρισμού στα κ-μ. Για το σκοπό αυτό, η Επιτροπή θα ενισχύσει τους κανόνες για το διακρατικό εμπόριο ενέργειας και θα προτείνει μέτρα ως κίνητρα για τους παραγωγούς ανανεώσιμων μορφών ενέργειας προκειμένου να ενταχθούν περαιτέρω στην αγορά ενέργειας.

□ Η τρίτη αφορά στην ενεργειακή απόδοση, με στόχο την αύξησή της στο 27-30% και τη μείωση της κατανάλωσης. Η Επιτροπή θα διευκολύνει τις δυνατότητες πρόσβασης στις υπάρχουσες ήδη χρηματοδοτήσεις, με σκοπό να βελτιωθεί η ενεργειακή απόδοση των κτηρίων. Οι επενδύσεις στην ενεργειακή απόδοση των κτηρίων είναι άλλωστε λίαν επικερδείς για τους πολίτες, αλλά και για τη βιομηχανία. Επίσης, το 2018 υιοθετήθηκε ο στόχος όπως έως το 2030 η ΕΕ να έχει επιτύχει ενεργειακή επάρκεια κατά 32,5%.¹⁸¹

□ Η τέταρτη διάσταση σχετίζεται με τη δράση για το κλίμα και την απαλλαγή από τις ανθρακούχες εκπομπές και τη χρήση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (ΑΠΕ), οι οποίες με την εξέλιξη της τεχνολογίας στην

¹⁸⁰ Γιάννης Μανιάτης, «Η Αναπτυξιακή Ενεργειακή Στρατηγική μας», [Liberal.gr](https://www.liberal.gr/arthro/229943/apopsi/arthra/i-anaptuxiaki-energeiaki-stratigiki-mas.html), 21 Νοεμβρίου 2018, <https://www.liberal.gr/arthro/229943/apopsi/arthra/i-anaptuxiaki-energeiaki-stratigiki-mas.html>, (έγινε πρόσβαση στις 21 Ιουλίου 2019)

¹⁸¹ «Energy Efficiency», [European Commission](https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-efficiency), <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-efficiency>, (έγινε πρόσβαση στις 18 Ιουλίου 2019) και Γιάννης Μανιάτης, «Η Αναπτυξιακή Ενεργειακή Στρατηγική μας», [Liberal.gr](https://www.liberal.gr/arthro/229943/apopsi/arthra/i-anaptuxiaki-energeiaki-stratigiki-mas.html), 21 Νοεμβρίου 2018, <https://www.liberal.gr/arthro/229943/apopsi/arthra/i-anaptuxiaki-energeiaki-stratigiki-mas.html>, (έγινε πρόσβαση στις 21 Ιουλίου 2019)

αποθήκευση της ενέργειας, θα συμβάλλουν στην απεξάρτηση των οικονομιών από τον άνθρακα.¹⁸²

α Η πέμπτη διάσταση της Ενεργειακής Ένωσης αφορά στην «έξυπνη ενέργεια», ήτοι στην ανάπτυξη πρωτοβουλιών *έρευνας, καινοτομίας και ανταγωνιστικότητας* σε επίπεδο επιχειρήσεων και ακαδημαϊκών-ερευνητικών ιδρυμάτων, ώστε να αναπτυχθεί ένα νέο μοντέλο αποκεντρωμένης, πράσινης, κυκλικής οικονομίας.¹⁸³

Να επισημάνουμε στο σημείο αυτό και ως ανωτέρω αναφέραμε. η ραγδαία ανάπτυξη της παραγωγής σχιστολιθικού αερίου τα τελευταία χρόνια στις ΗΠΑ τους εξασφαλίζει ενεργειακή αυτάρκεια, αλλά και δυνατότητα διάθεσης του πλεονάσματος στην Ευρώπη. Στο πλαίσιο αυτό η Ουάσιγκτον έχει εγκρίνει άδειες σε εγκαταστάσεις εξαγωγών υδροποιημένου φυσικού αερίου (ΥΦΑ) και αντίστοιχα η ΕΕ προκειμένου να μειώσει περαιτέρω την ενεργειακή της εξάρτηση από τη Ρωσία και να ενισχύσει την ενεργειακή της ασφάλεια, δρομολογεί σχέδιο κατασκευής τερματικών σταθμών ΥΦΑ και λιμανιών (Πολωνία και Λιθουανία κατασκευάζουν σταθμούς) προκειμένου να υποδέχονται τα φορτία ΥΦΑ και να το μετατρέπουν εκ νέου σε φυσικό αέριο προς διανομή και χρήση.¹⁸⁴

► Για τις υβριδικές απειλές δεν γίνεται περαιτέρω ανάλυση ή παράθεση των θέσεων της ΕΕ. Ενδεχομένως αυτό να οφείλεται στο γεγονός ότι, η υβριδική απειλή έχει ευρεία έννοια και περιλαμβάνει συνδυαστικά απειλές που αναφέρονται στη νέα Στρατηγική ή ενδεχομένως λόγω της ευρύτητας του θέματος δεν κρίνεται σκόπιμη η ανάλυση του θέματος που ακόμη είναι υπό εξέταση και διερεύνηση και ως εκ τούτου η δημιουργία ενός σχετικού πλαισίου ενδεχομένως δεν θα καλύπτει με επάρκεια το θέμα και θα το περιορίσει. Έτσι, αναφέρεται επανειλημμένα στο κείμενο της Στρατηγικής μαζί με τις λοιπές κύριες απειλές και τα μέτρα για την αντιμετώπισή τους είναι τα μέτρα που αναφέρονται σε όλες αυτές τις απειλές, χωρίς να εξειδικεύει όπως στις ανωτέρω δύο. Εντούτοις, πέραν της Στρατηγικής να επισημάνουμε ότι η ΕΕ το 2015 ανέλαβε μία προσπάθεια «στρατηγικής επικοινωνίας» συστήνοντας και σχετική ομάδα, με σκοπό την

¹⁸² Γιάννης Μανιάτης, «Η Αναπτυξιακή Ενεργειακή Στρατηγική μας», *Liberal.gr*, 21 Νοεμβρίου 2018, <https://www.liberal.gr/arthro/229943/apopsi/arthra/i-anaptuxiaki-energeiaki-stratigiki-mas.html>, (έγινε πρόσβαση στις 21 Ιουλίου 2019)

¹⁸³ Γιάννης Μανιάτης, «Η Αναπτυξιακή Ενεργειακή Στρατηγική μας», *Liberal.gr*, 21 Νοεμβρίου 2018, <https://www.liberal.gr/arthro/229943/apopsi/arthra/i-anaptuxiaki-energeiaki-stratigiki-mas.html>, (έγινε πρόσβαση στις 21 Ιουλίου 2019)

¹⁸⁴ Marshall, *Αιγμάλωτοι της Γεωγραφίας*, σ. 61

αντιμετώπιση της ρωσικής προπαγάνδας, κυρίως στις ανατολικές χώρες (Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν, Λευκορωσία, Γεωργία, Μολδαβία και Ουκρανία).¹⁸⁵

► Πέραν των ανωτέρω θα πρέπει να επισημάνουμε ότι, η ΕΕ ευθαρσώς παραδέχεται ότι η Ρωσία επηρεάζει την ΕΕ και την ασφάλειά της. Ο Donald Tusk ως Πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου είχε δηλώσει ότι, η Ρωσία επηρεάζει την ευρωπαϊκή ασφάλεια, καθόσον η ρωσική στρατιωτική εκστρατεία στη Συρία έχει άμεση συνέπεια τη στήριξη και την ενίσχυση του «δολοφονικού καθεστώτος» Assad, την αποδυνάμωση της μετριοπαθούς συριακής αντιπολίτευσης και επιπρόσθετα χιλιάδες επιπλέον πρόσφυγες φεύγουν από τη Συρία με κατεύθυνση την Τουρκία και την Ευρώπη και ως εκ τούτου οι ενέργειες της Ρωσίας στη Συρία καθιστούν δυσχερέστερη την ήδη πολύ άσχημη κατάσταση του προσφυγικού ζητήματος.¹⁸⁶ Να προσθέσουμε ότι, η ρωσική επιρροή εκτός των Βαλτικών χωρών, υφίσταται και ασκείται και στη ΝΑ Ευρώπη και ενδέχεται αυτή η επιρροή να δύναται να χαρακτηριστεί πιο επίφοβη για τη σταθερότητα, την πολιτική πρόοδο και την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής από ό,τι στην υπόλοιπη Ευρώπη, καθόσον υφίστανται φυλετικοί και θρησκευτικοί δεσμοί λόγω των σλαβικών Ορθοδόξων πληθυσμών, η Σερβία και η Μολδαβία δεν είναι μέλη του NATO ή της ΕΕ και η Βουλγαρία είναι ακόμη αδύναμη και σχεδόν απόλυτα εξαρτημένη και τους δύο αυτούς θεσμούς.

• **Ανθεκτικότητα κρατών και κοινωνιών πέρα από τα ανατολικά και νότια σύνορά της ΕΕ**

Η αστάθεια πέραν των συνόρων της ΕΕ απειλεί το σύνολο των ζωτικών της συμφερόντων, ενώ η ανθεκτικότητα, δηλαδή η ικανότητα των κρατών και των κοινωνιών να αναμορφώνονται για να αντέξουν εσωτερικές και εξωτερικές κρίσεις και να ανακάμψουν από αυτές, είναι προς το κοινό όφελος της ΕΕ και των χωρών των γειτονικών περιοχών της. Ανθεκτικότητα για το κράτος σημαίνει ασφάλεια, η οποία αποτελεί κύριο στοιχείο για την ευημερία και τη δημοκρατία. Η ανθεκτικότητα αποτελεί στρατηγική προτεραιότητα για τις περιοχές ανατολικά και νότια της ΕΕ, τόσο

¹⁸⁵ «Countering disinformation», European Union External Action, 11 March 2019, https://eeas.europa.eu/topics/countering-disinformation/59411/countering-disinformation_en, (έγινε πρόσβαση στις 3 Σεπτεμβρίου 2019)

¹⁸⁶ Press statement by President Donald Tusk after the meeting with Prime Minister of Georgia Giorgi Kvirikashvili, European Council, Council of the European Union, 9 February 2016, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/02/09/tusk-press-statement-prime-minister-georgia-kvirikashvili/>, (έγινε πρόσβαση στις 23 Νοεμβρίου 2019)

σε χώρες που επιθυμούν να ενισχύσουν τους δεσμούς τους με την ΕΕ όσο και σε εκείνες, εντός και εκτός της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας (ΕΠΓ), οι οποίες δεν έχουν τέτοιες επιδιώξεις. Η ΕΕ θα υποστηρίξει τις διαφορετικές οδούς για την επίτευξη της ανθεκτικότητας στις περιοχές πέραν των ανατολικών και τα νότιων συνόρων της. Επίσης, μέρος της στρατηγικής της ΕΕ αποτελεί και η προώθηση της πολιτικής μεταρρύθμισης, του κράτους δικαίου, της οικονομικής σύγκλισης και των σχέσεων καλής γειτονίας στα δυτικά Βαλκάνια και την Τουρκία, επιδιώκοντας τη συνεργασία σε διάφορους τομείς.

- **Ολοκληρωμένη προσέγγιση έναντι των συγκρούσεων και των κρίσεων**

Η ΕΕ θα συμμετάσχει στην οικοδόμηση της ειρήνης, επικεντρώνοντας τις προσπάθειες στις ανατολικές και νότιες περιοχές που περιβάλλουν την ΕΕ, εξετάζοντας ταυτόχρονα το ενδεχόμενο της περαιτέρω κατά τόπο εμπλοκής της ανάλογα με την περίπτωση. Θα επιδιώξει μια πολυεπίπεδη προσέγγιση έναντι των συγκρούσεων, αναλαμβάνοντας δράση σε τοπικό, εθνικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο, θα συνεχίσει μια πολυμερή προσέγγιση με τη συμμετοχή όλων των παραγόντων που είναι παρόντες σε μια σύγκρουση και απαραίτητοι για την επίλυσή της (όπως έχει συμβεί ήδη με τη Ρωσία που καθίσταται απαραίτητη η συναίνεσή της σε κρίσεις όπως στη Μέση Ανατολή και όπως ενδεχομένως γίνει και στη Λιβύη) και θα επιδιωχθεί μεγαλύτερη συνεργασία σε περιφερειακό και σε διεθνές επίπεδο. Η ΕΕ πρέπει να είναι σε θέση να αντιδρά γρήγορα, υπεύθυνα και αποφασιστικά στις κρίσεις, συμβάλλοντας ειδικότερα στην καταπολέμηση της τρομοκρατίας.

- **Περιφερειακές δομές συνεργασίας**

Με σκοπό την ειρήνη και την ανάπτυξη της ίδιας, η ΕΕ θα προωθήσει και θα στηρίζει τη συνεργατική περιφερειακή τάξη σε όλον τον κόσμο. Δεν θα καταβάλλει προσπάθεια για να εξάγει το δικό της μοντέλο. Για την ευρωπαϊκή τάξη ασφάλειας βασικά στοιχεία της αποτελούν η κυριαρχία, η ανεξαρτησία και η εδαφική ακεραιότητα των κρατών, το *απαρβίαστο των συνόρων* και η ειρηνική διευθέτηση των διαφορών. Οι αρχές αυτές ισχύουν για όλα τα κράτη, τόσο εντός όσο και πέραν των συνόρων της ΕΕ. Ωστόσο, η παραβίαση του διεθνούς δικαίου από την πλευρά της Ρωσίας και η αποσταθεροποίηση της Ουκρανίας, παράλληλα με τις παρατεταμένες συγκρούσεις στην ευρύτερη περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, συνιστούν πρόκληση που επηρεάζει την ευρωπαϊκή τάξη ασφάλειας στον πυρήνα της. Η διαχείριση της σχέσης με

τη Ρωσία αποτελεί βασική στρατηγική πρόκληση. Επισημαίνουμε στο σημείο αυτό ότι, μέχρι την παράνομη προσάρτηση της Κριμαίας, η ΕΕ χαρακτηριζε τη Ρωσία ως «στρατηγικό εταίρο».¹⁸⁷ Η συνεπής και ενωμένη προσέγγιση θα πρέπει να συνεχίσει να αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της πολιτικής της ΕΕ προς τη Ρωσία. Ουσιαστικές αλλαγές στις σχέσεις μεταξύ ΕΕ και Ρωσίας εδράζονται στον πλήρη σεβασμό του διεθνούς δικαίου και των αρχών που στηρίζουν την ευρωπαϊκή τάξη ασφάλειας, συμπεριλαμβανομένων της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι και της Χάρτας των Παρισίων. *Η ΕΕ δεν θα αναγνωρίσει την παράνομη προσάρτηση της Κριμαίας στη Ρωσία ούτε θα δεχθεί την αποσταθεροποίηση της ανατολικής Ουκρανίας.* Θα ενισχύσει την ανθεκτικότητα των ανατολικών γειτόνων της και θα υπερασπιστεί το δικαίωμά τους να καθορίζουν ελεύθερα την προσέγγισή τους προς την ΕΕ. Παράλληλα, **η ΕΕ και η Ρωσία είναι αλληλεξαρτώμενες.** Ως εκ τούτου, *η ΕΕ θα διεξάγει διάλογο με τη Ρωσία σχετικά με τα σημεία στα οποία υπάρχουν διαφορές και θα συνεργαστεί μαζί της εάν και όταν τα συμφέροντά τους συμπίπτουν.* Πλέον των ζητημάτων εξωτερικών πολιτικής επί των οποίων συνεργαζόμαστε σήμερα, θα μπορούσε να υπάρξει επιλεκτική συνεργασία σε θέματα που έχουν και ευρωπαϊκό ενδιαφέρον, περιλαμβανομένων του κλίματος, της Αρκτικής, της ασφάλειας στη θάλασσα, της εκπαίδευσης, της έρευνας και της διασυνοριακής συνεργασίας. Η συνεργασία θα μπορούσε να περιλαμβάνει και βαθύτερους κοινωνικούς δεσμούς μέσω της διευκόλυνσης της κυκλοφορίας των φοιτητών, της κοινωνίας των πολιτών και όσων ταξιδεύουν για επιχειρηματικούς λόγους (στο πλαίσιο, θα λέγαμε, του Κοινωνικού Φιλελευθερισμού, όπως ακολούθως θα αναλύσουμε). Η ΕΕ θα ενθαρρύνει τη συνεργασία με το Συμβούλιο της Ευρώπης και με τον Οργανισμό για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΑ) (στο πλαίσιο, θα λέγαμε, του Θεσμικού Φιλελευθερισμού, όπως ακολούθως θα αναλύσουμε). Ο ΟΑΣΑ, ως πανευρωπαϊκός οργανισμός που εκτείνεται ως την Κεντρική Ασία με διατλαντικό σύνδεσμο, βρίσκεται στο επίκεντρο του ευρωπαϊκού πλέγματος ασφαλείας. Η ΕΕ θα ενισχύσει τη συμβολή της στο πλαίσιο του ΟΑΣΑ και τη συνεργασία μαζί του ως πυλώνα της ευρωπαϊκής ασφάλειας. Το ΝΑΤΟ στάθηκε για τα μέλη του η βάση της ευρωατλαντικής ασφάλειας για σχεδόν 70 χρόνια. Παραμένει η ισχυρότερη και πιο αποτελεσματική στρατιωτική συμμαχία στον κόσμο. Η ΕΕ θα εμβαθύνει την εταιρική

¹⁸⁷ Georgi Gotev, «'Στρατηγική πρόκληση' η Ρωσία στη νέα Στρατηγική Ασφάλειας της ΕΕ», EurActiv.com, 31 Μαΐ 2016, <https://www.euractiv.gr/section/i-eyropi-kai-o-kosmos/news/stratigiki-proklisi-i-rosia-sti-nea-stratigiki-asfalias-tis-ee/>, (έγινε πρόσβαση στις 29 Αυγούστου 2019)

σχέση της με το NATO μέσω της ανάπτυξης συντονισμένων αμυντικών ικανοτήτων, παράλληλων και συγχρονισμένων ασκήσεων και αμοιβαία ενισχυόμενων ενεργειών για την οικοδόμηση των ικανοτήτων των εταίρων μας, την αντιμετώπιση υβριδικών απειλών και απειλών στον κυβερνοχώρο και την προώθηση της ασφάλειας στη θάλασσα.

- **Παγκόσμια διακυβέρνηση για τον 21ο αιώνα**

Η ΕΕ είναι προσηλωμένη σε μία παγκόσμια τάξη που θα βασίζεται στο διεθνές δίκαιο και θα διασφαλίζει τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη βιώσιμη ανάπτυξη και τη διαρκή πρόσβαση στα παγκόσμια κοινά αγαθά. Η δέσμευση αυτή σημαίνει ότι στόχος είναι η μετατροπή και όχι απλώς η διατήρηση του υπάρχοντος συστήματος. Η ΕΕ θα καταβάλει προσπάθειες για έναν ισχυρό ΟΗΕ, ως το θεμέλιο της πολυμερούς τάξης βάσει κανόνων και θα αναπτύξει συντονισμένες απαντήσεις σε παγκόσμιο επίπεδο σε συνεργασία με διεθνείς και περιφερειακούς οργανισμούς, με κράτη και με μη κρατικούς φορείς.

Από τα ανωτέρω διαπιστώνουμε ότι, η ΕΕ έχει συνειδητοποιήσει ότι απαιτείται και κάνει αποφασιστικότερα βήματα για να ανταποκριθεί στις προκλήσεις των αναδυόμενων απειλών κατά της ασφάλειάς της και στις ανησυχίες των πολιτών της. Τα προηγούμενα χρόνια η αμερικανική εγγύηση της ευρωπαϊκής ασφάλειας είχε ως αποτέλεσμα η ΕΕ να επαναπαυθεί. Όμως οι παλινωδίες της κυβέρνησης Trump επί της ευρωπαϊκής ασφάλειας είχαν ως αποτέλεσμα να ενισχύσουν τις θέσεις εκείνων των κ-μ που επιθυμούσαν μία πιο ανεξάρτητη από τις ΗΠΑ πολιτική ασφαλείας και μία πιο ευρωκεντρική προσέγγιση στα θέματα εξωτερικής πολιτικής και σε συνδυασμό με τις αναδυόμενες απειλές και τις εστίες αστάθειας πλησίον των συνόρων της ΕΕ, ενεργοποίησαν τα αντανάκλαστικά της και συνειδητοποίησε ότι, απαιτείται να αναπτύξει τις κατάλληλες δυνατότητες για την αντιμετώπιση των προκλήσεων, προκειμένου τα κ-μ (πχ τα κράτη Βαλτικής ή η Πολωνία) να μην θεωρούν τις ΗΠΑ ως μοναδική απάντηση στις ρωσικές προκλήσεις ή απειλές.¹⁸⁸ Έτσι, η ΕΕ ήδη έχει αρχίσει να διαμορφώνει αντίληψη μεγαλύτερης αυτονομίας, κατάλληλης προετοιμασίας και ετοιμότητας χρήσης πέραν της μαλακής και της σκληρής ισχύος, συμπληρωματικά και όχι ανταγωνιστικά με το NATO, τουλάχιστον στην παρούσα φάση. Ο δρόμος είναι μακρύς προς τη στρατηγική αυτονομία της,

¹⁸⁸ Pezard, Radin, Szayna, Larrabee, «European Relations with Russia», p. 42-43)

απαιτεί τη διάθεση περισσότερων πόρων και να δαπανά για την άμυνα και την ασφάλεια «καλύτερα» και «από κοινού».¹⁸⁹

Όσον αφορά στο ερώτημα ποια θα πρέπει να είναι η στάση της ΕΕ απέναντι στη Ρωσία, η απάντηση είναι ότι, η ευρωπαϊκή στρατηγική είναι «διάλογος και αποφασιστικότητα», με κύριους υποστηρικτές της θέσης αυτής να είναι η Γαλλία και η Γερμανία. Ενδεχόμενη επιλογή απομόνωσης της Ρωσίας ή προσπάθειας περιορισμού της, εγκυμονεί κινδύνους και πιθανότατα θα ενίσχυε τους ακραίους κύκλους της Ρωσίας. Ας μην ξεχνάμε ότι, σε κάποιο βαθμό οι Δυτικές κυρώσεις κατά της Ρωσίας ενίσχυσαν τον Putin στο εσωτερικό, καθώς τον κατέδειξε και προέβαλε τη Δύση ως αποδιοπομπαίο τράγο για την οικονομική κατάσταση, προκειμένου αφενός να κρύψει την αδυναμία της κυβέρνησης για μεταρρυθμίσεις, καθώς και το γεγονός ότι η οικονομία στηρίζεται σε υπέρμετρο βαθμό στις εξαγωγές πετρελαίου και ως εκ τούτου είναι ευάλωτη και αφετέρου να χρησιμοποιήσει την ανακλαστική συσπείρωση του λαού γύρω από τον ηγέτη του όταν αντιμετωπίζει μια απειλή και έτσι να ενισχύσει την εξουσία του. Επίσης, ένα πολύ σημαντικό στοιχείο για την ευρωπαϊκή ασφάλεια και άμυνα είναι ότι, έχουν αναληφθεί οι ενέργειες για την ενεργοποίηση των δομών του Ευρωπαϊκού Στρατού, οι οποίες υπήρχαν από τη Συνθήκη της Λισαβόνας, αλλά ήταν ανενεργές. Πλέον Γερμανία και Γαλλία πρωτοστατούν στην υλοποίηση του «στρατιωτικού βραχίονα» της ΕΕ, με τον Πρόεδρο Emmanuel Macron να τονίζει ότι, *ο στόχος είναι η Ευρώπη να επιτύχει στρατηγική κουλτούρα και αυτονομία και ενισχυμένη αμυντική αλληλεγγύη*.¹⁹⁰ Το μέλλον θα δείξει μέχρι ποιο βαθμό είναι αποφασισμένη η ΕΕ των 28 και σε λίγο των 27 κ-μ να προχωρήσει.

Κεφάλαιο πέμπτο

Ρωσία και ευρωπαϊκή ασφάλεια υπό το πρίσμα θεωριών των

Διεθνών Σχέσεων

Η Δύση μεταπολεμικά και στην προσπάθειά ανασχεσης της ΕΣΣΔ οδηγήθηκε αναπόφευκτα στη σύγκρουση μαζί της, με την Ευρώπη να αποτελεί το σημαντικότερο ίσως πεδίο του Ψυχρού Πολέμου, σε στρατιωτικό αλλά και σε πολιτικό, οικονομικό

¹⁸⁹ «Εγγραφο Προβληματισμού για το Μέλλον της Ευρωπαϊκής Άμυνας», Ευρωπαϊκή Επιτροπή, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/reflection-paper-defence_el.pdf, (έγινε πρόσβαση στις 24 Σεπτεμβρίου 2019)

¹⁹⁰ Φαίδων Γ. Καραϊωσηφίδης, «Γερμανία: Ο Ευρωπαϊκός Στρατός ετοιμάζεται να υποκαταστήσει το ΝΑΤΟ», Πτήση & Διάστημα, 9 Οκτ 18, <https://www.ptisidiastima.com/germany-euroarmy/>, (έγινε πρόσβαση στις 5 Αυγούστου 2019) και «Sorbonne speech of Emmanuel Macron», ouest france, <http://international.blogs.ouest-france.fr/archive/2017/09/29/macron-sorbonne-verbatim-europe-18583.html>, (έγινε πρόσβαση στις 5 Αυγούστου 2019)

και κοινωνικό επίπεδο. Η κατάρρευση της ΕΣΣΔ συντάραξε το διεθνές σύστημα ισχύος και ισορροπιών και η αναπόφευκτα βραχύβια ηγεμονία των ΗΠΑ (καθόσον, τουλάχιστον για τους Ρεαλιστές, ο Μονοπολικός Κόσμος είναι μία προσωρινή κατάσταση), προκάλεσε κυρίως στην Ευρώπη μία αισιοδοξία και ελπίδα για μία νέα εποχή ειρήνευσης, ευημερίας και εξάπλωσης των δυτικών δημοκρατικών αρχών και αξιών. Ο Φιλελευθερισμός φάνηκε να παίρνει τα ηνία των Διεθνών Σχέσεων (όπου στο κείμενο αναγράφονται οι Διεθνείς Σχέσεις με κεφαλαίο το πρώτο γράμμα, αναφερόμαστε στον επιστημονικό κλάδο της πολιτικής επιστήμης, ενώ όπου αναγράφονται με μικρά γράμματα αναφερόμαστε στις σχέσεις των κρατών) από τον Ρεαλισμό που μέχρι τότε ήταν αδιαμφισβήτητη η επικρατέστερη θεωρία, αν και σε κάθε σχεδόν δεκαετία, μετά τη δεκαετία του 30' γραφόταν για αυτόν και μία «νεκρολογία»¹⁹¹ και παρότι και η θεωρία του Ρεαλισμού επίσης δεν κατάφερε να προβλέψει το κοσμο-ιστορικό γεγονός της κατάρρευσης του «υπαρκτού σοσιαλισμού».

Η μονοπολικότητα του διεθνούς συστήματος με πόλο ισχύος τις ΗΠΑ ήταν περιορισμένη χρονικά, θα λέγαμε έως τα μέσα της δεκαετίας του 90' και σε αυτό το διάστημα και υπό την επίδραση της αδράνειας του προηγούμενου διπολικού συστήματος των δύο υπερδυνάμεων, χώρες με επιρροή δεν είχαν ακόμη δραστηριοποιηθεί και ταυτόχρονα οι ΗΠΑ έδειχναν αποφασισμένες να προωθήσουν το φιλελεύθερο όραμά τους (αν και κατά τη διάρκεια του ΨΠ είχαν συμβάλει στην ανατροπή δημοκρατικά εκλεγμένων κυβερνήσεων και είχαν υποστηρίξει σειρά αυταρχικών καθεστώτων) μέχρι την πρώτη δεκαετία του νέου αιώνα, όπου και φάνηκε πλέον ότι το όραμα αυτό είχε γεωγραφικά όρια, όπως άλλωστε και οι δυνάμεις των ΗΠΑ και τα οποία περιέκλειαν τον ανεπτυγμένο κόσμο και τμήματα του υπολοίπου κόσμου που διασυνδέθηκαν στο πλαίσιο του ανοικτού διεθνούς οικονομικού συστήματος και διασφαλίζοντας σε μεγάλο βαθμό την ασφάλεια, τη σταθερότητα και την ειρήνη.¹⁹² Η ανάδυση όμως στις ΗΠΑ ενός νέο-απομονωτισμού, είχε ως αποτέλεσμα μια σχετική αδράνεια απέναντι στις διεθνείς εξελίξεις και την αστάθεια σε διάφορες περιοχές του πλανήτη και κυρίως στη Μέση Ανατολή και στη Βόρειο Αφρική και ταυτόχρονα νέοι ισχυροί πόλοι ισχύος σε περιφερειακό κυρίως επίπεδο βρήκαν την ευκαιρία να αναδειχθούν και με τη Ρωσία και βεβαίως την Κίνα,

¹⁹¹ Κώστας Υφαντής, *Διεθνής Πολιτική Θεωρία*, (Αθήνα: Ι.Σιδέρης, 2012), σ. 53, 138

¹⁹² Παπασωτηρίου, «Το Σύγχρονο Διεθνές Σύστημα», σ.48-49, 56 και Shackleina, «Η Ρωσία στη σύγχρονη παγκόσμια πολιτική», σ. 164 και Mearsheimer, *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, σ. 112

να αναλαμβάνουν ολοένα και μεγαλύτερους ρόλους στα διεθνή δρώμενα. Στο πλαίσιο αυτό και έχοντας ως βάση τα στοιχεία που παραθέσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια και θεωρώντας ότι ως κάποιο βαθμό ισχύει η κονστρουκτιβιστική θέση (αν και δεν θα την χρησιμοποιήσουμε στην παρούσα εργασία) ότι, οι «θεωρίες δεν λειτουργούν ως αποστασιοποιημένα εργαλεία κατανόησης του κόσμου ή απλώς ως “καθρέπτες” μιας εξωτερικής πραγματικότητας, αλλά δρουν ως συν-διαμορφωτές της πραγματικότητας, ... προσανατολίζοντας τη σκέψη και τη δράση μας σε συγκεκριμένη κατεύθυνση...»,¹⁹³ θα επιδιώξουμε μία θεώρηση της Ρωσίας και των προοπτικών της σχέσεώς της με την Ευρώπη μέσα από τις οπτικές των δύο επικρατέστερων θεωριών των Διεθνών Σχέσεων, του Φιλελευθερισμού και του Ρεαλισμού, σε επίπεδο διεθνούς συστήματος, αλλά και σε επίπεδο κράτους και δρώντων στο εσωτερικό του, λαμβάνοντας υπόψη και μεταβλητές όπως πυλώνες ισχύος (στρατιωτική ισχύς, πλουτοπαραγωγικοί πόροι κ.λπ.), θεσμούς και επικρατούσες ιδεολογίες, αντιλήψεις περί εθνικών συμφερόντων και εξυπηρέτησης αυτών, κουλτούρα λαού και ηγεσίας.

Εισαγωγικά να πούμε ότι, ο Ρεαλισμός και ο Ιδεαλισμός είχαν μεγάλες διαφοροποιήσεις, αλλά και κοινούς τόπους και η επικράτηση κατά καιρούς του ενός δεν σήμαινε την εξαφάνιση του άλλου. Άλλωστε σχεδόν όλοι αναγνωρίζουν ότι, υφίστανται πολλές ιδεαλιστικές και φιλελεύθερες αρχές στη διεθνή πολιτική, που περιγράφουν φόρμες κρατικής συμπεριφοράς σε καιρό πολέμου ή ειρήνης και πολλές από αυτές έχουν κωδικοποιηθεί στο διεθνές δίκαιο. Εντούτοις, ο Ρεαλισμός απολάμβανε και απολαμβάνει την έντονη ή και κυριαρχική προτίμηση των πολιτικών, εκφράζοντας την «πραγματικότητα» απέναντι στην «ουτοπία» ή τον «ιδεαλισμό» και επιλέγοντας την ισχύ, όπως πράττουν και οι ηγέτες όταν φθάνουν στο σημείο όπου πρέπει να επιλέξουν, επιβεβαιώνοντας έτσι τους ρεαλιστές μέσα και από την ιστορία των διεθνών σχέσεων.¹⁹⁴

5.1 Φιλελεύθερη Σχολή.

Η Φιλελεύθερη σχολή σκέψης έχει ως κεντρικό σημείο αναφοράς τον άνθρωπο ως πρωταρχικό φορέα των ελευθεριών και των δικαιωμάτων, εμπιστεύεται την ανθρώπινη λογική και στο πλαίσιο αυτό υποστηρίζει ότι, ο άνθρωπος διακρίνοντας συχνά ταύτιση συμφερόντων με έτερους ανθρώπους, επιλέγει τη συνεργασία αντί της σύγκρουσης προκειμένου να επιτύχει στους στόχους του και την ευημερία. Η εν λόγω σχολή σκέψης έχει ως βασική παραδοχή μία *αισιόδοξη* αντίληψη για την ανθρώπινη

¹⁹³ Γκόφας & Τζιφάκης, *Θεωρητικές Προβολές στη Διεθνή Πολιτική*, σ. 122

¹⁹⁴ Υφαντής, *Διεθνής Πολιτική Θεωρία*, σ. 72, 123

φύση, είναι βέβαιη για την εφικτότητα της *προόδου* και διαπνέεται από τη βεβαιότητα ότι οι διεθνείς σχέσεις δύνανται να χαρακτηρίζονται από τη *συνεργασία* και όχι μόνο την αντιπαλότητα και ως εκ τούτου, η συνεργασία είναι αυτή που μακροπρόθεσμα θα επικρατήσει. Θεωρεί ότι, οι άνθρωποι – δρώντες είναι μεν ανταγωνιστικοί και ιδιοτελείς, αλλά και ορθολογιστές και εφόσον επιλέξουν να χρησιμοποιήσουν τη λογική συνειδητοποιούν ότι μέσω σύνεσης και συνεργασιών στο εσωτερικό και εξωτερικό των κρατών τους δύνανται να επιτύχουν πρόοδο σε όλα τα επίπεδα και μεγαλύτερα οφέλη σε ατομικό, εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο. Ο Φιλελευθερισμός δεν απορρίπτει τους κινδύνους για τα κράτη μέσα στο υφιστάμενο άναρχο περιβάλλον, αλλά τονίζει την ευεργετική επίδραση για τα κράτη και το διεθνές περιβάλλον της *εξάπλωσης της δημοκρατίας*, της *ενημερίας* και της κάθε μορφής διεθνούς *αλληλεξάρτησης*. Η στρατιωτική ισχύς παραμένει σημαντική, αλλά δεν είναι ο κύριος και καθοριστικός παράγοντας όταν εξετάζονται τα «εθνικά συμφέροντα», αφού ο φιλελευθερισμός δίνει έμφαση και σε οικονομικά, κοινωνικά, τεχνολογικά, ακόμη και περιβαλλοντικά θέματα και με την *αλληλεξάρτηση* να αποτελεί ένα πολύ σημαντικό στοιχείο του διεθνούς περιβάλλοντος και πολιτικής.¹⁹⁵

Εντούτοις, θα πρέπει εξ αρχής να επισημάνουμε ότι η συνεργασία μεταξύ των κρατών και ειδικά μεταξύ ανταγωνιστικών δυνάμεων είναι εξαιρετικά δύσκολο να επιτευχθεί. Καθόσον οι ανταγωνιστικές δυνάμεις θεωρούν η μία την άλλη ως αντίπαλο ή δυνητικό αντίπαλο, επιζητούν την απόκτηση μεγαλύτερης ισχύος σε σχέση με τον αντίπαλο. Έτσι υπεισέρχονται δύο παράγοντες που τη δυσχεραίνουν : οι συλλογισμοί περί σχετικών κερδών (η επιδίωξη δεν είναι το απόλυτο κέρδος, αλλά να αποκομίσει μεγαλύτερο κέρδος ή μικρότερο κόστος σε σχέση με τον ανταγωνιστή) και ο φόβος εξαπάτησης (φόβος ότι ο ανταγωνιστής θα παραβιάσει τη συμφωνία και θα αποκτήσει σημαντικό πλεονέκτημα που θα είναι δύσκολο να ανατραπεί). Η συνεργασία λοιπόν δεν αποκλείεται, αλλά λαμβάνει χώρα σε ανταγωνιστικό περιβάλλον και ας μην ξεχνάμε ότι τα ευρωπαϊκά κράτη και οι μεγάλες δυνάμεις συνεργάστηκαν συχνά για μια περίοδο 40 ετών πριν τον Α'ΠΠ, αλλά αυτό δεν τις εμπόδισε να εμπλακούν σε πόλεμο την 1^η Αυγούστου του 1914.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Jackson & Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων*, σ. 164-168 και Γκόφας & Τζιφάκης, *Θεωρητικές Προβολές στη Διεθνή Πολιτική*, σ. 70-72 και Steve Smith & John Baylis, «Εισαγωγή», στο συλλογ. έργο John Baylis, Steve Smith, Patricia Qwens (επιμ.), *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής*, (Αθήνα: Επίκεντρο, 2013), σ. 6

¹⁹⁶ Mearsheimer, *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, σ. 124-125, 714

Ο μεταπολεμικός Φιλελευθερισμός διακρίνεται από τέσσερις βασικές εκδοχές και βάσει αυτών κατ' αρχάς, θα εξετάσουμε τη Ρωσία και την ευρωπαϊκή ασφάλεια και εν συνεχεία θα προχωρήσουμε την εν λόγω εξέταση βάσει της ανταγωνιστικής και (εκτιμάται) επικρατέστερης του Φιλελευθερισμού, τη σχολής σκέψης του Ρεαλισμού.

5.1.1 Κοινωνιολογικός Φιλελευθερισμός.

Για τον κοινωνιολογικό φιλελευθερισμό οι διεθνείς σχέσεις δεν αφορούν απλά και μόνο στις σχέσεις ανάμεσα στις κυβερνήσεις, αλλά και ανάμεσα σε πολίτες - ιδιώτες, καθώς και κοινωνικές ομάδες - κοινωνίες και καθόσον οι σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους είναι αλληλεπικαλυπτόμενες και αλληλεξαρτώμενες, είναι πιθανότερο να είναι σχέσεις συνεργασίας, παρά ανταγωνιστικές όπως άλλωστε και των κρατών. Οι διεθνολόγοι υποστηρικτές του κοινωνικού φιλελευθερισμού αναδεικνύουν τη δυνατότητα που έχουν οι διεθνικές επαφές μεταξύ ατόμων και κοινωνικών ομάδων να επιδράσουν στις διακρατικές σχέσεις και ως εκ τούτου θεωρούν ότι, ένας κόσμος με μεγάλο αριθμό υπερεθνικών δικτύων θα είναι πιο ειρηνικός.¹⁹⁷ Σύμφωνα με τους Keohane και Nye, οι διεθνικές επαφές και σχέσεις επιδρούν στη στάση των πολιτών και των πολιτικών ηγεσιών και μέσω των παραγόμενων εξαρτήσεων και αλληλεξαρτήσεων επηρεάζονται ανάλογα οι επιλογές των κρατών. Η ανάπτυξη των διεθνικών σχέσεων - οι οποίες διευκολύνονται από την πρόοδο της τεχνολογίας και του μορφωτικού επιπέδου των πολιτών - καθόσον είναι «αλληλο-επικαλυπτόμενα διεθνικά δίκτυα ανθρώπων, δεν χωρίζονται εύκολα σε ανταγωνιστικά στρατόπεδα».¹⁹⁸

Εξετάζοντας υπό το ανωτέρω πρίσμα τη ρωσική κοινωνία, θα λέγαμε ότι δεν είναι ακόμη αρκετά ισχυρή ώστε στο πλαίσιο των διεθνικών της επαφών να επηρεάσει ή πολύ περισσότερο να μετασχηματίσει την κυβερνητική πολιτική όπως αυτή εκφράζεται από τον Putin η οποία, ως προαναφέρθηκε, εμποδίζει ή και καταστέλλει αντιπολιτευτικές κοινωνικές και πολιτικές αντιδράσεις, με τον κρατικό έλεγχο να παραμένει ισχυρός και οι πολίτες να παραμένουν δέσμιοι της κρατικής κυριαρχίας σε ένα ισχυρό εθνοκεντρικό περιβάλλον. Συναφώς, θα πρέπει να

¹⁹⁷ Steven L. Lamy, «Σύγχρονες δεσπύζουσες προσεγγίσεις: νεορεαλισμός και νεοφιλελευθερισμός» στο συλλογ. έργο John Baylis, Steve Smith, Patricia Qwens (επιμ.), Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής, (Αθήνα: Επίκεντρο, 2013), σ. 166

Γκόφας & Τζιφάκης, Θεωρητικές Προβολές στη Διεθνή Πολιτική, σ. 104 και Jackson & Sorensen, Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων, σ. 169-173.

¹⁹⁸ Γκόφας & Τζιφάκης, Θεωρητικές Προβολές στη Διεθνή Πολιτική, σ. 106.

επισημάνουμε και την αυξανόμενη ρωσική εθνικιστική τάση. Υπό τον Putin αναδείχθηκε και πάλι ένα χαρακτηριστικό της ρωσικής παράδοσης, η επιδίωξη της συλλογικής σταθερότητας έναντι των ατομικών ελευθεριών και ταυτόχρονα ο ρωσικός εθνικισμός, ο οποίος αντικατέστησε τη διεθνιστική κομμουνιστική ιδεολογία, αναπτύσσοντας εχθρική ρητορική απέναντι στην πολυπολιτισμικότητα και τον πλουραλισμό, ομοφοβική πολιτική και θεωρίες συνωμοσίας που καθιστούν την πολιτική του Putin αρεστή και ελκυστική σε ακροδεξιούς, αλλά και συντηρητικούς κύκλους εντός της Ρωσίας, αλλά και εκτός, με αποτέλεσμα η ευρωπαϊκή ακροδεξιά να στρέφεται προς τη Ρωσία και να αναζητά επαφές μαζί της. Να επισημάνουμε όμως ότι, ο Putin διαχειρίζεται τον εθνικισμό με μεγάλη προσοχή, καθόσον πρέπει να ενσωματωθούν στο ρωσικό έθνος - κράτος ή τουλάχιστον η κυβέρνηση να διαχειριστεί κατάλληλα τις περίπου 150 εθνοτικές μειονότητες (Τατάροι, Τσετσένοι, Ουκρανοί, Αρμένιοι κ.λπ.), προκειμένου αυτές να μην αποξενωθούν ή περιθωριοποιηθούν από μία σκληρή εθνικιστική γραμμή, καθόσον αυτό θα μπορούσε να υπονομεύσει τη σταθερότητα και την ασφάλεια την οποία ο Putin προσπάθησε και σε μεγάλο βαθμό πέτυχε να επαναφέρει. Το ίδιο ισχύει και για τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς οι οποίοι αριθμούν αρκετά εκατομμύρια και συνεχώς αυξάνονται (ρυθμός γεννήσεων 2,3 παιδιών ανά γυναίκα για τους μουσουλμάνους έναντι 1,3 για τους εθνοτικούς Ρώσους) και κατοικούν στην ασταθή περιοχή του Καύκασου. Ο εθνικισμός, ο οποίος μάλλον είναι η ισχυρότερη πολιτική ιδεολογία στον κόσμο και η οποία εξυμνεί το κράτος, ανέκαθεν αποτελούσε ισχυρό στοιχείο στη Ρωσία και έχοντας στους κόλπους του και τον στρατό συγκέντρωνε μεγάλη δύναμη, φθάνοντας ακόμη και στο σημείο να επηρεάζει την πολιτική.¹⁹⁹ Άλλωστε, για πολλούς Ρώσους η εθνική υπερηφάνεια είναι ένα από τα εντονότερα εθνικά τους χαρακτηριστικά και ανάμεσα στα πιο δημοφιλή επιτεύγματα της Ρωσίας - ως αυτοκρατορία και ως σοβιετική υπερδύναμη - συγκαταλέγονται οι εδαφικές κατακτήσεις και η συνεχής επέκταση των γεωγραφικών συνόρων και ως εκ τούτου, η προσάρτηση της Κριμαίας

¹⁹⁹ Eugene Chausovsky, «Κρίσιμη στροφή στη στρατηγική της Ρωσίας», Euro2day, 23 Ιανουαρίου 2019, <https://www.euro2day.gr/specials/topics/article/1660868/krisimh-strofh-sthn-strathgikh-ths-rosias.html>, (έγινε πρόσβαση στις 7 Οκτωβρίου 2019) και Οντίν Λιναρδάτου, «Ο ρωσικός εθνικισμός και η Δύση», metarithmisi.liberal.gr, 14 Οκτωβρίου 2017, <http://metarithmisi.liberal.gr/post/%CF%83%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CE%B1-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%82/%CE%BF-%CF%81%CF%89%CF%83%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82-%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B4%CF%8D%CF%83%CE%B7/>, (έγινε πρόσβαση στις 7 Οκτωβρίου 2019) και Kissinger, Διπλωματία, σ. 185 και Mearsheimer, Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων, σ. 703-704

αποκατέστησε μέρος της χαμένης σοβιετικής στρατιωτικής δόξας, ενδυνάμωσε το εθνικιστικό αίσθημα και παράλληλα ενίσχυσε την εικόνα του Putin.²⁰⁰ Ο εθνικισμός, ιστορικά στη Ρωσία ως αποστολικός και ιμπεριαλιστικός,²⁰¹ βλέπουμε να εργαλειοποιείται αφενός ως ενωτική δύναμη, με σκοπό την κοινωνική και κυρίως πολιτική σταθερότητα προς ενίσχυση της κυβέρνησης και του ηγετικού προφίλ του Putin και αφετέρου ως συνήθης στρατηγική των κυβερνήσεων οι οποίες εφόσον δεν επιτύχουν να εκπληρώσουν τις προσδοκίες των πολιτών και να υλοποιήσουν αναγκαίες, αλλά δύσκολες κοινωνικο-οικονομικές αναπτυξιακές μεταρρυθμίσεις, βρίσκουν διέξοδο στον εθνικισμό προς τον οποίο στρέφουν τον λαό προς αποφυγή κοινωνικών αναταραχών.²⁰² Αυτή λοιπόν η ενδυνάμωση του εθνικισμού δεν δημιουργεί αισιοδοξία στους υποστηρικτές του κοινωνιολογικού φιλελευθερισμού και ως εκ τούτου η εν λόγω θεωρία δείχνει, τουλάχιστον επί του παρόντος, να μην έχει ισχυρά ερείσματα στην περίπτωση της Ρωσίας.

5.1.2 Φιλελευθερισμός της Αλληλεξάρτησης

Σύμφωνα με τον Φιλελευθερισμό της Αλληλεξάρτησης μεταπολεμικά και κυρίως με την επικράτηση του νέου ανοικτού οικονομικού συστήματος και της παγκοσμιοποίησης, το διεθνές περιβάλλον χαρακτηρίζεται σε μεγάλο βαθμό από μία *σύνθετη αλληλεξάρτηση*, η οποία είναι ποιοτικά διαφορετική από τις αλληλεξαρτήσεις του παρελθόντος. Οι διακρατικές σχέσεις πλέον δεν εξαρτώνται ούτε αποκλειστικά, ούτε κατά κύριο λόγο όπως παλαιότερα, από τους ηγέτες και τις διαπροσωπικές τους σχέσεις και ιδιοσυγκρασίες, αλλά εξαρτώνται εν πολλοίς από τις σχέσεις που αναπτύσσονται σε διάφορα κυβερνητικά επίπεδα και όργανα, καθώς και τις υπερεθνικές σχέσεις ανθρώπων και ομάδων εντός και εκτός του κράτους, με αποτέλεσμα η στρατιωτική ισχύς να μην είναι όπως παλαιότερα το ίδιο χρήσιμη προς εξυπηρέτηση των πολιτικών επιδιώξεων και σκοπών. Έτσι η κρατική ισχύς και συνοχή μειώνεται και ταυτόχρονα υπερεθνικοί δρώντες (όπως ΜΚΟ και κυρίως πολυεθνικές επιχειρήσεις) αποκτούν μεγαλύτερη επιρροή και ισχύ και η ευημερία προκρίνεται ως κύρια επιδίωξη αντί της στρατιωτικής ασφάλειας, με αποτέλεσμα τα οικονομικά και θεσμικά μέσα να είναι σημαντικότερα και πιο χρήσιμα αντί της

²⁰⁰ Andrei Kolesnikov, «Putin Welcomes Stalin Back to the Pantheon, A New Russian Patriotism Embraces the Soviet Past», *Foreign Affairs.com*, 1 October 2019, <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2019-10-01/putin-welcomes-stalin-back-pantheon>, (έγινε πρόσβαση στις 8 Οκτωβρίου 2019)

²⁰¹ Kissinger, *Διπλωματία*, σ. 910

²⁰² Γκόφας & Τζιφάκης, *Θεωρητικές Προβολές στη Διεθνή Πολιτική*, σ. 63

στρατιωτικής ισχύος, η οποία αποτελεί όλο και λιγότερο αποτελεσματικό και εύχρηστο εργαλείο άσκησης πολιτικής.²⁰³

Η εν λόγω θεωρία επανήλθε δυναμικά στα τέλη του 20^{ου} αιώνα εστιάζοντας και αναδεικνύοντας βάσει μελετών, τη συσχέτιση της ανάπτυξης του διεθνούς εμπορίου και οικονομικής αλληλεξάρτησης με τον περιορισμό των διενέξεων και της εχθρότητας των κρατών, επισημαίνοντας ότι, τα κράτη αντιλαμβάνονται τα οφέλη της οικονομικής συνεργασίας και των εμπορικών σχέσεων, που ανοίγουν παράλληλα και νέα πεδία συνεργασίας και σύσφιξης σχέσεων και ως εκ τούτου προτιμούν να αποφύγουν το οικονομικό και κατ' επέκταση και πολιτικό κόστος της σύγκρουσης και ειδικά με βασικούς εμπορικούς εταίρους και οργανισμούς. Το εμπόριο, οι ελεύθερες συναλλαγές και αγορές και τα δικαιώματα στην ιδιοκτησία, θα οδηγήσουν σε έναν πλουσιότερο, καινοτόμο και πιο ανεκτικό κόσμο²⁰⁴ και όπως υποστηρίζει ο Φιλελευθερισμός της Αλληλεξάρτησης, μειώνουν μεν σημαντικά την πιθανότητα σύγκρουσης, αλλά δεν την αποτρέπουν απόλυτα. Ερευνητές επισημαίνουν επίσης ότι, η οικονομική αλληλεξάρτηση ανάμεσα σε φιλελεύθερες δημοκρατίες μειώνει ακόμη περισσότερο το ενδεχόμενο σύγκρουσης, σε σχέση με μη δημοκρατικά καθεστώτα ή απολυταρχικά .

Η θεωρία έχει πράγματι στοιχεία που βρίσκουν εφαρμογή στην πράξη στις διεθνείς σχέσεις, αλλά δεν είναι ακλόνητη, έχοντας ήδη μία σημαντική διάψευση σύμφωνα με την οποία, παρότι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα αναπτύχθηκε σε πρωτοφανές επίπεδο το διεθνές εμπόριο και η οικονομική αλληλεξάρτηση, ο Α'ΠΠ διέψευσε με σκληρό τρόπο τις ελπίδες και τις πεποιθήσεις ότι, η ενίσχυση του ελεύθερου διεθνούς εμπορίου θα οδηγούσε στη σύσφιξη των διακρατικών σχέσεων, στην καλύτερη κατανόηση και συνεργασία μεταξύ των κρατών με σκοπό την κοινή ευημερία τους.

Επιπρόσθετα, δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει ότι, η αλληλεξάρτηση δεν συνεπάγεται αποκλειστικά και μόνο αμοιβαίο κέρδος, αλλά και κάποιο κόστος, αφού εξ ορισμού η αλληλεξάρτηση συνεπάγεται και περιορισμό της ανεξαρτησίας – αυτονομίας και ως εκ τούτου το καίριο ερώτημα σε σχέσεις αλληλεξάρτησης είναι αν τα κέρδη ξεπερνούν το κόστος. Επίσης, πολλές φορές, καθόσον είναι συνηθισμένη

²⁰³ Jackson & Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων*, σ. 173-180.

²⁰⁴ Lamy, «Σύγχρονες δεσπίζουσες προσεγγίσεις: νεορεαλισμός και νεοφιλελευθερισμός» στο συλλογ. έργο *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής*, σ. 166

αντίληψη της αλληλεξάρτησης, διαφεύγει ή παραλείπονται οι *ανισότητες*, είτε οικονομικές, είτε πολιτικές. Είναι σημαντική η οπτική που θα επιλεγεί για την εξέταση των σχέσεων αλληλεξάρτησης και αυτές είναι, αν δίδεται έμφαση στην εξέταση ύπαρξης κοινών κερδών (ή κοινού κόστους) ή αν η έμφαση δίδεται στα σχετικά κέρδη, ήτοι δεν εξετάζεται μόνο αν υπάρχει για όλες τις πλευρές κέρδος, αλλά και πόσο μεγάλο είναι αυτό για μία πλευρά σε σχέση με των υπολοίπων και επειδή σε ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον τα κράτη συνήθως επιλέγουν την οπτική των σχετικών κερδών, η συνεργασία επιτυγχάνεται και διατηρείται πάντοτε δύσκολα. Έτσι, ακόμη και η αλληλεξάρτηση όχι μόνο δεν καταφέρνει να διαφύγει του ανταγωνισμού ισχύος, αλλά συμμετέχει σε αυτόν καθόσον οι αλληλεξαρτήσεις συνήθως δεν είναι συμμετρικές και ως εκ τούτου οι λιγότερο εξαρτημένοι δύνανται να χρησιμοποιήσουν την αλληλεξάρτηση ως πηγή ισχύος απέναντι σε κάποιο θέμα. Η αλληλεξάρτηση στην περίπτωση αυτή, που είναι η πιο συνηθισμένη, είναι μεταξύ της κυρίαρχης δύναμης και των εξαρτώμενων από αυτή και ως εκ τούτου η «αλληλεξάρτηση» μοιάζει περισσότερο με εξάρτηση και οι ευαισθησίες στη σχέση αυτή είναι περισσότερο μονομερείς παρά αμοιβαίες και δεν συμβάλλουν στη δημιουργία αισθήματος κοινού συμφέροντος ή πολύ περισσότερο κοινών αξιών. Να προσθέσουμε ότι, η οικονομική αλληλεξάρτηση και η τεχνολογική εξέλιξη στις μεταφορές και στην επικοινωνία, δημιουργούν έναν παγκόσμιο ιστό επενδύσεων, νομισματικών σχέσεων, εμπορίου και διακίνησης κεφαλαίων, όπου «παγιδεύονται» οι εθνικές οικονομίες και ο οποίος αυξάνει τις αρμοδιότητες και την ισχύ των διεθνών οργανισμών και θεσμών που εξυπηρετούν καλύτερα την παγκόσμια οικονομία και τη λειτουργία της και ταυτόχρονα περιορίζει τον ρόλο του κράτους και όσο πιο σημαντικά τα αποκομιζόμενα οφέλη, τόσο πιο δύσκολη καθίσταται και με μεγάλο πολιτικό κόστος, οποιαδήποτε προσπάθεια απεξάρτησης του κράτους ή έτερης εθνικιστικής επιδίωξης. Επίσης υφίστανται και διεθνικές σχέσεις παγκόσμιου εύρους που δημιουργούνται από μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες, μεγάλα ιδρύματα κ.λπ. που προάγουν μία κυρίαρχη κουλτούρα και ένα είδος παγκόσμιας ολοκλήρωσης, για οικονομικούς όμως λόγους και όχι για την προώθηση της παγκόσμιας κοινωνίας και τη σύγκλιση οικονομική, κοινωνική και ενδεχομένως και πολιτική των προηγμένων κοινωνιών με τις φτωχές.²⁰⁵

²⁰⁵ Ηλίας Κουσκουβέλης, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, (Αθήνα: Ποιότητα, 2004), σ. 450-452 και Hedley Bull, *Η Αναρχική Κοινωνία, Μελέτη της Τάξης στην Παγκόσμια Πολιτική*, [μτφ. Ηρακλεία Στροϊκού], (Αθήνα: Ποιότητα, 2001), σ. 342-343 και Waltz, *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, σ. 301-307

Υπό το πρίσμα λοιπόν του Φιλελευθερισμού της Αλληλεξάρτησης, η Ρωσία αποτελεί, όπως αναφέραμε και στο υποκεφάλαιο 3.4, μία χώρα που έχει αναπτύξει ιδιαίτερα τις εμπορικές σχέσεις με την ΕΕ, έχοντας δημιουργήσει και καλλιεργήσει δεσμούς αλληλεξάρτησης. Το ενδεχόμενο σύγκρουσης μπορεί να έχει μειωθεί, πλην όμως δεν παύει να υφίσταται, πόσω μάλλον όταν αναφερόμαστε στη Ρωσία που δεν αποτελεί πρότυπο φιλελεύθερης δημοκρατίας σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά δεδομένα και τρέφει έναν ιδιαίτερο σεβασμό απέναντι στην ισχύ, παρά σε άλλες αρχές και αξίες. Επιπρόσθετα, η παγκοσμιοποίηση και το διεθνές ανοικτό οικονομικό σύστημα ήταν ειδικά στις αρχές του συνυφασμένο με την εδραίωση της μεταψυχροπολεμικής νεοφιλελεύθερης παγκόσμιας τάξης στην οποία κυρίαρχο, ηγεμονικό ρόλο είχαν οι ΗΠΑ. Εντούτοις, η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση αύξησε τις ανισότητες μεταξύ κρατών και κοινωνικών ομάδων και σε συνδυασμό με την «ακτιβιστική» και εν πολλοίς μονομερή επεμβατική εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ μετά τον ΨΠ και ιδιαίτερα μετά το τρομοκρατικό χτύπημα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001,²⁰⁶ στο όνομα της διεύρυνσης της φιλελεύθερης διεθνούς τάξης που είχαν αναπτύξει στη δική τους ηγεμονική σφαίρα επιρροής του ΨΠ, με κύριους άξονες τη «χαμιλτονική» διεύρυνση του ανοικτού διεθνούς οικονομικού συστήματος και την «ουίλσονική» εξάπλωση της δημοκρατίας,²⁰⁷ τροφοδότησε και ενίσχυσε τις αντιστάσεις προς τον φιλελευθερισμό και κατ' επέκταση τον κυρίαρχο ρόλο των ΗΠΑ, ώστε να αναδειχθούν νέα και περισσότερα κέντρα-πόλοι στο νέο-διαμορφούμενο παγκόσμιο σύστημα. Στο πλαίσιο αυτό η Ρωσία, σε αντίθεση με κράτη όπως η Ιαπωνία ή κράτη της ΕΕ που έδωσαν προτεραιότητα στην οικονομική ανάπτυξη παραχωρώντας μέρος της εθνικής τους ανεξαρτησίας και κυριαρχίας στην ΕΕ και σε μεγάλο βαθμό επαφιόμενα ως προς την ασφάλειά τους στην αμερικανική στρατηγική κάλυψη, ήταν ένα από τα κράτη που θέλησε να αποκομίσει οικονομικά οφέλη συμμετέχοντας στο ανοικτό παγκόσμιο οικονομικό σύστημα – αγορά, αλλά υπό τις δικές της προτεραιότητες και χωρίς όρους, συμβιβασμούς ή υποχωρήσεις στα θέματα εθνικής ασφάλειας τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό της, δυσανασχετώντας με την έμφαση της Δύσης

και John Baylis, «Διεθνής και Παγκόσμια Ασφάλεια», στο συλλογ. έργο, John Baylis, Steve Smith, Patricia Qwens (επιμ.), Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής, (Αθήνα: Επίκεντρο, 2013), σ. 327

²⁰⁶ Κώστας Υφαντής, «Στρατηγικές Εξισορρόπησης και Συστημική Πολικότητα», στο συλλογ. έργο Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος & Μαριλένα Κοπά (επιμ.), 30 Χρόνια Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής 1974-2004, (Αθήνα: Λιβάνη, 2005), σ. 434

²⁰⁷ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, «Το Σύγχρονο Διεθνές Σύστημα», σ.48

στη δημοκρατία, καθώς και στον σεβασμό και στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Περαιτέρω, η Ρωσία έχει διαφορετική οπτική και θέση ως προς την οικονομική ανάπτυξη και σε αντίθεση με τον οικονομικό νεοφιλελευθερισμό, ο οποίος υποστηρίζει τα ανοιχτά σύνορα, τις ελεύθερες αγορές και την αυτορρύθμισή τους, υποστηρίζει και εφαρμόζει έναν *κρατικό καπιταλισμό*, προστατεύοντας την κρατική κυριαρχία στα οικονομικά θέματα και κυρίως στους στρατηγικούς κλάδους, ώστε να εξυπηρετηθούν οι εθνικοί σκοποί που σχετίζονται κυρίως με τη διεθνή θέση και εξωτερική πολιτική της χώρας και ακολούθως με τα εσωτερικά ζητήματα.²⁰⁸ Ως εκ τούτου, ο Φιλελευθερισμός της Αλληλεξάρτησης δεν μπορεί να περιγράψει και να εξηγήσει ουσιαστικά τη Ρωσία και τη στάση της απέναντι στην Ευρώπη, παρά μόνο στο κομμάτι που Ρωσία και ΕΕ αποτελούν σημαντικούς αμφοτέρω εμπορικούς – οικονομικούς εταίρους.

5.1.3 Θεσμικός Φιλελευθερισμός

Ο Θεσμικός Φιλελευθερισμός εστιάζει και τονίζει τον ευεργετικό ρόλο των θεσμών, καθόσον δύνανται να ενισχύσουν και να αποκαταστήσουν την εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατών και ως εκ τούτου να μειώσουν τις αποσταθεροποιητικές συνέπειες της πολυπολικής αναρχίας του διεθνούς συστήματος. Σύμφωνα με τους Keohane και Martin, οι θεσμοί διευκολύνουν την ανταλλαγή πληροφοριών ανάμεσα στα κράτη, μειώνουν το κόστος των συναλλαγών, καθιστούν πιο αξιόπιστες τις δεσμεύσεις, καθιερώνουν σημεία εστίασης για καλύτερο συντονισμό και γενικά διευκολύνουν τη λειτουργία της αμοιβαιότητας.²⁰⁹ Έτσι, μειώνεται η καχυποψία, οι λανθασμένες ερμηνείες και κατ' επέκταση ο φόβος που αισθάνονται τα κράτη το ένα για το άλλο. Επίσης, οι θεσμοί δίνουν τη δυνατότητα στενότερης επικοινωνίας, συνδιαλλαγής, διαπραγματεύσεων και αμοιβαίων παραχωρήσεων και συμβιβασμών ανάμεσα στα κράτη, αναφέροντας ως χαρακτηριστικό παράδειγμα την ΕΕ και τα θεσμοθετημένα όργανά της, όπως το Συμβούλιο (των Υπουργών) της ΕΕ, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κ.α.²¹⁰ Να προσθέσουμε ότι, με τον όρο «θεσμός» δεν

²⁰⁸ Παπασωτηρίου, «Το Σύγχρονο Διεθνές Σύστημα», σ. 47-48 και Χρήστος Φραγκονικολόπουλος, «Επίμετρο: Ιδεολογικά, πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της Ρωσίας στον πρώιμο 21^ο αιώνα», στο συλλογ. έργο Μάνος Καραγιάννης (επιμ.), *Η Ρωσία Σήμερα*, (Αθήνα, εκδ. Παπαζήση: 2010), σ. 224, 227, 230-231

²⁰⁹ Baylis, «Διεθνής και Παγκόσμια Ασφάλεια», στο συλλογ. έργο *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής*, σ. 329 και Jackson & Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων*, σ. 180-185

²¹⁰ Jackson & Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων*, σ. 180-185

εννοούμε απαραίτητα ένα οργανισμό ή έναν διοικητικό μηχανισμό, αλλά μπορεί να είναι και μια σειρά πρακτικών και συνηθειών που έχουν διαμορφωθεί για την υλοποίηση κοινών στόχων. Οι θεσμοί δεν στερούν από το κράτος τον διεθνή πολιτικό του ρόλο, ούτε αποτελούν μία κεντρική αρχή του διεθνούς συστήματος, αλλά περισσότερο εκφράζουν τη συνεργασία μεταξύ των κρατών και αποτελεί και μέσο για τη συνεργασία αυτή.²¹¹ Η διεθνής αναρχία δεν αμφισβητείται, αλλά δεν θεωρείται ότι είναι ανυπέρβλητη, ούτε ότι καθορίζει νομοτελειακά τις διεθνείς σχέσεις. Μπορεί να αμβλυνθεί η αρνητική της επίδραση και η οικοδόμηση διεθνών θεσμών και οργανισμών, οι οποίοι μέσω της δημιουργίας και εφαρμογής τυπικών και άτυπων διεθνών κανόνων, θα ελέγχουν τη συμπεριφορά των κρατών και θα περιορίζουν την επιθετικότητα των κ-μ (προκειμένου τα κ-μ να διαφυλάξουν το κύρος τους ή να αποφύγουν διεθνείς κυρώσεις), συνεισφέροντας έτσι στη ομαλοποίηση των διακρατικών σχέσεων και προωθώντας μια πολυεπίπεδη διακρατική συνεργασία. Έτσι, υποστηρίζεται από τον Θεσμικό Φιλελευθερισμό ότι, εφόσον καταφέρει να αναπτυχθεί ένα μοντέλο θεσμοθετημένης συνεργασίας μεταξύ των κρατών, αυτό θα μπορούσε να ανοίξει πρωτοφανείς δυνατότητες για την επίτευξη μεγαλύτερης διεθνούς ασφάλειας.²¹² Τα δικαιώματα και οι κανόνες μπορεί να ξεκινούν από έθιμα και να φθάνουν μέχρι επίσημες διεθνείς συνθήκες και εδράζονται σε κοινά συμφέροντα, αξίες και πρότυπα ανάμεσα στα κράτη όπως κατά καιρούς η Ευρώπη αυτό το πέτυχε ή όπως το κλασσικό ελληνικό σύστημα των πόλεων – κρατών, φθάνοντας ενδεχομένως από το «σύστημα κρατών» στην «κοινωνία των κρατών». Παρότι όμως τα δικαιώματα και οι κανόνες βασίζονται στη συναίνεση και το αμοιβαίο συμφέρον, ο θεμέλιος λίθος τους είναι και πάλι η *ισχύς* και τα *συμφέροντα* των κυρίαρχων ομάδων ή κρατών, τα οποία βάσει των συμφερόντων τους καθορίζουν ή και επιβάλουν τους κανόνες στα ασθενέστερα. Για τον λόγο αυτό και η διάσκεψη της Βεστφαλίας (1648) αποτελεί ένα ιστορικό κομβικό σημείο αναφοράς, καθόσον σε αυτή για πρώτη φορά στην ιστορία συγκεντρώθηκαν όλες οι μεγάλες δυνάμεις ενός διεθνούς συστήματος και συμφώνησαν σε κανόνες που κάλυπταν το μεγάλο εύρος των θρησκευτικών, πολιτικών και εδαφικών ζητημάτων για τα οποία διεξήχθη ο Τριακονταετής Πόλεμος.²¹³

²¹¹ Bull, *Η Αναρχία Κοινωνία, Μελέτη της Τάξης στην Παγκόσμια Πολιτική*, σ. 117

²¹² Γκόφας & Τζιφάκης, *Θεωρητικές Προβολές στη Διεθνή Πολιτική*, σ. 76-79 και Baylis, «Διεθνής και Παγκόσμια Ασφάλεια», στο συλλογ. έργο *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής*, σ. 328

²¹³ Robert Gilpin, *Πόλεμος και Αλλαγή στη Διεθνή Πολιτική*, [μτφ. Κ. Κολιόπουλος], (Αθήνα: Ποιότητα, 2004), σ. 74-75

Στο πλαίσιο αυτό είναι ζητούμενο η συμμετοχή της Ρωσίας σε διεθνείς θεσμούς και οργανισμούς και έτσι πρόσφατα η Ρωσία έγινε και πάλι δεκτή με δικαίωμα ψήφου στο Συμβούλιο της Ευρώπης - με ισχυρή πλειοψηφία 118 ψήφων υπέρ, έναντι 62 κατά - μετά την αναστολή του δικαιώματός της πριν πέντε χρόνια μετά την παράνομη προσάρτηση της Κριμαίας. Μεταξύ άλλων κρατών, η Γερμανία και η Γαλλία υποστήριξαν την απόφαση αυτή, με σκοπό να διατηρήσουν ανοιχτές τις διόδους επικοινωνίας με τη Ρωσία, ιδιαίτερα σε μία περίοδο εντάσεως μεταξύ Δύσης και Ανατολής.²¹⁴ Η Ρωσία ήδη συμμετέχει σε μία πληθώρα διεθνών οργανισμών, αλλά και γενικότερα στο διεθνές σύστημα με τους κανόνες και τις αρχές που υφίστανται σε αυτό και επιδιώκει την επαύξηση της επιρροής της σε αυτό. Η ένταξή της στο διεθνές σύστημα και τους διεθνείς θεσμούς και η μέχρι τώρα στάση της δεν δεικνύουν ότι επιδιώκει την ανατροπή τους ή την αμφισβήτησή τους. Εντούτοις, έχει αποδείξει έμπρακτα ότι αμφισβητεί την αμερικανική πρωτοκαθεδρία που επήλθε στη μετασοβιετική εποχή και ότι οι διεθνείς θεσμοί και κανόνες δεν αποτελούν αξεπέραστο για τη Ρωσία εμπόδιο προκειμένου να υπερασπισθεί τα ζωτικά της (κατ' ελάχιστο) συμφέροντα, κάτι που εξάλλου ισχύει και για τις ΗΠΑ – όπως το πρόσφατο σχετικά παρελθόν απέδειξε με τις επεμβάσεις της σε Αφγανιστάν και Ιράκ – αλλά ισχύει εν γένει για όλα τα ισχυρά στρατιωτικά κράτη. Δεν θα πρέπει άλλωστε να μας διαφεύγει ότι, συχνά το εκάστοτε κράτος δίνει τη δικιά του ερμηνεία των νομικών, ηθικών και λειτουργικών κανόνων (πχ ορισμός της τρομοκρατίας, συνθήκες χρήσης του δικαιώματος της αυτοάμυνας κ.λπ.) και προκειμένου να διασφαλίσει τα συμφέροντά του, καθίσταται αμφίβολη η τήρηση των κανόνων.²¹⁵

Είναι σαφώς αισιόδοξο μήνυμα για τον Θεσμικό Φιλελευθερισμό ότι, τα τελευταία χρόνια οι διεθνείς θεσμοί ενισχύονται και δημιουργούνται και νέοι περισσότερο άτυποι, ευέλικτοι και διευρυμένοι (πχ G20) κατανέμοντας περαιτέρω και ενδεχομένως και δικαιότερα την παγκόσμια διακυβέρνηση και στο πλαίσιο αυτό η Ρωσία θα επιδιώξει την ενίσχυση των διεθνών θεσμών, αλλά όχι τόσο ορμώμενη από ιδεολογικούς λόγους, ούτε επειδή έχει ενδεχομένως ενστερνιστεί κάποια ιδεατή αποστολή συμβολής στην παγκόσμια ειρήνευση και συνεργασία, αλλά μάλλον προκειμένου να απομειώσει σε κάθε πεδίο ευκαιρίας αφενός τον ηγετικό ρόλο των

²¹⁴ Gilbert Reilhac, «Council of Europe readmits Russia, five years after suspension over Crimea», Reuters.com, 25 June 2019, <https://www.reuters.com/article/us-europe-rights-council-russia/council-of-europe-readmits-russia-five-years-after-suspension-over-crimea-idUSKCN1TQ1VL>, (έγινε πρόσβαση στις 3 Οκτωβρίου 2019)

²¹⁵ Bull, *Η Αναρχη Κοινωνία, Μελέτη της Τάξης στην Παγκόσμια Πολιτική*, σ. 115

ΗΠΑ και τον επεμβατικό τους ρόλο παγκοσμίως και ιδιαίτερα στις περιοχές εγγύς των συνόρων της και των περιοχών ενδιαφέροντός της, όπως η Μέση Ανατολή και αφετέρου το ενδεχόμενο της εμφάνισης απειλής εκ μέρους της Κίνας στα σύνορα της και στο «θησαυροφυλάκιό» της στη Σιβηρία, μία αραιοκατοικημένη και πλούσια σε πρώτες ύλες ρωσική περιοχή, απέναντι σε μία πολυπληθέστερη και συνεχώς αυξανόμενη σε ισχύ και επιρροή Κίνα. Γι' αυτό άλλωστε η Ρωσία τονίζει ότι, η ίδια αποτελεί αφενός έναν από τους σημαντικότερους εταίρους της διεθνούς συνεργασίας ως μέλος του ΣΑ του ΟΗΕ, αλλά και μιας σειράς σημαντικών διεθνών οργανισμών, όπως ο ΟΑΣΕ, το Συμβούλιο της Ευρώπης, οι G20 κ.α. και αφετέρου τον συνεχιστή της ΕΣΣΔ, καθόσον ΕΣΣΔ και Ρωσία είναι ένα και το ίδιο κράτος και ως εκ τούτου έχει αναλάβει τις υποχρεώσεις που είχε και η ΕΣΣΔ, αλλά και τα διεθνή δικαιώματά της.²¹⁶ Τα διεθνή δικαιώματά της και η προστασία των εθνικών της συμφερόντων έχουν σαφώς προτεραιότητα και προκειμένου αυτά να ικανοποιηθούν, η Ρωσία δεν θα εμποδισθεί, ούτε θα αυτοπεριορισθεί από διεθνείς θεσμούς και απορρέουσες υποχρεώσεις και κανόνες. Αυτό άλλωστε είναι κάτι που η ιστορική εμπειρία έχει επιβεβαιώσει και εκτιμάται ότι θα συνεχίσει να επιβεβαιώνεται και στο μέλλον, όπως βλέπουμε για παράδειγμα τις ΗΠΑ και την απόφαση της κυβέρνησης Trump για μερική αναδίπλωση από τις θεσμικές της δεσμεύσεις.²¹⁷

Περαιτέρω, οι θεσμοί, οι κανόνες, ακόμη και το διεθνές δίκαιο δεν θα τηρηθεί αν δεν υφίσταται στοιχειωδώς ισορροπία ισχύος μεταξύ των κρατών, καθόσον όταν ένα κράτος υπερέχει και το κόστος του από την αντίδραση των λοιπών κρατών εκτιμάται ως μικρότερο από το προσδοκώμενο όφελος, είναι πιθανό να επιλέξει να αγνοήσει το διεθνές δίκαιο και τα δικαιώματα των υπολοίπων,²¹⁸ επιβεβαιώνοντας τον πατέρα του Ρεαλισμού τον Θουκυδίδη, ο οποίος έθεσε τις θεμελιώδεις Ρεαλιστικές αρχές της εξωτερικής πολιτικής, λέγοντας όσον αφορά στο δίκαιο ότι αυτό έχει εφαρμογή μεταξύ ίσων, ειδικά «ο ισχυρός επιβάλλει ό,τι του επιτρέπει η δύναμή του και ο αδύναμος υποχωρεί όσο του επιβάλλει η αδυναμία του». Ισχύς και δίκαιο πρέπει να συνυπάρχουν, ώστε η ισορροπία να είναι φυσική και ηθική, με την ισορροπία ισχύος να περιορίζει τις ευκαιρίες χρήσης βίας και η κοινή αίσθηση

²¹⁶ «Foreign Policy of Russia», Committee On International Affairs Of The State Duma, <http://interkomitet.com/foreign-policy-of-russia/>, (έγινε πρόσβαση στις 10 Οκτωβρίου 2019)

²¹⁷ Χρήστος Ζιώγας, «Αμερικανική «άμπωτη»;», Huffington post.gr, 8 Νοεμβρίου 2019, https://www.huffingtonpost.gr/entry/amerikanike-ampote_gr_5dc532f1e4b02bf5793dce80?utm_hp_ref=gr-homepage, (έγινε πρόσβαση στις 8 Νοεμβρίου 2019)

²¹⁸ Bull, Η Αναρχή Κοινωνία, Μελέτη της Τάξης στην Παγκόσμια Πολιτική, σ. 155

δικαίου να περιορίζει την επιθυμία καταφυγής στη βία.²¹⁹ Αυτό που επιτεύχθηκε στο Συνέδριο της Βιέννης και εξασφάλισε την ειρήνη στην Ευρώπη για 40 χρόνια, είναι δύσκολο να επαναληφθεί, καθόσον τα κράτη αντιλαμβάνονται το δίκαιο κατά το δοκούν και η εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος είναι καθοριστικός παράγοντας της εθνικής εξωτερικής τους πολιτικής. Εντούτοις, όσον αφορά στην «ισορροπία ισχύος» και τα οφέλη της ως προς την παγκόσμια σταθερότητα και ειρήνη, να προσθέσουμε ότι δεν συμμερίζονται όλοι τη θέση αυτή, θεωρώντας ότι η ισορροπία ισχύος και η προς τούτο προσπάθεια έχει καταστρέψει κράτη και έχει προκαλέσει τους περισσότερους από τους πολέμους που έχουν διεξαχθεί.²²⁰

Εκ των προαναφερθέντων εκτιμάται ότι, παρότι ο Θεσμικός Φιλελευθερισμός έχει πολλά στοιχεία της θεωρίας του και της οπτικής του που πράγματι βρίσκουν εφαρμογή στην παρούσα διεθνή κατάσταση και σε κάποιο βαθμό και στη Ρωσία, εντούτοις δεν πετυχαίνει να περιγράψει με επάρκεια τη στάση της Ρωσίας και την πολιτική της στο σύγχρονο διεθνές περιβάλλον. Οι προτάσεις του εφόσον έβρισκαν πλήρη εφαρμογή στη στάση της Ρωσίας, θεωρείται βέβαιο ότι θα μπορούσαν να είναι λίαν εποικοδομητικές για την ίδια τη Ρωσία, αλλά και για τη διεθνή ασφάλεια και σταθερότητα, αλλά προς το παρόν και υπό τις επικρατούσες στη Ρωσία συνθήκες δεν διαφαίνονται βάσιμες προοπτικές υιοθέτησης των αρχών και προτάσεων του Θεσμικού Φιλελευθερισμού εκ μέρους της.

5.1.4 Δημοκρατικός Φιλελευθερισμός

Ο Bill Clinton στην ετήσια ομιλία του προς το Κογκρέσο το 1994 τόνισε, μεταξύ άλλων, ότι *οι δημοκρατίες δεν πολεμούν η μία την άλλη*, θέλοντας να υποστηρίξει και να δικαιολογήσει την αμερικανική πολιτική και προσπάθεια προώθησης της δημοκρατίας ανά τον κόσμο.²²¹ Οι δημοκρατίες δεν πολεμούν η μία την άλλη καθόσον μοιράζονται κοινές ηθικές αξίες, αρχές και πολιτική κουλτούρα που έχουν ως αποτέλεσμα την ειρηνική επίλυση των διαφορών τους, αναπτύσσοντας παράλληλα αμοιβαία επωφελείς δεσμούς οικονομικής συνεργασίας και αλληλεξάρτησης, στοιχεία που αποτελούν τους θεμέλιους λίθους ειρηνικών σχέσεων. Οι δημοκρατικές κυβερνήσεις σέβονται και προστατεύουν τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα και η

²¹⁹ Kissinger, Διπλωματία, σ. 90

²²⁰ Kenneth N. Waltz, Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής, [μτφ. Κων/νος Κολιόπουλος], (Αθήνα: Ποιότητα, 2011), σ. 251

²²¹ Baylis, «Διεθνής και Παγκόσμια Ασφάλεια», στο συλλογ. έργο Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής, σ. 329

μετάβαση σε σύγκρουση απαιτεί συνήθως και τη συναίνεση των πολιτών τους, οι οποίοι είναι αντίθετοι στον πόλεμο, εφόσον αυτός δεν είναι απολύτως αναγκαίος και εφόσον το κόστος είναι πολύ μεγαλύτερο από το αναμενόμενο όφελος. Το πολιτικό κόστος της απόφασης για σύγκρουση είναι ιδιαίτερα βαρύ σε μια *εδραιωμένη* φιλελεύθερη δημοκρατία και θεωρείται σχεδόν απίθανος ο πόλεμος μεταξύ δημοκρατιών και ως εκ τούτου η διεύρυνση της «δημοκρατικής ζώνης» και η δημοκρατική πρόοδος σε όλο και περισσότερα κράτη θα αναπτύξει τη συνεργασία που θα αντικαταστήσει τον ανταγωνισμό και τη βία και ως εκ τούτου και εν τέλει θα επιφέρει την επικράτηση της ειρήνης παγκοσμίως. Εντούτοις, οι δημοκρατίες δεν έχουν ιδιαίτερους ενδοιασμούς για σύγκρουση με διαφορετικά καθεστώτα και ιδιαίτερα τα απολυταρχικά, προκειμένου να προωθήσουν «φιλελεύθερους σκοπούς» (ανθρώπινα δικαιώματα, δημοκρατία κ.λπ.). Ουσιαστικά λοιπόν, η αντίληψη της «δημοκρατικής ειρήνης» ενθαρρύνει πολιτικές εκδημοκρατισμού με κάθε μέσο, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την επέμβαση των ΗΠΑ στο Ιράκ, θέτοντας όμως και μεταξύ άλλων, το ζήτημα αν τα δημοκρατικά καθεστώτα έχουν το νόμιμο δικαίωμα (ή και την υποχρέωση) να παρεμβαίνουν (ακόμη και στρατιωτικά) στο εσωτερικό άλλων κρατών με σκοπό την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τον εκδημοκρατισμό τους ή αν υπερισχύει η εθνική κυριαρχία. Επίσης, οι νέες δημοκρατίες ή αυτές που ακόμη βρίσκονται ακόμα στο στάδιο της εμπέδωσης της δημοκρατίας, είναι ποιο εύκολα επιρρεπείς στις συγκρούσεις, ενώ επιπλέον δυσκολίες παρουσιάζονται στις περιπτώσεις κρατών όπου η ανάπτυξη είναι έντονα άνιση μεταξύ τους με αποτέλεσμα αν και δημοκρατίες, να μην αναπτύσσουν σχέσεις οικονομικής συνεργασίας και αλληλεξάρτησης, αλλά έντονης εξάρτησης που οπωσδήποτε δεν συμβάλλει στην ανάπτυξη ειρηνικών σχέσεων.²²²

Η πολιτική κουλτούρα της κυβέρνησης Putin εμφανίζεται συχνά να διαφοροποιείται από τις δημοκρατικές και φιλελεύθερες πολιτικές της Ευρώπης, καθιστώντας την καταστολή διαδηλώσεων και την παρεμπόδιση αντιπολιτευομένων πολιτικών, κομμάτων και ΜΜΕ συνήθη τακτική και αντιμετωπίζοντας τη στήριξη της Δύσης σε φιλοδημοκρατικά κινήματα της Ρωσίας ως προσπάθειες επέμβασης στα

²²² Αλέξης Ηρακλείδης, *Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική*, (Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα & Βοηθήματα, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, www.kallipos.gr), σ. 47 και Jackson & Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων*, σ. 185-191 και Γκόφας & Τζιφάκης, *Θεωρητικές Προβολές στη Διεθνή Πολιτική*, σ. 86-89 και Lamy, «Σύγχρονες δεσπόζουσες προσεγγίσεις: νεορεαλισμός και νεοφιλελευθερισμός» στο συλλογ. έργο, *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής*, σ. 166 και Υφαντής, *Διεθνής Πολιτική Θεωρία*, σ. 179

εσωτερικά της με σκοπό την υπονόμευσή της. Στο εσωτερικό η ρωσική κυβέρνηση προκρίνει ως προτεραιότητα και ως εκ τούτου επιδιώκει να παρέχει σταθερότητα και ασφάλεια, αλλά εις βάρος πολλές φορές της ελευθερίας του λόγου, της έκφρασης αντιθέτων και ειδικά των οργανωμένων αντιθέτων φωνών και κατ' επέκταση της δημοκρατίας. Άλλωστε, ο ίδιος ο Putin το 1999 σε διάγγελμά του προς τον ρωσικό λαό για τη νέα χιλιετία, αφού εξέφρασε τη δέσμευσή του για τη δημοκρατία, προσέθεσε ότι : *«η Ρωσία δεν θα γίνει σύντομα, ίσως και ποτέ, μία δεύτερη έκδοση των ΗΠΑ ή της Βρετανίας, στις οποίες οι φιλελεύθερες αρχές έχουν βαθιά ιστορική παράδοση. ... Για τους Ρώσους ένα ισχυρό κράτος δεν αποτελεί μία ανωμαλία, από την οποία πρέπει να απαλλαγούν. Αντιθέτως, το βλέπουν σαν πηγή και εγγυητή της τάξης, καθώς και ως την κύρια κινητήρια δύναμη οιασδήποτε αλλαγής.»* εκφράζοντας ουσιαστικά τη διάσταση και τη διαφορετική οπτική του προς τις φιλελεύθερες αρχές και αξίες της Δύσης.²²³

Στο πολιτικό σύστημα της Ρωσίας δεν υφίστανται οι «θεσμικοί έλεγχοι και αντίβαρα» (checks & balances) που θα εξασφαλίσουν τη δημοκρατική, ομαλή και τακτική εναλλαγή της εξουσίας και λογοδοσία των κυβερνώντων στους πολίτες, εντός ενός δικαιικού θεσμικού πλαισίου. Η δικαιοσύνη δεν φαίνεται να λειτουργεί ανεξάρτητα και με δυνατότητα ελέγχου των κυβερνώντων, αλλά αντιθέτως εργαλειοποιείται προς εξυπηρέτησή τους και προς υποστήριξη των πολιτικών τους, δημιουργώντας επικοινωνούντα δοχεία και συμφύσεις που αποβαίνουν εις βάρος της δημοκρατίας.

Συνεπώς, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι, η Ρωσία βρίσκεται σε φάση εκδημοκρατισμού ή στην καλύτερη περίπτωση δεν αποτελεί ακόμη μία ώριμη δημοκρατία, καθόσον οι δημοκρατικοί θεσμοί δεν είναι ακόμη πλήρως παγιωμένοι και λειτουργικοί και αυτός είναι και ένας από τους λόγους που πιο εύκολα ρέπει προς τον εθνικισμό. Αυτή η τάση σε συνδυασμό με την πίεση που οι πολίτες πιθανόν θα αρχίσουν να ασκούν στο εσωτερικό της χώρας και η οποία θα βαίνει αυξανόμενη, λόγω μη εκπλήρωσης των προσδοκιών τους, εκτιμάται ότι θα αυξάνουν τις πιθανότητες εντάσεων και σύγκρουσης. Συνεπώς στην παρούσα περίοδο και υπό τις υφιστάμενες, επικρατούσες συνθήκες στο εσωτερικό της Ρωσίας και όπως φαίνεται

²²³ Φραγκονικολόπουλος, «Επίμετρο: Ιδεολογικά, πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της Ρωσίας στον πρώιμο 21^ο αιώνα», σ. 237 και αναφέρει ως πηγή το A. Jack "Inside Putin's Russia: Can There Be Reform Without Democracy?" (Oxford: Oxford University Press, 2004), p.336 και «Russia At The Turn Of The Millennium, Vladimir Putin», [University of Oregon](https://pages.uoregon.edu/kimball/Putin.htm), <https://pages.uoregon.edu/kimball/Putin.htm> , (έγινε πρόσβαση στις 7 Νοεμβρίου 2019)

και στο εγγύς μέλλον, ο Δημοκρατικός Φιλελευθερισμός δεν περιγράφει και δεν επαρκεί προκειμένου να εξηγήσει, περιγράψει ή αποτυπώσει τη στάση της Ρωσίας και τις σχέσεις της με την Ευρώπη.

5.2 Ρεαλιστική Σχολή.

Από την άλλη πλευρά, η Ρεαλιστική σχολή σκέψης χαρακτηρίζεται από το τρίπτυχο της απαισιοδοξίας, της πρωτοκαθεδρίας του κράτους - αν και αυτή αμφισβητείται από τη διεθνική προσέγγιση στο πλαίσιο της Τρίτης Συζήτησης των Διεθνών Σχέσεων²²⁴ και του καθοριστικού ρόλου της ισχύος του κράτους, μέσα σε ένα άναρχο (υπό την έννοια ότι δεν υπάρχει εξουσία υπεράνω των κρατών, ένας παγκόσμιος φορέας που να δύναται να επιβάλλει την τήρηση συμφωνιών ή κανόνων και να εγγυηθεί την ασφάλεια των κρατών) διεθνές σύστημα κρατών, όπου η πρώτη στήλη φροντίδα και προτεραιότητα των ηγετών είναι κατ' αρχάς η επιβίωση και ακολούθως είναι η κατάληψη της καλύτερης δυνατής θέσης του κράτους στο εν λόγω διεθνές σύστημα. Η *ισχύς* είναι θεμελιώδης έννοια των Διεθνών Σχέσεων και κεντρικός πυλώνας του Ρεαλισμού, σε όλες τις διαστάσεις του, είτε δηλαδή ως αυτοσκοπός, είτε ως μέσο – «νόμισμα», είτε ως πλαίσιο – δομή.²²⁵ Η απαισιοδοξία για την ανθρώπινη φύση δημιουργεί ιδιαίτερες αμφιβολίες για τις δυνατότητες προόδου στη διεθνή πολιτική, αντίστοιχη με αυτή στην εσωτερική πολιτική, λόγω της διεθνούς αναρχίας ανάμεσα στα κράτη. Το έθνος – κράτος, όπως γεννήθηκε από τη Συνθήκη της Βεσφαλίας και επηρεάστηκε στην πορεία του από τη Γαλλική Επανάσταση του 18^{ου} αιώνα και τα κύματα των επαναστάσεων του 19^{ου}, είναι ο σημαντικότερος παράγοντας στη διεθνή πολιτική, σε σχέση με τα άτομα ή τις οργανωμένες ομάδες εντός του ή διεθνικούς παράγοντες (διεθνείς οργανισμοί, πολυεθνικές εταιρείες κ.λπ.). Η εξωτερική πολιτική είναι ιδιαίτερα σημαντική δραστηριότητα και *ορθολογική*, βασιζόμενη σε προσεκτικούς υπολογισμούς των δυνατοτήτων και συμφερόντων, έναντι και σε σύγκριση πάντα με τις *δυνατότητες* και τα *ζωτικά συμφέροντα* των υπολοίπων, τα οποία είναι σημαντικό για την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής, να δύναται το κράτος να τα αναγνωρίζει και να τα αξιολογεί, αναζητώντας παράλληλα και κοινά ή συγκλίνοντα συμφέροντα ώστε να αποφεύγονται συγκρούσεις «μηδενικού αθροίσματος» (το μέγεθος του κέρδους της μιας πλευράς ισούται με το μέγεθος των

²²⁴ Υφαντής, *Διεθνής Πολιτική Θεωρία*, σ. 68

²²⁵ Hill, *Η Εξωτερική Πολιτική τον 21^ο Αιώνα*, [μτφ. Παναγιώτης Σουλτάνης – Γιώργος Κυριακόπουλος], (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2018), σ. 199-200 και Υφαντής, *Διεθνής Πολιτική Θεωρία*, σ. 140

απωλειών της άλλης). Ύψιστη φροντίδα και προτεραιότητα για τα κράτη και τους ηγέτες τους είναι η επιβίωση και η εθνική ασφάλεια. Η διεθνής πολιτική περιγράφεται και ως πολιτική ισχύος, η οποία είναι το καλύτερο μέσο επιβίωσης σε έναν επικίνδυνο κόσμο και το καλύτερο «νόμισμα» στο διεθνές σύστημα. Οι Μεγάλες Δυνάμεις τείνουν να βασίζονται στην υπονοούμενη ή αποκάλυπτη απειλή χρήσης ή χρήση στρατιωτικής ισχύος για την εξασφάλιση / επίτευξη των επιδιώξεών τους. Ειδικά η κατανομή ισχύος μεταξύ των κρατών κατέχει τον σημαντικότερο ρόλο στις διεθνείς σχέσεις, καθορίζοντας και ερμηνεύοντας σε μεγάλο βαθμό την εξωτερική πολιτική των κρατών στο διεθνές σύστημα και τα οποία επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν τα αποθέματα της ισχύος τους. Το «δίλημμα ασφαλείας» αποτελεί μία από τις σημαντικότερες έννοιες των Διεθνών Σχέσεων και πάντα επίκαιρη, η ουσία του οποίου είναι ότι, ένα κράτος στη συνεχή προσπάθειά του να διατηρήσει και να βελτιώσει τις συνθήκες ασφαλείας του, λαμβάνει μέτρα που, συνήθως μειώνουν την ασφάλεια ή το αίσθημα ασφαλείας των άλλων κρατών.²²⁶ Έτσι τα κράτη ενισχύουν τις αμυντικές (ή και τις επιθετικές) τους δυνατότητες και σχηματίζουν συμμαχίες προκειμένου να εξισορροπήσουν τα ισχυρότερα, άρα και πιο απειλητικά, κράτη και ως εκ τούτου σε ένα τέτοιο περιβάλλον η σύγκρουση παραμένει πιθανή. Η ισορροπία δυνάμεων ή ισχύος, ήτοι η κατάσταση όπου καμία δύναμη δεν διαθέτει τέτοια υπεροχή, ώστε να δύναται να επιβάλλει τη θέλησή της στις άλλες ή ο μηχανισμός μέσω του οποίου τα κράτη ενεργούν κατάλληλα προκειμένου να εμποδίσουν την κυριαρχία ενός οποιουδήποτε κράτους, αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα καθώς υποστηρίζει τη διεθνή ασφάλεια και την ειρήνη. Το σύστημα της ισορροπίας δυνάμεων δεν δημιουργήθηκε για την αποφυγή κρίσεων ή και πολέμων, αλλά περιόριζε αφενός τη δυνατότητα ισχυρών κρατών να εξουσιάζουν τα άλλα και αφετέρου περιόριζε τις διαστάσεις που μία σύγκρουση μπορούσε να πάρει. Χρησίμευσε για την αποτροπή μετατροπής του διεθνούς συστήματος σε μία παγκόσμια αυτοκρατορία μέσω κατάκτησης, για την προστασία των μη ισχυρών κρατών και προσέφεραν τις προϋποθέσεις για τη λειτουργία θεσμών απαραίτητων για τη διεθνή τάξη, όπως διπλωματία, διεθνές δίκαιο, πολιτική των μεγάλων δυνάμεων, πόλεμος). Φυσικά η ισορροπία δυνάμεων παρότι έχει αναμφισβήτητα την τάση να λειτουργεί υπέρ των μεγάλων δυνάμεων και εις βάρος των μικρών (πχ διαμοιρασμός

²²⁶ Mearsheimer, *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, σ. 42, 90-91 και Jackson & Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων*, σ. 159-161 και Κουσκουβέλης, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, σ. 59-60, 107 και Υφαντής, *Διεθνής Πολιτική Θεωρία*, σ. 124-125, 128, 140 και Υφαντής, «Στρατηγικές Εξισορρόπησης και Συστημική Πολιτικότητα», σ. 427

της Πολωνίας το 1772 μεταξύ Αυστρίας, Ρωσίας και Πρωσίας), δεν ικανοποιούσε όλα τα κράτη, αλλά το ζητούμενο ήταν η δυσφορία να παραμένει σε επίπεδα που δεν θα ωθείτο το θιγόμενο κράτος στη σύγκρουση και βέβαια τα συστήματα ισορροπίας δυνάμεων στην παγκόσμια ιστορία ήταν ελάχιστα. Να επισημάνουμε ότι, μία «απλή» ισορροπία ισχύος, δηλαδή μεταξύ δύο δυνάμεων, προϋποθέτει ισότητα στην ισχύ μεταξύ τους, ενώ σε μία «σύνθετη» ισορροπία, δηλαδή τριών ή περισσότερων ανταγωνιστικών δυνάμεων, δεν είναι απαραίτητη η ισότητα ισχύος, καθόσον η ισχυρότερη δύναμη δεν συνεπάγεται απαραίτητα και κατάσταση υπεροχής της, καθόσον οι άλλες δυνάμεις δύνανται να συνενωθούν εναντίον της.²²⁷

Σημαντική είναι η ύπαρξη δυνάμεων - κρατών αναθεωρητικών που επιδιώκουν την αλλαγή, την ανατροπή του status quo (δηλαδή το υφιστάμενο και νομιμοποιημένο διεθνές πλαίσιο που είναι αποδεκτό τουλάχιστον από τις μεγάλες δυνάμεις στον βαθμό τουλάχιστον που δεν εκφράζει κάποιο κράτος την έντονη δυσарέσκειά του αναλαμβάνοντας μία επαναστατική εξωτερική πολιτική),²²⁸ προς όφελός τους και προς κατάκτηση μιας αναβαθμισμένης στο διεθνές σύστημα θέσης (σε ένα νέο status quo όπως αυτό θα προκύψει από την ανακατανομή της ισχύος) εμφανίζοντας επιθετικές συμπεριφορές ή συμπράττοντας με έτερες και μεγαλύτερες αναθεωρητικές δυνάμεις. Παράλληλα, υπάρχουν και τα κράτη που ικανοποιημένα από τη θέση τους στο διεθνές σύστημα και το επίπεδο ασφαλείας που κατέχουν, επιδιώκουν να στηρίξουν το υπάρχον status quo, επιλέγοντας στρατηγικές εξισορρόπησης των απειλών. Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στο περιβάλλον αυτό του ανταγωνισμού, παίζουν οι ηγεμονικές δυνάμεις, οι οποίες έχοντας δημιουργήσει και κυριαρχήσει σε διεθνείς τάξεις, τις επηρεάζουν αντίστοιχα στην πορεία τους προς την άνοδο και την πτώση τους και όπως εύστοχα ανέφερε ο Stalin «ο καθένας επιβάλλει το σύστημά του όσο μακριά μπορεί να φθάσει ο στρατός του. Δεν μπορεί να γίνει αλλιώς».²²⁹

Σε αντίθεση με τον Κλασσικό Ρεαλισμό (Θουκυδίδης, Machiavelli, Carr, Morgenthau και οι σύγχρονοι υποστηρικτές τους), ο οποίος δίνει έμφαση στον αγώνα για ισχύ προς εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος και της επιβίωσης, εκκινώντας

²²⁷ Υφαντής, Διεθνής Πολιτική Θεωρία, σ. 128 και Bull, Η Άναρχη Κοινωνία, Μελέτη της Τάξης στην Παγκόσμια Πολιτική, σ. 147-148, 153-154 και Υφαντής, «Στρατηγικές Εξισορρόπησης και Συστημική Πολιτικότητα», σ. 428 και Kissinger, Διπλωματία, σ. 25-26 και Smith & Baylis, «Εισαγωγή», στο Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής, σ. 5

²²⁸ Gilpin, Πόλεμος και Αλλαγή στη Διεθνή Πολιτική, σ. 37

²²⁹ Υφαντής, Διεθνής Πολιτική Θεωρία, σ. 130-131 και Mearsheimer, Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων, σ. 93 και Kissinger, Διπλωματία, σ. 466

από την ανθρώπινη επιθετικότητα, ο Νεορεαλισμός ή Δομικός Ρεαλισμός που εισήχθη στον χώρο των Διεθνών Σχέσεων από τον Kenneth Waltz και το βιβλίο του *Theory of International Politics* (έτεροι εκφραστές Gilpin, Mearsheimer), θεωρεί ως αίτιο της επιδίωξης απόκτησης ισχύος με στόχο την ασφάλεια και την επιβίωσή τους, τη δομή του εκάστοτε διεθνούς συστήματος (στα αλληλεξαρτώμενα δομικά στοιχεία του, καθώς και στα μεταβλητά και σταθερά χαρακτηριστικά του), με βασικό στοιχείο της τη σχετική κατανομή ισχύος ανάμεσα στα κράτη. Το ίδιο το αναρχικό σύστημα οδηγεί στον ανταγωνισμό, στην ανασφάλεια και στη σύγκρουση και όχι η ανθρώπινη φύση και το ηγεμονικό - μονοπολικό σύστημα ή το διπολικό, είναι τα πιο σταθερά συστήματα. Οι ηγέτες και οι κυβερνήσεις των κρατών έχουν ελάχιστα ή μηδενικά περιθώρια ελιγμών, καθόσον είναι δέσμιοι του ισχύοντος, αποκεντρωμένου και άναρχου διεθνούς συστήματος, το οποίο αυτό ουσιαστικά καθορίζει την πορεία, την εξωτερική πολιτική των κρατών στην προσπάθειά τους για την προαγωγή του εθνικού συμφέροντος, βάσει των σχετικών δυνατοτήτων τους. Η αναρχία όχι μόνο μεταξύ των ανθρώπων, αλλά και μεταξύ των κρατών, είναι συνδεδεμένη με την εμφάνιση βίας και ως εκ τούτου τα κράτη πρέπει να έχουν επίγνωση αυτού, καθώς και ότι λειτουργούν μέσα σε ένα «σύστημα αυτοβοήθειας» (self-help), ήτοι ένα σύστημα που αν τα ίδια δεν βοηθήσουν τον εαυτό τους ή το κάνουν λιγότερο αποτελεσματικά από τα άλλα, δεν θα ευδοκιμήσουν, θα είναι εκτεθειμένα σε κινδύνους και θα υποφέρουν και έτσι τελικά τα κράτη ενεργούν με τρόπους που κατατείνουν προς την ισορροπία ισχύος.²³⁰

Εντούτοις, η νεότερη μορφή του ρεαλισμού ο Νεοκλασικός Ρεαλισμός, ο οποίος προέκυψε αφενός από την αντιπαράθεση των νεορεαλιστών και των νεοφιλελευθέρων και αφετέρου από την ανάγκη για πληρέστερη κατανόηση του σύνθετου διεθνούς περιβάλλοντος που προέκυψε μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ, εξετάζει τις διεθνείς σχέσεις από μία ευρύτερη οπτική, πιο ολοκληρωμένη καθόσον μοιράζεται κοινά στοιχεία με τον φιλελευθερισμό και αντλεί και ορισμένα στοιχεία και από τον κονστρουκτιβισμό και λαμβάνει σοβαρά υπόψη τον εσωτερικό παράγοντα, τις διαφορές των κρατών (όχι μόνο ως προς την ισχύ), τις ιδιαιτερότητες της κάθε χώρας, τον ρόλο του ατόμου, το γόητρο του κράτους - έθνους, τα στερεότυπα, τις προσλαμβάνουσες και τις αντιλήψεις των ηγετών και το πως και γιατί αυτοί κατανοούν το διεθνές περιβάλλον και πραγματικότητα με έναν συγκεκριμένο

²³⁰ Jackson & Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων*, σ. 133-139 και Waltz, *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, σ. 222, 253. 267

τρόπο, τις σχέσεις κράτους κοινωνίας κ.α.²³¹ Αποδέχεται τη σημασία του δομικού επιπέδου ανάλυσης του Νεορεαλισμού, αλλά δεν εξηγεί πλήρως τις συμπεριφορές των κρατών και ως εκ τούτου ο Νεοκλαστικός Ρεαλισμός στρέφεται πέραν του «μάκρο-» και στο μικρο-επίπεδο, προσεγγίζοντας έτσι και τους κλασσικούς ρεαλιστές, αλλά δεν ταυτίζεται καθόσον στο επίπεδο του κράτους δεν εστιάζει στη μελέτη της ανθρώπινης φύσης, παρότι βέβαια δέχεται ότι στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής του κράτους παίζουν ρόλο και οι αντιλήψεις των ηγεσιών για τις απειλές και τα υφιστάμενα, στο εσωτερικό του κράτους και στο εξωτερικό, περιθώρια ανάληψης δράσης. Οι πολιτικές ηγεσίες δεν έχουν πλήρη ελευθερία στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής, αλλά υπόκεινται και σε εσωτερικούς περιορισμούς οι οποίοι σχετίζονται με τον βαθμό αποδοχής των επιλογών τους από τις κοινωνίες τους, καθόσον είναι αναγκασμένες να διαπραγματεύονται με εγχώριους παράγοντες, όπως το κοινοβούλιο, τα πολιτικά κόμματα – αντιπολίτευση, ομάδες συμφερόντων και επιρροής και η κοινή γνώμη, για τους εθνικούς στόχους και την εφαρμογή πολιτικών, καθώς και τη διάθεση πόρων για την επίτευξή τους, οι οποίοι πόροι αντλούνται από ή και εις βάρος της κοινωνίας. Έτσι πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όχι μόνον τα τεκταινόμενα στο διεθνές περιβάλλον, αλλά και στο εσωτερικό των κρατών, όπως θέματα πολιτικής κουλτούρας και ταυτότητας, καθώς και εσωτερικά πολιτικά παιχνίδια.²³² Βάσει λοιπόν των ανωτέρω εκτιμάται ότι η επιλογή εκ μέρους μας του Νεοκλαστικού Ρεαλισμού ως θεωρητικό πλαίσιο, δύναται να συμβάλλει σε μία πιο ολοκληρωμένη θεώρηση και στην πληρέστερη κατανόηση της στάσης και της πολιτικής της Ρωσίας.

Όπως προαναφέραμε, στα σημαντικότερα και επίσημα θεσμικά κείμενα της Ρωσίας, η ίδια αυτοπροσδιορίζεται ως Μεγάλη Δύναμη, μία από της ηγέτιδες παγκόσμιες δυνάμεις σε έναν πολυπολικό αναδυόμενο κόσμο. Αντιλαμβάνεται τον εαυτό της ως ένα παγκόσμιο κέντρο επιρροής λόγω της γεωγραφικής της θέσεως (στο μέσον της Ευρασίας), μεγέθους (η μεγαλύτερη παγκοσμίως), θρησκευτικής ταυτότητας (χριστιανική Ορθόδοξη) και άλλων γεωπολιτικών παραγόντων. Αναφέρεται στις διακρατικές σχέσεις τονίζοντας τον ανταγωνισμό σε αυτές και οι προτεραιότητές της είναι η εθνική της ασφάλεια και ακεραιότητα, η διατήρηση της

²³¹ Ηρακλείδης, Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική, σ. 44-45 και Γκόφας & Τζιφάκης, Θεωρητικές Προβολές στη Διεθνή Πολιτική, σ. 67

²³² Γκόφας & Τζιφάκης, Θεωρητικές Προβολές στη Διεθνή Πολιτική, σ. 59-62 και Lamy, «Σύγχρονες δεσπόζουσες προσεγγίσεις: νεορεαλισμός και νεοφιλελευθερισμός» στο συλλογ. έργο, Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής, σ. 172

υπεροχής και της επιρροής της διεθνώς, αλλά και ιδιαίτερα στο μετασοβιετικό «εγγύς εξωτερικό» και η ενίσχυση της διεθνούς θέσης της. Τα ανωτέρω αποτελούν κατεξοχήν όρους της ρεαλιστικής θεωρίας και οι ρωσικές ηγεσίες διαχρονικά και παρά τις όποιες αλλαγές στο εσωτερικό (αλλαγές Προέδρων, Υπουργών και στρατιωτικών Αρχηγών) και στο εξωτερικό (αλλαγές πολιτικής από ΗΠΑ και ΕΕ), υιοθετούν εν πολλοίς την οπτική αυτή, όσον αφορά στην εξωτερική πολιτική και ανάλογη είναι και η «στρατηγική κουλτούρα» τους, ήτοι η επικρατούσα αντίληψη όσον αφορά στο εθνικό συμφέρον και τη θέση του κράτους - έθνους στο διεθνές σύστημα. Ο W. Fuller αναφερόμενος στους Ρώσους ηγέτες και τον τρόπο σκέψης τους διαχρονικά, από το 1600 έως το 1914, αναφέρει *«Γενικά χρησιμοποιούσαν τη ψυχρή γλώσσα της στρατηγικής και της ανάλυσης. Ζύγιζαν το διεθνές αντίκτυπο αυτού που είχαν πρόθεση να πράξουν, εκτιμούσαν τα ισχυρά και τα αδύνατα σημεία των μελλοντικών εχθρών τους και δικαιολογούσαν τις πολιτικές τους με βάση τα ωφέληματα που ανέμεναν ότι θα προέκυπταν για τη ρωσική ισχύ και ασφάλεια. Εντυπωσιάζεται κανείς από τη συνεχή παρουσία αυτού του τρόπου σκέψης»*.²³³ Ακόμη και όταν επικράτησαν οι μπολσεβίκοι μετά την Οκτωβριανή επανάσταση του 1917 και το πρώτο διάταγμα εξωτερικής πολιτικής του νέου καθεστώτος ήταν το Διάταγμα Ειρήνης - μία έκκληση προς τις κυβερνήσεις και τους λαούς όλου του κόσμου για δημοκρατική ειρήνη - ο ρεαλισμός και ο ορθολογισμός προς την εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος ήταν αυτά που επικράτησαν, θέτοντας ουσιαστικά την ιδεολογία στην υπηρεσία της *Realpolitik*. Στο πλαίσιο αυτό ο Stalin διαπνεόμενος σε μεγάλο βαθμό από τη ψυχρή λογική του ρεαλισμού, συνυπέγραψε με τον «εχθρό», τη ναζιστική Γερμανία, το Σύμφωνο μη Επίθεσης (Molotov-Ribbentrop Pact), απαλλάσσοντας τον Χίτλερ από τον φόβο ενός διμέτωπου αγώνα, δίνοντάς του το ελεύθερο να εισβάλει στην Πολωνία και κάνοντας τον γενικευμένο πόλεμο αναπόφευκτο, παίρνοντας ως αντάλλαγμα την ανατολική Πολωνία, Λετονία, Εσθονία (και αργότερα με μυστικό πρωτόκολλο και τη Λιθουανία, ανταλλάσσοντάς την με πολωνικά εδάφη), Φιλανδία και τη Βεσσαραβία της Ρουμανίας, θεωρώντας τον αυτοκρατορικό επεκτατισμό ως τον καλύτερο τρόπο για την υλοποίηση της μαρξιστικής σταυροφορίας και δηλώνοντας ότι *«η συνεπέστερη σοσιαλιστική πολιτική μπορεί πάντα να συμβιβαστεί με τον αυστηρότερο ρεαλισμό και την υψηλού επιπέδου πρακτικότητα»*. Επίσης, επανάκτησε έως το 1923 την Ουκρανία και τη Γεωργία που

²³³ Mearsheimer, *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, σ.390

είχαν αποσκιρτήσει κατά τα γεγονότα της επανάστασης και που πολλοί μετέπειτα Ρώσοι ηγέτες δεν λησμόνησαν.²³⁴ Η Ρωσία ακόμη και όταν αναφέρεται, μεταξύ άλλων, στην ανάγκη και επιδίωξή της για διεθνή συνεργασία με σκοπό τον περιορισμό και την πρόληψη των ένοπλων συγκρούσεων, αναφέρεται σε ανταγωνιστικούς της Δύσης οργανισμούς και συνεργασίες ή οργανισμούς που επιδιώκουν να αποτελέσουν πόλους επιρροής και ισχύος, όπως την ΚΑΚ, τα κ-μ των BRICS, CSTO, OSCE, EURASEC και SCO. Αντιθέτως, στο Στρατιωτικό Δόγμα της Ρωσίας, το NATO και η διεύρυνσή του, καθώς και η ανάπτυξη στρατιωτικών δυνάμεων πλησίον των χερσαίων και θαλασσίων συνόρων της Ρωσίας (υπονοώντας και πάλι το NATO) αναφέρονται σαφώς ως «κίνδυνοι» για την εθνική ασφάλεια. Παράλληλα, τονίζονται η απαίτηση ενίσχυσης των στρατιωτικών της δυνάμεων και η σπουδαιότητα του ΠΟ, το οποίο η Ρωσία θα χρησιμοποιήσει όχι μόνο ως απάντηση στη χρήση ΠΟ ή ΟΜΚ εναντίον της ίδιας και /ή συμμάχων της, αλλά και σε περίπτωση επιθετικότητας κατά αυτής με χρήση συμβατικών όπλων, όταν απειλείται η ίδια η ύπαρξή της.

Από τα ανωτέρω και λαμβάνοντας υπόψη ότι, μία από τις σημαντικότερες προτεραιότητες του Putin ήταν (και παραμένει) η ανάκαμψη και ανάπτυξη της οικονομίας, προκύπτει ότι η εξωτερική πολιτική και η εθνική πολιτική ασφαλείας της Ρωσίας είναι σταθερά προσανατολισμένη στην επιδίωξη των θεμελιωδών ρεαλιστικών στόχων της ενίσχυσης και μεγιστοποίησης της εθνικής ισχύος της χώρας (στρατιωτικής, οικονομικής και διπλωματικής), επαύξησης της επιρροής της και ως εκ τούτου βελτίωσης της θέσης της στο διεθνές σύστημα, στο πλαίσιο του ανταγωνισμού με τη Δύση και κυρίως με ΗΠΑ και NATO και όχι τόσο την ΕΕ. Με την τελευταία, φέρεται ότι επιδιώκει κατ' αρχάς την ισότιμη συνεργασία καθόσον υφίσταται πεδίο οικονομικής συνεργασίας και ταυτόχρονα η ΕΕ διαθέτει τη στρατιωτική ισχύ προκειμένου να δύναται να αντιπαρατεθεί στρατιωτικά σε συμβατικό επίπεδο με τη Ρωσία (αν και πέραν της στρατιωτικής ισχύος, απαιτείται η ύπαρξη και πολιτικής βούλησης της ΕΕ, η οποία επί του παρόντος είναι εντόνως αμφισβητούμενη). Βέβαια, όπως προαναφέραμε ακόμη και η οικονομική αλληλεξάρτηση έχει τους δικούς της όρους ανταγωνισμού και επιπρόσθετα απομειώνει τον εθνικό ρόλο και ισχύ και στο πλαίσιο αυτό, η Ρωσία βλέπουμε ότι

²³⁴ Kissinger, Διπλωματία, σ. 292-293, 373, 389, 392, 444, 466 και Mearsheimer, Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων, σ.392-393, 401-402 και Bushkovitch, Ιστορία της Ρωσίας, σ. 391-392 και Montefiore, «Στάλιν: η Αυλή του Κόκκινου Τσάρου», σ. 372

επιδιώκει μεν την ένταξή της στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα και αγορά, αλλά με έναν ιδιαίτερο τρόπο, του «κρατικού καπιταλισμού» και κρατικής παρέμβασης στο εσωτερικό, αλλά εμμέσως και στο εξωτερικό διατηρώντας προς τούτο τον έλεγχο ή μέρος του ελέγχου των μεγάλων ρωσικών εταιρειών (κυρίως ενεργειακών).

Όσον αφορά στον πληθυσμό της Ρωσίας, μόνο μια μειοψηφία του λαού και της πολιτικής ελίτ συμβιβάστηκε ή αποδέχθηκε τον «δευτεραγωνιστικό ρόλο» για τη χώρα τους, ήτοι ότι η Ρωσία ήταν πλέον μια χώρα «δεύτερης κατηγορίας».²³⁵ Η Ρωσία, η μεγαλύτερη σε έκταση χώρα παγκοσμίως και έχοντας ιστορικά να επιδείξει, από την αποτίναξη της κυριαρχίας των Μογγόλων και μετέπειτα, μία ανοδική πορεία στο ευρωπαϊκό και ακολούθως και στο ευρύτερο διεθνές σύστημα, αποτελώντας μια αυτοκρατορία και φθάνοντας στο πολύ πρόσφατο παρελθόν ως ΕΣΣΔ να αποτελεί μία εκ των δύο παγκόσμιων ηγετικών κρατών σε γόητρο και ισχύ,²³⁶ υπερδύναμη ανταγωνιστική των ΗΠΑ, είναι φυσιολογικό να έχει ενσωματωθεί στην ιστορική συνείδηση του ρωσικού λαού και των ηγετών του ότι η Ρωσία είναι μια Μεγάλη Δύναμη, η οποία μετά από μία σύντομη περίοδο αδυναμίας, περιθωριοποίησης και «εξευτελισμού» από μεγάλο μέρος της Δύσης, επανέρχεται στο διεθνές προσκήνιο, με αναθεωρητικές επιδιώξεις ως προς τη διεθνή τάξη και «ιεραρχία» και επιδιώκει την αναθεώρηση της θέσης της στο διεθνές σύστημα, από μία «ηττημένη» χώρα ή στην καλύτερη περίπτωση περιφερειακή δύναμη, σε έναν εκ των ισχυρών πόλων ενός πολυπολικού διεθνούς συστήματος. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι η δημοτικότητα του Putin εκτοξεύτηκε στο 80% μετά την προσάρτηση της Κριμαίας, όπου και παρέμεινε για περίπου πέντε χρόνια,²³⁷ θυμίζοντας έντονα την ιστορική παράδοση της Ρωσίας στις κατακτήσεις και τη διεύρυνση των συνόρων της σε κάθε ευκαιρία που της παρουσιαζόταν, καθόσον σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας ο κύριος αντικειμενικός σκοπός των κρατών ήταν η κατάκτηση εδάφους με σκοπό την προώθηση των εθνικών συμφερόντων (κυρίως στους τομείς της ασφάλειας και της οικονομίας). Δευτερευόντως, σκοπός των κρατών είναι η ενίσχυση του γοήτρου, της επιρροής τους

²³⁵ Shakleina, «Η Ρωσία στη σύγχρονη παγκόσμια πολιτική», σ. 174

²³⁶ Το «γόητρο» έχει να κάνει με την αξιοπιστία της ισχύος ενός κράτους και τη δυνατότητά του να αποτρέψει ή να πειθαναγκάσει έτερα κράτη και σύμφωνα με τον E.H.Carr έχει «τεράστια σημασία» καθόσον «αν αναγνωρίζεται η δύναμή σου, μπορείς σε γενικές γραμμές να πετυχαίνεις τους σκοπούς σου, χωρίς να υποχρεώνεσαι να την χρησιμοποιείς». Έτσι στη διεξαγωγή της διπλωματίας και στην επίλυση διαφορών ανάμεσα στα κράτη, είναι σχετικά περιορισμένη η χρήση ανοικτής βίας ή ρητών απειλών. Gilpin, *Πόλεμος και Αλλαγή στη Διεθνή Πολιτική*, σ. 67

²³⁷ Chris Miller, «Μπορεί ο Πούτιν να διορθώσει την οικονομία της Ρωσίας;», *Foreign Affairs*, 14 March 2019, <http://foreignaffairs.gr/articles/72198/chris-miller/mporei-o-poytin-na-diorthosei-tin-oikonomia-tis-rosias>, (έγινε πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019)

στη στάση και συμπεριφορά των έτερων κρατών και δρώντων στο διεθνές σύστημα,²³⁸ κάτι το οποίο επίσης πράττει και με ξεκάθαρη σαφήνεια η Ρωσία στις πρώην σοβιετικές χώρες στην περίμετρο της επικράτειάς της, στο «εγγύς εξωτερικό», θεωρώντας και γνωστοποιώντας προς πάσα κατεύθυνση ότι, ανήκουν στον ζωτικό για την ασφάλειά της χώρο και στο πλαίσιο αυτό «δικαιούται» να πράξει ό,τι προς τούτο είναι αναγκαίο. Ταυτόχρονα όμως, επιδιώκει και σε μεγάλο βαθμό επιτυγχάνει να ασκεί επιρροή και πέραν του εγγύς σε αυτή χώρου, όπως επί του παρόντος έχει πετύχει στη Μέση Ανατολή και στη Συρία, όπου έπαιξε καθοριστικό ρόλο στις εξελίξεις και στη διατήρηση του καθεστώτος Assad και ουδεμία λύση δύναται πλέον να επιτευχθεί χωρίς τη συναίνεσή της. Ομοίως η διεθνής δραστηριοποίησή της και σε έτερες περιοχές και χώρες, την καθιστά απαραίτητη στη Δύση και κυρίως στην ΕΕ για τη διαχείριση και αντιμετώπιση θεμάτων ασφαλείας, όπως ζητήματα που σχετίζονται με κράτη όπως το Ιράν, η Β. Κορέα, η Λιβύη, το Αφγανιστάν και την τρομοκρατία. Έτσι, παρότι στρατιωτικά παραμένει πιο αδύναμη από το ΝΑΤΟ, εντούτοις επιτυγχάνει να προβάλλει μια πιο δυναμική εικόνα και αίσθηση απέναντι στη Δύση, ενισχύοντας το γόητρό της στο εξωτερικό και κατ' επέκταση και στο εσωτερικό της, που είναι εξίσου σημαντικό για τη Ρωσία, καθόσον ενισχύοντας με τον τρόπο αυτόν τα εθνικά αισθήματα του λαού και την εθνική του υπερηφάνεια, πετυχαίνει παράλληλα να αμβλύνει τη λαϊκή δυσφορία και ένταση λόγω των κοινωνικό-οικονομικών προβλημάτων και να ενισχύσει την κυβέρνηση και ιδιαίτερα τον Putin. Όσον αφορά στην ανωτέρω αναφερθείσα προβολή μιας δυναμικότερης εικόνας από την πραγματική, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι, στις ισορροπίες ισχύος είναι απαραίτητο, μεταξύ άλλων, να υπάρχει και η «πίστη» σε αυτή, ήτοι ένα κράτος μπορεί στην πραγματικότητα να μην έχει την απαραίτητη ισχύ να επιβάλλει τη θέλησή του σε κάποιο άλλο, αλλά αν υφίσταται η (ψευδής) πεποίθηση ότι είναι σε θέση να νικήσει, τότε δύναται να «επιβάλλει τον νόμο» του ή ένα ασθενέστερο κράτος προκειμένου να αποτρέψει ένα ισχυρότερο, πιθανόν να προσπαθήσει να παρουσιάσει τη δική του ισχύ διογκωμένη.²³⁹ Αντίστοιχα και η Ρωσία παρότι γνωρίζει ότι ακόμη δεν είναι σε θέση στρατιωτικής συμβατικής ισχύος απέναντι στη Δύση, εντούτοις μέσω αποφασιστικών στρατιωτικών της εμπλοκών δημιουργεί ευρέως την αίσθηση και ενδεχομένως και την πεποίθηση ότι βρίσκεται σε καλύτερη

²³⁸ Gilpin, Πόλεμος και Αλλαγή στη Διεθνή Πολιτική, σ. 55-56

²³⁹ Bull, Η Αναρχή Κοινωνία, Μελέτη της Τάξης στην Παγκόσμια Πολιτική, σ. 150 και Hill, Η Εξωτερική Πολιτική τον 21° Αιώνα, σ. 204 και Mearsheimer, Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων, σ. 94

θέση ισχύος και ως εκ τούτου αντιμετωπίζεται και με αντίστοιχο τρόπο από τις ΗΠΑ και την ΕΕ, αλλά και γενικότερα από τα υπόλοιπα κράτη.

Όσον αφορά στην ηγεσία της Ρωσίας, να κάνουμε κάποιες επισημάνσεις που έχουν γενική ισχύ για τους ηγέτες. Ως άτομα έχουν τις προσωπικές τους μνήμες και βιώματα και «κληρονομούν» κυρίαρχες τάσεις, απόψεις, θέσεις, μύθους και αφηγήματα και σε μικρό ή συνήθως μεγάλο βαθμό είναι «παγιδευμένοι» στα bias, σε αυτά τα στοιχεία και τρόπους σκέψης. Οι άνθρωποι ανατρέχουν συνήθως στο παρελθόν προκειμένου να αξιολογήσουν το παρόν, αλλά οι ηγέτες δεν μένουν σε αυτό μόνο, αλλά επιπρόσθετα αναζητούν και «διδάγματα» από την ιστορία για να τους καθοδηγήσουν. Ακόμη και οι κοινωνικοί επιστήμονες αν και απορρίπτουν την ιστορική μέθοδο, εντούτοις αναζητούν matrix, σταθερές και κανονιστικά σχήματα στην ιστορία για να εξάγουν συμπεράσματα, κανόνες και ενδεχομένως και προβλέψεις. Είναι σύνηθες, όσοι εμπλέκονται στη διεθνή πολιτική δίνουν ιδιαίτερη σημασία στην ιστορική εμπειρία και συχνά στους «φαινομενικά αιώνιους κανόνες του ρεαλισμού». Επίσης, οι λήπτες αποφάσεων συχνά παρασύρονται από την τάση υπεραπλούστευσης ιστορικών συγκρίσεων και αναλογιών, που οδηγούν συνήθως σε αδιέξοδα, με τον Georg Hegel (Εγγelos) να επισημαίνει ότι «από την ιστορία μαθαίνουμε ότι, δεν μαθαίνουμε από την ιστορία».²⁴⁰ Ο Putin, ηγέτης της Ρωσίας τα τελευταία 20 χρόνια, είναι πρώην στέλεχος των υπηρεσιών ασφαλείας και πληροφοριών, ευφυής και αποφασιστικός, αναλαμβάνοντας πρωτοβουλίες και ρίσκα και εκμεταλλευόμενος τις συγκυρίες και τις καταστάσεις για να επέμβει ακόμη και με στρατιωτικά μέσα. Επιδίωξή του η αναβάθμιση της χώρας στο διεθνές σύστημα και προς τούτο υιοθετεί επιθετική πολιτική, αμφισβητώντας ευθέως την πρωτοκαθεδρία της Δύσης και ιδιαίτερα των ΗΠΑ. Στο πλαίσιο αυτό θεωρεί τη στρατιωτική κυρίως ισχύ ως χρήσιμο μέσο προς εκπλήρωση του στόχου αυτού, αλλά και ως μέσο που θα εμπνεύσει σεβασμό στα υπόλοιπα κράτη και κυρίως στη Δύση, την οποία θεωρεί ότι προσέβαλε τη Ρωσία και την «πρόδωσε», αθετώντας τις υποσχέσεις της και επεκτεινόμενη προς τα δυτικά ρωσικά σύνορα, κάτι που επανειλημμένα τόνισε ο ίδιος, δηλώνοντας παράλληλα ότι δεν θα επιτρέψει να ταπεινωθεί ξανά η Ρωσία από αθετήσεις υποσχέσεων και όπως έγινε τη δεκαετία του 90' όπου η Ρωσία επιζητώντας τη στήριξη της Δύσης, αναγκάστηκε να μην αντιδράσει στον πόλεμο στα Βαλκάνια και στη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, στις διαδοχικές επεκτάσεις του NATO προς τα

²⁴⁰ Hill, *Η Εξωτερική Πολιτική του 21^ο Αιώνα*, σ. 183-184

σύνορά της, την επέμβαση στο Ιράκ και τα σχέδια για εγκατάσταση πυραυλικής πυρηνικής άμυνας στην Ανατολική Ευρώπη, την απόσυρση των ΗΠΑ από τη Συμφωνία για τους Αντιβαλλιστικούς Πυραύλους και την παρουσία τους στην καρδιά της ασιατικής ηπειρωτικής μάζας και στο μαλακό υπογάστριο της Ρωσίας, αυξάνοντας με τον τρόπο αυτόν την επιρροή τους και τη δύναμή τους και ταυτόχρονα μειώνοντας τις στρατηγικές επιλογές της Ρωσίας, της Κίνας και της Ινδίας.²⁴¹ Παράλληλα, αναλαμβάνει όλες τις απαραίτητες ενέργειες όσον αφορά στη διακυβέρνηση στο εσωτερικό ώστε να παραμείνει στην εξουσία, αντιμετωπίζοντας ακόμη και με αυταρχικούς τρόπους οποιαδήποτε εσωτερική απειλή ή «χρωματική επανάσταση». Προς τούτο η κυβέρνηση συνεργάζεται στενά με τη ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία, δηλώνοντας ο ίδιος ο Putin ότι είναι βαθιά θρησκευόμενος²⁴² και παράλληλα ενισχύει το εθνικό φρόνημα, τις παραδοσιακές αρχές και αξίες, αλλά και τις εθνικιστικές τάσεις με σκοπό, αφενός τη λαϊκή συναίνεση και συμπαράταξη στις κυβερνητικές επιλογές και επιδιώξεις όσον αφορά στην επιθετική εξωτερική πολιτική (καθόσον η εθνική συνείδηση, οι εθνικές αξίες, η ιδεολογία και η κοινή γνώμη επηρεάζουν τις επιλογές και τις προτεραιότητες των ηγετών), αφετέρου την ισχυροποίηση του καθεστώτος και του ιδίου στην ηγετική θέση που κατέχει, προβάλλοντας μάλιστα προς τούτο, στον λαό του, αλλά και στο εξωτερικό κοινό, την εικόνα ενός κυρίαρχου, δυναμικού και ισχυρού (και σωματικά) ηγέτη.

Να προσθέσουμε ότι, η ρωσική κυβέρνηση διατηρεί υπό τον έλεγχό της τη ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία, προκειμένου να της προσδίδει το ηθικό πλαίσιο για τη νομιμοποίηση των επιδιώξεών της στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Περαιτέρω, συνεργάζεται στενά μαζί της και στο πλαίσιο χρήσης της «ήπιας ισχύος» της Ρωσίας με το παγκόσμιο πρόγραμμα ανάδειξης και προώθησης της ρωσικής γλώσσας και πολιτισμού, καθώς και τη διαμόρφωση του «Ρωσικού Κόσμου», που αποτελεί μία πρωτοβουλία που αναπτύχθηκε με την ίδρυση του Russian Mir Foundation, το οποίο κινείται στα πρότυπα έτερων οργανισμών για την προώθηση του πολιτισμού, όπως το British Council, Goethe Institute κ.α.²⁴³ Πέραν της εκκλησίας, χρησιμοποιεί εντέχνως την ιστορία και αντλεί στήριξη από αυτή προβάλλοντας και ενισχύοντας μια συλλογική αίσθηση του εθνικού ιστορικού παρελθόντος και καθήκοντος και σε αυτό

²⁴¹ Υφαντής, «Στρατηγικές Εξισορρόπησης και Συστημική Πολικότητα», σ. 434

²⁴² Marshall, *Αιχμάλωτοι της γεωγραφίας*, προοίμιο.

²⁴³ Δημήτρης Κωστόπουλος & Πέτρος Σιούσιουρας, «Η Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία στην Υπηρεσία των Ρωσικών Γεωπολιτικών Επιδιώξεων», *Εθνικές Επάλξεις*, τεύχος 127, Ιαν.-Μαρ. 2019, σ. 45-46

συμβάλουν, όπως εξάλλου ισχύει σε όλα τα κράτη, οι παρελάσεις, οι επέτειοι και η διδασκαλία της ιστορίας στα σχολεία, καθώς και οι επαναστάσεις, οι νίκες, η αυτοκρατορική υπερηφάνεια, τα εθνικά σύμβολα, αλλά και οι ήττες και οι κρίσεις χρησιμοποιούνται κατάλληλα για στήριξη της τωρινής πολιτικής. Παράλληλα, προσπαθεί να βελτιώσει την οικονομία της χώρας και το εμπόριο, επιδιώκοντας μία Ρωσία ισχυρή στους τέσσερις βασικούς τομείς των διεθνών σχέσεων : ασφάλεια, οικονομία, εμπόριο και πληροφορίες, καθόσον αντιλαμβάνεται ότι όποιος μπορεί να ελέγχει και να διαμορφώνει αυτές τις δομές του διεθνούς συστήματος, δύναται να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις και να δράσει αποτελεσματικότερα στο διεθνές πεδίο. Εν ολίγοις θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Putin ήταν ο ηγέτης που η Ρωσία και οι Ρώσοι χρειάζονταν στη μετασοβιετική περίοδο της υλικής και ψυχολογικής κάμψης και μέχρι τούδε δεν θα ήταν υπερβολικό να λέγαμε ότι έχει αποδείξει ότι διαθέτει τα ουσιώδη στοιχεία που η «μαεστρία» στη διεθνή πολιτική απαιτεί από έναν ηγέτη, ήτοι ευφυΐα, διορατικότητα, τόλμη και ηθικό σθένος.²⁴⁴

Συμπεράσματα

Αυξανόμενη αστάθεια, νέες προκλήσεις και απειλές για την ευρωπαϊκή ασφάλεια αναδύονται στην επικράτειά της, αλλά και στην περιφέρειά της, εκεί όπου βρίσκεται μία μεγάλη χώρα, η Ρωσία, η οποία δεν έχει τυχαία ως σύμβολο την αρκούδα, η οποία είναι από τα ισχυρότερα ζώα του ζωικού βασιλείου και η οποία πέφτει σε χειμερία νάρκη μόνη σε μια σπηλιά και τα υπόλοιπα ζώα τη ξεχνάνε μέχρι που έρχεται η ώρα που ξυπνάει από τον λήθαργο πεινασμένη και προβάλλει ξανά επιβλητική, άγρια, επικίνδυνη και πεινασμένη. Μετά την ηγεμονία της στον Ανατολικό ψυχροπολεμικό συνασπισμό και τη διάλυση της ΕΣΣΔ, εισήλθε σε μία νέα περίοδο κατά την οποία απώλεσε μεγάλο μέρος της ισχύος της και του «ειδικού της βάρους» στην παγκόσμια σκακιέρα. Εντούτοις, υπό τη στιβαρή ηγεσία του Putin, κατηγορούμενος από τη Δύση ότι διολισθαίνει προς τον αυταρχισμό και την απολυταρχία, κατάφερε να σταθεί και πάλι στα πόδια της, αναζωογόνησε σε μεγάλο βαθμό την οικονομία της και πέτυχε κοινωνική και πολιτική σταθερότητα. Εντούτοις, δεν κατάφερε να επιτύχει συνέχεια και σταθερότητα στην ανάπτυξη, με αποτέλεσμα στην παρούσα φάση τα προβλήματα του ρωσικού λαού να οξύνονται σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, με τα σημαντικότερα εξ αυτών να είναι η αργή και χωρίς

²⁴⁴ Timothy L. Thomas, Russia, Military Strategy, Foreign Military Studies Office (FMSO), Fort Leavenworth, Kansas, 2015, p. 413-418 και Γκόφας & Τζιφάκης, Θεωρητικές Προβολές στη Διεθνή Πολιτική, σ. 56-57 και Hill, Η Εξωτερική Πολιτική του 21^ο Αιώνα, σ. 184-185, 203

ουσιαστικό αντίκτυπο και όφελος προς τον πολίτη οικονομική ανάπτυξη, η εκτεταμένη διαφθορά σε όλα σχεδόν τα επίπεδα διοίκησης, ο περιορισμός θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων όπως η ελευθερία της έκφρασης και του λόγου και ιδιαίτερα αν βάλουν κατά της κυβέρνησης και του Προέδρου κ.α. Ακολούθως ο Putin ανέλαβε μία δυναμική εξωτερική πολιτική προκειμένου, αφενός να αποκαταστήσει την επιρροή και την κυριαρχία της Ρωσίας στο «εγγύς εξωτερικό», ήτοι τα πρώην σοβιετικά εδάφη, αφετέρου να ενισχύσει τον ρόλο της σε έναν αναδυόμενο πολυπολικό κόσμο. Αυτή η πολιτική όμως δημιουργεί ανησυχία στους λοιπούς διεθνείς δρώντες, όπως είναι και η ΕΕ. Οι σχέσεις της με τη Ρωσία μετά από μία σύντομη περίοδο συνεργασίας και αισιοδοξίας μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ, άλλαξαν δραστικά μετά τα γεγονότα της Κριμαίας και της Ανατολικής Ουκρανίας, όπου διεφάνη μία επιθετική πτυχή της νέας Ρωσίας, θέτοντας επιτακτικά το ερώτημα που αφορά στο αν η Ρωσία αποτελεί αναδυόμενη απειλή για την ευρωπαϊκή ασφάλεια. Να σημειώσουμε ότι η επιθετική πτυχή και βούληση της Ρωσίας μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ και τα τεράστια προβλήματα που αντιμετώπιζε πλέον η χώρα, είχε «ξεχαστεί» από τους περισσότερους πολιτικούς και αναλυτές, παρότι η Ρωσία είχε δώσει προειδοποιητικά δείγματα και κυρίως με τον πόλεμο της Γεωργίας το 2008.

Η Ρωσία σύμφωνα με την οπτική της, έχει να αντιμετωπίσει προκλήσεις προερχόμενες από τη Δύση, καθόσον οι ΗΠΑ και οι σύμμαχοί τους έχουν υιοθετήσει πολιτική περιορισμού της Ρωσίας, ασκώντας προς τούτο και εις βάρος της πολιτικές, οικονομικές και πληροφοριακές, υπονομεύοντας ταυτόχρονα με αυτόν τον τρόπο την περιφερειακή και παγκόσμια σταθερότητα. Η επέκταση του NATO προς τα ρωσικά σύνορα και οι δραστηριότητες της Δύσης σε περιοχές που γειτνιάζουν με τη Ρωσία (NATOϊκά στρατεύματα, στρατιωτικές ασκήσεις, αντι-πυραυλική άμυνα, υποστήριξη των «έγχρωμων επαναστάσεων» κ.λπ.), εκλαμβάνονται ως παραβιάσεις ή απειλές για τη ρωσική εθνική ασφάλεια. Αυτά σε συνδυασμό με τη στρατιωτική και τεχνολογική υπεροχή της Δύσης δημιουργούν αίσθημα απειλής στη Ρωσία, η οποία έχοντας συνείδηση της ιστορικής της πορείας, του μεγέθους της και της γεωπολιτικής της θέσης, είναι αποφασισμένη να δράσει απέναντι στη θεωρούμενη εκ μέρους της απειλή και να αποδείξει ότι αποτελεί και πάλι μία μεγάλη δύναμη, μία από τις ηγέτιδες παγκόσμιες δυνάμεις, η οποία θα πρέπει να είναι σεβαστή.

Η Ρωσία σε ολόκληρη την ιστορία της ακολούθησε μία κοντινή μεν πορεία με την Ευρώπη, αλλά παράλληλη και ουσιαστικά διαφορετική. Ήταν πάντα κοντά, αλλά

δεν ταυτίστηκε ποτέ διατηρώντας μία ιδιαίτερη ταυτότητα, διαμορφώνοντας την δικιά της, ξεχωριστή και ιδιόμορφη «ρωσική ψυχή». Δεν έζησε την Μεταρρύθμιση, την Αναγέννηση, τον Διαφωτισμό, την εποχή των μεγάλων ανακαλύψεων, τη σύγχρονη ελεύθερη οικονομία και τη δημοκρατία, αλλά την απόλυτη αυταρχικότητα και τον αδιαμφισβήτητο απολυταρχισμό του Τσάρου και αργότερα του κομμουνιστικού κόμματος, συνεπικουρούμενος και στηριζόμενος από την κρατική ισχύ (και βία) και την εκκλησία η οποία ήταν πάντοτε προσκολλημένη στο κράτος και στην υπηρεσία του (πλην της κομμουνιστικής περιόδου, αν και ο Stalin είχε συνειδητοποιήσει στον Β'ΠΠ τη δύναμη που μπορούσε η θρησκευτική πίστη να προσδώσει στα ρωσικά στρατεύματα). Η Ρωσία και η ηγεσία της, πλην ίσως της μεταβατικής περιόδου Yeltsin, διαπνέεται διαχρονικά από τις αρχές του Ρεαλισμού με επίκεντρο το κράτος και την ισχύ του και ως εκ τούτου απέναντι στις προκλήσεις έχει τη βούληση και συχνά προκρίνει ως εργαλείο χειρισμού των θεμάτων ασφάλειας και εξωτερικής πολιτικής, τη χρήση σκληρής ισχύος, όπως επανειλημμένα απέδειξε αναλαμβάνοντας στρατιωτικές επιχειρήσεις στη Γεωργία (2008), στην Ουκρανία (2014) και στη Συρία (2015) και παρότι σε όλες αυτές τις περιπτώσεις υπήρχε εμπλοκή της Δύσης. Η εξωτερική πολιτική της Ρωσίας βασίζεται παραδοσιακά στην αρχή ότι, η Ρωσία είναι μια Μεγάλη Δύναμη και πρέπει να αντιμετωπίζεται ως τέτοια και έχει αποδείξει ότι έχει την πολιτική βούληση και πολεμική ετοιμότητα να υπερασπισθεί τα ζωτικά της συμφέροντα και ειδικά στο «εγγύς εξωτερικό».

Η στρατιωτική της επέμβαση στη Γεωργία παρότι επιτυχής, κατέδειξε τις στρατιωτικές ελλείψεις σε όλους σχεδόν τους τομείς της διοίκησης και του στρατεύματος και έχοντας επίγνωση της στρατιωτικής ανωτερότητας της Δύσης σε οργάνωση, εκπαίδευση και εξοπλισμό, αποφάσισε και ανέλαβε ένα μεγάλο και φιλόδοξο πρόγραμμα εκσυγχρονισμού των ΡΕΔ, καθώς και του πυρηνικού και του συμβατικού της οπλοστασίου. Τα ΠΟ ήταν ανέκαθεν το στρατηγικό της στήριγμα και εγγύηση της εθνικής της ακεραιότητας και περηφάνειας. Να τονίσουμε ότι, για τη Ρωσία τα ΠΟ δεν αποτελούν μόνο *αποτρεπτικό* μέσο απέναντι στη χρήση ΠΟ εναντίον της ίδιας ή/και των συμμάχων της, αλλά προεκτείνει τον σκοπό τους και στην περίπτωση χρήσης εναντίον της *συμβατικών μέσων* στα οποία ενδεχομένως δεν θα μπορέσει να ανταπεξέλθει και θα απειλείται η ύπαρξή της. Αυτή τη στιγμή και μετά από μία σχεδόν δεκαετία, το μισό ΠΟ της είναι καινούργιο και το πρόγραμμα εκσυγχρονισμού και αντικατάστασης ολόκληρου του οπλοστασίου είναι σε εξέλιξη. Να επισημάνουμε ότι, τα ΠΟ πέραν των στρατηγικών περιλαμβάνουν και μικρότερης

ισχύος, τα τακτικά ΠΟ (TNW) λόγω της ευχερέστερης χρήσης τους σε σχέση με τα στρατηγικά, γεγονός που ενισχύει τις ανησυχίες της Ευρώπης. Επί του παρόντος και σύμφωνα με τις εκτιμήσεις, δεν υφίστανται ενδείξεις ότι η Ρωσία προτίθεται να χρησιμοποιήσει το ΠΟ για επιθετικούς σκοπούς, εντούτοις είναι αδιαμφισβήτητο και σαφές ότι διαθέτει πυρηνικές δυνατότητες και βέβαια τα στρατιωτικά δόγματα, τα κείμενα και οι δηλώσεις υψηλόβαθμων αξιωματούχων, οι στρατιωτικές ασκήσεις μεγάλης κλίμακας που περιλαμβάνουν προσομοιώσεις πυρηνικών πληγμάτων, οι επενδύσεις σε έρευνες νέων ΠΟ και πλατφορμών (πύραυλοι cruise που φέρουν πυρηνικές κεφαλές) και οι εγκαταστάσεις ΠΟ στο Kaliningrad, δεν αφήνουν περιθώρια για εφησυχασμό.

Παράλληλα, τα ΠΟ εξασφαλίζουν στη Ρωσία την απαιτούμενη πίστωση χρόνου για την αναβάθμιση των συμβατικών της στρατιωτικών δυνατοτήτων, την οποία έχει θέσει ως στόχο προς υλοποίηση έως το 2027, προκειμένου να εξαλείψει την εις βάρος της διαφορά συμβατικής ισχύος απέναντι στη Δύση και ειδικότερα απέναντι στις ΗΠΑ. Να επισημάνουμε ότι, οι συμβατικές δυνατότητες παρότι δεν έχουν την καταστροφικότητα των ΠΟ, εντούτοις είναι ευκολότερα χρησιμοποιούμενες σε σχέση με τις πυρηνικές και ως εκ τούτου καθίστανται πιο επικίνδυνες για το ξέσπασμα μιας σύγκρουσης. Συνεπώς, ο εκσυγχρονισμός των ρωσικών συμβατικών δυνάμεων θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με ιδιαίτερη ανησυχία, λαμβάνοντας υπόψη ότι η Ρωσία έχει επιδείξει και αποδεικνύει ότι, δεν διστάζει να καταφύγει στη στρατιωτική ισχύ για την προς όφελός της επίλυση ζητημάτων και προώθηση των συμφερόντων της (Γεωργία, Ουκρανία, Συρία). Το πρόγραμμα αναβάθμισης των συμβατικών μέσων και δυνατοτήτων έχει ξεκινήσει από το 2009-2010 και βρίσκεται σε εξέλιξη με το επικαιροποιημένο πρόγραμμα GPV-2027 (ξεκίνησε το 2018) και ήδη έχουν παρουσιασθεί κάποια αποτελέσματα της προσπάθειας αυτής, όπως φάνηκε στην επιχείρηση κατάληψης της Κριμαίας. Ταυτόχρονα, η συμμετοχή όλων των κλάδων των ΡΕΔ στις επιχειρήσεις στη Συρία προσέδωσαν πολύτιμη πολεμική εμπειρία εφαρμογής τακτικών και χρήσης των μέσων σε πραγματικές συνθήκες μάχης, δοκιμάσθηκαν επιτυχώς νέες στρατιωτικές δυνατότητες και ταυτόχρονα διαφημίσθηκαν παγκοσμίως (ενισχύοντας τις πωλήσεις στρατιωτικών εξοπλισμών και κατέχοντας τη 2^η θέση μετά τις ΗΠΑ), καλλιεργώντας στις ΡΕΔ αίσθημα αυτοπεποίθησης και υπερηφάνειας και στη Δύση προβληματισμό και ανησυχία. Η Ρωσία δεν διαθέτει τη στρατιωτική συμβατική ισχύ για να αποτελέσει απειλή για την Ευρώπη ως σύνολο, λαμβανομένου υπόψη τις

στρατιωτικές της δυνάμεις και συγκρινόμενες με τη συνολική στρατιωτική ισχύ της Ευρώπης και του NATO – ΗΠΑ, εντούτοις υπερέχει των δυτικών της γειτονικών NATOϊκών χωρών vis-à-vis και επιπλέον η γεωγραφική εγγύτητα της προσδίδει τακτικό πλεονέκτημα έναντι του NATO.

Η ανησυχία της Ευρώπης αυξάνεται περαιτέρω βλέποντας τη Ρωσία πέραν του προγράμματος αναβάθμισης και εκσυγχρονισμού των συμβατικών της δυνάμεων και δυνατοτήτων που έχει αναλάβει, να ενισχύει τις στρατιωτικές της δυνατότητες στα δυτικά της σύνορα με το NATO και την Ευρώπη, αναπτύσσοντας ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις, ΠΟ (Iskander-M SRBM) και δυνατότητες A2/AD. Ενδεχομένως, οι ανησυχίες τόσο της Ρωσίας όσο και της Δύσης να αποτελούν μία κλασσική περίπτωση «αυτό-εκπληρούμενης προφητείας», δημιουργώντας το λεγόμενο «δίλημμα ασφαλείας», που η ισχυροποίηση του ενός με σκοπό την ασφάλειά του, δημιουργεί αντίστοιχα ανασφάλεια στον έτερο και ως εκ τούτου και αυτός θα προσπαθήσει να θωρακισθεί ενισχύοντας τις δυνάμεις του κ.ο.κ. καταλήγοντας τελικά στη σύγκρουση, παρότι αυτή δεν ήταν αρχικά ο σκοπός καμίας πλευράς. Γενικά όμως, στην παρούσα περίοδο δεν κρίνεται ως πιθανή μία άμεση ρωσική στρατιωτική απειλή. Άλλωστε για τη Ρωσία από τη σοβιετική περίοδο, ως αντίπαλο είχε κυρίως τις ΗΠΑ και λιγότερο την Ευρώπη, με την οποία συνδέεται ιστορικά και με πολλά πολιτισμικά κοινά στοιχεία, αλλά και οικονομικά ως βασικός εμπορικός εταίρος της. Πέραν όμως της οικονομικής αλληλεξάρτησης με την ΕΕ, η Ρωσία στο πλαίσιο του ανταγωνισμού της με το NATO-ΗΠΑ, ενδεχομένως εξετάζει και τη στρατηγική εκείνη που θα μπορέσει να διασπάσει τους δεσμούς των ευρωπαϊκών κρατών μεταξύ τους, καθώς και κυρίως τους νατοϊκούς δεσμούς, ήτοι εφόσον θα μπορούσε-κατάφερνε να προσεγγίσει την ΕΕ μέσα από ένα πλαίσιο στρατηγικής συνεργασίας και συλλογικής ασφάλειας, ενδεχομένως αυτό θα ενίσχυε την αναδυόμενη τάση στρατηγικής και σταδιακής ανεξαρτητοποίησης της Ευρώπης από τις ΗΠΑ και ως εκ τούτου αυτό θα συνέβαλε και στην αποδυνάμωση των δεσμών των κ-μ του NATO με τις ΗΠΑ, αλλά και μεταξύ τους λόγω των διαφορετικών και αντίθετων απόψεων που υφίστανται μεταξύ των «ευρωπαϊστών» και των «ατλαντικών» κρατών της Ευρώπης, απομειώνοντας έτσι την επιρροή των ΗΠΑ στα ευρωπαϊκά ζητήματα και λειτουργώντας προς όφελος της Ρωσίας.

Οι προσλαμβάνουσες της Ρωσίας της απειλής για τα συμφέροντά της και την ασφάλειά της, λόγω της επέκτασης της Δύσης προς τα ανατολικά και στο ζωτικό για τη Ρωσία «εγγύς εξωτερικό», την ώθησαν σε επιθετικές ενέργειες (προσάρτηση

Κριμαίας, συγκεκριμένη πρόκληση των αυτονομιστικών συγκρούσεων στην ανατολική Ουκρανία), που είχε ως αποτέλεσμα η Δύση να αναθεωρήσει σε μεγάλο βαθμό τις απόψεις της για τη Ρωσία και τις δυνατότητες συνεργασίας μαζί της και ταυτόχρονα προκάλεσε στην Ευρώπη προσλαμβάνουσες ρωσικής απειλής και χώρες ουδέτερες για πολλές δεκαετίες, όπως η Σουηδία και η Φιλανδία, να συζητάνε πλέον σοβαρά το ενδεχόμενο εισόδου τους στο NATO για την προστασία τους. Εντούτοις, στην παρούσα περίοδο συνολικά η ΕΕ, πλην των Βαλτικών κρατών και της Πολωνίας, καθώς και των Σκανδιναβικών κρατών αλλά σε μικρότερο βαθμό, δεν αξιολογεί με υψηλή προτεραιότητα την απειλή μιας ρωσικής στρατιωτικής επέμβασης στην Ευρώπη, αισθανόμενη περισσότερο απειλές από την τρομοκρατία, τις υβριδικές απειλές, την ασφάλεια του κυβερνοχώρου, την ενεργειακή ασφάλεια, το οργανωμένο έγκλημα και τη διαχείριση των εξωτερικών συνόρων της. Εντούτοις, ορισμένες από τις αναγνωρισμένες αυτές απειλές ενδεχομένως να αποτελέσουν πεδίο δράσης της Ρωσίας, όπως η ενεργειακή ασφάλεια, η απειλή στον κυβερνοχώρο και οι υβριδικές απειλές. Οι δύο τελευταίες αποτελούν προνομιακά πεδία για τη Ρωσία, καθώς και έχει αποδείξει ότι έχει γνώση των εν λόγω αντικειμένων, καθώς και τον κατάλληλο εξοπλισμό και τις τακτικές-μεθοδολογία για την εφαρμογή τους. Επιπρόσθετα, αυτοί οι τομείς είναι ιδιαίτερα ελκυστικοί, καθώς ο δρών μπορεί με σχετική ασφάλεια να δράσει (ανωνυμία, έλλειψη αποδείξεων, δράσεις εξ αποστάσεως και διά αντιπροσώπων κ.λπ.), προκαλώντας ασύμμετρα αποτελέσματα (κρατική, κυβερνητική αποσταθεροποίηση, κοινωνική ανησυχία, μακροοικονομικές επιπτώσεις κ.α.), εφάμιλλα ή και αποτελεσματικότερα σε σχέση με μια μονοδιάστατη συμβατική επίθεση και ταυτόχρονα δεν δίνει αρκετά περιθώρια ή αρκετές πιθανότητες να προκαλέσει στρατιωτική αντίδραση ή αντίποινα. Στον τομέα αυτόν είναι περιορισμένες οι δυνατότητες της ΕΕ, αλλά και του NATO, απέναντι στον ΥΠ και σε δράσεις που παρότι εχθρικές, παραμένουν σε τέτοιο επίπεδο ώστε να μην εμπίπτουν στην αποκάλυπτη πρόκληση-επίθεση και να μην ξεπερνούν τα όρια επίσημης αντιπαράθεσης-σύγκρουσης.

Όσον αφορά στην επίσημη εξωτερική πολιτική της Ρωσίας θα λέγαμε ότι είναι σταθερή και ως εκ τούτου αρκετά προβλέψιμη, καθώς οι κύριοι παράγοντες που την καθορίζουν είναι η *ισχύς* και ο συσχετισμός ισχύος στα διεθνή ζητήματα, οι *αντιλήψεις της ρωσικής ηγεσίας* για τη Ρωσία και το διεθνές περιβάλλον και το *όραμά* της για διεθνή καταξίωση της χώρας και εθνικό μεγαλείο και τέλος η αξιολόγηση των ενεργειών των διεθνών δρώντων (και ιδιαίτερα της Δύσης) σε σχέση με τα εθνικά

συμφέροντα της Ρωσίας. Αυτοί οι παράγοντες και οι ευαισθησίες της ρωσικής πολιτικής είναι ξεκάθαρες και θα λέγαμε και διαχρονικές και εφόσον είχαν ληφθεί υπόψη από τους δυτικούς αναλυτές, εκτιμάται ότι η Δύση δεν θα είχε αιφνιδιασθεί και μάλιστα επανειλημμένα από τις ενέργειες και ειδικά τις επιθετικές της Ρωσίας και οι οποίες στην περίπτωση αυτή δεν θα ήταν και τόσο «αιφνιδιαστικές», αλλά προβλέψιμες.

Όσον αφορά στον τομέα της ενεργειακής ασφάλειας η ΕΕ έχει διαρκώς αυξανόμενες ενεργειακές ανάγκες που πρέπει να ικανοποιήσει και η Ρωσία δύναται να καλύψει μεγάλο μέρος αυτών, καθόσον διαθέτει τεράστιους φυσικούς πόρους και συνεπώς δύναται να αποτελέσει έναν στρατηγικό εμπορικό εταίρο για την ΕΕ. Ήδη η Ευρώπη καλύπτει μεγάλο μέρος των ενεργειακών της αναγκών από τη Ρωσία, γεγονός όμως που την καθιστά εξαρτώμενη και ως εκ τούτου ευάλωτη απέναντι στη Ρωσία. Ταυτόχρονα όμως και η Ρωσία είναι εξαρτημένη από την ευρωπαϊκή αγορά προκειμένου να συνεχίσει να διαθέτει τα ενεργειακά και όχι μόνο, προϊόντα τα οποία της αποφέρουν μεγάλα και απαραίτητα για την οικονομία της έσοδα και ως εκ τούτου είναι ιδιαίτερα προσεκτική στο χειρισμό του γεωπολιτικού αυτού «χαρτιού» της ενεργειακής εξάρτησης της ΕΕ, προκειμένου να μην το «κάψει», δηλώνοντας επίσημα ότι, *η ΕΕ παραμένει για τη Ρωσία εταίρος* όσον αφορά την εξωτερική πολιτική, το εμπόριο και την οικονομία. Η οικονομική αλληλεξάρτηση είναι δυνατόν να μειώσει τις πιθανότητες σύγκρουσης, καθόσον η ανάπτυξη και η ευημερία αποτελούν αντικίνητρα για προσφυγή στη σύγκρουση, όπως υποστηρίζει και η θεωρία του Φιλελευθερισμού. Εντούτοις, η οικονομική συνεργασία και αλληλεξάρτηση δεν θα πρέπει να θεωρούνται από μόνες τους «ικανές» συνθήκες για την ειρήνη, καθόσον η ενεργειακή εξάρτηση σημαίνει ότι, η κάθε πλευρά είναι ευάλωτη στην άλλη κατ' αναλογία του βαθμού εξάρτησής της και όπως επισημαίνει ο Gilpin «η οικονομική αλληλεξάρτηση δεν εγγυάται ότι η συνεργασία θα θριαμβεύσει επί της σύγκρουσης».²⁴⁵

Η Ρωσία είναι δυνατόν να αποτελέσει στρατηγικό εταίρο για την ΕΕ, αλλά ενδεχομένως να αποτελέσει και αντίπαλο. Θα είναι πάντοτε σημαντική για την ευρωπαϊκή, αλλά και την παγκόσμια τάξη και ασφάλεια και είτε θα συμβάλλει είτε θα αποτελεί μια δυνητική απειλή. Η Ευρώπη θα πρέπει να διατηρήσει μία ψύχραιμη στάση, αξιολογώντας συνεχώς με αντικειμενικότητα την άσκηση πολιτικής της

²⁴⁵ Gilpin, Πόλεμος και Αλλαγή στη Διεθνή Πολιτική, σ. 381-382

Ρωσίας, αποφεύγοντας υπερβολικές ή βιαστικές αντιδράσεις, αλλά και εφησυχασμό. Η φιλελεύθερη θεώρηση αισιοδοξεί και έως κάποιο βαθμό όχι αδικαιολόγητα, ότι η συνεργασία δύναται να επιτευχθεί μεταξύ της ΕΕ και τη Ρωσίας, καθόσον οι ιστορικές και πολιτισμικές διαφορές δεν είναι τεράστιες και δύνανται να γεφυρωθούν με μικρή σχετικά προσπάθεια κυρίως από πλευράς της Ρωσίας και εφόσον η πολιτική της επιλογή θα είναι η αποδοχή των αρχών που η ΕΕ πρεσβεύει και η βούληση προς εμβάθυνση των σχέσεών τους, κάτι που όμως όπως είδαμε και από την ανάλυση των προοπτικών της Ρωσίας βάσει της Φιλελεύθερης θεωρίας, δεν φαίνεται να είναι αναμενόμενο, τουλάχιστον στο κοντινό μέλλον. Από την άλλη πλευρά, η ρεαλιστική υπό την έννοια των Διεθνών Σχέσεων θεώρηση, εφόσον υιοθετηθεί βάσει της θέσεως του «μηδενικού αθροίσματος» είναι πιθανόν να οδηγήσει τις σχέσεις ΕΕ και Ρωσίας προς τη σύγκρουση, ως αυτό-εκπληρούμενη προφητεία όπως θα υποστήριζε και η κονστρουκτιβιστική θεώρηση. Από την ανάλυσή μας προέκυψε ότι, η Ρωσία και συγκεκριμένα η ηγεσία της, διαχρονικά υιοθετεί τη Ρεαλιστική σχολή σκέψης και αυτό είναι κάτι που θα πρέπει η Ευρώπη να έχει πάντοτε υπόψη της. Εκ των ανωτέρω αναφερθέντων θεωρήσεων η μέση οδός εκτιμάται ότι είναι η προσφορότερη και είναι αυτή της *πολυ-επίπεδης συνεργασίας* η οποία όμως όπως εκτιμήσαμε θα κινείται σε ένα πλαίσιο βάσει των Ρεαλιστικών αρχών. Η γεωγραφία δεν αλλάζει και συνεπώς Ευρώπη και Ρωσία είναι «καταδικασμένες» να συνεχίσουν την πορεία τους δίπλα-δίπλα. Η πορεία αυτή είναι δυνατόν να είναι επωφελής εφόσον επιλέξουν να υιοθετήσουν όρους αμοιβαίου σεβασμού των εκατέρωθεν ζωτικών συμφερόντων και ανησυχιών ασφαλείας, προκειμένου στη συνεργασία και στις μεταξύ τους σχέσεις ο «δυνατός να μην παρασυρθεί στην αυθαιρεσία και ο αδύναμος να μην θεωρήσει ότι αδικείται», ενθουμούμενοι και διδασκόμενοι από ιστορικά παραδείγματα, όπως μετά τον Α'ΠΠ η ειρήνη της Συνθήκης των Βερσαλλιών δεν συμπεριέλαβε τα δύο ισχυρότερα κράτη, τη Γερμανία και τη Ρωσία (που μαζί συγκέντρωναν πάνω από τον μισό πληθυσμό της Ευρώπης και πολύ μεγαλύτερη στρατιωτική δύναμη)²⁴⁶ και ως εκ τούτου ήταν προδιαγεγραμμένη η αποτυχία και η μη τήρηση της συμφωνίας.

Επιπροσθέτως του αμοιβαίου σεβασμού των ζωτικών συμφερόντων ένθεν και ένθεν, θα πρέπει να διερευνηθεί η ύπαρξη κοινών ή συγκλινόντων συμφερόντων ώστε να αποφευχθούν συγκρούσεις «μηδενικού αθροίσματος» (zero-sum) και να επιτευχθεί συνεργασία αμοιβαίου κέρδους (win-win), κάτι που στην περίπτωση της

²⁴⁶ Kissinger, Διπλωματία, σ. 260

ΕΕ και της Ρωσίας είναι εφικτό, καθόσον οι προκλήσεις ασφαλείας σε μεγάλο βαθμό είναι κοινές, καθώς και το γεωπολιτικό διεθνές περιβάλλον και εναπόκειται στη βούλησή τους αφενός να συμβάλουν μαζί στην αντιμετώπιση των προκλήσεων, αφετέρου ως παγκόσμιες δυνάμεις να συνδιαμορφώσουν το διεθνές περιβάλλον. Στο πλαίσιο αυτό, εκτιμάται ότι η ΕΕ δεν θα πρέπει να αναλώσει πόρους με στόχο να ανακόψει την ανάπτυξη-εξέλιξη της Ρωσίας, καθόσον είναι ισχυρή χώρα και επιπλέον το φρόνημα της ηγεσίας της και του λαού της είναι τέτοιο που θα αγωνισθεί για να παραμείνει η Ρωσία μια μεγάλη χώρα και δύναμη και ως εκ τούτου οι ενδεχόμενες προσπάθειες περιορισμού της από την ΕΕ είναι αβέβαιο ότι θα επιτύχουν, αλλά σίγουρο ότι θα προκαλέσουν περισσότερες και μεγαλύτερες εντάσεις και συγκρούσεις με απρόβλεπτα ενδεχομένως αποτελέσματα.

Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι, παρότι η σχετική ισχύς της Ρωσίας απέναντι στη Δύση είναι μικρότερη, η Ρωσία παραμένει ένας διεθνής δρών, μία χώρα κλειδί στο διεθνές σύστημα, αλλά και σε κρίσεις που βρίσκονται σε εξέλιξη όπως στη Συρία και στη Μέση Ανατολή, διαθέτοντας τεράστιο ΠΟ, ισχυρές συμβατικές και συνεχώς εκσυγχρονιζόμενες δυνάμεις, τεράστιους φυσικούς πόρους, τεχνολογία, τεχνογνωσία, υψηλή εξειδίκευση και κεντρική γεωγραφική θέση που της προσδίδει βαρύνουσα γεωπολιτική αξία και θα πρέπει να λάβουμε και υπόψη τον ρόλο που ενδεχομένως θα μπορούσε να παίξει στο μεγάλο ζήτημα και ερωτηματικό της αναδύομενης Κίνας ως υπερδύναμη. Η ηγεσία της Ρωσίας διαχρονικά και σταθερά υιοθετεί τη ρεαλιστική θεώρηση των διεθνών σχέσεων, σεβόμενη την ισχύ και τα ισχυρά κράτη και απαιτώντας ταυτόχρονα τον σεβασμό των υπολοίπων κρατών προς την ίδια. Συνεπώς, για την ΕΕ και για την αντιμετώπιση των διεθνών προκλήσεων και απειλών, αλλά και για την προοπτική δημιουργίας ενός συστήματος ασφαλείας που θα ενισχύσει ή και θα εγγυηθεί την ευρωπαϊκή ασφάλεια και σταθερότητα, είναι προς όφελός της να αναπτύξει συνέργειες και συνεργασίες με τη Ρωσία, να αναπτύξει μια σχέση «συν-εξέλιξης» και να αντιληφθεί και, στο μέτρο του δυνατού, να σεβαστεί τις επιδιώξεις της και κυρίως τις ανησυχίες και τους φόβους της προκειμένου να κατανοήσει καλύτερα τη Ρωσία και τις ενέργειές της, καθόσον ο *φόβος* κρύβεται πολλές φορές πίσω από την επιθετικότητα. Το αν θα μπορέσει να ενσωματωθεί η Ρωσία με έντονα στοιχεία αυταρχισμού και σοβινισμού, στην ΕΕ που χαράσσει παγκοσμίως τον δρόμο του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της δημοκρατίας, εκτιμάται ως πολύ δύσκολο ή και απίθανο, καθόσον το «ευρωπαϊκό κουστούμι, της είναι μάλλον πολύ στενό», αλλά δεν πρέπει να αποστασιοποιηθεί ή να απομονωθεί από την Ευρώπη,

αλλά ούτε η ΕΕ να την απωθήσει μακριά της ή να μην τη λάβει και μάλιστα σοβαρά υπόψη της, καθόσον *η Ρωσία είναι πολύ μεγάλη χώρα για να την αγνοήσει ή να την υποτιμήσει κανείς*.

Θα μπορούσε να εξεταστεί από την ΕΕ το ενδεχόμενο όπως πριν τη λήψη αποφάσεων εκ μέρους της ΕΕ, οι οποίες αφορούν ή επηρεάζουν τα συμφέροντα της Ρωσίας, να πραγματοποιούνται διερευνητικές και ενημερωτικές συζητήσεις με σκοπό, όχι βέβαια τη συν-απόφαση της ΕΕ με τη Ρωσία, αλλά την πρόληψη καταστάσεων, την αποφυγή αιφνιδιασμού της Ρωσίας σε ό,τι την αφορά και η ΕΕ εφόσον έχει τη δυνατότητα και δεν προσβάλλονται τα συμφέροντά της, να προβαίνει σε κατάλληλες προσαρμογές προκειμένου να δείξει έμπρακτα στη Ρωσία ότι δεν την ανταγωνίζεται, ούτε επιδιώκει τον περιορισμό της, αλλά λειτουργεί βάσει των ευρωπαϊκών αξιών και κανόνων, καθώς και των κανόνων του διεθνούς δικαίου και εντός του πλαισίου αυτού επιδιώκει τη συνεργασία, αντί την αντιπαράθεση. Η προσέγγιση της ΕΕ σε θέματα και προβλήματα του διεθνούς περιβάλλοντος θα πρέπει να είναι ένας ισχυρός συνδυασμός ήπιας και σκληρής ισχύος, προωθώντας τις ευρωπαϊκές αρχές και αξίες, την ειρήνη, τα ανθρώπινα δικαιώματα, το κράτος δικαίου και την προστασία του περιβάλλοντος στο εσωτερικό της και στο εξωτερικό.

Η ΕΕ όσον αφορά στην ασφάλεια και στην άμυνα στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην Ατλαντική Συμμαχία την πιο επιτυχημένη συμμαχία παγκοσμίως. Έχει όμως επίγνωση αφενός ότι, η κυριαρχία των ΗΠΑ στην εν λόγω Συμμαχία επισκιάζει τις σχέσεις της με τη Ρωσία καθόσον υφίσταται ανταγωνισμός ΗΠΑ-Ρωσίας, αλλά και ασάφεια ως προς τις προθέσεις των δύο πλευρών και αφετέρου ότι, την κύρια ευθύνη για τη βελτίωση της ασφάλειας την έχει η ίδια η ΕΕ και τα κ-μ της, τα οποία οφείλουν να αναλάβουν μεγαλύτερη ευθύνη για την ασφάλειά τους και ως εκ τούτου πρέπει οι Ευρωπαίοι να είναι καλύτερα εξοπλισμένοι, εκπαιδευμένοι, οργανωμένοι και να δρουν αυτόνομα, όταν απαιτείται. Η ΕΕ έχει συνειδητοποιήσει ότι, είναι απαραίτητη η ετοιμότητα και η απόκτηση ικανότητας αποτροπής και αντιμετώπισης εσωτερικών και εξωτερικών προκλήσεων, ορισμένων εξ αυτών, όπως η τρομοκρατία, κοινές για την ίδια και τη Ρωσία, δημιουργώντας έτσι πεδίο και δυνατότητες συνεργασίας και δημιουργίας ενός συστήματος ασφαλείας προς όφελος και των δύο. Ταυτόχρονα, η ΕΕ θα πρέπει να μελετήσει και να αναπτύξει τεχνικές και τρόπους αντιμετώπισης πληροφοριακών επιχειρήσεων – επιχειρήσεων επιρροής προκειμένου να θωρακισθεί απέναντι στο είδος αυτό του πολέμου, του ΥΠ. Είναι απαραίτητο η ΕΕ να υλοποιήσει και να ενισχύσει – εμπλουτίσει περαιτέρω τη στρατηγική της όσον

αφορά στην ασφάλεια και στην άμυνά της, στηριζόμενη κατά κύριο λόγο στις δικές της δυνατότητες και σε συνεργασία με τους παραδοσιακούς της συμμάχους και οργανισμούς, ΗΠΑ και NATO.

Η Δύση, αλλά και η ΕΕ έχουν τις δυνατότητες, αλλά και τις ικανότητες να ανταποκριθούν στις τωρινές προκλήσεις εκ μέρους της Ρωσίας και άλλες που ενδεχομένως θα προβάλλει, αλλά αυτό θα απαιτήσει ενότητα, αποφασιστικότητα και πολιτική βούληση. Επιπρόσθετα, η ΕΕ θα πρέπει να υλοποιήσει την εκπεφρασμένη πρόθεσή της να μη δημιουργήσει νέες διαχωριστικές γραμμές στην Ευρώπη και να διεξάγει διάλογο με τη Ρωσία σχετικά με τα σημεία στα οποία υπάρχουν διαφωνίες και να συνεργαστεί μαζί της εάν και όταν τα συμφέροντά τους συμπίπτουν ή συγκλίνουν, ήτοι να βασίσει την πολιτική της απέναντι στη Ρωσία στον *διάλογο* και στην *αποφασιστικότητα*. Είναι προς όφελος της ΕΕ η εμβάθυνση των σχέσεων της με τη Ρωσία, λαμβάνοντας υπόψη τη στρατηγική θέση της χώρας αυτής στο διεθνές σύστημα και γίνεσθαι, αλλά και το γεγονός ότι ιστορικά η Ευρώπη και η Ρωσία μοιράζονται πολλά κοινά πολιτισμικά στοιχεία, έχοντας διαφορετικές, αλλά αλληλένδετες ιστορικές πορείες λόγω γεωγραφίας και πολιτισμού. Η Ρωσία ως μία μεγάλη δύναμη και πόλος ισχύος στο διεθνές σύστημα, έχει και αναπτύσσει περαιτέρω μεγάλες δυνατότητες (οικονομικές, εμπορικές και επιστημονικές) και δύναται να συμβάλει στην ασφάλεια και στη σταθερότητα της Ευρώπης, η οποία άλλωστε αποτελεί τον σημαντικότερο εμπορικό της εταίρο. Προϋπόθεση είναι η ΕΕ να προσεγγίσει τη Ρωσία σεβόμενη τις πολιτικές της ευαισθησίες και τις ανησυχίες της για την ασφάλειά της, ενθαρρύνοντας με διαφάνεια και σύνεση το σεβασμό προς τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις δημοκρατικές αρχές και αξίες, την εμβάθυνση ενός ειλικρινούς διαλόγου και τη συμμετοχή της στην ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική ασφαλείας.

Πηγές - Βιβλιογραφία

Πηγές

Ιστοσελίδες Ελληνόγλωσσες

- «Ασφάλεια ενεργειακού εφοδιασμού: η Επιτροπή προτείνει μια ολοκληρωμένη στρατηγική για ενίσχυση της ασφάλειας του εφοδιασμού», Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Δελτίο Τύπου, 28 Μαΐου 2014, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-606_el.htm , (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2019)
- «Εγγραφο Προβληματισμού για το Μέλλον της Ευρωπαϊκής Άμυνας», Ευρωπαϊκή Επιτροπή, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/reflection-paper-defence_el.pdf , (έγινε πρόσβαση στις 24 Σεπτεμβρίου 2019)
- «Ενεργειακή Ένωση για την Ευρώπη», Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/energy-union/#> , (έγινε πρόσβαση στις 18 Οκτωβρίου 2019)
- «Ενημερωτικό δελτίο για την Ενεργειακή Ένωση», Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 25 Φεβρουαρίου 2015 στο http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-4485_el.htm , (έγινε πρόσβαση στις 16 Ιουλίου 2019)
- «Εξωτερική Πολιτική : Στόχοι, Μέσα και Επιτεύγματα», Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 10-2018, <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/158/foreign-policy-aims-instruments-and-achievements> , (έγινε πρόσβαση στις 2 Σεπτεμβρίου 2019)
- «Η διένεξη Ρωσίας - Ουκρανίας για το φυσικό αέριο», Deutsche Welle - dw.com, <https://www.dw.com/el/%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%B9%CE%BF-a-2603554> , (έγινε πρόσβαση στις 22 Αυγούστου 2019)
- «Κοινή Πολιτική Ασφάλειας και Άμυνας», Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/159/common-security-and-defence-policy> , (έγινε πρόσβαση στις 19 Αυγούστου 2019)
- «Κοινό όραμα, κοινές δράσεις: Μία ισχυρότερη Ευρώπη», EU Global Strategy, European Union External Action, https://europa.eu/globalstrategy/sites/globalstrategy/files/eugs_gr_version.pdf (έγινε πρόσβαση στις 18 Ιουλίου 2019)
- «Μια Συνολική Στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την Εξωτερική Πολιτική και την Πολιτική Ασφαλείας», Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης , 28 Ιουνίου 2016 (OR. en) 10715/16, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10715-2016-INIT/el/pdf> , (έγινε πρόσβαση 12 Οκτωβρίου 2019)

- «Οι ΗΠΑ θεωρούν Ρωσία και Κίνα τις μεγαλύτερες απειλές στην κατασκοπεία και τον κυβερνοχώρο», Αθηναϊκό-Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων, 29 Ιανουαρίου 2019, <http://www.amna.gr/anarussia/article/329611/Oi-IPA-theoroun-Rosia-kai-Kina-tis-megaluteres-apeiles-stin-kataskopeia-kai-ton-kubernochoro> , (έγινε πρόσβαση στις 26 Αυγούστου 2019)
- «Ρομανόφ - Η γένεση μιας δυναστείας», Historical Quest.com, <https://www.historical-quest.com/histquest/598-romanof-genesi-mias-dynasteias.html> , (έγινε πρόσβαση στις 23 Σεπτεμβρίου 2019)
- «“Σιβηρική Δύναμη”: Η Ρωσία εγκαινιάζει τρεις γιγάντιους αγωγούς φυσικού αερίου», Hellas journal.com, 2 Δεκεμβρίου 2019, <https://hellasjournal.com/2019/12/quot-siviriki-dynami-quot-i-rosia-egkainiazei-treis-gigantioys-agogoys-fysikoy-aerioy-chartis/> , (έγινε πρόσβαση στις 2 Δεκεμβρίου 2019)
- «Στρατηγική εθνικής ασφάλειας της Ρωσικής Ομοσπονδίας», Συμβούλιο Ασφαλείας της Ρωσικής Ομοσπονδίας, <http://www.scrf.gov.ru/security/docs/document133/>, (έγινε πρόσβαση στις 14 Αυγούστου 2019)
- «Στρατιωτικό Δόγμα της Ρωσικής Ομοσπονδίας», Συμβούλιο Ασφαλείας της Ρωσικής Ομοσπονδίας, <http://www.scrf.gov.ru/security/military/document129/> , (έγινε πρόσβαση στις 24 Ιουλίου 2019)
- «Συμφωνία εταιρικής σχέσης και συνεργασίας ΕΕ-Ρωσίας», EUR-Lex, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=LEGISSUM%3A28010102_2 , (έγινε πρόσβαση στις 18 Ιουλίου 2019)
- «Το νέο Ρωσικό Στρατιωτικό Δόγμα και η εφαρμογή του Υβριδικού Πολέμου στην Ουκρανία», E-Amyna, 9 Μαρτίου 2017, <http://e-amyna.com/%CF%84%CE%BF-%CE%BD%CE%AD%CE%BF-%CF%81%CF%89%CF%83%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B4%CF%8C%CE%B3%CE%BC%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B5/> , (έγινε πρόσβαση στις 25 Αυγούστου 2019)
- «Χωρίς αέριο τα Βαλκάνια», TA NEA online, <https://www.tanea.gr/2009/01/06/world/xwris-aerio-ta-balkania/> , (έγινε πρόσβαση στις 22 Αυγούστου 2019)

- Γκρέκας, Βασίλειος, «Η Υψηλή Στρατηγική της Ρωσίας», δημοσιεύθηκε στο Foreign Affairs The Hellenic Edition, τεύχος Δεκ 17 – Ιαν 18 (αριθμός 49) και στο Ανιχνεύσεις, 15 Ιουλίου 2018, <http://www.anixneuseis.gr/?p=192893> , (έγινε πρόσβαση στις 27 Ιουλίου 2019)
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Δελτίο Τύπου, 28 Μαΐ 14, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-606_el.htm , (έγινε πρόσβαση στις 24 Ιουλίου 2019)
- Ζιώγας, Χρήστος, «Αμερικανική «άμπωτη»;», Huffingtonpost.gr, 08 Νοεμβρίου 2019, https://www.huffingtonpost.gr/entry/amerikanike-ampote_gr_5dc532f1e4b02bf5793dce80?utm_hp_ref=gr-homepage , (έγινε πρόσβαση στις 8 Νοεμβρίου 2019)
- Θεολόγου, Αλέξανδρος, «Βαλλιστικοί πύραυλοι Iskander-M στη βάση Χμέιμιμ –ένα «μήνυμα» της Μόσχας για το Ίντλιμπ;», Πτήση & Διάστημα, 19 Απριλίου 2019, <https://www.ptisidiastima.com/iskander-m-khmemim/> , (έγινε πρόσβαση στις 25 Οκτωβρίου 2019)
- Καραϊωσηφίδης, Φαίδων Γ., «Γερμανία: Ο Ευρωπαϊκός Στρατός ετοιμάζεται να υποκαταστήσει το ΝΑΤΟ», Πτήση & Διάστημα, 9 Οκτωβρίου 2018, <https://www.ptisidiastima.com/germany-euroarmy/> , (έγινε πρόσβαση στις 5 Αυγούστου 2019)
- Κατωπόδης, Πέτρος, «Ο 1ος Πόλεμος του Κόλπου & η Εμπλοκή του Συμβουλίου Ασφαλείας», Power Politics, 14 Νοεμβρίου 2017, <https://powerpolitics.eu/%CE%BF-1%CE%BF%CF%82-%CF%80%CF%8C%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CF%8C%CE%BB%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B5%CE%BC%CF%80%CE%BB%CE%BF%CE%BA%CE%AE-%CF%84/> , (έγινε πρόσβαση στις 18 Ιουνίου 2019)
- Κουρμπέλα, Μαρίνα, «ΕΕ: Η συνολική στρατηγική για την εξωτερική πολιτική και την πολιτική ασφαλείας», Ελεύθερη Ζώνη, 24 Νοεμβρίου 2016, <http://www.elzoni.gr/html/ent/650/ent.67650.asp> , (έγινε πρόσβαση στις 30 Αυγούστου 2019)
- Λιναρδάτου, Οντίν, «Ο ρωσικός εθνικισμός και η Δύση», metarithmisi.liberal.gr , 14 Οκτωβρίου 2017, <http://metarithmisi.liberal.gr/post/%CF%83%CF%87%CE%BF%CE%BB%>

CE%B9%CE%B1-
%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF
%82/%CE%BF-
%CF%81%CF%89%CF%83%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82-
%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CF%83%CE
%BC%CF%8C%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-
%CE%B4%CF%8D%CF%83%CE%B7/

Μανιάτης, Γιάννης, «Η Αναπτυξιακή Ενεργειακή Στρατηγική μας», 21 Νοεμβρίου 2018, Liberal.gr, <https://www.liberal.gr/arthro/229943/apopsi/arthra/i-anaptuxiaki-energeiaki-stratigiki-mas.html> , (έγινε πρόσβαση στις 21 Ιουλίου 2019)

Μανιάτης, Γιάννης, «Η Ενεργειακή Ασφάλεια της Ευρώπης και ο Ρόλος της Ελλάδας», ENERGIA.gr, 27 Μαρτίου 2018, <https://www.energia.gr/article/125613/h-energeiakh-asfaleia-ths-eyrophi-kai-o-rollos-ths-elladas> , (έγινε πρόσβαση στις 5 Ιουλίου 2019)

Μαστοράκης, Μιχάλης, «Η ενεργειακή ασφάλεια της Ευρώπης απαιτεί μεγαλύτερες προσπάθειες», Energypress, 6 Αυγούστου 2018, <https://energypress.gr/news/i-energeiaki-asfaleia-tis-eyropis-apaiti-megalyteres-prospatheies> , (έγινε πρόσβαση στις 22 Αυγούστου 2019)

Μητροπούλου, Ειρήνη, «Ουκρανία: “Άνδρες με τα πράσινα” ή “Ρώσοι εισβολείς”;» ΤΟ ΒΗΜΑ, 14 Απριλίου 2014, <https://www.tovima.gr/2014/04/14/world/oukrania-andres-me-ta-prasina-i-rwsoi-eisboleis/> , (έγινε πρόσβαση στις 9 Αυγούστου 2019)

Μπετινάκης, Κώστας, «Εργαλείο υβριδικού πολέμου για τις ΗΠΑ το ΔΝΤ» Zougla.gr, <https://www.zougla.gr/kosmos/article/wikileaks-ergalia-antisimvatikou-polemou-ton-ipa-to-dnt-klp-ikonomiki-organismi> , (έγινε πρόσβαση στις 2 Αυγούστου 2019)

Παυλίδης, Νικόδημος, «UAV Orlan-10 θα εξοπλίσουν ρωσικές κορβέτες κλάσης Karakurt», Πτήση & Διάστημα, 17 Αυγούστου 2018, <https://www.ptisidiastima.com/uav-orlan-10-for-karakurt-corvettes/> , (έγινε πρόσβαση στις 2 Οκτωβρίου 2019)

Chausovsky, Eugene, «Κρίσιμη στροφή στη στρατηγική της Ρωσίας», Euro2day, 23 Ιανουαρίου 2019,

- <https://www.euro2day.gr/specials/topics/article/1660868/krisimh-strofh-sthn-strathgikh-ths-rosias.html> , (έγινε πρόσβαση στις 7 Οκτωβρίου 2019)
- Gotev, Georgi, «'Στρατηγική πρόκληση' η Ρωσία στη νέα Στρατηγική Ασφάλειας της ΕΕ», EurActiv.com, 31 Μαΐ 2016, <https://www.euractiv.gr/section/i-eyropi-kai-o-kosmos/news/stratigiki-proklisi-i-rosia-sti-nea-stratigiki-asfalias-tis-ee/> , (έγινε πρόσβαση στις 29 Αυγούστου 2019)
- Soldatov, Andrei, «Γιατί η Ρωσία μπορεί να κλείσει το Διαδίκτυο», [Foreign Affairs](http://ForeignAffairs.gr), 31 Μαρτίου 2019, <http://www.foreignaffairs.gr/articles/72222/andrei-soldatov/giati-i-rosia-mporei-na-kleisei-to-diadiktyo> , (έγινε πρόσβαση στις 10 Οκτωβρίου 2019)
- Trenin, Dmitri, «Το νέο στρατιωτικό δόγμα της Ρωσίας τα λέει όλα», Capital.gr, 30 Δεκεμβρίου 2014, <https://www.capital.gr/think-tank/2190668/to-neo-stratiotiko-dogma-tis-rosias-ta-leei-ola> , (έγινε πρόσβαση στις 2 Σεπτεμβρίου 2019)
- Turunen, Tuula & Legrand, Jérôme, «Εξωτερική Πολιτική : Στόχοι, Μέσα και Επιτεύγματα», Οκτώβριος 2018, [Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο](http://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/158/foreign-policy-aims-instruments-and-achievements), <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/158/foreign-policy-aims-instruments-and-achievements> , (έγινε πρόσβαση στις 2 Σεπτεμβρίου 2019)

Ιστοσελίδες Ξενόγλωσσες

- «A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy», [European Union External Action](http://EuropeanUnionExternalAction.eu), 15 December 2016, https://eeas.europa.eu/topics/eu-global-strategy/17304/global-strategy-european-unions-foreign-and-security-policy_en , (έγινε πρόσβαση στις 28 Αυγούστου 2019)
- «About NRC», [NATO-RUSSIA COUNCIL](http://NATO-RUSSIA-COUNCIL.org), <https://www.nato.int/nrc-website/en/about/index.html> , (έγινε πρόσβαση στις 17 Ιουνίου 2018)
- «Active Measures», [Federation of American Scientists \(FAS\)](http://FederationofAmericanScientists.org), <https://fas.org/irp/world/russia/kgb/su0523.htm> , (έγινε πρόσβαση στις 2 Ιουλίου 2019)
- «Analyst: Russia behind Kuchma “tape scandal”», [Euromaidan Press](http://EuromaidanPress.com), 6 March 2015, <http://euromaidanpress.com/2015/03/06/analyst-russia-behind-kuchma-tape-scandal/> , (έγινε πρόσβαση στις 8 Ιουλίου 2019)

- «Assessing Russian Activities and Intentions in Recent US Elections», Intelligence Community Assessment – ICA, 6 January 2017, https://www.dni.gov/files/documents/ICA_2017_01.pdf , (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2019)
- «Comedian takes on incumbent in Ukraine presidential runoff vote», FRANCE 24, 21 April 2019, <https://www.france24.com/en/20190421-ukraine-presidential-runoff-vote-zelenskiy-porochenko> , (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2019)
- «Countering America's Adversaries Through Sanctions Act», (Public Law 115-44) (CAATSA), U.S. Department Of The Treasury, 2 August 2017, https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/hr3364_pl115-44.pdf , (έγινε πρόσβαση στις 30 Ιουλίου 2019)
- «Countering disinformation», European Union External Action, 11 March 2019, https://eeas.europa.eu/topics/countering-disinformation/59411/countering-disinformation_en , (έγινε πρόσβαση στις 3 Σεπτεμβρίου 2019)
- «Counterintelligence vs the Russian Hybrid Warfare Model: An Arcane Tool against a Serious New Threat», Supreme Headquarters Allied Power Europe – SHAPE NATO, <https://shape.nato.int/command-senior/blog/counterintelligence-vs-the-russian-hybrid-warfare-model-an-arcane-tool-against-a-serious-new-threat> , (έγινε πρόσβαση στις 9 Σεπτεμβρίου 2019)
- «Economic Reform in the 1990s». U.S. Library of Congress, στο <http://countrystudies.us/russia/57.htm>, (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2019)
- «Energy Efficiency», European Commission, <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-efficiency> , (έγινε πρόσβαση στις 18 Ιουλίου 2019)
- «Energy statistics - an overview», Eurostat, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Energy statistics - an overview](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Energy_statistics_-_an_overview) , (έγινε πρόσβαση στις 11 Αυγούστου 2019)
- «EU imports of energy products - recent developments», Eurostat, 07 November 2019, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/46126.pdf> , (έγινε πρόσβαση στις 25 Νοεμβρίου 2019)

- «Facebook data gathered by Cambridge Analytica accessed from Russia, says MP», The Guardian, 18 July 2018,
<https://www.theguardian.com/technology/2018/jul/18/facebook-data-gathered-by-cambridge-analytica-accessed-from-russia-says-mp-damian-collins> , (έγινε πρόσβαση στις 9 Οκτωβρίου 2019)
- «Foreign Policy Concept of the Russian Federation», Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation,
http://www.mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICk6B6BZ29/content/id/2542248?p_p_id=101_INSTANCE_CptICk6B6BZ29&_101_INSTANCE_CptICk6B6BZ29_languageId=en_GB , (έγινε πρόσβαση στις 14 Αυγούστου 2019)
- «Foreign Policy of Russia», Committee On International Affairs Of The State Duma ,
<http://interkomitet.com/foreign-policy-of-russia/> , (έγινε πρόσβαση στις 10 Οκτωβρίου 2019)
- «Forpost ISR», Military Factory, 21 June 2019,
https://www.militaryfactory.com/aircraft/detail.asp?aircraft_id=1486 , (έγινε πρόσβαση στις 12 Οκτωβρίου 2019)
- «Fugitive MP Onyshchenko claims he secretly recorded talks with Poroshenko: Administration calls out report as fake», UNIAN Information Agency, 19 April 2018, <https://www.unian.info/politics/10087469-fugitive-mp-onyshchenko-claims-he-secretly-recorded-talks-with-poroshenko-administration-calls-out-report-as-fake.html> , (έγινε πρόσβαση στις 7 Ιουλίου 2019)
- «Germany Exports to Russia», Trading Economics,
<https://tradingeconomics.com/germany/exports/russia> , (έγινε πρόσβαση την 1 Δεκεμβρίου 2019)
- «Google is a 'CIA project' says President Putin», Euronews,
<https://www.euronews.com/2014/04/26/google-is-a-cia-project-says-president-putin> , (έγινε πρόσβαση στις 2 Οκτωβρίου 2019)
- «Individual Partnership Action Plans», NATO, 09 June 2017,
https://www.nato.int/cps/ua/natohq/topics_49290.htm , (έγινε πρόσβαση στις 22 Ιουλίου 2019)
- «Letter dated 7 December 1994 from the Permanent Representatives of the Russian Federation, Ukraine, the United Kingdom of Great Britain and Northern

- Ireland and the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary-General», Security Council General Assembly, A/49/765 S/1994/1399, 19 December 1994,
https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_1994_1399.pdf , (έγινε πρόσβαση στις 27 Σεπτεμβρίου 2019)
- «Nationalists disrupt Victory Day celebrations in Ukraine», Russia Today, 9 May 2016, <https://www.rt.com/news/342428-ukraine-march-vday-clashes/> , (έγινε πρόσβαση στις 4 Αυγούστου 2019)
- «Oil and petroleum products - a statistical overview», Eurostat,
https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Oil_and_petroleum_products_-_a_statistical_overview#Imports_of_crude_oil , (έγινε πρόσβαση στις 13 Αυγούστου 2019)
- «Poverty in Russia: An Assessment», Worldbank.org, Rep.No.14110-RU, 13 June 1995
<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTPOVERTY/EXTPA/0,,contentMDK:20205313~menuPK:435735~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:430367,00.html>, (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2019)
- «Power of Siberia», Gazprom ,
https://www.gazprom.com/f/posts/37/581052/map_sila_sib_e2019-12-02.png, (έγινε πρόσβαση στις 2 Δεκεμβρίου 2019).
- Press statement by President Donald Tusk after the meeting with Prime Minister of Georgia Giorgi Kvirikashvili, European Council, Council of the European Union, 9 February 2016, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/02/09/tusk-press-statement-prime-minister-georgia-kvirikashvili/> , (έγινε πρόσβαση στις 23 Νοεμβρίου 2019)
- «Project 955U Borey-A», GlobalSecurity.org,
<https://www.globalsecurity.org/wmd/world/russia/955u-borei.htm> , (έγινε πρόσβαση στις 24 Οκτωβρίου 2019)
- «Putin bemoans continued corruption at space base», Associated Press news, 19 November 2019, <https://apnews.com/0eef8108e02d4b24a62c8ba19e5ad698> , (έγινε πρόσβαση στις 19 Νοεμβρίου 2019)

- «Reconnaissance and attack drones to arrive for Russian Army from 2019», TASS, 18 December 2018, <https://tass.com/defense/1036662> , (έγινε πρόσβαση στις 27 Οκτωβρίου 2019)
- «Russia At The Turn Of The Millennium, Vladimir Putin», University of Oregon, <https://pages.uoregon.edu/kimball/Putin.htm> , (έγινε πρόσβαση στις 7 Νοεμβρίου 2019)
- «Russia, Economic Conditions in Mid-1996», U.S. Library of Congress, <http://countrystudies.us/russia/58.htm> , (έγινε πρόσβαση στις 15 Ιουλίου 2019)
- «Russia-EU – international trade in goods statistics», Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Russia-EU_%E2%80%93_international_trade_in_goods_statistics#Overview , (έγινε πρόσβαση στις 20 Αυγούστου 2019)
- «Russia Is Going to Get 76 Su-57 Stealth Fighters (But There Is a Problem)», The National Interest.org, 24 August 2019, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/russia-going-get-76-su-57-stealth-fighters-there-problem-75851> , (έγινε πρόσβαση στις 23 Οκτωβρίου 2019)
- «Russia Military Power Building a Military to Support Great Power Aspirations», Defense Intelligence Agency - DIA, 2017, <https://www.dia.mil/portals/27/documents/news/military%20power%20publications/russia%20military%20power%20report%202017.pdf> , (έγινε πρόσβαση στις 11 Αυγούστου 2019)
- «Russia, Trump, and the 2016 U.S. Election», Council on Foreign Relations – CFR, 26 February 2018, <https://www.cfr.org/backgrounder/russia-trump-and-2016-us-election> , (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2019)
- «Russian Strategic Nuclear Forces Under New START», Arms Control Association, <https://www.armscontrol.org/factsheets/Russian-Strategic-Nuclear-Forces-Under-New-START> , (έγινε πρόσβαση στις 15 Σεπτεμβρίου 2019)
- «Share of energy products in total EU imports», Eurostat , https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_imports_of_energy_products_-_recent_developments , (έγινε πρόσβαση στις 14 Νοεμβρίου 2019)
- «Sorbonne speech of Emmanuel Macron», ouest france, <http://international.blogs.ouest-france.fr/archive/2017/09/29/macron->

- sorbonne-verbatim-europe-18583.html , (έγινε πρόσβαση στις 5 Αυγούστου 2019)
- «Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy», [President of Russia](http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034), 10 February 2007, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> , (έγινε πρόσβαση στις 27 Ιουλίου 2019)
- «The Intermediate-Range Nuclear Forces (INF) Treaty at a Glance», [Arms Control Association](https://www.armscontrol.org/factsheets/INFtreaty), <https://www.armscontrol.org/factsheets/INFtreaty>, (έγινε πρόσβαση στις 22 Ιουλίου 2019)
- «The “Moscow Case”: What You Need to Know, Arrests, Criminal Prosecutions for Peaceful Protests», [Human Rights Watch](https://www.hrw.org/news/2019/10/30/moscow-case-what-you-need-know), <https://www.hrw.org/news/2019/10/30/moscow-case-what-you-need-know> , (έγινε πρόσβαση στις 17 Νοεμβρίου 2019)
- «The World Fact Book: Russia», [CIA](https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html>, (έγινε πρόσβαση στις 27 Ιουλίου 2019)
- «Trade picture», [European Commission](https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/russia/), <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/russia/> , (έγινε πρόσβαση την 1 Δεκεμβρίου 2019)
- «Treaty Between the United States Of America And The Union Of Soviet Socialist Republics On Strategic Offensive Reductions (START II)», [Nuclear Threat Initiative](https://www.nti.org/learn/treaties-and-regimes/treaty-between-united-states-america-and-union-soviet-socialist-republics-strategic-offensive-reductions-start-ii/), 26 October 2011, <https://www.nti.org/learn/treaties-and-regimes/treaty-between-united-states-america-and-union-soviet-socialist-republics-strategic-offensive-reductions-start-ii/> , (έγινε πρόσβαση στις 26 Ιουνίου 2019)
- «TurkStream: Who profits, who loses out?», [Deutsche Welle-DW.com](https://www.dw.com/en/turkstream-who-profits-who-loses-out/a-46364057), <https://www.dw.com/en/turkstream-who-profits-who-loses-out/a-46364057> , (έγινε πρόσβαση στις 29 Αυγούστου 2019)
- «Ukraine initially expected invasion by 200,000-strong Russian army – Turchynov», [UNIAN Information Agency](https://www.unian.info/politics/10008878-ukraine-initially-expected-invasion-by-200-000-strong-russian-army-turchynov.html), 15 February 2018, <https://www.unian.info/politics/10008878-ukraine-initially-expected-invasion-by-200-000-strong-russian-army-turchynov.html> , (έγινε πρόσβαση στις 6 Αυγούστου 2019)
- «Wagner Group, Private Military Company», [Global Security Org](https://www.globalsecurity.org/intell/world/russia/vagner.htm), <https://www.globalsecurity.org/intell/world/russia/vagner.htm> , (έγινε πρόσβαση στις 29 Ιουλίου 2019)

- «Where does our energy come from?», Eurostat,
<https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-2a.html> , (έγινε πρόσβαση στις 12 Αυγούστου 2019)
- «Yulia Tymoshenko the shapeshifter» Politico, <https://www.politico.eu/list/politico-28-class-of-2019-the-ranking/yulia-tymoshenko/> , (έγινε πρόσβαση στις 23 Αυγούστου 2019)
- Altysarina, Elya, «President Tokayev calls for removal of trade barriers within EAEU, as union signs FTA with Singapore», The Astana Times, 4 October 2019,
<https://astanatimes.com/2019/10/president-tokayev-calls-for-removal-of-trade-barriers-within-eaeu-as-union-signs-fta-with-singapore/> , (έγινε πρόσβαση στις 29 Οκτωβρίου 2019)
- Arcos, Rubén, «Post-event analysis of the hybrid threat security environment: assessment of influence communication operations», The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats (Hybrid CoE), 7 November 2018,
<https://www.hybridcoe.fi/publications/strategic-analysis-november-2018-post-event-analysis-of-the-hybrid-threat-security-environment-assessment-of-influence-communication-operations/> , (έγινε πρόσβαση στις 29 Ιουλίου 2019)
- Ashley, Robert, Lieutenant General, U.S. Army, Director, Defense Intelligence Agency, «Worldwide Threat Assessment», 6 March 2018, Federation of American Scientists – FAS, https://fas.org/irp/congress/2018_hr/ashley-030618.pdf , (έγινε πρόσβαση στις 18 Αυγούστου 2019)
- Austin, Steve, «Russian gas pipelines and hacking the elections», 17 Ιουλίου 2019),
Oil-Price.net, <http://www.oil-price.net/en/articles/russian-gas-pipeline-hacking-elections.php> (έγινε πρόσβαση στις 29 Αυγούστου 2019)
- Ballard, Barclay, «Russia's stagnating economy», World Finance, 18 July 2018,
<https://www.worldfinance.com/markets/russias-stagnating-economy> (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2019)
- Bentzen, Naja, «Foreign influence operations in the EU», European Parliamentary Research Service EPRS, July 2018,
[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/625123/EPRS_BRI\(2018\)625123_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/625123/EPRS_BRI(2018)625123_EN.pdf) , (έγινε πρόσβαση στις 8 Ιουλίου 2019)
- Birol, Fatih, (Executive Director IEA), «These are times of extraordinary change for the oil industry. Everywhere we look, new actors are emerging and certainties

- of past years are fading», International Energy Agency-IEA, Oil 2019 Analysis and forecasts to 2024, <https://www.iea.org/oil2019/> , (έγινε πρόσβαση στις 10 Σεπτεμβρίου 2019)
- Burdyga, Igor, «Where now for Ukraine’s brave new journalism?», Open Democracy, 30 January 2017, <https://www.opendemocracy.net/od-russia/igor-burdyga/where-now-for-ukraine-s-brave-new-journalism> (έγινε πρόσβαση στις 7 Αυγούστου 2019)
- Carlsson, Märta - Oxenstierna, Susanne - Weissmann, Mikael, «China and Russia – A Study on Cooperation, Competition and Distrust», Research Gate, Report FOI-R--4087—SE, June 2015, Customer : Ministry of Defence, https://www.researchgate.net/publication/281619606_China_and_Russia-A_Study_on_Cooperation_Competition_and_Distrust , (έγινε πρόσβαση στις 18 Αυγούστου 2019)
- Coats, Daniel R., «Worldwide Threat Assessment of the US Intelligence Community», National Intelligence (USA), 29 January 2019, <https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/2019-ATA-SFR---SSCI.pdf> , (έγινε πρόσβαση στις 24 Αυγούστου 2019)
- Conley, Heather A., «Successfully Countering Russian Electoral Interference», Center for Strategic & International Studies – CSIS, 21 June 2018, <https://www.csis.org/analysis/successfully-countering-russian-electoral-interference> , (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2019)
- Connolly, Richard & Boulègue, Mathieu, «Russia’s New State Armament Programme Implications for the Russian Armed Forces and Military Capabilities to 2027», Chatham House.org, May 2018, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-05-10-russia-state-armament-programme-connolly-boulegue-final.pdf> , (έγινε πρόσβαση στις 15 Οκτωβρίου 2019)
- Cooper, Julian, «The Russian State Armament Programme, 2018 – 2027», NATO Russian Studies, NATO Defense College, 01/18–May 2018
- Eellend, Johan, «Friends, but no Allies: Finland, Sweden and NATO in the Baltic Sea», Foreign Policy Research Institute, 13 June 2016, <https://www.fpri.org/article/2016/06/friends-not-allies-finland-sweden-nato-baltic-sea/> , (έγινε πρόσβαση στις 29 Αυγούστου 2019)

- Esch, Christian, «The Fearless Generation Russian Youth Stand Up to the State», Der Spiegel, 11 September 2019, <https://www.spiegel.de/international/world/fearless-generation-in-russia-stands-up-to-the-kremlin-a-1285954.html> , (έγινε πρόσβαση στις 19 Νοεμβρίου 2019)
- European Commission, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-95-696_el.htm , http://europa.eu/rapid/press-release_IP-94-565_el.htm (έγινε πρόσβαση στις 18 Ιουλίου 2019)
- Facon, Isabelle, «Russia's national security strategy and military doctrine and their implications for the EU», European Parliament Directorate-General for External Policies Policy Department, http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/578016/EXPO_IDA%282017%29578016_EN.pdf , (έγινε πρόσβαση στις 14 Αυγούστου 2019)
- Fediushko, Dmitry, «Russia to export armed ground robots», European Defence Review, 6 July 2019, <https://www.edrmagazine.eu/russia-to-export-armed-ground-robots> , (έγινε πρόσβαση στις 27 Οκτωβρίου 2019)
- Fidler, Stephen & Sevastopulo, Demetri, «Putin rails against US foreign policy», Financial Times, 10 February 2007, <https://www.ft.com/content/b4eef8e6-b91d-11db-a5bc-0000779e2340> , (έγινε πρόσβαση στις 27 Ιουλίου 2019)
- Gady, Franz-Stefan, «Russia's Air Force to Take Delivery of First Serially Produced Tu-160M2 Bomber in 2021», The Diplomat, 31 January 2019, <https://thediplomat.com/2019/01/russias-air-force-to-take-delivery-of-first-serially-produced-tu-160m2-bomber-in-2021/> , (έγινε πρόσβαση στις 10 Σεπτεμβρίου 2019)
- Gao, Charlie, «Russia's PAK-DA Stealth Bomber: Here Is What We Can Tell You A tightly-held secret», The National Interest.org, 1 October 2019, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/russias-pak-da-stealth-bomber-here-what-we-can-tell-you-84641> , (έγινε πρόσβαση στις 23 Οκτωβρίου 2019)
- Graham, Thomas , «Let Russia Be Russia, The Case for a More Pragmatic Approach to Moscow», Foreign Affairs.com, November/December 2019, <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2019-10-15/let-russia-be-russia> , (έγινε πρόσβαση στις 27 Νοεμβρίου 2019)

- Gressel, Gustav, «Under the gun: Rearmament for arms control in Europe», European Council on Foreign Relations (ecfr.eu), 28 November 2018, https://www.ecfr.eu/publications/summary/under_the_gun_rearmament_for_arms_control_in_europe# , (έγινε πρόσβαση στις 24 Ιουλίου 2019)
- Hauer, Neil, «Send Chechens, Guns, and Money - Ramzan Kadyrov's Imperial Ambitions », Foreign Affairs, 4 February 2019, <https://www.foreignaffairs.com/articles/chechnya/2019-02-04/send-chechens-guns-and-money> , (έγινε πρόσβαση στις 7 Ιουλίου 2019)
- Hauer, Neil, «The Rise and Fall of a Russian Mercenary Army», Foreign Policy.com, 6 October 2019, <https://foreignpolicy.com/2019/10/06/rise-fall-russian-private-army-wagner-syrian-civil-war/> , (έγινε πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2019)
- Higgins, Andrew, «Gazprom Takes Over Russia's NTV, As Many Journalists Quit in Protest», The Wall Street Journal, 16 April 2001, <https://www.wsj.com/articles/SB987159297585936612> , (έγινε πρόσβαση στις 21 Ιουνίου 2019)
- Higgins, Andrew & Mendel, Iuliia, «Ukraine Election: Volodymyr Zelensky, TV Comedian, Trounces President», The New York Times, 21 April 2019, <https://www.nytimes.com/2019/04/21/world/europe/Volodymyr-Zelensky-ukraine-elections.html> , (έγινε πρόσβαση στις 13 Ιουλίου 2019)
- Inozemtsev, Vladislav & Zhuchkova, Yulia, «Section 1: The domestic foundations of Russian power, II. The future of the economy and the energy sector», EU Institute for Security Studies, «Russian futures: Horizon 2025», Report No 26 March 2016, edited by Hiski Haukkala & Nicu Popescu, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Report_26.pdf, (έγινε πρόσβαση στις 9 Αυγούστου 2019)
- Juknevičienė, Rasa (general rapporteur), «Russia: From Partner To Competitor», NATO Parliamentary Assembly Political Committee, 7 October 2017, <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=sites/default/files/2017-11/2017%20-%2020170%20PC%2017%20E%20rev.%201%20fin%20-%20RUSSIA%20-%20JUKNEVICIEN%20REPORT.pdf> , (έγινε πρόσβαση στις 26 Ιουλίου 2019)
- Karnozov, Vladimir, «Upgraded 'Backfire' Rolled Out at Kazan», Aviation International News - AIN, 17 August 2018,

- <https://www.ainonline.com/aviation-news/defense/2018-08-17/upgraded-backfire-rolled-out-kazan> , (έγινε πρόσβαση στις 10 Σεπτεμβρίου 2019)
- Klugman, Jeni J. & Braithwaite, Jeanine, «Poverty in Russia during the Transition: An Overview», [SemanticScholar](https://pdfs.semanticscholar.org/c89b/d66a57c341dee162ab64dfe160ce9e8b0be9.pdf),
<https://pdfs.semanticscholar.org/c89b/d66a57c341dee162ab64dfe160ce9e8b0be9.pdf>, (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2019)
- Kolesnikov, Andrei, «Putin Welcomes Stalin Back to the Pantheon, A New Russian Patriotism Embraces the Soviet Past», [ForeignAffairs.com](https://www.foreignaffairs.com), 1 October 2019,
<https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2019-10-01/putin-welcomes-stalin-back-pantheon> , (έγινε πρόσβαση στις 8 Οκτωβρίου 2019)
- Kotkin, Stephen, «Russia's Perpetual Geopolitics, Putin Returns to the Historical Pattern», [Foreign Affairs.com](https://www.foreignaffairs.com) , May/June 2016,
<https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2016-04-18/russias-perpetual-geopolitics> , (έγινε πρόσβαση στις 18 Οκτωβρίου 2019)
- Kravchenko, Stepan, «Putin Tells Defense Chiefs to Strengthen Russian Nuclear Forces», [Bloomberg](https://www.bloomberg.com/news/articles/2015-12-11/putin-tells-defense-chiefs-to-strengthen-russian-nuclear-forces), 11 December 2015,
<https://www.bloomberg.com/news/articles/2015-12-11/putin-tells-defense-chiefs-to-strengthen-russian-nuclear-forces> , (έγινε πρόσβαση στις 12 Αυγούστου 2019)
- Kropatcheva, Elena, «Russian foreign policy in the realm of European security through the lens of neoclassical realism», [Journal of Eurasian Studies](https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S187936651100025X), Asia-Pacific Research Center, Hanyang University, 2011,
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S187936651100025X> , (έγινε πρόσβαση στις 12 Νοεμβρίου 2019)
- Lamarque, Kevin, «Trump says he can see France breaking off from NATO», [Reuters.com](https://www.reuters.com), 3 December 2019, <https://www.reuters.com/article/us-nato-summit-trump-france-break/trump-says-he-can-see-france-breaking-off-from-nato-idUSKBN1Y711G> , (έγινε πρόσβαση στις 3 Δεκεμβρίου 2019)
- McKenzie, Sheena & Isaac, Lindsay, «Macron says Europe is facing the 'brain death of NATO'», [CNN.com](https://edition.cnn.com/2019/11/07/europe/macron-economist-nato-trump-brain-death-intl/index.html) , 7 November 2019,
<https://edition.cnn.com/2019/11/07/europe/macron-economist-nato-trump-brain-death-intl/index.html> , (έγινε πρόσβαση στις 9 Νοεμβρίου 2019)
- Miller, Chris, «Μπορεί ο Πούτιν να διορθώσει την οικονομία της Ρωσίας;», [Foreign Affairs](http://foreignaffairs.gr/articles/72198/chris-Affairs), 14 March 19, <http://foreignaffairs.gr/articles/72198/chris-Affairs>

- [miller/mporei-o-poytin-na-diorthosei-tin-oikonomia-tis-rosias](#) , (έγινε πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019)
- Miller, Christopher, «FBI Met With Poroshenko Accuser; No Further Talks Planned», Radio Free Europe, 17 December 2016, <https://www.rferl.org/a/fbi-met-with-poroshenko-accuser/28181758.html> , (έγινε πρόσβαση στις 7 Αυγούστου 2019)
- Noack, Rick, «Everything we know so far about Russian election meddling in Europe», The Washington Post, 10 January 2018, https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2018/01/10/everything-we-know-so-far-about-russian-election-meddling-in-europe/?noredirect=on&utm_term=.76a3d0c22afb , (έγινε πρόσβαση στις 28 Ιουλίου 2019)
- Nye, Joseph S., «Speaking Truth To Power», Project Syndicate, 5 August 2019, <https://www.project-syndicate.org/commentary/qualities-needed-in-american-intelligence-chief-by-joseph-s-nye-2019-08> , (έγινε πρόσβαση στις 27 Οκτωβρίου 2019)
- Parfitt, Tom, «Mikhail Khodorkovsky sentenced to 14 years in prison», The Guardian.com, 30 December 2010, <https://www.theguardian.com/world/2010/dec/30/mikhail-khodorkovsky-jail-term> , (έγινε πρόσβαση στις 20 Οκτωβρίου 2019)
- Peck, Michael, «Russia Plans to Build New 'Helicopter' Aircraft Carriers Vital for power projection.», The National Interest, 8 October 2019, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/russia-plans-build-new-helicopter-aircraft-carriers-86806> , (έγινε πρόσβαση στις 23 Οκτωβρίου 2019)
- Persson, Gudrun, «Conflicts And Contradictions: Military Relations In The Postsoviet Space» στο Arkady Moshes, András Rácz (eds.) «What has Remained of the USSR», Finnish Institute of International Affairs-FIIA, February 2019/58, https://www.fia.fi/wp-content/uploads/2019/02/fia_report58_what_has_remained_of_the_ussr_web.pdf , (έγινε πρόσβαση στις 27 Σεπτεμβρίου 2019)
- Peter, Laurence, «Russia corruption: Putin's pet space project Vostochny tainted by massive theft» BBC.com , 19 November 2019 , <https://www.bbc.com/news/world-europe-50462431> , (έγινε πρόσβαση στις 19 Νοεμβρίου 2019)

- Pezard, Stephanie – Radin, Andrew – Szayna, Thomas S. – Larrabee, F. Stephen, «European Relations with Russia», RAND Corporation, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1500/RR1579/RAND_RR1579.pdf, (έγινε πρόσβαση στις 10 Σεπτεμβρίου 2019)
- Rain, Ottis, «Analysis of the 2007 Cyber Attacks Against Estonia from the Information Warfare Perspective», Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, Tallinn, Estonia, https://ccdcoe.org/uploads/2018/10/Ottis2008_AnalysisOf2007FromTheInformationWarfarePerspective.pdf, (έγινε πρόσβαση στις 12 Οκτωβρίου 2019)
- Reilhac, Gilbert, «Council of Europe readmits Russia, five years after suspension over Crimea», Reuters.com, 25 June 19, <https://www.reuters.com/article/us-europe-rights-council-russia/council-of-europe-readmits-russia-five-years-after-suspension-over-crimea-idUSKCN1TQ1VL>, (έγινε πρόσβαση στις 3 Οκτωβρίου 2019)
- Reznik, Irina & Meyer, Henry, «KGB Judged ‘Comrade V.V. Putin’ a Disciplined, Conscientious Spy», 31 Οκτωβρίου 2019, Bloomberg.com, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-10-31/kgb-judged-comrade-v-v-putin-a-disciplined-conscientious-spy>, (έγινε πρόσβαση στις 22 Νοεμβρίου 2019)
- Rose, Frank A., «As Russia and China improve their conventional military capabilities, should the US rethink its assumptions on extended nuclear deterrence?», 23 October 2018, Brookings.edu, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2018/10/23/as-russia-and-china-improve-their-conventional-military-capabilities-should-the-us-rethink-its-assumptions-on-extended-nuclear-deterrence/>, (έγινε πρόσβαση στις 12 Αυγούστου 2019)
- Rukomeda, Roman, «Russia’s Hybrid War Against Ukraine: The Latest Developments and Trends», Center for Integrity in the Defence Sector (CIDS Norway), 28 September 2018, <https://cids.no/2018/09/28/russias-hybrid-war-against-ukraine-the-latest-developments-and-trends/>, (έγινε πρόσβαση στις 4 Αυγούστου 2019)
- Rumer, Eugene, «Russia and the Security of Europe», Carnegie Endowment for International Peace, 30 June 2016 PAPER,

- <https://carnegieendowment.org/2016/06/30/russia-and-security-of-europe-pub-63990> , (έγινε πρόσβαση στις 2 Ιουλίου 2019)
- Shapiro, Daniel & Yefimova-Trilling, Natasha, «Worldwide Threat Assessment on Russia: 2019 vs 2018», Russia Matters, 1 February 2019, <https://www.russiamatters.org/blog/worldwide-threat-assessment-russia-2019-vs-2018?fbclid=IwAR0sjSILwvGVaD3bzie49NLlg73bmhLTYMWsa4aS56Pxy7KPUfh8QbLHk> 8 , (έγινε πρόσβαση στις 3 Αυγούστου 2019)
- Saradzhyan, Simon, «5 Years Since Russia's Intervention in Ukraine: Has Putin's Gamble Paid Off?», 14 March 2019, Russia Matters.org, https://www.russiamatters.org/analysis/5-years-russias-intervention-ukraine-has-putins-gamble-paid?fbclid=IwAR0yxZMFy6d6hqNYgxXz5xTUy_zTiKIMdIaZItjXFar2mfQyWZAF-zPq1GI, (έγινε πρόσβαση στις 21 Αυγούστου 2019)
- Saradzhyan, Simon, «Alternative History: Would Russia in NATO and EU Be Game Changer in West's Rivalry With China?», Russia Matters.org, 20 November 2019, https://russiamatters.org/analysis/alternative-history-would-russia-nato-and-eu-be-game-changer-west-s-rivalry-china?fbclid=IwAR0e64JGyTVews9lqUeWKjTmKpuSoi8TT_peoXpndYfbyb90a5AM1vkaQc , (έγινε πρόσβαση στις 27 Νοεμβρίου 2019)
- Sharkov, Damien, «Russia Had Access To Cambridge Analytica Facebook Data, Lawmaker Says», Newsweek.com, 18 July 2018, <https://www.newsweek.com/russia-had-access-cambridge-analytica-facebook-leaks-and-might-have-used-them-1029601> , (έγινε πρόσβαση στις 9 Οκτωβρίου 2019)
- Savranskaya, Svetlana & Blanton, Tom, «NATO Expansion: What Gorbachev Heard», National Security Archive, Briefing Book #613, 12 December 2017, <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/russia-programs/2017-12-12/nato-expansion-what-gorbachev-heard-western-leaders-early>, (έγινε πρόσβαση στις 2 Αυγούστου 2019)
- Schmidt, Fabian, «Russia's nuclear-powered cruise missile, fact or fiction?», Deutsche Welle, 14 August 2019, <https://www.dw.com/en/russias-nuclear-powered-cruise-missile-fact-or-fiction/a-50024689> , (έγινε πρόσβαση στις 17 Σεπτεμβρίου 2019)

- Thalis, Alexander, «Threat or Threatened? Russia in the Era of NATO Expansion», International Affairs, 3 June 2018, <http://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/threat-or-threatened-russian-foreign-policy-in-the-era-of-nato-expansion/> , (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2019)
- Utkin, Sergey, «New Nations – New Interests :The Foreign Policy Of Post-Soviet States», στο Arkady Moshes, András Rácz (eds.) What has Remained of the USSR, Finnish Institute of International Affairs-FIIA, February 2019/58, https://www.fia.fi/wp-content/uploads/2019/02/fia_report58_what_has_remained_of_the_ussr_web.pdf , (έγινε πρόσβαση στις 28 Ιουλίου 2019)
- Wadhams, Nick, «U.S. Adds Russians Indicted by Mueller to a Sanctions List», 20 September 2018, Bloomberg, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-09-20/u-s-slaps-sanctions-on-some-russians-indicted-in-mueller-probe> , (έγινε πρόσβαση στις 29 Ιουλίου 2019)
- Wiel, (van de) Iris, «The Russian Crisis 1998», στο RabobankResearch - Economic Research, <https://economics.rabobank.com/publications/2013/september/the-russian-crisis-1998/#5500c537-ae97-4de8-ae35-6375532fae58>, (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2019)
- Zakharov, Andrei & Napalkova, Anastasia, «Why Chinese farmers have crossed border into Russia's Far East», BBC.com, 1 November 2019, <https://www.bbc.com/news/world-europe-50185006> , (έγινε πρόσβαση στις 13 Νοεμβρίου 2019)
- Zeniewski, Peter, «A long-term view of natural gas security in the European Union», International Energy Agency – IEA, 13 March 2019, <https://www.iea.org/newsroom/news/2019/march/a-long-term-view-of-natural-gas-security-in-the-european-union.html> , (έγινε πρόσβαση στις 2 Σεπτεμβρίου 2019)

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Γκίνης, Κωνσταντίνος, Στγος ε.α. & επίτιμος Α/ΓΕΣ, «Υβριδικές Επιχειρήσεις : Προς μία Νέα Επιχειρησιακή Αντίληψη», Εθνικές Επάλξεις, τεύχος 129, Ιούλιος – Σεπτέμβριος 2019
- Γκόφας, Ανδρέας, «Επαναπροσδιορίζοντας τις Σχέσεις Ρωσίας Ευρώπης Στον Μεταψυχροπολεμικό Κόσμο: προς μια Νέα Σύγκρουση ή προς την Ανάδυση μιας Συνεργασίας;», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 12, Νοέμβριος 1998
- Γκόφας, Ανδρέας και Τζιφάκης, Νικόλαος, Θεωρητικές Προβολές στη Διεθνή Πολιτική, (Αθήνα: Πεδίο, 2017)
- Ηρακλείδης, Αλέξης, Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική, (Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα & Βοηθήματα, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, www.kallipos.gr)
- Καραγιάννης, Μάνος, «Το ρωσικό πολιτικό σύστημα στη μετασοβιετική περίοδο: από την “ανελεύθερη δημοκρατία” του Γιέλτσιν στην “κυρίαρχη δημοκρατία” του Πούτιν», στο συλλογ. έργο Μάνος Καραγιάννης (επιμ.), Η Ρωσία Σήμερα, (Αθήνα: Παπαζήση, 2010)
- Κοππά, Μαριλένα, Η Κοινή Πολιτική Άμυνας και Ασφάλειας, (Αθήνα: Πατάκη, 2017)
- Κουσκουβέλης, Ηλίας, Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις, (Αθήνα: Ποιότητα, 2004)
- Κυρκιλής, Δημήτριος, «Είναι η Ρωσία μία οικονομία φυσικών πόρων; Οικονομική μετάβαση, οικονομική ανάπτυξη και ο ρόλος του πετρελαίου», στο συλλογ. έργο Μάνος Καραγιάννης (επιμ.), Η Ρωσία Σήμερα, (Αθήνα: Παπαζήση, 2010), σ. 87
- Κωστόπουλος, Δημήτρης & Σιούσιουρας, Πέτρος, «Η Ρωσο-Τουρκική Πολιτική των Αγωγών» στο Εθνικές Επάλξεις, αρ. τευχ. 126, Οκτ.-Δεκ. 2018
- Κωστόπουλος, Δημήτρης & Σιούσιουρας, Πέτρος, «Η Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία στην Υπηρεσία των Ρωσικών Γεωπολιτικών Επιδιώξεων», Εθνικές Επάλξεις, τεύχος 127, Ιαν.-Μαρ. 2019
- Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, Η Αμερικανική Πολιτική από τον Φράνκλιν Ρούζβελτ στον Ντόναλντ Τραμπ, (Αθήνα: Ποιότητα, 2018)

- Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, «Το Σύγχρονο Διεθνές Σύστημα», στο συλλογ. έργο Η Ελλάδα στον κόσμο της, μεταξύ ρεαλισμού και ανεδαφικότητας στο διεθνές σύστημα, (Αθήνα: Πατάκη, 2016)
- Συρίγος, Άγγελος Μ., Ελληνοτουρκικές Σχέσεις, (Αθήνα: Πατάκη, γ' έκδοση, 2018)
- Σωτηρίου, Στέλιος, «Η ρωσική επιχειρηματική ολιγαρχία σε μια δυναμική σχέση εξουσίας με το Κρεμλίνο», στο συλλογ. έργο Μάνος Καραγιάννης (επιμ.), Η Ρωσία Σήμερα, (Αθήνα: Παπαζήση, 2010)
- Υφαντής, Κώστας, «Στρατηγικές Εξισορρόπησης και Συστημική Πολικότητα», στο συλλογ. έργο Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος & Μαριλένα Κοπά (επιμ.), 30 Χρόνια Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής 1974-2004, (Αθήνα: Λιβάνη, 2005)
- Υφαντής, Κώστας, «Συστημική Αλλαγή, Ευρωπαϊκή Ασφάλεια», στο συλλογ. έργο Μιχάλης Τσινισιζέλης & Κώστας Υφαντής (επιμ.), Σύγχρονα Προβλήματα Διεθνών Σχέσεων, (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2000)
- Υφαντής, Κώστας, Διεθνής Πολιτική Θεωρία, (Αθήνα: Ι.Σιδέρης, 2012)
- Φραγκονικολόπουλος, Χρήστος, «Επίμετρο: Ιδεολογικά, πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της Ρωσίας στον πρώιμο 21^ο αιώνα», στο συλλογ. έργο Μάνος Καραγιάννης (επιμ.), Η Ρωσία Σήμερα, (Αθήνα, εκδ. Παπαζήση: 2010)

Ελληνόγλωσση (μεταφρασμένη)

- Baylis, John, «Διεθνής και Παγκόσμια Ασφάλεια», στο συλλογ. έργο, John Baylis, Steve Smith, Patricia Qwens (επιμ.), Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής, (Αθήνα: Επίκεντρο, 2013)
- Brzezinski, Zbigniew, Η Μεγάλη Σκακιέρα, (Αθήνα: Νέα Σύνορα ε.ο. Λιβάνη, 2008)
- Bull, Hedley, Η Άναρχη Κοινωνία, Μελέτη της Τάξης στην Παγκόσμια Πολιτική, [μτφ. Ηρακλεία Στροίκου], (Αθήνα: Ποιότητα, 2001)
- Burns, Edward M., Ευρωπαϊκή Ιστορία, Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι, [μτφ. Τάσος Δαρβέρης], (Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο Α.Ε., 2006, Δ' έκδ)
- Bushkovitch, Paul, Ιστορία της Ρωσίας, [μτφ. Θάλεια Σπανού], (Αθήνα: Αιώρα, 2016)
- Cohen, Raphael S. & Radin, Andrew, «Russia's Hostile Measures in Europe», RAND Corporation, Santa Monica, Calif, 2019

- Gilpin, Robert, Πόλεμος και Αλλαγή στη Διεθνή Πολιτική, [μτφ. Κων/νος Κολιόπουλος], (Αθήνα: Ποιότητα, 2004)
- Hill, Christofer, Η Εξωτερική Πολιτική τον 21^ο Αιώνα, [μτφ. Παναγιώτης Σουλτάνης – Γιώργος Κυριακόπουλος], (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2018)
- Jackson, Robert & Sorensen, Georg, Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων, (Αθήνα: Gutenberg, 2006)
- Kissinger, Henry, Διπλωματία, [μτφ. Γιούρι Κοβαλένκο], (Αθήνα: Νέα Σύνορα, 1995)
- Kissinger, Henry, Παγκόσμια Τάξη, [μτφ. Χρήστος Καψάλης], (Αθήνα: Λιβάνης, 2014)
- Lamy, Steven L., «Σύγχρονες δεσπόζουσες προσεγγίσεις: νεορεαλισμός και νεοφιλελευθερισμός» στο συλλογ. έργο John Baylis, Steve Smith, Patricia Qwens (επιμ.), Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής, (Αθήνα: Επίκεντρο, 2013)
- Levitsky, Steven & Ziblatt, Daniel, Πως Πεθαίνουν οι Δημοκρατίες, [μτφ. Ανδρέας Παππάς], (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2018)
- Marshall, Tim, Αιχμάλωτοι της Γεωγραφίας, [μτφ. Σπύρος Κατσούλας], (Αθήνα: Διόπτρα, 2019)
- Mearsheimer, John J., Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων, [μτφ. Κων/νος Κολιόπουλος], (Αθήνα: Ποιότητα, 2007)
- Montefiore, Simon Sebag, «Στάλιν: η Αυλή του Κόκκινου Τσάρου», [μτφ. Ρόζα Ιωαννίδου], (Αθήνα: Ποταμός, 2005)
- Shakleina, Tatiana A., «Η Ρωσία στη Σύγχρονη Παγκόσμια Πολιτική» [μτφ. Τίνα Πλυτά], στο συλλογ. έργο Μάνος Καραγιάννης (επιμ.), Η Ρωσία Σήμερα, (Αθήνα: Παπαζήση, 2010)
- Smith, Steve & Baylis, John, «Εισαγωγή», στο συλλογ. έργο John Baylis, Steve Smith, Patricia Qwens (επιμ.), Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής, (Αθήνα: Επίκεντρο, 2013)
- Trautmann, Ljuba, Η Ρωσία Ανάμεσα στη Δικτατορία και τη Δημοκρατία, [Γιαλλουρίδης Χ. (επιμ.)], (Αθήνα: Νέα Σύνορα ε.ο. Λιβάνη, 2000)
- Waltz, Kenneth N., Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής, [μτφ. Κων/νος Κολιόπουλος], (Αθήνα: Ποιότητα, 2011)

Ξενογλώση

Billington, James H., The Icon and the Axe, (New York: Vintage Books, 1970)

Giles, Keir, «Russia's 'New' Tools for Confronting the West», Chatham House,
March 2016

Kalnins, Ojars Eriks, (Latvia) General Rapporteur, «Russia And Euro-Atlantic
Security», NATO Parliamentary Assembly - Political Committee, 173 PC 15
E rev. 1, 10 October 2015.

Kroenig, Matthew, «A Strategy for Deterring Russian Nuclear De-Escalation
Strikes», Atlantic Council of the United States, Scowcroft Center for Strategy
& Security, April 2018.

Sherr, James, «The Militarization of Russian Policy», Transatlantic Academy, Paper
Series No 10, August 2017.

Sokov, Nikolai, «Nuclear Weapons in Russian National Security Strategy», στο
συλλογ. έργο Stephen J. Blank (ed.), Russian Nuclear Weapons : Past,
Present, and Future, (U.S. Army War College: Strategic Studies Institute,
Nov 2011).

Thomas, Timothy L., Russia, Military Strategy, Foreign Military Studies Office
(FMSO), Fort Leavenworth, Kansas, 2015